

T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ALİ B. EL-HASAN B. CA'DEVEYH'İN KİTÂBU MİR'ÂTİ'L-MÜRÜVVÂT'I
(TAHLİL VE TERCÜME)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Arife TAŞTAN

Düzce

Aralık, 2019

**T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**ALİ B. EL-HASAN B. CA'DEVEYH'İN KİTÂBU MİR'ÂTİ'L-MÜRÜVVÂT'I
(TAHLİL VE TERCÜME)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Arife TAŞTAN

Danışman: Doç. Dr. Ali ERTUĞRUL

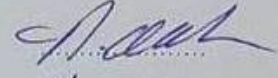
**Düzce
Aralık, 2019**

TEZ KABUL VE ONAY SAYFASI

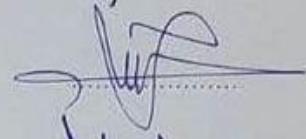
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Bu çalışma jürimiz tarafından TARİH Anabilim Dalında oy birliği / oy çokluğu ile YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

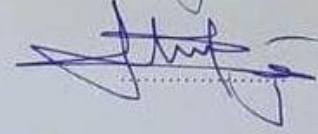
Başkan Prof. Dr. Ahmet OCAK

Üye Prof. Dr. İsmail KARAGÖZ

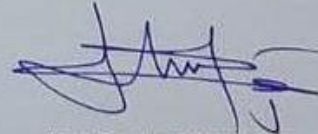

Üye Doç. Dr. Ali ERTUĞRUL

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

30.12.2019

Doç. Dr. Ali ERTUĞRUL
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

İslam öncesi dönemde de bir değer olarak var olduğu görülen mürüvvet ve fütüvvet mefhumları, İslamiyetten sonra oluşan yeni toplum düzeninde yüksek ahlâkî değerleri hayata geçirmeyi ifade etmek üzere kullanılmaya başlamıştır. Toplumsal değerlere ve kültürel yapıya ilişkin bu özellikleri cihetiyle mürüvvet ve fütüvvet dair yapılan çalışmalar, daima tarihçilerin ilgisini çekmiş ve dönemin ruhunu anlamak bakımından ilgiyle etüt edilmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü 2049 numaralı Mecmu'ada yer alan mürüvvet ve fütüvvet dair eserler de tarihin bilinmeyen bir anında muhtemelen bu amaçla bir araya getirilmiş, ancak büyük bir kısmı hâlâ bir incelemenin konusu olamamıştır.

Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh, tasavvufî fütüvvet hakkında ilk yazılı eserlerin verilmeye başladığı hicrî beşinci yüzyılda yaşamış ve mürüvvet ve fütüvvet dair eser yazmış ilk müelliflerden biri olmuştur. Onun, Büyük Selçuklu veziri Nizâmülmülk'e sunduğu *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'ı Ayasofya 2049 numaralı Mecmu'ada (v. 35a-77b) yer almakta olup bugüne kadar neşredilmenin dışında detaylı bir incelemeye tabi tutulmamıştır.

Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât'ın tercümesini ve tahlilini içeren bu yüksek lisans tezinin birinci bölümünde, çalışmanın literatür, amaç, önem ve sınırlılıklarına değinilmiştir. İkinci bölümde henüz bir biyografisi yazılmamış olan müellifin hayatı hakkında tespit edilen bilgiler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât* şekil, üslup, kaynaklar ve muhteva bakımından değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde de *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'ın tercümesine yer verilmiştir.

Evvela böyle bir çalışmayı yapmayı bana nasip eden, yardımını her daim üzerimde hissettiğim Rabbime sonsuz hamd ve sena ediyorum.

Bu tezi hazırlamak için ihtiyaç duyduğum bilgileri bin bir zahmetle toparlayarak kaynak eserler kaleme almış olan tüm müelliflere; bu tezi alabilme cesaretini göstermemi sağlayan ve üzerimde emeği bulunan tüm hocalarıma Rabbimden rahmet, yaşayanlara bereketli bir ömür diliyorum.

Tezimi yakından takip eden, tez süreci boyunca hoşgörü, anlayış ve sabırla rehberlikte bulunan, yardımcı olan danışmanım ve kıymetli hocam Doç. Dr. Ali

Ertuğrul'a; tez sürecim boyunca, ne zaman desteğine ihtiyaç duysam tüm samimiyet ve yardımseverliğiyle yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Rifat Uslu, Dr. Öğr. Üy. Fatma Akdokur Aktaş, Öğr. Gör. Bilal Abır, Arş. Gör. Mehmet Hayri Acat, Arş. Gör. Muhammed Sadık Özbek hocalarıma; Aye Kasım, Buşra Koçaslan, Khadija Badi, Mustafa Orhan, Oğuz Akkar, Ümmühan Orhan, Özlem Albayrakoğlu ve Rabiye Taştan'a; maddî ve manevî destek olup tahammül gösteren, haklarını ihlal etmeme müsaade eden sevgili eşime ve kıymetli evlatlarım Yahya, Rabia, Rukiye ve Zeynep Sena'ya; dualarını eksik etmeyen ve moral desteğinde bulunan adını sayamadığım çevremdeki tüm değerli dostlarıma sonsuz teşekkür ediyorum.

Bu çalışmamı, bana ilim öğrenme aşkını aşıl原因 Haminnem'e, öğrenim hayatım boyunca beni destekleyen sevgili Anneciğime, ilim yolunda meşakkatlerime katlanmış olan Babacığım ve tercüme ettiğim eserde övülen fütüvvet erdemlerinin günümüzde yaşayan timsali olarak gördüğüm sevgili Eşime ithaf ediyorum.

Arife TAŞTAN
Düzce, Aralık 2019

ÖZET

ALİ B. EL-HASAN B. CA'DEVEYH'İN KİTÂBU MİR'ÂTİ'L-MÜRÜVVÂT'I (TAHLİL VE TERCÜME)

TAŞTAN, Arife

Yüksek Lisans, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ali ERTUĞRUL

Aralık 2019, XI + 315 sayfa

Muhaddis Ali b. el-Hasan b. Muhammed b. Ca'deveyh er-Râzî el-Kazvîni'ye ait olan *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât* isimli Arapça eser, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü 2049 numaralı Mecmu'adaki yazma nüshası (v. 35a-77b) üzerinden İhsan Zünnûn es-Sâmîrî ve Hulûd bint Muhammed el-Ahmedî tarafından tahkik edilip 2014 yılında neşredilmiş, ancak bugüne kadar Türkçeye tercüme edilmemiştir. İbn Ca'deveyh tarafından Büyük Selçuklu veziri Nizâmülmülk'e ithaf edilen bu eser, geçmişte Franz Taeschner ve Abdülbaki Gölpınarlı gibi araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Alman şarkiyatçı Taeschner, eserin fütüvvetin esaslarını anlatan kırkinci babını Almancaya tercüme ederek aslı ile birlikte neşretmiştir. Abdülbâki Gölpınarlı ise Ayasofya 2049 numaralı Mecmu'anın tanıtımını yaptığı sırada İbn Ca'deveyh'in bu eserinden de bahsetmiş, içindekiler bölümünün tercümesini yaparak liste halinde vermiştir.

Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât, ağırlıklı olarak, İslam öncesi dönemde de önem arz eden ahlâkî kavramlardan mürüvvet ve fütüvvetle ilgilidir. Kendisinden önce yazılmış olan mürüvvetle ilgili eserlerin bir devamı niteliğinde olup fütüvvetle ilgili yazılmış eserlerin ilklerinden olma özelliğine sahiptir. Bu yönüyle tasavvufî fütüvvet döneminde mürüvvet ve fütüvvetin esaslarını anlatmak üzere yazılmıştır ve mürüvvetten fütüvvet geçiş aşamasının karakteristik özelliklerini bünyesinde taşır. Muhtevasının bir kısmı Seâlibî'nin *Mir'âti'l-mürüvvât* ile benzerlik gösterir.

Bu çalışmada, bir hutbe, bir mukaddime ve kırk bir baktan oluşan *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât* tercüme edilerek verilmiştir. Henüz tam bir biyografisi yazılmamış olan İbn Ca'deveyh'in hayatı işlenmiş ve eseri muhtelif açılardan ele alınıp tahlil edilmiştir. Ayrıca dönemin diğer benzer eserleri arasındaki yeri tayin edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbn Ca'deveyh, Mir'âti'l-mürüvvât, Fütüvvet, Mürüvvet, Nizâmülmülk

ABSTRACT

ALĪ B. AL-HASAN B. JA'DAWAYH'S KĪTAB MĪR'ĀT AL-MURUVVĀT (ANALYSIS AND TRANSLATION)

TAŞTAN, Arife

Master's Degree, Department of History

Thesis Advisor: Doç. Dr. Ali ERTUĞRUL

December 2019, XI + 315 pages

The arabic work named as *Mir'āt al-muruvvāt* that is belong to Muhaddith 'Ali b. al-Hasan b. Muhammed b. Ja'dawayh al-Rāzī al-Kazvinī, was verified and published in 2014 by Ihsan Zünnün es-Sāmirī and Hulūd b. Muhammed al-Ahmadī through the manuscript (v. 35a-77b) in the journal 2049 of the Ayasaofya (Hagia Sophia) Department of the Süleymaniye Library, but it has not been translated into Turkish until today. This work that dedicated to vizier of the Grand Seljuk Nizam al-Mulk by Ibn Ja'dawayh, has attracted the attention of researchers such as Franz Taeschner and Abdülbaki Gölpınarlı. The German Orientalist Taeschner translated its fortieth chapter into German, explaining the principles of futuvvah. Abdülbâki Gölpınarlı also mentioned the work of Ibn Ja'dawayh during the review of the magazine numbered 2049 in Ayasaofya and translated the contents section and gave a list.

The *Kitābu Mir'āt al-muruvvāt* mainly concerned with the moral concepts of muruvvah and futuvvah, which are important in the pre-Islamic period. That is a continuation of the works of muruvvah written before it and is one of the first of the works written about futuvvah. In this aspect it is written to describe the principles of muruvvah and futuvvah in the sufistic futuvvah period and also it has the characteristic features of the transition stage from muruvvah to futuvvah. Some of its content is similar to that of *Mir'āt al-murūat* of Seālibī.

In this work, *Kitābu Mir'āt al-muruvvāt*, which consists of a khutbah, a muqaddimah and forty one chapters, has been translated. The life of Ibn Ja'dawayh, whose biography has not yet been written, has been processed and his work has been analyzed from various angles. In addition, it was tried to determine the place among other similar works of the period.

Keywords: Ibn Ja'dawayh, Mir'āt al-muruvvāt, Futuvvah, Muruvvah, Nizam al-Mulk.

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAY SAYFASI	II
ÖNSÖZ	III
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	XI
BİRİNCİ BÖLÜM	1
1.1. GİRİŞ	1
1.1.1. Problem.....	1
1.1.2. Araştırmanın Amacı.....	3
1.1.3. Araştırmanın Önemi.....	3
1.1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	4
1.2. LİTERATÜR	5
İKİNCİ BÖLÜM	7
2.1. ALİ B. EL-HASAN B. CA'DEVEYH'İN HAYATI	7
2.1.1. Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh'in Yaşadığı Yer ve Yaşadığı Dönem.....	8
2.1.2. Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh'in Adı ve Nesebi.....	13
2.1.3. Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh'in Hayatı	14
2.1.4. Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh'in Vefatı.....	16
2.1.5. Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh'in Mezhebi.....	17
2.1.6. Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh'in Eserleri	18
2.1.7. Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh'in Dînî ve İlmî Yönü	20
2.2. KİTÂBU MİR'ÂTİ'L-MÜRÜVVÂT	30
2.2.1. Mürüvvat ve Fütüvvete Dair İlk Arapça Eserler.....	30
2.2.1.1. Mürüvvete Dair İlk Arapça Eserler.....	30
2.2.1.2. Fütüvvete Dair İlk Arapça Eserler	48
2.2.2. Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh'in Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât'ı.....	57
2.2.2.1. Şekil Bakımından Kitabu Mir'âti'l-mürüvvât	69
2.2.2.2. Uslûp Bakımından Kitabu Mir'âti'l-mürüvvât.....	71
2.2.2.3. Muhteva Bakımından Kitabu Mir'âti'l-mürüvvât	73
2.2.2.4. Kaynakları Bakımından Kitabu Mir'âti'l-mürüvvât	96
2.2.3. Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh'in Kitabu Mir'âti'l-mürüvvât'ı ile Diğer Mir'âti'l-mürüvvât'ların Mukayesesi	126

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	140
3.1. KİTÂBU MİR'ÂTİ'L-MÜRÜVVÂT'IN TERCÜMESİ	140
Şed ve Tekmil Hutbesi.....	141
[Mukaddime].....	143
Birinci Bab	151
Lafzı Geçmediği Hâlde Kur'an'da Mürüvvetle İlgili Ma'nen Yapılan Atıflar Hakkında.....	151
İkinci Bab.....	154
Mürüvvet Hakkında ve Fütüvvetin Manaları Hususunda İfade Edilenler	154
Üçüncü Bab.....	157
Melikler ve Sultanların Mürüvvete Dair Söylediği Güzîde Sözler Hakkında	157
Dördüncü Bab	161
Vezirlerin Mürüvvete Dair Sözleri Hakkında	161
Beşinci Bab	163
Akıl ve Aklın Mürüvveti Hakkında	163
Altıncı Bab	165
Güler Yüz ve Mütebessim Çehre Hakkında.....	165
Yedinci Bab	168
Ahlak Güzelliği ve Onda Bulunan Mürüvvet Hakkında.....	168
Sekizinci Bab	171
Cömertlik ve Mal İhsanı Hakkında.....	171
Dokuzuncu Bab.....	179
“Evet” Demenin Medhi ve “Hayır” Demenin Zemmi Hakkında Aktarılan Şeylere Dair	179
Onuncu Bab	183
Cömertliğin Medhi ve Cimriliğin Zemmi Hakkında	183
On Birinci Bab	185
Ma'rûf ve Onda Bulunan Fazilet ve Mürüvvet Hakkında	185
On İkinci Bab.....	186
Sıkıntıya Düşür Olmadan Önce Hediye Vermek ve Mü'mini Sevince Garketmek Hakkında	186
On Üçüncü Bab.....	188
Ma'rûf'un Teşvik Edilmesi Hakkında	188
On Dördüncü Bab	190
Ahde Vefa Göstermek, Sözleşmeye Sadık Kalmak ve Lutfu Riayet Etmek Hakkında.....	190
On Beşinci Bab	192
Ehline ve Hak Edene Ma'rûfla Muamele Etme Hususunda	192

On Altıncı Bab	195
Ma'rûfla Mumelede Acele Etme Hususunda	195
On Yedinci Bab.....	197
Ma'rûfun Mükâfatı ve Ma'rûfa Karşı Yapılan Teşekkür Hakkında	197
On Sekizinci Bab	199
Köle ve Cariyelere Güzel Muamele Hakkında	199
On Dokuzuncu Bab.....	201
İnsanlarla İyi Geçinmek, Onlara Nezaketle Davranmak ve Hata Yaptıklarında Özürlerini Kabul Etmek Hakkında	201
Yirminci Bab.....	202
Afv ve Haddi Aşma Hakkında	202
Yirmi Birinci Bab	204
Güzel Koku ve Onda Bulunan Mürüvvete Dair Hususlar Hakkında	204
Yirmi İkinci Bab	206
Elbise ve Kisve ve Onda Bulunan Mürüvvet Hakkında	206
Yirmi Üçüncü Bab	208
Yemek ve İçmek ve Onlardaki Mürüvvet Hakkında	208
Yirmi Dördüncü Bab.....	213
Nikâh Bahsi ve Ondaki Mürüvvet Hakkında	213
Yirmi Beşinci Bab.....	214
Çeyiz ve Kadınların Mihri Hususunda Eli Geniş Olmak ve Bunlardaki Mürüvvet Hakkında	214
Yirmi Altıncı Bab	215
Kerem Sahipleri, Seyyidler, Tebessüm Yüzlüler ve Komutanlarla Sohbet Hakkında.....	215
Yirmi Yedinci Bab.....	217
İnsanların Kaba-Saba (Saqîl) Olanları ve Kusur Arayanları ile Sohbet Etmekten Sakınma Hakkında.....	217
Yirmi Sekizinci Bab.....	221
İhvan Arasında Yardımlaşmak Hakkında	221
Yirmi Dokuzuncu Bab	223
Göçüp Giden İnsanlar ve Yeni Gelen İnsanların Zikri Hakkında	223
Otuzuncu Bab.....	234
Hamr ve Onun Çeşitleri ile Onları Terketmenin Mürüvveti Hakkında	234
Otuz Birinci Bab	243
Keremlik ve Cömertlik Hakkında	243
Otuz İkinci Bab	249
Kanaatin İzzeti ve Tamahın Terki ile Bunlardaki Mürüvvet Hakkında.....	249

Otuz Üçüncü Bab	258
Nazar (Bakış) Hakkında, Bakışları Kısmının Medhi ve Ondaki Mürüvvet Hususunda Denilen Şeyler	258
Otuz Dördüncü Bab	264
Misafirperverliğin Zikri ve Fazileti ile Ev Sahipliğinin Mürüvveti Hakkında	264
Otuz Beşinci Bab	272
Şerefli (Kiram) ve İzzetli (Emcad) Kimselerin Zikri ve Onlardaki Mürüvvet Hakkında	272
Otuz Altıncı Bab	277
Hediyenin Zikri ve Ondaki Mürüvvet Hakkında	277
Otuz Yedinci Bab	279
Mizahın Zikri ve Ondaki Fuhşiyatın Terki Hakkında	279
Otuz Sekizinci Bab	280
Kerih Bir Şekilde Anıldığında ve Eziyet Verici Çirkin Bir Lakapla İsmlendirildiğinde Takınılacak Tavrın Zikri Hakkında	280
Otuz Dokuzuncu Bab	282
İnsanların Tabakaları ve Menzilleri Hakkında	282
Kırkıncı Bab	285
Fütüvvet ve Ona Dair Sorulanlar Hakkında	285
Kırk Birinci Bab	289
Duanın Zikri ve Salihlerin Duaları Hakkında	289
SONUÇ	291
KAYNAKÇA	294
EKLER	306

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselâm
bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
hz.	: Hazreti
m.	: Miladî
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radıyallahu anh/anha
s.a.s.	: Sallâllahu Aleyhi ve Sellem
sad.	:Sadeleştiren
sy.	: Sayı
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkîk
tkd.	: Takdim
trc.	: Tercüme
v.	: Varak
Yay.	: Yayınları

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. GİRİŞ

Lafzî olarak adamlık ve gençlik adâbı şeklinde çevrilebilecek olan mürüvvet ve fütüvvet kavramları, İslamiyetin sosyo-kültürel tarihinde önemli işlevler üstlenmiş ve izler bırakmış bazı toplulukları tanımlamak için kullanılmışlardır. Emevî, Abbâsî ve Selçuklu dönemlerinde sivil toplum inisiyatifleri olarak görülebilecek pek çok sosyal-dinî teşekkül, müntesiplerinin fikrî-ahlâkî manada belli bir yol ve uslubu benimsemelerini bu kavramlar vasıtasıyla ifade etmiş; bilhassa mürüvvet kavramı, aynı zamanda edebiyat, hadis, hukuk gibi alanlarda yazılmış eserlerin konusunu oluşturmuştur.

İzleri Câhiliye dönemine kadar sürülebilen söz konusu kavramların tarihî geçmişinde hicrî beşinci yüzyıl önemli bir zaman dilimidir. Bu asra kadar edebiyat ve hadis gibi alanlara ait eserlerde geçmekte olan mürüvvet kavramı, bu dönemde, tasavvufî eserlerde fütüvvet kavramıyla birlikte kullanılmaya başlamıştır. Bilinen ilk tasavvufî fütüvvet eserleri de bu yüzyılda te'lif edilmiştir. Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh'in *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'ı da bu geçiş sürecinin tam ortasında yazılmıştır. Dolayısıyla kitap, bir yandan mürüvvet hakkında bilgi veren eserlerin takipçisi iken, diğer yandan fütüvvet hakkında yazılan eserlerin öncülerindedir.

Ülkemizde, fütüvvetle ilgili kaynak eserlerden söz edilirken birkaç atıf ve sınırlı bahis dışında Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh'in *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'ına temas edilmez. Eser üzerine henüz detaylı bir çalışma yapılmamış olması ve Arapça olan eserin tercüme edilmemiş olması, eserin gündeme gelmesini ve araştırmacıların ilgisine mazhar olmasını engellemiş görünüyor. Ayrıca müellifin kimliğinin ve eserin yazılış tarihinin bilinmemesi de eserin görmezlikten gelinmesine sebebiyet vermiş olabilir. Eserin tercümesini ve tahlilini yapmayı ve müellifin hayatını ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma, eserle ilgili bu eksiklikleri gidermeyi hedeflemektedir.

1.1.1. Problem

Anadolu'da vucüt bulan esnaf teşkilatının âdâb ve erkânını belirleyen ahî ve feta kültürünün temel kavramları, mürüvvet ve fütüvvet olup bunların tarihî gelişimini izlemek son dönemlerde rağbet gören çalışmalardandır. Bu çalışmaların

gelişmesi ve derinleşmesi, konuyla ilgili yazılmış eserlerin tercümesi ve tahliliyle mümkün olacaktır. Ancak başka bir coğrafyada ve çağda te'lif edilmiş bir eserin tercüme edilmesi de özünde bazı problemlerle karşılaşmayı zorunlu kılmaktadır.

Bir eseri başka bir dile aktarırken aynı mana ve söz dizimiyle nakletmenin zorluğu malumdur. Bunun yanında söz dizimi Türkçeden farklılık gösteren ve birden fazla yan cümleyi ve ardı ardına gelen sıfatları kaldıran edebî bir Arapça ile yazılmış bir eseri Türkçeye tercüme etmek bu zorluğu daha da arttırmaktadır. Ayrıca Arap edebiyatının sözlü ve soyut kültürünün derin izlerini taşıyan şiirlerle bezenmiş bir metinle uğraşmak meseleyi bazen içinden çıkılmaz bir hale sokmaktadır. Bu bakımdan bir hayli şiirin ve hikmetli sözün yer aldığı bir eseri tercüme etmek, çalışma sürecinin büyük bir kısmını teşkil etmiştir. Tercümenin aslına sadık, aynı zamanda güzel olması için epeyce gayret gösterilmiş, ancak zamanın sınırlı olması dolayısıyla edebî Arapçayla yazılmış ifadeleri tercüme ederken büyük zorluklarla karşılaşmış, muhtemelen de bazı tercüme hataları yapılmıştır.

Tercümede olabildiğince orijinal metnin üslubu, kelime yapısı, vurgusu korunmaya çalışılmıştır. Cümle içinde ardı ardına gelen seci'li terkipler mümkün mertebe tercümede de verilmeye gayret edilmiştir. Müstensih ya da muhakkik kaynaklı olabilecek hatalı ifadeler muhtemel kaynaklardan araştırılarak tespit edilmiş ve buna göre çevrilmiştir. Muhakkikler tarafından tashih edilerek değiştirilen bazı kelimelerde muhakkiklerin tercihi isabetli görülmemişse, elyazma nüsha esas alınarak daha doğru bir çeviri yapılmaya çalışılmıştır. Türkçeye tam çevrilmesi mümkün olmayan hallerde köşeli parantez kullanılarak açıklayıcı kelimeler eklenmiştir.

Çalışmanın başlangıç safhasında, eserin Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü 2049 numaralı Mecmu'ada yer alan elyazması metni kullanılmış, ancak İhsan es-Sâmîrî ve Hulûd el-Ahmedî tarafından 2014'te yapılmış tahkikli neşirden haberdar olununca tercümede bu metin esas alınmıştır. Muhakkiklerin matbû nüshasında eserin adı "*Mir'âtü'l-mürû'ât*" şeklinde harekelenmiş; elyazması nüshada ise eserin ismi "*Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*" şeklinde imlâ edilmiştir. Bu sebeple bu çalışmada "*Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*" adı tercih edilip kullanılmıştır.

Mürüvvet ve fütüvvete dair yazılmış ilk eserler arasında ismine pek rastlanılmayan *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'ın müellifi Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh hakkında Arapça ve Türkçe kaynaklarda neredeyse hiç bir kayıt bulunmaması da çalışmayı zorlaştıran bir başka unsur olmuştur. Henüz bir biyografisi yazılmamış olan İbn Ca'deveyh'le ilgili bir kaç kaynaktan derlenmiş sınırlı ve benzer malumatla yol almak başlangıçta pek mümkün olamamış, fakat yine de Râfi'î'nin *et-Tedvîn*'inde ve Cûzekânî'nin *el-Ebâtîl*'inde yer alan konuyla ilgili malumat üzerinden bir neticeye ulaşmaya çalışılmıştır. Bu bakımdan çalışma müellifin hayatının ortaya konulması açısından da alana önemli katkılar sunmuştur.

1.1.2. Araştırmanın Amacı

Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh'in *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'ının tercüme ve tahlilini yapmak niyetinde olan bu çalışma, eserin yazıldığı dönemdeki mürüvvet ve fütüvvet anlayışını ortaya koymak ve eserin yazıldığı dönemin tarihsel ve kültürel şartları hakkında da bilgi vermek amacını gütmektedir. Bu şekilde mürüvvet ve fütüvvet hakkında yazılmış olan ilk eserlerin ortaya çıkarılması ve bu alanda çalışma yapacak olan araştırmacıların hizmetine sunulması hedeflenmektedir.

Büyük oranda İslam kültür tarihiyle ilgili olan bu gibi eserlerin ortaya çıkarılıp Türkçeye tercüme edilmesiyle, hem Anadolu'da vucüt bulan ahîlik ve ahîlik kültürünün tarihsel kökleri daha da aydınlanmış olacak hem de bu kültürün temel prensiplerinden mevcut ve gelecek kuşaklar haberdar kılınacaktır. Zira maddî kalkınma, ilerleme ve zenginlik aynı zamanda bencillik, duyarsızlık ve gevşeklik gibi ahlakî zaafın da daha fazla dışa vurulmasına sebebiyet verebilmekte; bunların yönetilmesi ve kontrol altına alınması ancak ahlakî ve etik alanla ilgili bazı âdâb ve kaideleri yerleştirmek ve yaygınlaştırmakla mümkün olabilmektedir.

1.1.3. Araştırmanın Önemi

Bilinen tek elyazması nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü 2049 numaralı Mecmu'ada yer alan *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'ın ismine mürüvvet ve fütüvvete dair yazılmış ilk eserler arasında pek rastlanılmamakta; müellifi hakkında da Arapça ve Türkçe kaynaklarda neredeyse hiç bir kayıt bulunmamaktadır. Hicrî beşinci yüzyılda Arapça olarak yazılmış olan bu eserin tahkikli neşri İhsan Zünnûn es-Sâmîrî ve Hulûd bint Muhammed el-Ahmedî

tarafından 2014 yılında yapılmış, ancak metnin henüz Türkçeye tercümesi ve kapsamlı bir tahlili yapılmamıştır.

Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât'ın Anadolu'da Selçuklu ve Selçuklu sonrası gelişme kaydedip kurumsallaşmış olan ahîliğin kavramsal temellerini oluşturan mürüvvet ve fütüvvet hakkında yazılmış ilk eserlerden olması, tarihî ve sosyo-kültürel açıdan eseri bir hayli değerli kılmaktadır. Eserin tarihî açıdan değerini arttıran bir başka husus da, Büyük Selçuklu devletinin mihver şahsiyetlerinden olan Vezir Nizâmülmülk'e sunulmuş olmasıdır. Bu bakımdan tasavvuf alanında mürüvvet ve fütüvvetin birlikte anılmaya ve konuyla ilgili eserlerin verilmeye başlandığı bir zaman diliminde te'lif edilmiş olan eseri ve müellifini tanıtmak ve günümüz araştırmacılarını bundan haberdar kılmak önemli bir ilim ve kültür hizmeti olacaktır. Fütüvvetle birlikte anılan mürüvvetin daha iyi anlaşılmasına da katkıda bulunacaktır.

1.1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmada asıl olarak hicrî beşinci yüzyılda Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh tarafından yazılmış olan *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'ın tercümesi ve tahlili yapılacaktır. Bunun yanında mürüvvet ve fütüvvet kavramının henüz muhaddisler ve edebiyatçılar tarafından ele alındığı, bazı tasavvufî çevrelerin yeni yeni öne çıkarmaya başladığı erken dönem de bu çalışmanın kapsamı dâhilindedir. Bu yönüyle çalışma, İslam öncesi Cahiliye dönemi ile hicrî beşinci yüzyıl arasındaki zaman dilimiyle sınırlıdır.

Çalışma hazırlanırken evvela Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh'in eseri tercüme edilmiş, müellifin hayatı ve eserinin kaynakları ortaya konulmuştur. Ardından İbn Ca'deveyh'in yaşadığı döneme kadarki mürüvvet ve fütüvvetle ilgili eserler incelenmiş ve tespit edilen konuyla ilgili malumat değerlendirilmiştir. Böylece bu eserler vasıtasıyla mürüvvet ve fütüvvetin gelişimi ve öne çıkan karakteristik özellikleri ile bunların İbn Ca'deveyh'in eseriyle ortak ya da farklı olan yönleri belirlenmeye çalışılmıştır.

1.2. LİTERATÜR

Modern anlamdaki fütüvvete dair araştırma ve incelemeler Joseph von Hammer ile 1800'lü yıllarda başlamıştır. Bunu Hermann Thorning, C. van Arendonk, Paul Kahle, Vladimir Gordlevski, Louis Massignon, Hellmut Ritter, Claude Cahen ve Franz Taeschner'in yapmış oldukları çalışmalar izlemiştir.¹ Bilhassa Taeschner'in fütüvvetin köklerini ve tarihî gelişimini ele alan çalışmaları alana büyük katkı sağlamıştır.² Zamanla Türkiye'den M. Fuad Köprülü, Muallim Cevdet, Abdülbaki Gölpınarlı, Neşet Çağatay gibi araştırmacılar, Arap dünyasından Mustafa Cevâd, Ahmed Emîn, Ebü'l-Alâ Afîfî, Abdülazîz ed-Dûrî, M. Mustafa el-Hilâlî ve Enverî Hammûdî el-Kaysî gibi ilim adamları fütüvvet teşkilatının tarihî köklerini ve gelişim sürecini ortaya koyan eserlerini yayınlamışlardır.

Bu çalışmaları sırasında araştırmacılar, fütüvvete dair yazılmış elyazması eserlerle de ilgilenmişler ve Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü 2049 numaralı Mecmu'ada yer alan *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'a da atıfta bulunmuşlardır. Görüldüğü kadarıyla Franz Taeschner ve Abdülbaki Gölpınarlı bu mecmuayla ilgilenen ilk isimler olmuşlar; fütüvvet teşkilatı hakkında yeni bilgilere ulaşmak için Mecmu'anın bazı kısımlarını tercüme etmişlerdir. Bugüne kadar Mecmu'adaki bazı risaleler ya da risalelerdeki bazı bölümler Abdülbaki Gölpınarlı, Sezai Küçük, Süleyman Ateş ve Tahsin Yazıcı tarafından tercüme edilmiştir. Mecmu'anın henüz tercüme edilmemiş v. 37a-77b arasındaki kısmı, yani Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh'in *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'ı bu çalışmanın ana konusunu teşkil etmiştir.

Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât'ın tahlili ve fütüvvet kavramının tanımı ve tarihî sürecinin takibi çalışmaları sırasında Abdülbâki Gölpınarlı'nın "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı" isimli hacimli makalesi, Franz Taeschner'in *Documenta Islamica Inedita (Festsch f. R. Hartmann)* içinde yer alan "Das Futuwwa-Kapitel in Ibn Ġa'dawaihis Mir'ât al-Muruwwât" adlı çalışması, yine "İslam'da Fütüvvet Teşkilâtının Doğuşu Meselesi ve Târihî Ana Çizgileri" ile "İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilâtı)" adlı makaleleri ile Sezai Küçük'ün "Abdullah Ensârî

¹ Franz Taeschner, "İslam'da Fütüvvet Teşkilâtının Doğuşu Meselesi ve Târihî Ana Çizgileri", çev. Semahat Yüksel, *Belleten* 36, sayı 142 (Nisan 1972), s. 203-204.

² Ahmet Yaşar Ocak, "Fütüvvet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 3 Aralık 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/futuvvet#2-tarih>.

el-Herevî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: 'Kitâbu'l-Fütüvvet'" isimli makalesi ve *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nde Ahmet Yaşar Ocak tarafından yazılmış olan "Fütüvvet" maddesi asıl olarak faydalanılan yayınlar olmuşlardır.

Ayrıca Bişr Faris tarafından *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* içinde, Mustafa Çağrırcı tarafından da *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde yazılmış olan "Mürüvvet" maddeleri ve yine Mustafa Çağrırcı'nın *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları II* içindeki "Kur'ân ve Ahlâk" adlı yazısı, Ömer Özpınar'ın *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* içinde yer alan "Hadis ve Fıkıh Edebiyatında Ortak Bir Kavram: Mürûet" adlı makalesi, mürüvvet kavramının tanımı hususunda yararlanılan çalışmalar olmuştur. Bunlara ilave olarak Ignaz Goldziher tarafından *Muslim Studies (Muhammedanische Studien)*'de yayınlanan "Muruwwa and Din" başlıklı makale, Reynold A. Nicholson tarafından neşredilen *A Literary History of the Arabs* adlı kitap ve Toshihiko Izutsu tarafından yayınlanan *Kur'ân'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar* adlı eser de konuyla ilgili hususları detaylandırmak bakımından önemli olmuştur.

Ebû Abdillâh Hüseyin b. İbrâhim b. Hüseyin el-Hemedânî Cûzekânî'nin *el-Ebâtîl ve'l-Menâkîr ve's-Sıhah ve'l-Meşâhîr*'i ile Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfî'î el-Kazvî'nin *et-Tedvîn fî aḥbâri Kazvîn*'i, *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'ın müellifi İbn Ca'deveyh'in hayatı ve çalışmaları hususunda malumat sağlayan yegâne kaynak eserler olmuşlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. ALİ B. EL-HASAN B. CA'DEVEYH'İN HAYATI

“*Kitabu Mir'âti'l-mürüvvât*”ın muhakkikleri İhsan Zünnün es-Sâmirî ve Hulûd binti Muhammed el-Ahmedî tarafından yazılan mukaddimede, müellif Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh'in hayatı hakkında pek bir bilgi bulunmadığı, kendisinden bahseden Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm er-Râfi'î el-Kazvîni'nin (ö. 623/1226) eserindeki malumatın da gayet sınırlı olduğu belirtilir. Tarafımızdan yapılan araştırmalarda da mukaddimede atıf yapılan bu malumatın yanında bir başka eserde de müellifin hayatına değinildiği görülmüştür. Ancak buradaki bilgilerin de Râfi'î'nin verdiklerine benzer nitelikte olduğu anlaşılmış; bu cihetle müellifin hal tercemesini mufassal bir şekilde ortaya koymak mümkün olamamıştır.

Müellif Ali b. el-Hasan, eserinde, kendisinden neredeyse hiç bahsetmez.¹ Sadece birkaç yerde, verdiği nakillerin arasına girerek “*ben derim ki*”,² “*kitabın sahibi*”³ gibi ifadelerle kendisine atıfta bulunur. Arapça olarak “*İbn Ca'deveyh*” ya da Farsça olarak “*İbn Ca'dûye*” şeklinde telaffuz olunan lakabıyla ilgili yapılan taramalarda, müellifin adının iki eserde geçtiği görülür. Bunlardan biri Cûzekânî'nin (ö. 543/1148) “*el-Ebâtîl ve'l-Menâkîr ve's-Sıhah ve'l-Meşâhîr*” adlı kitabı, diğeri de Râfi'î'nin “*et-Tedvîn fî aḥbâri Kazvîn*” adlı eseridir.

Râfi'î'nin eserinde, Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh şeklinde *Kitabu Mir'âti'l-mürüvvât* müellifinin adıyla başlayan ve kendisiyle ilgili sınırlı bilgilerin yer aldığı birkaç pasaj vardır.⁴ Cûzekânî'nin kitabında ise Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh ismi sadece bazı hadislerin sened kısmında geçmektedir.⁵ Kitabını uydurma hadisleri

¹ Müellif eserin sadece bir yerinde “*Bu kitabın sahibi Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh*” ifadesiyle adını zikretmektedir. Bkz. Ali b. El-Hasan b. Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, thk. İhsan Zünnün es-Sâmirî ve Hulûd binti Muhammed el-Ahmedî, (Amman: Dâru'l-Fâruk, 2014), 133.

² İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 19, 28, 78, 232.

³ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 108, 225.

⁴ Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfi'î el-Kazvîni, *et-Tedvîn fî aḥbâri Kazvîn*, thk. Azîzullah el-Utâridî, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1987), 3: 351.

⁵ Cûzekânî, *el-Ebâtîl ve'l-Menâkîr ve's-Sıhah ve'l-Meşâhîr*, thk. Abdurrahman b. Abdülcebbar el-Firyevâî, (Benares: İdâretü'l-Buhûsi'l-İslâmiyyeti ve'd-Da'veti ve'l-İftâi bi'l-Câmi'ati's-Selefiyye, 1403/1983), 1: 34, 128, 129, 144, 262, 272, 273, 315.

Talat Koçyiğit'in sened kelimesinin açıklamasıyla ilgili yorumu şu şekildedir: “*Her hadis metninin başında, o metni birbirine nakleden ravi isimlerinden müteşekkil bir zincir vardır. Bu isim zinciri, en son râviden*

senedleriyle birlikte ortaya koymak amacıyla tasnif etmiş olan⁶ Cûzekânî'ye göre, Ca'deveyh'in adının geçtiği bu hadislerin bir kısmı sahih değilken, diğer bir kısmı da sahih olan hadislerdir.⁷

2.1.1. Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh'in Yaşadığı Yer ve Yaşadığı Dönem

Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Kadisiye savaşıyla (15/636) Irak, Ridaniye savaşıyla (21/642) İran Müslümanların eline geçip Sasanî imparatorluğu son bulunca, şehirler de birer birer teslim olmuş; bu sırada Kazvin de sulh yoluyla⁸ İslam topraklarına katılmıştı. Abbâsî hilafeti döneminde bilhassa merkeze uzak bölgelerde bağımsız hareket etmeye başlayan mahalli hanedanların birbirleriyle rekabeti sırasında Kazvin de birçok defa el değiştirmiş; 195/811'de Tâhirîlerin, 251/865'te Zeydîlerin, 293/905-906'da Samânîlerin, 318/930'da Büveyhilerin, 420/1029'da Gaznelilerin ve nihayet 434/1042-43 yıllarında Tuğrul Bey'in eliyle Selçukluların idaresi altına girmişti.⁹ İbn Ca'deveyh'in yaşadığı ve hadis tedrisiyle meşgul olduğu dönemde (420-468/1038-1076) Kazvin, coğrafyası, i'mârı ve sahip olduğu ilmî kültür bakımından Cibâl bölgesinin meşhûr şehirlerinden biri olarak bir müddet Gazneliler'in ve daha sonra da Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkimiyeti altında idi.¹⁰

Elburz dağlarının eteklerinde, bugünkü Tahran'a yaklaşık 150 km. mesafede yer alan Kazvin şehri, hicrî beş ilâ yedinci yüzyıllarda küçük ve büyük şehir şeklinde ikiye ayrılacak büyüklüğe erişmişti. Nitekim hicrî 7. yüzyıl müelliflerinden Râfî'î,

---

başlayarak Hazreti Peygambere kadar ulaşır ve her ravi, zincirin bir halkasını teşkil eder. Bu halkaların birbirine bağlı olması, nasıl zincirin sağlamlığını temin ederse, her bir halkanın da kendi başına sağlam olması, aynı şekilde zincirin sağlamlığını gösterir. İşte isimlerden muteşekkil böyle sağlam bir zincir, kendisine bağlı olan hadis metninin sıhhati için bir garanti sayılır ve ıstılahta bu garantiye sened adı verilir. Her hadisin garantisi onun senedir.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Talat Koçyiğit, *Hadis İstihlaları*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1980), 397.

⁶ TDV İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddesinde şöyle denilmektedir: “Eseri inceleyen Zehebî, müellifin birçok rivayeti sahih sünnete aykırı olması sebebiyle uydurma olarak nitelendirdiğini söylemekte ve çeşitli hatalarını tesbit ettiğini belirtmektedir.” Bilgi için bkz. Selman Başaran, “Cûzekânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 3 Haziran 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cuzekani>.

⁷ Cûzekânî'nin *el-Ebâtîl*'inde müellifin adının geçtiği hadislerden 1: 34'te bulunan 28 numaralı hadis; 1: 272-273'te bulunan 255 numaralı hadis; 1: 315-316'da bulunan 296 numaralı hadis uydurma hadislerin dışında tutulmuştur.

⁸ Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvud el- Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, trc. Mustafa Fayda, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002), 461, 462.

⁹ Marcel Bazın, “Kazvin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 03 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kazvin>.

¹⁰ Nurullah Yazar, “Selçuklu İktidar Mücadelesinde Rey Şehri”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 15, sy. 30, (2016/2): 552; Akif Rençber, “İslam Fethinden Irak Selçuklularının Yıkılışına Kadar Kazvîn'in Siyasî Târîhi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 1, (2012): 1.

“*et-Tedvîn*” adlı eserinde Kazvin şehrini “*Medînetü’l-Kebîre*”¹¹ sıfatıyla birlikte anmaktadır. Yine hicrî 7. yüzyıl müelliflerinden olan Zekeriyâ el-Kazvînî (ö. 682/1283) de *Âşârü’l-bilâd ve aḥbârü’l-‘ibâd* adlı eserinde dönemindeki Kazvin’i şu cümlelerle tasvir etmektedir: “*O [Kazvîn] iki şehirden oluşur. Onlardan [şehir] biri diğerinin ortasındadır. [Ortadaki] küçük şehir (el-Medînetü’s-Suğrâ), Şehrîstan diye adlandırılır. Onun sur ve kapıları vardır. Büyük şehir (el-Medînetü’l-Kebîre) onu[n etrafını] çevrelemiştir. Onun da sur ve kapıları vardır. Üzüm bağları ve meyve bahçeleri büyük şehri (el-Medînetü’l-Uzmâ) her taraftan sarmıştır. Ziraat alanları da bahçeleri kuşatmıştır. Onun iki vadisi vardır. Bunlardan biri Vadî Derc, diğeri Vadî Etrak’tır.*”¹²

Farsça Kaşvîn (کشوین), Arapça Kazvîn (قزوین) olarak telaffuz edilmekte¹³ olan ve “*korunmuş hudud*”¹⁴ veya “*mahfuz sınır*”¹⁵ ya da “*iyi muhafaza edilmiş sınır*”¹⁶ anlamına gelen şehir, Zekeriyâ el-Kazvînî tarafından coğrafi olarak da şöylece tasvir edilir: “*Kazvîn; toprağının verimliliği, arazisinin genişliği, bahçelerinin ve ağaçlarının çokluğu, nahiyelerinin ve yörelerinin seyirlik olması ile arzın fezasını ma’mûr eden meşhûr ve büyük bir şehirdir. Bu güzel hal üzerine kuruldu. Şehirlerden hiç biri onun gibi bina edilmedi.*”¹⁷

Ortaçağ İslam coğrafyacılarından İbn Rüsteh’e (ö. 300/912) göre *yedi iklim*¹⁸ arasında *dördüncü iklimde yer alan*¹⁹ Kazvin şehri, ülkenin *İranşehr ve Sevâd*

¹¹ Râfi‘î, *et-Tedvîn fî aḥbâri Kazvîn*, 2: 129; 3: 177; Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvînî, *Zakariya Ben Muhammed Ben Mahmud el-Cazvini’s Kosmographie Zweiter Theil Kitabu Âşârü’l-bilâd*, neşr. Ferdinand Wüstenfeld, (Göttingen: Dieterichschen Buchhandlung, 1848), 290.

¹² Zekeriyâ el-Kazvînî, *Âşârü’l-bilâd*, 290’dan naklen İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-mürüvvât*, Tahkik edenin Mukaddimesi: ۴۰۷.

¹³ Râfi‘î, *et-Tedvîn*, 1: 37;

¹⁴ Belâzûrî, *Fütûhu’l-Büldân*, 460.

¹⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Fakîh el-Hemedânî, “*Muhtasarü Kitâbi’l-büldân*”, trc. Yusuf Ziya Yörükan, *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler Türklerin Yaşadığı ve Türklere Komşu Olan Bölgeler* içinde, haz. Süleyman Özkaya, (İstanbul: Ötüken Yay., 2013), 204.

¹⁶ “*İyi muhafaza edilen bu sınır*” hakkında Kudâme b. Câfer şu açıklamayı yapmaktadır: “*Burada Farşlar (Fûrus), dâimî sûrette süvârî muhafâza kuvvetleri bulundurlardı. Bu kuvvet burasını muhafaza eder ve aralarında sulh ve müsâlemet olmadığı zaman Deylemlilere karşı müdafaada bulunurlardı. Bu ciheti Deylem haydutlarından himâye ederlerdi*” Bilgi için bkz. Kudâme b. Câfer, “*Kitâbu’l-Harac*”, trc. Yusuf Ziya Yörükan, *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler Türklerin Yaşadığı ve Türklere Komşu Olan Bölgeler* içinde, haz. Süleyman Özkaya, (İstanbul: Ötüken Yay., 2013), 264.

¹⁷ Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvînî, *Kitabu Âşârü’l-bilâd*, 290.

¹⁸ Ebû Ali Ahmed b. Ömer İbn Rüsteh, *Kitâbü’l-A’lâik’in-Nefise*, trc. Yusuf Ziya Yörükan, *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler Türklerin Yaşadığı ve Türklere Komşu Olan Bölgeler* içinde, haz. Süleyman Özkaya, (İstanbul: Ötüken Yay., 2013), 163.

¹⁹ İbn Rüsteh, *Kitâbü’l-A’lâik’in-Nefise*, 164.

(Irak)²⁰ adlı iki kısmından İrânşehr sınırları içerisinde yer almaktaydı. Coğrâfî olarak İrânşehr eyaletlerinden Cebel²¹ ile Horasan²² arasında kalan Kazvîn, idâri anlamda ne Cebel'den ne de Horasan'dan olmayan şehirler²³ arasında idi.

Yine bir başka coğrafyacı İbn Hurdazbih (ö. 300/912): “*Harrakan kasabasını geçmek üzere Hemedan'dan Kazvîn'e olan mesafenin kırk fersah*”²⁴ olduğunu belirtir ve “*Rey'den sol tarafta Kazvîn'e yirmi yedi fersah, Kazvîn'den Ebher'e on iki fersah*”²⁵ diyerek Kazvîn'in çevresindeki şehirler ile arasındaki mesafeleri fersah nev'inden verir. İbn Havkal (ö. 367/977'den sonra) da *Kitabü'l-Mesâlik ve'l-memâlik* adlı eserinde Cibâl²⁶ bölgesini anlatırken: “*Kazvîn ile Hemedân arasında kasaba yoktur. Kazvîn'den Ebher'e on iki fersah*”,²⁷ “*Reyden Kazvîn'e otuz fersaktır*” diyerek bu bilgileri az bir farkla teyit eder.

Müslümanların hâkimiyetine girdikten sonra Kazvîn'e birçok bina inşa edilmiştir. Kayıtlara yansıdığı kadarıyla Kazvîn şehrindeki dikkat çekici en eski yapılardan biri, Abbâsî halifesi Hârûn er-Reşîd tarafından 170/786 yılında inşa ettirilen²⁸ Cum'a Cami'i (Mescid-i Cum'a)²⁹ dir. Râfî'î'nin ifadesiyle *küçük bir avlusu, büyük bir mescidi ve eski bir mahfili (maksûre) bulunan*³⁰ ve Hârûn er-Reşîd tarafından genişletilip yeniden imar edilen³¹ bu cami hakkında İbn Fakîh (ö. 300/912'den sonra) de Hârûn er-Reşîd'in “*Kazvîn'e büyük bir câmi inşâ ettirdiğini ve bu câmie dükkânlar ve sâir tahsîsât vakfettiğini*” söyler.³² Zakeriyya el-Kazvîni ise Harun er-Reşîd ve Kazvîn hakkında İbnü'l-Fakîh'in şu sözlerine yer verir: “*İki*

²⁰ İbn Rüsteh, *Kitâbü'l-A'lâik'in-Nefise*, 167.

²¹ İbn Rüsteh, *Kitâbü'l-A'lâik'in-Nefise*, 169

²² İbn Rüsteh, *Kitâbü'l-A'lâik'in-Nefise*, 169

²³ İbn Rüsteh, *Kitâbü'l-A'lâik'in-Nefise*, 169.

²⁴ Ebu'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdullah b. Hurdazbih, “*Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*” trc. Yusuf Ziya Yörükân, *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler Türklerin Yaşadığı ve Türklere Komşu Olan Bölgeler* içinde, haz. Tahsin Koçyiğit, Ali Ertuğrul, (İstanbul: Ötüken Yay., 2013), 75.

²⁵ İbn Hurdazbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, 76.

²⁶ el-İmâmu'l-Âlem Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Havkal en-Nusaybî, *Kitabü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*, trc. Yusuf Ziya Yörükân, *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler Türklerin Yaşadığı ve Türklere Komşu Olan Bölgeler* içinde, haz. Ali Ertuğrul, (İstanbul: Ötüken Yay., 2013), 339.

²⁷ İbn Havkal, *Kitabü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*, 340.

²⁸ Jean Sauvaget, *İslam Dünyası Kısa Kronoloji*, trc. Suut Kemal Yetkin-Faik Reşit Unat, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963), 20.

²⁹ Rençber, “*Kazvîn'in Siyasî Târîhi*”, 234.

³⁰ Râfî'î, *et-Tedvîn*, 1: 43.

³¹ Râfî'î, *et-Tedvîn*, 1: 43.

³² İbn Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân*, thk. Yusuf el-Hâdî, (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1416/ 1996), 559; İbn Fakîh, *Muhtasarı Kitâbi'l-büldân*, 205.

yüz elli dört senesinde Kazvîn'e geçti, Büyük Şehir'in (el-Medînetü'l-Uzmâ) surlarını ve câmi'ini bina etti."³³

Bakımı ve devamlılığı için çeşitli vakıflar tayin edilen, içinde Cum'a namazı kıldırılan, hatibi ve minberi olan ve İbn Ca'deveyh'in ders verdiği büyük şehri süsleyen bu ilim ve ibadet mekânının, daha sonraki tarihlerde de imar ve ilavesiyle alâkadar olunmuştur. İbn Ca'deveyh'in eserinde defaâtle kendisine atıfta bulunduğu Sahib b. Abbâd³⁴ da şehrin imarına katkıda bulunan önemli şahıslardan biridir.³⁵ Nitekim Hüseyin Kuli Sütüde, *Târihçe-i Kazvîn*'de, Büveyhoğullarından Fahrüddeve'nin veziri Sâhib b. Abbâd'ın 373/983 senesinde Kazvîn'e geldiğini, şehre olan yakın alâkası sebebiyle şehrin imâretine büyük bir ehemmiyet verdiğini, surlarının tamir ve yeniden inşası dışında Büyük Câmi' Mescidi'nin mücâvir alanına bir medrese inşa ettiğini belirtir.³⁶

Kazvîn ehlinin ilimde ve mürüvvette şöhret bulmasında önemli bir yeri olan bu mekânlar, birçok talebenin ilim tahsiline ve tedrisine zemin teşkil etmiştir.³⁷ Mesela Kazvîn Cami'i'nde, İbn Ca'deveyh'in hocalarından olan Ebû Hâtim b. Hâmûş 409/1018 senesinde hadis tedrisiyle³⁸ meşgul olmuştur. İbn Ca'deveyh'in bir diğer hocası İbrahim b. Humeyr el-Hıyarecî (ö. 443/1051'den sonra)'nin de yine Kazvîn'de 432/1041 ve 443/1051 yıllarında hadis okuttuğuna dair malumat mevcuttur.³⁹

İbn Ca'deveyh'in hocalarının vefat tarihlerine bakıldığında, onun Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in saltanatı zamanında (431/1040 ila 455/1063) çocukluk ya da gençlik yıllarını idrak ettiği ve Rey ve Kazvîn civarını da içine alan bölgesel-siyasal gelişmelere şahit olduğu anlaşılır. Bu bağlamda İbn Ca'deveyh de, Tuğrul Bey döneminde Vezir Amîdülmülk el-Kündürî eliyle yürütülen ve "ikinci mihne" dönemi

³³ Zekeriyya el-Kazvînî, *Âşârü'l-bilâd*, 291.

³⁴ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 12, 86, 89, 115, 141.

³⁵ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 1: 43.

³⁶ Hüseyin Kuli Sütüde, "Tarihçe-i Kazvîn", *Berresihâ-yi Tarihî 4*, sy. 22 (Tahran 1348/1969):117; Rençber, *Kazvîn'in Siyasi Târîhi*, 245.

³⁷ Ahmet Önkal-Nebî Bozkurt, "Cami", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 03 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cami#1-dini-ve-sosyokulturel-tarihi>. Ayrıca bkz. Râfi'î, *et-Tedvîn*, 1: 249,276, 454;3: 17, 59, 93.

³⁸ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 3: 392

³⁹ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 2: 16, 109.

olarak adlandırılan Eş'arî ve Şafi'îlerin de dâhil edildiği "Ehl-i Bid'ate Lanet" okunması kampanyasına⁴⁰ şahitlik etmiş; belki de bu durumdan etkilenmiştir.

Bilindiği gibi bu durum kendisi de Eş'arî ve Şafi'î olan Nizâmülmülk'ün Alparslan'ın veziri olmasıyla son bulmuş; uzun süren vezirliği sırasında Nizâmülmülk, ulemaya değer veren, ilim müesseselerinin yayılmasına hız kazandıran, Sünnî mezhepler arasında zaman zaman meydana gelen mezhep çatışmalarını yatıştıran, imar ve tedris faaliyetlerine hız vererek İslam beldelerini mamur eden davranış ve politikalarıyla⁴¹ dikkat çekmiştir. Belki de Nizâmülmülk'ün bu erdemli ve mürüvvetli davranışları sebebiyle İbn Ca'deveyh, mürüvvetin esasları hakkında bir eser yazıp ona ithaf etmeyi uygun bulmuştur.

Nizâmiye medreselerinin açılmasıyla neredeyse eş bir zamana denk gelen bu dönemde⁴² İbn Ca'deveyh de, birçok âlim, muhaddis ve tarihçinin yetiştiği Kazvin şehrinde⁴³ 463/1071'den önce⁴⁴ birçok âlimden ders almış; "*hadis ve marifet ehli*"⁴⁵ bir âlim olarak tanındığı Melikşah'ın saltanatı sırasında (465-485/1072-1092) da ilmî faaliyetlerde bulunmuş, talebeler yetiştirmiş ve kitap te'lif etmiştir.

İbn Ca'deveyh'in yetiştiği bu dönemle ilgili olarak İbn Havkal'ın Kazvin halkının üstünlüğüne dair kullandığı şu ifadeler dikkat çekicidir: "*Cibâl ilçelerinin çoğu ve hatta bütünü içinde ahâlisinin zenginliği, ilm ü edebteki iktidarları, bütün ilim şubelerine sarılmaları ve Deylemlilerin buralara girmelerinden önce onların esbâb-ı mürüvvet ve ilme nüfûzları, fâzilet ve diğer efendilik halleri, kerem, uluvv-i nefis ve uluvv-i himmetle bezenmiş olmaları hususlarında Kazvîn'in bir eşi yoktur.*"

⁴⁰ Abdülkerim Özaydın, "Nizâmülmülk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 5 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nizamulmulk>; Abdülkerim Özaydın, "Nizâmülmülk'ün Büyük Selçuklu İmparatorluğuna Hizmetleri", *USAD* 8 (Bahar 2018): 16.

⁴¹ Ahmet Ocak, "Nizâmülmülk'ün Dinî ve Fikrî Hayatı", *USAD*, 8 (Bahar 2018): 34, 35, 36.

⁴² Abdülkerim Özaydın, "Nizâmiye Medresesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 5 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nizamiye-medresesi>.

⁴³ Marcel Bazın, "Kazvin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 3 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kazvin>.

⁴⁴ Müellifin hadis aldığı hocalarından Kerîme binti Ahmed el-Merveziyye'nin vefat tarihi h.463/m.1071' dir. Bkz. Hasan Yenibaş, "Sahîh-i Buhârî Rivayetinde Bir Otorite: Kerîme bint Ahmed el-Merveziyye", *Marife*, (Yaz 2012), 200.

⁴⁵ "Sözlükte masdar olarak "bilmek, tanımak, ikrar etmek", isim olarak "bilgi" anlamına gelen ma'rifet (irfân) kelimesi ilimle eş anlamlı olarak kullanılmakla birlikte aralarında bazı farklar vardır. İlim tümel ve genel nitelikteki bilgileri, mârifet tikel, özel ve ayrıntılı bilgileri ifade eder. İlmin karşıtı cehil, mârifetin karşıtı inkârdır. Bu sebeple ilim kelimesi her zaman mârifetin yerini tutamaz." Bkz. Süleyman Uludağ, "Mârifet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 3 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/marifet>.

Kazvîn 'den ne zâtlar çıktı ve buradan ne büyük reisler Irak ve diğer yerlerde meşhûr oldu."⁴⁶

2.1.2. Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh'in Adı ve Nesebi

Mevcut elyazması nüshada, müstensih, Ali b. el-Hasan'ın isminin sonundaki nisbesinde yer alan "dal" harfinin üzerine "ötre" koyarak kelimeyi "Ca'dûveyh" ya da "Ca'dûye" (جَعْدُوِيَه) şeklinde imlâ etmiştir.⁴⁷ Müellifin yaşamış olduğu Kazvin mıntikasının İran'da bulunduğu dikkate alındığında, aslında "Bûye", "Şîrûye", "Miskûye", "Fazlûye" gibi "oğulları" anlamına gelen "ûye" (وِيَه) sonekini, "Ca'dûye" şeklinde okumak ve "Ca'doğulları" şeklinde tercüme etmek gerektiği açıktır. Ancak "ûye" (وِيَه) sonekinin Arapça telaffuzu ve Türkçe metinlerde tercih edilen şekli "Büveyh", "Şireveyh", "Miskeveyh" ve Fazlaveyh"teki gibi "veyh" olması hasebiyle, bu çalışmada da bu telaffuz şekli tercih edilmiş ve müellifin nisbesi "Ca'deveyh" olarak kaydedilmiştir.

Kitabu Mir'âti'l-mürüvvât'ın başında, büyük bir ihtimalle müstensih tarafından yazılmış olan: "Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh onu te'lif etti"⁴⁸ ifadesi ile eserin yirmi dokuzuncu babında müellif tarafından kaydedilen: "Bu kitabın sâhibi Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh"⁴⁹ ifadesi dikkate alındığında, müellifin adının kısaca "Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh" olduğu ortaya çıkar.

543/1148'de vefat etmiş olan hadis âlimi Cûzekânî, eserinde, müellifin ismini birkaç şekilde kaydetmiştir: "Ali b. el-Hasan b. Muhammed b. Ca'deveyh"⁵⁰, *Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh er-Râzî*⁵¹, *Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hasan er-Râzî*.⁵² 623/1226'da vefat etmiş olan tarihçi Râfi'î de eserinin farklı yerlerinde müellifin ismini: "Ali b. el-Hasan b. Muhammed b. Ca'deveyh Ebu'l-Hasan el-Kazvîni",⁵³ "Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hasan b. Muhammed b. Ca'deveyh",⁵⁴ "Ebu'l-

⁴⁶ İbn Havkal, *Kitabü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*, 340, 341.

⁴⁷ İbn Ca'deveyh, *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*, v. 35a, 57a.

⁴⁸ İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-mürüvvât*, 133

⁴⁹ İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-mürüvvât*, 133; *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*, v.57a.

⁵⁰ Cûzekânî, *el-Ebâtîl*, 1: 34, hadis 28; 1: 128, hadis 125; 1: 144- 146, hadis 142.

⁵¹ Cûzekânî, *el-Ebâtîl*, 1: 315-316, hadis 296.

⁵² Cûzekânî, *el-Ebâtîl*, 1: 262, hadis 243; 1: 272-273, hadis 255.

⁵³ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 3: 351.

⁵⁴ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 3: 177; 2: 129.

Hasan Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh”,⁵⁵ “*Kazvînli Ebu'l-Hasan b. Ca'deveyh*”⁵⁶ ve “*Ebu'l-Hasan b. Ca'deveyh*”⁵⁷ ifadeleriyle çeşitli şekillerde yazmıştır.

Müellifin kendi beyanı ve diğer müelliflerin kayıtları dikkat alındığında isminin “*Ali*” olduğu, “*Ebu'l-Hasan*” (Hasan’ın babası) künyesi ile anıldığı, yukarıya doğru baba ve dedelerinin sırasıyla “*el-Hasan*”, “*Muhammed*” ve “*Ca'd*” adlarını taşıdığı, “*Ca'deveyh*” (Ca’doğulları) sülalesine mensup olduğu, “*er-Râzî*” ve “*el-Kazvînî*” şeklinde iki farklı nisbetle anıldığı görülür. Bu durumda künyesi, ismi, dedeleri, sülalesi ve doğduğu ve yaşadığı yer itibarıyla müellifi: “*Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hasan b. Muhammed İbn Ca'deveyh er-Râzî el-Kazvînî*” olarak kaydetmek mümkün olacaktır.

2.1.3. Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh'in Hayatı

Ali b. Hasan’ın ne zaman doğduğuna ve hangi tarihler arasında yaşadığına dair açık bir ifade mevcut değildir. Bununla birlikte kendisine yapılan bazı atıflardan hareketle onun hangi tarihlerde hayatta olduğu anlaşılabilir.

İbn Ca'deveyh'in hocalarından olup hem Râfi'î'nin ve hem de Cûzekânî'nin eserinde adı geçen Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. el-Hâris'in⁵⁸ vefat tarihi 430/1038-1039'dur. İmam Zehebî onun vefatıyla ilgili tarihi şu sözleriyle tekit eder: “*el-İmâm Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. el-Hâris et-Temîmî el-İsbehânî el-Mukrî en-Nahvî ez-Zâhid el-Muhaddis, Nisâbûr'un misafiri. [Sonradan oraya yerleşti]*” “[H.]430 senesi Rebûlevvel ayında 81 yaşında vefat etti.”⁵⁹ İbn Ca'deveyh'in bu tarihten evvel hocasından hadis tahammül⁶⁰ ettiği düşünülecek olursa, onun yaklaşık olarak 420/1029-1030'lu yıllarda çocukluk ya da gençlik döneminde olduğu tahmin edilebilir.

⁵⁵ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 3: 468.

⁵⁶ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 3: 471.

⁵⁷ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 4: 105.

⁵⁸ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 3: 351; Cûzekânî, *el-Ebâfil*, 1: 34, 128, 129, 144, 262, 272, 273, 315.

⁵⁹ Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b Osman ez-Zehebî, *Siyer-i A'lâmu'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaüd, Muhammed Na'im el-Arkûsî, (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983), 17: 538, 539.

⁶⁰ “*Bir yükü sırtına alıp taşımak*” anlamına gelen tahammül, Hadis literatüründe: “*Hadislerin bir hocadan öğrenilmesi, başkalarına öğretilmesi ve rivayet edilmesi metotlarının ortak adı*”dır. Bkz. Nevzat Aşık, “Tahammül”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 3 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tahammul>.

Cûzekânî (ö. 543/1148) eserinde, İbn Ca‘deveyh’i “*er-Râzî*”⁶¹ nisbesiyle anar. Bu durum onun İran’ın Rey⁶² şehrinde doğduğuna delalet edebilir. Vefat tarihi Cûzekânî’den seksen yıl sonra olan Râfi‘î (ö. 623/1226) ise eserinde İbn Ca‘deveyh’ten bahsederken “*er-Râzî*” nisbesini kullanmaz. Bunun yerine onu Kazvin şehrine nispet ederek “*el-Kazvîni*” olarak anar⁶³. Ayrıca onun 468/1076 senesinde Kazvin’de hadis rivayet ettiğini belirtir⁶⁴. Nisbesindeki bu farklılık, Rey vilayeti sınırları dâhilinde bulunmakla birlikte daha sonraları Kazvin idarî sınırlarına dâhil olmuş bir yerde doğması cihetiyle gerçekleşmiş olabilir.

Nitekim Ortaçağ İslam tarihçilerinin ve coğrafyacılarının verdiği bilgilere göre Rey ve Hemedan arasında yer alan ve Desteba⁶⁵/Destebî⁶⁶/Deştebî⁶⁷ olarak telaffuz edilen doksan karyeden müteşekkil⁶⁸ yöre, Rey ve Hemedan arasında bölünmüş olup Rey’e bağlı olan kısımda doğanlar *Râzî*, Hemedan’a bağlı olan kısımda doğanlar da *Hemedânî* olarak nisbelendirilmiştir. Daha sonraki tarihlerde bu iki kısım birleştirilerek Kazvin idarî sınırlarına dâhil edilmiştir.⁶⁹ Bu sebeple bu yörenin Rey sınırlarından alınarak Kazvin’e dâhil edilen kısımda doğmuş olanların, hem *Râzî* hem de *Kazvîni* olarak adlandırılmış olmaları da mümkündür.

468/1076 yılından sonra İbn Ca‘deveyh’in hayatıyla ilgili kaydedilmiş açık bir malumat bulunmadığından, onun 468/1076’dan sonra takriben 60-65’li yaşlarda yazmış olduğu tahmin olunan “*Kitâbu Mir‘âti’l-mürüvvât*”ı nerede te’lif ettiğini ya da hayatının sonraki dönemlerinde hadis rihleti⁷⁰ için nerelere seyahat ettiğini tespit etmek de mümkün olamamaktadır.

⁶¹ Cûzekânî, *el-Ebâfîl*, 1: 262, 315- 316. “*O dönemde Rey’de yeni doğan çocuklara doğdukları yerden dolayı “Râzî” nisbesi verilmekte*” idi. bkz. Hüseyin Karaman, “Bir Biyografi Denemesi: Ebû Bekir Er-Râzî”, *Çorum Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, sy. 6 (2004/2) : 103.

⁶² “*Tahrân’ın 7-8 km. güney-güneydoğusunda Elburz dağlarının kuzeyindeki ovaya doğru uzanan küçük bir çıkıntı üzerinde kurulmuştur.*” Bilgi için bkz. Osman Gazi Özgüdenli, “Rey”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 3 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/reyy--iran>.

⁶³ Râfi‘î, *et-Tedvîn*, 3: 351.

⁶⁴ Râfi‘î, *et-Tedvîn*, 3: 177, 468, 471; 4: 105.

⁶⁵ Belâzûrî, *Fütûhu’l-Büldân*, 460, 464, 465; Kudâme b. Câfer, *Kitâbu’l- Harâc*, 264.

⁶⁶ Rafi‘î, *et-Tedvîn*, 1: 46, 47, 48.

⁶⁷ Sütude, “Tarihçe-i Kazvîn”, 108.

⁶⁸ İbn Fakîh, *Kitâbü’l-Büldân*, 556.

⁶⁹ Belâzûrî, *Fütûhu’l-Büldân*, 460, 464; İbn Fakîh, *Kitâbü’l-Büldân*, 556, 557, 558; Kudâme b. Câfer, *Kitâbu’l- Harâc*, 264.

⁷⁰ “*Hadis öğrenme yollarından biri de rihle yapmaktır. Kendi beldesinde sema’ edeceği birini bulamayan hadis tâlibi başka bir beldeye göçer.*” bkz. Kerime Şeref, “Hadis İlmî İle Diğer İslâmî İlimlerin Eğitim-Öğretim Yöntemlerinin Mukayesesi”, (Yüksek Lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, 2007), 89.

2.1.4. Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh'in Vefatı

Râfi'î, İbn Ca'deveyh'in "h. 468 yılında hadis tahdis"⁷¹ ettiğini ve "Hz. Âişe'nin faziletleri hakkında" bir eser yazdığını söylemekte; buna karşın "Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât"tan hiç bahsetmemektedir. Bu durum, "Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât"ın h. 468/1076 yılından sonra yazıldığını gösteren bir ipucu olarak değerlendirilebilir.

Bilindiği üzere 465/1072 tarihinde Sultan Alp Arslan'ın vefatı üzerine oğlu Melikşah Selçuklu tahtına geçmiş; Nizâmülmülk de imparatorluk veziri olarak yerini korumuş ve 485/1092'de öldürülünceye kadar vezirlik makamını uhdesinde tutmuştu. İbn Ca'deveyh, "Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât"ın mukaddimesinde eserini ithaf ettiği Nizâmülmülk'ten bahsederken onu bazı sitayişkâr cümleler ve sıfatlarla anar. Bu sırada zikredilen unvanlar arasında: "Sahibu'l-ecel, Seyyidu'l-âlimu'l-âdil, Kıvâmuddin, Gıyâsu'd-devle, Seyyidu'l-vüzera, Sadru'l-İslâm, Razî emîri'l-mü'minîn"⁷² ifadeleri dikkat çekicidir. Ancak bunlardan daha önemlisi: "Hiç şüphe yok ki Efendimiz (Allah devletini dâim etsin ve nimetini kesintiden korusun) bu kitapta açıkladıklarımı zaten bilmektedir"⁷³ denilerek, kitap kendisine ithaf edildiğinde Nizâmülmülk'ün hâlâ hayatta olduğunun ima edilmesi ve "Çünkü o kendi zamanının vezirleri arasında tektir ve akranları arasında benzersizdir"⁷⁴ sözüyle de kendisinin büyük işler başardığının ifade edilmesidir. Yine bir dua cümlesi olarak "Allah devletini dâim etsin ve nimetini kesintiden korusun"⁷⁵ cümlesinin tercih edilmesi de bu söylenenleri te'kid eder mahiyettedir.

Bu durumda "Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât"ın 468/1076 yılından sonra, 485/1092 yılından önce, zann-ı gâlibe göre Nizâmülmülk'ün vezirliğinin son yıllarında yazılmış olması lazım geldiğinden, İbn Ca'deveyh'in de bu tarihler arasında hayatta olduğunu kabul etmek gerekecektir. Hatta kitabını ithaf ettiği Vezir Nizâmülmülk'ün vefatından sonra da bir süre daha yaşamış olması mümkündür.

⁷¹ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 3: 177, 468, 471; 4: 105.

⁷² İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-mürüvvât*, 12; İbn Ca'deveyh, *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*, v. 37a. Bu unvanlardan "Kıvâmuddin ve'd-devle Razi emîri'l-mü'minîn" lakabı 456/1064'te Halife Kâim Biemrillah tarafından verilmiş idi. Bkz. Ali Ertuğrul, "Büyük Selçuklu Devleti'nde Mihver Bir Şahsiyet: Nizâmü'l-Mülk". *Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı* 8, sy. 46, (2002), 41-42.

⁷³ İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-mürüvvât*, 12.

⁷⁴ İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-mürüvvât*, 12.

⁷⁵ İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-mürüvvât*, 12.

Ancak elde bu yönde bir malumat bulunmadığından İbn Ca'deveyh'in vefat tarihini "468/1076'dan sonra" şeklinde vermek daha doğru olacaktır.

2.1.5. Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh'in Mezhebi

İbn Ca'deveyh'in mensup olduğu itikâdî ve amelî mezhep hususunda kendi eserinde ve diğer kaynaklarda doğrudan doğruya bir atıf mevcut değildir. Ancak yaşadığı şehirle ilgili Rafî'î'nin vermiş olduğu bilgiler, İbn Ca'deveyh'in eserini ithaf ettiği Nizâmülmülk'ün mezhebî tercihleri ve "*Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*"taki bazı ifadeler, bu hususta bir tespitte bulunmayı mümkün kılacak mahiyettedir.

İbn Ca'deveyh'ten takriben yüz elli beş yıl sonra vefat eden Rafî'î'nin yaşadığı dönemde Kazvin şehri, umumiyetle Şafîîlerin meskün bulunduğu mahallelerden oluşuyordu. Yine bu şehirde daha az sayıda da olsa Hanefî ve Şiîlere mahsus mahalleler de mevcuttu.⁷⁶

Yine Rafî'î'nin "*et-Tedvîn*"inde bildirdiği üzere İbn Ca'deveyh'in "*Hz. Âişe'nin Faziletleri*"ne dair bir eser te'lif etmiş olması da onun mezhebiyle ilgili tespitlerde bulunmak bakımından dikkate değerdir.⁷⁷ Bilindiği gibi Şiîler ile Ehl-i Sünnet arasındaki temel ayrışma noktalarından biri de, Hz. Âişe'nin şahsiyetiyle ilgili hususlardır.⁷⁸ İbn Ca'deveyh'in Hz. Âişe'nin faziletlerini ortaya koyma gayreti, bir yönüyle onun en azından Ehl-i Sünnet mensubu olduğunu gösterirken, diğer yönüyle de onun bu hususta genel olarak olumsuz bir kanaate sahip olan Şiîlerden olmadığını, hatta onların iddialarına cevap verme gayreti içinde olduğunu gösterir.

Bu noktada İbn Ca'deveyh'in "*Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*"ındaki bazı ifadeler daha dakik bir tespitte bulunmaya imkân verir.

Her şeyden önce İbn Ca'deveyh'in mezkûr eserini ithaf ettiği Nizâmülmülk, Şafîî-Eşarî olup, açmış olduğu Nizâmiye medreseleriyle de bu mezhebi himaye etmiş biridir.⁷⁹ Yine "*Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*"ın ikinci babında Şafîî mezhebine mensup olmak bir haslet olarak tanımlanmış; "*İbn Mücâhid'in şöyle dediği rivâyet edilir: 'Kim Şafîî mezhebini mezhep edinmiş, kumaş ticareti yapmış ve İbni*

⁷⁶ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 1: 48.

⁷⁷ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 3: 351.

⁷⁸ Hüseyin Atay, *Ehl-i Sünnet ve Şia*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 189.

⁷⁹ Ahmet Ocak, "Nizâmülmülk'ün Dinî ve Fikrî Hayatı", 35-36.

Mu'tez'den şiiir rivayet etmiş ise zerâfet ve mürüvveti tamamlanmıştır."⁸⁰ denilerek Şafîliğe mürüvvet ve zerâfet nispet edilmiştir. İlave olarak yirmi dokuzuncu baba İmam Şâfî'nin bir sözüyle başlanmış ve otuz birinci babda da İmam Şâfî'ye ait bir şiiir nakledilmiştir.⁸¹ "*Duanın Zikri ve Salihlerin Duaları Hakkında*" başlığını taşıyan kırk birinci babın tamamı da, bir rivayet dışında İmâm Şâfî'yle ilgilidir.⁸²

Bu durumda eserinde başka bir mezhebe atıfta bulunmaması ve Nizâmülmülk'le kurmuş olduğu yakın irtibat nedeniyle İbn Ca'deveyh'i Ehl-i Sünnet'in Şafîlik koluna mensup biri olarak tanımlamak daha doğru bir tespit olacaktır.

2.1.6. Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh'in Eserleri

İbn Ca'deveyh'e ait olduğu bilinen mevcut iki eserden biri, Râfî'î'nin *et-Tedvîn*'inde bildirdiği üzere "*Hz. Âişe'nin Faziletleri*"yle ilgili bir metindir. Anlaşıldığı kadarıyla İbn Ca'deveyh bu metni Hz. Âişe'nin faziletleri hakkında elinde bulunan hadisleri bir araya getirerek bir kaç bölüm halinde 468/1076 yılından önce tasnif etmiştir.⁸³

İbn Ca'deveyh'e ait diğer eser ise mürüvvet ve fütüvvetin esaslarını anlatan rivayetleri bir araya getirerek tasnif ettiği "*Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*"tır. Râfî'î'nin verdiği 468/1076 tarihli bilgilerde İbn Ca'deveyh'in "*Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*" adlı bir eseri olduğundan bahsedilmez. Bu durumda bu eser ya 468/1076 yılından sonra yazılmış ya da Râfî'î bu eserin varlığından habersiz kalmıştır. "*Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*"taki bazı ifadeler ise ilk iddiayı destekleyecek mahiyettedir.

"*Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*"ın mukaddimesinde Nizâmülmülk'le ilgili olarak: "*Sahibu'l-ecel, Seyyidu'l-âlimu'l-âdil, Kıvâmuddin, Gıyâsu'd-devle, Seyyidu'l-vüzera, Sadru'l-İslâm, Razî emîri'l-mü'minîn*"⁸⁴ gibi unvanlar kullanılır. Bunlardan "*Kıvâmuddin ve'd-devle Razî emîri'l-mü'minîn*" lakabı, vezirliğinin ilk yıllarında 456/1064 senesinde Nizâmülmülk'e Halife Kâim Biemrillah tarafından

⁸⁰ İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-mürüvvât*, 26.

⁸¹ İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-mürüvvât*, 132, 170.

⁸² İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-mürüvvât*, 237, 238, 239.

⁸³ Râfî'î, *et-Tedvîn*, 3: 351.

⁸⁴ İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-mürüvvât*, 12; İbn Ca'deveyh, *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*, v.37a.

tevcih edilmiş idi.⁸⁵ “Hiç şüphe yok ki Efendimiz (Allah devletini dâim etsin ve nimetini kesintiden korusun) bu kitapta açıkladıklarımı zaten bilmektedir”⁸⁶ ifadesi ise tarih tespiti açısından daha yakın bir tahminde bulunmayı mümkün kılmakta ve kitap kendisine ithaf edildiğinde Nizâmülmülk’ün hâlâ hayatta olduğunu imâ etmektedir. Üstelik “Çünkü o kendi zamanının vezirleri arasında tektir ve akranları arasında benzersizdir”⁸⁷ sözü de Nizâmülmülk’ün büyük işler başardığını, dolayısıyla 485/1092’de katledilmesiyle sona eren 30 yıllık vezirlik müddetinin en azından ikinci devresinde olduğunu ifade etmektedir.

Eserini ithaf ettiği Nizâmülmülk ile İbn Ca’deveyh görüşüp görüşmediğine ya da ne zaman tanıştıklarına dair de Rafi’î’nin *et-Tedvîn*’inden hareketle bazı tespitlerde bulunmak mümkün olmaktadır.

Rafi’î 469/1077 senesinde Vezir Nizâmülmülk’ün Sultan Melikşah’la birlikte Kazvin’e geldiğini söylemekte ve âdil ve ihsanı bol biri olarak onun sünnetleri ihya ettiğini ve dinî ilimleri yücelttiğini belirtmektedir: “*el-Hasan b. Ali b. İshak b. el-Abbas et-Tüsî, Ebû Ali el-Vezîr el-Âdil Nizâmülmülk. Onun İslam beldelerinde var olan eserleri, onu övüyor ve ulvî şanını yüceltiyor; son derece âdil ve ihsanının bol olduğundan haber veriyor. [Bu hususla ilgili olarak] sünnetleri ihya etmesinin ve dinî ilimleri yüceltmesinin şahitleri yeter. Sultan Melikşah’ın hizmetinde Kazvîn’e geldi. Dört yüz altmış dokuz senesinde, Şevval ayında, Derc yolu üzerindeki Sâhibâbâd’a indiler.*”⁸⁸

Râfi’î’nin verdiği bilgilerden Nizâmülmülk’ün daha önce de, 467/1075’te oğlu Cemâlülmülk’ün nikâhı vesilesiyle Kazvin’e gelmiş olduğu çıkarılabilir: “*Muhammed b. Adnan el-Lûgerî, el-Hatîp, şeref ve fazilet sahibi. H. 467 senesinde Kazvîn’de, Cemâlülmülk Ebû Hafs Ömer b. Nizâmülmülk’ün, Emir Ebû Ali Şerefşâh el-Ca’ferî’nin kızı ile 30.000 imâdiyye dirhemi mukabilinde olan nikâhında, hitbe [düniürcülük etme, söz kesme, nikâh] velayetini üstlendi*”.⁸⁹

⁸⁵ Ali Ertuğrul, “Nizâmü’l-Mülk”, 41-42.

⁸⁶ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l- mürüvvât*, 12.

⁸⁷ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l- mürüvvât*, 12

⁸⁸ Râfi’î, *et-Tedvîn*, 3: 419

⁸⁹ Râfi’î, *et-Tedvîn*, 1: 452.

Bu durumda âlimleri meclisinden eksik etmeyen, ilim ehliyle birlikte olmaktan büyük haz duyduğu anlaşılan,⁹⁰ hadis ilmine bizzat alaka gösterdiği bilinen, hatta kendisine ait bir hadis imlâ meclisi bulunan Nizâmülmülk'ün,⁹¹ Kazvin'e geldiğinde hadis âlimleriyle de görüşmüş olması ve onlardan hadis dinlemiş ya da hadis nakletmiş olması gayet tabii bir durum olacaktır. 468/1076 yılından önce, Kazvin'de, Hz. Âişe'nin faziletleri hakkında elinde bulunan hadisleri bir araya getirerek bir kitap tasnif etmiş olan İbn Ca'deveyh'in de bu hadis meclislerinde Nizâmülmülk'le bir arada bulunmuş olması ve hatta onunla sohbet edip ünsiyet kurması mümkündür. Nitekim “*Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*”ın mukaddimesinde Nizâmülmülk'ün mürüvvet ve fütüvvetle ilgili bütün hususiyetlere haiz olduğunun belirtilmesi ve “*Sâfi bir hizmet ve sâdik bir muhabbet, beni yüce (sâmî) Hazret (Allah onu ve dostlarını korusun) için onun nişanesini taşıyan, onun ismiyle meşhur olan ve 'Mir'atü'l-mürüvvât' diye ta'bir edilen bir kitabın te'lifine davet etti.*”⁹² denilerek samimiyet ve muhabbete vurgu yapılması bu durumla ilgili olabilir.

Verilen bu malumattan hareketle Nizâmülmülk ile İbn Ca'deveyh'in tanıştıklarını, hatta aralarında yakın bir ünsiyet peydâ olduğunu; İbn Ca'deveyh'in “*Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*”ı 468/1076 yılından sonra, 485/1092 yılından önce, zann-ı gâlibe göre Nizâmülmülk'ün vezirliğinin son yıllarında yazmış olduğunu iddiat etmek yanlış olmayacaktır.

2.1.7. Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh'in Dînî ve İlmî Yönü

Râfi'î'nin “*et-Tedvîn*”ine genel olarak göz atıldığında, hicrî dördüncü ve beşinci asırlarda Kazvin şehrinde yoğun bir ilmî faaliyetin mevcut olduğu görülür. Bazı araştırmacılar tarafından da fikhın ve hikmetin bol olduğu bir hazine⁹³ olarak tanımlanan yörede ilmî faaliyetlere tahsis edilmiş evler⁹⁴, mescidler⁹⁵, camiler⁹⁶,

⁹⁰ Abdülkerim Özeydin, “Nizâmülmülk'ün Büyük Selçuklu İmparatorluğuna Hizmetleri”, 22

⁹¹ Ahmet Ocak, “Nizâmülmülk'ün Dînî ve Fikrî Hayatı”, 35.

⁹² İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-mürüvvât*, 12.

⁹³ Betül Yurtalan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Mezhepler*, (Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2015), 120.

⁹⁴ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 1: 313, 199; 2: 169, 277, 431.

⁹⁵ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 1: 378; 2: 463.

⁹⁶ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 1: 148, 212; 2: 65, 94, 434, 436; 3: 203, 226, 356, 392.

hanlar⁹⁷ ve kütüphaneler⁹⁸ ile vakfedilmiş kitaplar,⁹⁹ *et-Tedvîn*'de dikkati çeken kayıtlardan bazılarıdır.

Hadis ilminde rihlet, ma'rifet ve şöhret sahibi olarak bilinen, imam,¹⁰⁰ muhaddis,¹⁰¹ vâiz ve hâfız olarak tanınan, kendi zamanında Rey ehlinin şeyhi olarak kabul edilen¹⁰² ve Hâmûş lakabıyla anılan Ebû Hâtim Ahmed b. el-Hasan b. Muhammed b. Hâmûş er-Râzî el-Bezzâz (v. 440/1048'den sonra),¹⁰³ İbn Ca'deveyh'in doğrudan doğruya işiterek sema¹⁰⁴ yoluyla hadis aldığı hocalarından biri idi. Râfi'î'nin ve Zehebî'nin (ö: 748/1348) verdiği bilgilerde, hadis ilminde muksirûn kabul edilen Hâmûş'un, 409/1018 yılında Kazvin Cami'i'nde, 439/1048 senesinde Rey şehrinde hadis rivayet ettiğine dair kayıtlar bulunmaktadır.¹⁰⁵ Zehebî de "*Târîhu'l-İslâm*" adlı eserinde: "*h. 440 senesine kadar yaşadı. Çünkü h. 439 senesinin sonunda hadis rivayet etti.*" diyerek¹⁰⁶ onun muhtemel vefat tarihine de işaret etmiştir.

İbn Ca'deveyh'in bir diğer hocası, Kâdiyü'l-kudât İbrahim b. Humeyr b. el-Hasan b. Humeyr Ebû İshak el-Hiyarecî (ö. 443/1051'den sonra)¹⁰⁷ idi. Kendisi hadis ilminde rihlet ve rivayet sahibi ve "Sahîh-i Buhârî Şeyhi" olarak tanınmıştı.

⁹⁷ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 1: 258, 293, 299,313; 2: 244.

⁹⁸ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 1: 199; c.3: 326.

⁹⁹ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 3: 361.

¹⁰⁰ "*Bir hadisi isnâdı ile beraber nakleden kişiye 'râvi', 'müsnid', 'imam' veya 'şeyh' denir.*" Bkz. Kerime Şeref, "Hadis İlmî İle Diğer İslâmî İlimlerin Eğitim-Öğretim Yöntemlerinin Mukayesesi", 29.

¹⁰¹ "*Hadisleri senet ve metniyle ezberleyen, râvilerinin cerh ve ta'dil durumlarını bilen kişiye 'muhaddis' adı verilir.*" Bkz. Kerime Şeref, "Hadis İlmî İle Diğer İslâmî İlimlerin Eğitim-Öğretim Yöntemlerinin Mukayesesi", 29.

¹⁰² "*İki yüz bin hadis-i şerifi sened ve metniyle ezberleyen, senedlerdeki ricâli cerh ve ta'dil noktasından hâl tercemeleriyle tanıyan muhaddise 'şeyhu'l-hadis' denirdi.*" Bkz. Kerime Şeref, "Hadis İlmî İle Diğer İslâmî İlimlerin Eğitim-Öğretim Yöntemlerinin Mukayesesi", 30

¹⁰³ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 3: 177, 351.

¹⁰⁴ "*Semâ. Hadis tahammül yollarının en makbul olanıdır. Sahâbenin Resûl-i Ekrem'den duyduğu sözleri belledikten sonra bir sonraki nesle aktarmada kullandığı ilk metot semâdır.*" "*Semâ yoluyla hadis öğrenilirken hoca ile talebe yüzyüze geldiği ve talebe rivayetleri doğrudan hocasından aldığı için bu usul hadis tahammülünün en yaygın metodu olmuştur.*" "*Semânın gerçekleşmesi için hadis öğrenen kimsenin rivayet sırasında şeyhin sözlerini bizzat işitmesi şarttır. Şeyh rivayeti ya ezberinden ya da elinde bulunan kitaptan yapar. Bu metotla alınan rivayetlerde "haddesenâ, ahberenâ, enbe'enâ, semî'tü fülânen yekülû, kâle lenâ fülânün, zekera lenâ fülânün" gibi ifadeler kullanılmıştır.*" Bkz. Nevzat Aşık, "Tahammül", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 03 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tahammul>.

¹⁰⁵ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 1: 189, 262; 3: 392, Zehebî, *Siyer-i A'lâmu'n-Nübelâ*, 624-625.

¹⁰⁶ Zehebî, el-İmam Şemsü'd-Dîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhu'l-İslâm ve Vefâyâtî'l-Meşahîri ve'l-A'lâm*, thk. Abdüsselam Tedmürî, (Beyrut: Daru'l-Kitabu'l-Arabî, 1410/1990), 29: 480.

¹⁰⁷ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 3: 351, 2: 109.

İbn Ca‘deveyh’in hadis aldığı bir diğer âlim de “Ebû Amr Muhammed b. el-Hasan b. Yahyâ ez-Zâhid” idi. Rafi‘î, İbn Ca‘deveyh’in Üstâd Ebû Sa‘id el-Hargûşî¹⁰⁸ (ö. 406/1015)’ye ait “*Kitabu Şerrefi’n-Nebî*”¹⁰⁹ ve “*Tehzîbu’l-Esrâr*”¹¹⁰ isimli kitapları sema‘ yoluyla okuduğunu söylemekte; bu iki eseri ona rivayet edenin Ebû Amr Muhammed b. el-Hasan b. Yahyâ ez-Zâhid olduğunu belirtmektedir. Yahyâ ez-Zâhid’in de bu eserleri bizzat Ebû Sa‘id el-Hargûşî’den rivayet yoluyla aldığı¹¹¹ ifade etmektedir. Bu şekilde İbn Ca‘deveyh, bu iki eseri okutma ve bir grup muhaddisin hadislerini rivayet etme hususunda Ebu’l-Hasan b. Sa‘deveyh’ten icazet¹¹² olarak Hargûşî râvisi olmuştur.

İbn Ca‘deveyh’in hadis aldığı bir diğer hocası da Kerîme bint Ahmed el-Merveziyye¹¹³ (v. 463/1071)’dir.¹¹⁴ Kerîme, Buhârî (v. 256/870)’nin Firebrî (v. 320/932) rivâyetini, Ebu’l-Haysem Muhammed b. el-Mekkî el-Küşmîhenî (v. 389/999)’den dinleyip icazet alan, dolayısıyla Küşmîhenî nüshasının râvisi¹¹⁵ olan hadis hafızı bir âlimedir.¹¹⁶ İlk tahsilini doğduğu yer olan Horasanın Merv şehrindeki Küşmîhen köyünde yapmış; hayatının büyük kısmını Mekke’de geçirmiştir.¹¹⁷ İbn Ca‘deveyh’in kendisinden nerede hadis aldığı hususu ise meçhuldür.

¹⁰⁸ “*Ebû Sa‘d (Sa‘id) Abdülmelik b. Muhammed el-Hargûşî (ö. 406/1015-16). Mutasavvıf, vâiz, fıkıh ve hadis âlimi*”. bkz. Süleyman Uludağ, “Hargûşî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 06 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hargusi>.

¹⁰⁹ “*Şerefü’n-nebî. Arthur John Arberry, şemâil ve siyere dair olan bu eserin sekiz cilt olduğunu söylüyorsa da mevcut nüshaları bir cilttir Eser, Mahmûd b. Muhammed er-Râvendî tarafından Kitâb-ı Siyer-i Muştafâ adıyla Farsça’ya tercüme edilmiştir. Bu tercümenin Süleymaniye ve Beyazıt Devlet kütüphanelerinde nüshaları vardır.*” Bkz. Süleyman Uludağ, “Hargûşî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 03 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hargusi>.

¹¹⁰ “*Tehzîbü’l-esrâr, Hargûşî’nin sohbet meclisindeki konuşmalarının bir öğrencisi tarafından kaydedilmesi suretiyle meydana gelmiştir. Fakat Hargûşî bu eserini bir dostunun arzusu üzerine kaleme aldığını söyler. Bir sûfi olmaktan çok zâhid ve vâiz olarak tanınan Hargûşî’ye sûfi tabakat kitaplarında yer verilmediği gibi şâhiyelerin bulunmadığı ve zâhirî hükümlere bağlılığın esas alındığı Tehzîbü’l-esrâr da mutasavvıflar arasında pek tanınmamıştır*”. Bkz. Süleyman Uludağ, “Hargûşî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 03 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hargusi>.

¹¹¹ Râfi‘î, *et-Tedvîn*, 3: 351.

¹¹² “*İcâzet*” hocanın kendi hadislerini rivâyet etmek için talebesine izin vermesidir”. Bkz. Kerime Şeref, “Hadis İlimi İle Diğer İslâmî İlimlerin Eğitim-Öğretim Yöntemlerinin Mukayesesi”, 89. Ayrıca bkz. Nevzat Aşık, “Tahammül”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 03 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tahammul>.

¹¹³ Râfi‘î, *et-Tedvîn*, 3: 351

¹¹⁴ Hasan Yenibaş, “Kerîme bint Ahmed el-Merveziyye”, 200.

¹¹⁵ Hasan Yenibaş, “Kerîme bint Ahmed el-Merveziyye”, 202, 203.

¹¹⁶ “*Yüz bin hadis-i şerifi sened ve metniyle ezberleyen, senedlerdeki ricâli cerh ve ta‘dil noktasından hâl tercemeleriyle tanıyan muhaddise ‘hâfiz’ denilirdi.*” Bkz. Kerime Şeref, “*Hadis İlimi İle Diğer İslâmî İlimlerin Eğitim-Öğretim Yöntemlerinin Mukayesesi*”, 30.

¹¹⁷ Hasan Yenibaş, “Kerîme bint Ahmed el-Merveziyye”, 201.

Râfi'î'nin *et-Tedvîn*'inde hâl tercemelerine yer verdiği el-Halîl el-Kurrâî¹¹⁸ ve Ma'rûf b. Sâlih el-Kurrâî¹¹⁹, İbn Ca'deveyh'in "*Hz. Âişe'nin faziletleri hakkında cüzler halinde bir eser tasnif*"¹²⁰ ettiğini nakletmişlerdir.¹²¹ İbn Ca'deveyh'in söz konusu bu eserde yer verdiği hadislerden biri de "İfk hadisi" olup bu hadisi sema' yoluyla aldığı hocalarından biri de Kerime el-Merveziyye'dir.¹²² Kazvine gelmiş olan tüm ilim ehli şahıslara eserinde yer veren Râfi'î'nin *et-Tedvîn*'in'de adına rastlanmayan Kerîme'nin Kazvîn'e gelmediği anlaşılmaktadır. Babası ile birlikte memleketi Merv'den çıkararak âhir ömrünün çoğunu Mekke'de geçiren Kerîme'den,¹²³ İbn Ca'deveyh'in hadîsi Merv'de mi yoksa Mekke'de mi aldığı bilinmemektedir. Fakat bu tahammülü Kerîme'nin vefat tarihi olan hicrî 463 yılından önce gerçekleştirdiği açıktır.

et-Tedvîn'de İbn Ca'deveyh'in yazdığı eserle ilgili verilen açıklama şu şekildedir: "*Hz. Âişe (r.a)'nin Faziletleri hakkında cüzler halinde bir eser tasnif etti. Bu kitapta İfk hadisini Ebû Tâhir b. Hemdân'dan,¹²⁴ o da Muhammed b. Mekkî [el-Küşmîhenî]'den, o da Firebrî'den, o da Buhâri'den [şu şekilde] rivayet etti: "Abdulaziz b. Abdullah bize aktardı: Bize İbrâhim b. Sa'd söyledi: Bize Sâlih, İbn Şihâb ez-Zührî'den aktardı: Bana Urve b. ez-Zübeyr ve Sa'îd b. el-Müseyyeb aktardı. Ve Alkame b. Vakkâs ve Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd, Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'in zevcesi Âişe radiyallahu anhumadan İfk ehlinin onun için neler söylediklerini aktardılar.*"¹²⁵

¹¹⁸ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 2: 500; 3: 351.

¹¹⁹ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 3: 351, 4: 102.

¹²⁰ "Cüzler. Bir sahâbînin veya daha sonraki nesilden bir kimsenin rivayet ettiği hadisleri veya belli bir konuya dair rivayetleri ihtiva eden eserler cüz adıyla da anılmış ve bu türde birçok kitap telif edilmiştir." Bkz. M. Yaşar Kandemir, "Hadis", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 22 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hadis>.

¹²¹ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 3: 351.

¹²² "Kerîme'ye hadisçi kimliğini kazandıran asıl hocası Ebû'l-Heysem Muhammed b. el-Mekkî el-Küşmîhenî'dir. Hadis, fıkıh ve edebiyat sahalarında yetkinliği olan böyle bir ilim adamıyla aynı beldede yaşama fırsatına sahip olan Kerîme, hocasından el-Câmiu's-sahih'i dinleme imkânı bulmuştur." Bkz. Hasan Yenibaş, "Kerîme bint Ahmed el-Merveziyye" 202.

¹²³ "Doğum tarihi bilinmemekle birlikte yüz yaşına kadar yaşadığı bildirilmiştir. Hicrî 463'te vefat ettiğine göre, 360'lı yıllarda doğmuş olmalıdır. Hayatının önemli bir bölümünü Mekke'de geçirmiş ve burada vefat etmiştir." Bkz. Hasan Yenibaş, "Sahîh-i Buhârî Rivayetinde Bir Otorite", 201

¹²⁴ Ca'deveyh'in hocası Şeyh Ebû Tâhir Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Urmevî'nin hocası. Bilgi için bkz. Râfi'î, *et-Tedvîn*, 2: 129, 130.

¹²⁵ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 3: 351.

Râfi'î, İbn Ca'deveyh'in Muhammed b. İsmail el-Buhârî'nin "*el-Câmiu's-Sahîh*"ini Ebû Sa'd Abdurrahman b. el-Hasan, Ebû Tâhir el-Ümevî¹²⁶, İbrâhim b. Humeyr ve Kerîme bint Ahmed el-Mervezî'den rivayet ettiğini aktarır. Râfi'î, ifadesinin sonunda, zikredilen bu kişilerin tamamının "*Buhârî'nin adı geçen kitabını Muhammed b. Mekki el-Küşmîhenî'den rivayet*" ettiklerini; bunun da İbn Ca'deveyh tarafından ifade edildiğini belirtir.¹²⁷ İbn Ca'deveyh'in hadis ilmindeki hassasiyetini ve derinliğini ortaya koyan bu cümleye göre o, "*el-Câmiu's-Sahîh*"i üç ayrı hocadan dinleyerek bilgisini sağlamlaştırmıştır.

İbn Ca'deveyh'in hadis aldığı bir diğer kimse de Şâfi'î fukahasının mütehidlerinden kabul edilen¹²⁸ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî (v. 450/1058) idi.¹²⁹ Halife Kâim Biemrillâh tarafından Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'e elçi olarak gönderilen ve "*Akda'l-Kudât*"¹³⁰ payesine sahip olan Mâverdî, "*Ahkâmu's-Sultâniyye*", "*Nasîhatü'l-Mülûk*" ve "*Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*" gibi meşhur eserlerin yazarıydı.¹³¹ Nişâbur yakınlarındaki Üstüvâ'da¹³² bir süre kadılık yapmak dışında Mâverdî, Basra ve Bağdad¹³³ dışında bir yerde yaşamamıştı.¹³⁴ İbn Ca'deveyh'in Mâverdî'den ne şekilde hadis aldığına dair bir malumat bulunmamakla birlikte bir şekilde irtibatı olduğu muhakkaktır.

¹²⁶ İran'ın Urmiye şehrine nisbet edilmiş olduğu tahmin edilen, müstensih tarafından hatalı yazılmış olabileceği düşünülen ve burada "*Ümevî*" olarak verilen nisbe aynı eserin başka bir yerinde "*Urmevî*" olarak yazılmıştır. Bkz. Râfi'î, *et-Tedvîn*, 2: 129, 130. Aynı isim İbn Ca'deveyh'in "*Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*"ında da müstensih tarafından "*Ebû Tâhir el-Ümevî*" şeklinde yazılmış ve muhakkik tarafından da "*Mir'âti'l-mürüvvât*" adlı esere herhangi bir düzeltme yapılmadan "*Ümevî*" şeklinde aktarılmıştır. Bkz. *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*, v. 54b; İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-mürüvvât*, 115.

¹²⁷ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 3: 351, 352.

¹²⁸ Sabri Erturhan, "Mâverdî ve 'el-Hâvi'l- Kebîr' Adlı Eseri", (Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3, (1999): 471.

¹²⁹ Mâverdî'nin hayatı ve vefat tarihi için bkz. Cengiz Kallek, "Mâverdî" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 12 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/maverdi>.

¹³⁰ Hüsnü Özmen, "Ebû'l-Hasan el-Mâverdî'nin Hadis Anlayışı-Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn İsimli Eseri Üzerinde" (Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2006), 3,4.

¹³¹ Cengiz Kallek, "Mâverdî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 04 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/maverdi>.

¹³² "Nişâbur'un önemli bir "küre"si olan Üstüvâ'nın manasının güneşin doğduğu yer, yüksek bölge olduğu rivayet edilmektedir. Nesâ, Esferâyîn, Tûs ve Ergiyân ile sınır komşusu olan bu yerleşim biriminin önemli merkezinin Habûşân olduğu, hatta Üstüvâ'ya Habûşân isminin verildiği anlatılmaktadır. Bazı kaynaklarda geçen Hucân teriminin bu bölgeler için kullanıldığı zikredilmektedir. Çok verimli bir arazi yapısına sahip olan Üstüvâ'nın, su kaynakları, yeşil arazisi ve tarlaları ünlü idi. 93 köyü olan bu yerleşim merkezi, pek çok âlimin yaşadığı bir yerd. Günümüzde Kuçân diye bilinen bu bölgede eski dönemden kalan şehir kalıntılarının hâlâ mevcut olduğundan araştırmacılar bahsetmektedir." Bkz İsmail Pırlanta, "Fethinden Sâ mânîler Dönemi Sonuna Kadar Nişâbur" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2010): 79.

¹³³ Hüsnü Özmen, "Ebû'l-Hasan el-Mâverdî'nin Hadis Anlayışı", 3, 4.

¹³⁴ "Mâverdî, Kâim Biemrillah tarafından çeşitli resmi heyetlere başkan ve üye olarak görevlendirilmiştir. Kâim Biemrillâh'ın, Büveyhoğulları emirlerinden Ebû Kalicar'a 422-3/1032'de, Celâlu'ddevle'ye 428/1037'de,

Ebû Sa'îd Abdurrahman b. el-Hasan¹³⁵, Ebû Tâhir Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Umevî¹³⁶ ve Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. el-Hâris¹³⁷'in de İbn Ca'deveyh'in sema' yoluyla hadis aldığı hocaları olduğu anlaşılmaktadır. İbn Ca'deveyh hakkında bilgi veren Cûzekânî de yedi yerde İbn Ca'deveyh'in hocası olarak Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. el-Hâris'in adı verir.¹³⁸

Bizzat İbn Ca'deveyh de "Mir'âtü'l-Mürüvvât" adlı eserinde şeyhlerinden ikisinin adını zikretmiştir. Bunlardan biri, Râfi'î'nin de ismini verdiği Ebû Tâhir el-Umevî'dir. Büveyhîlerin önemli vezirlerinden Sâhip b. Abbâd'dan aktarılan iki rivayet, Şeyh Ebû Tâhir yoluyla İbn Ca'deveyh'e ulaşmıştır.¹³⁹

İbn Ca'deveyh'in bir diğer hocasıyla ilgili olarak verdiği yegâne bilgi, yirmi dokuzuncu bab'da yer alan "Şeyhim el-Halîl"¹⁴⁰ ifadesidir:

Nebî (Allah'ın salat ve selamı ona olsun) şöyle dedi: "Lebîd, eğer bu zamanımızı idrak etseydi [bu şiiri] nasıl söylerdi?" Âişe şöyle cevap verdi: "Nebî eğer bu zamanımızı idrak etseydi [bu şiiri] nasıl söylerdi?". Hişam şöyle dedi: "Babam eğer bu zamanımızı idrak etseydi [bu şiiri] nasıl söylerdi?". Süfyan şöyle dedi: "Hişam eğer bu zamanımızı idrak etseydi [bu şiiri] nasıl söylerdi?". Muhammed b. Abdullah el-Mukri' şöyle dedi: "Süfyan eğer bu zamanımızı idrak etseydi [bu şiiri] nasıl söylerdi?". Ebû Ali et-Tûsî şöyle dedi: (s.132) "İbn el-Mukri' eğer bu zamanımızı idrak etseydi [bu şiiri] nasıl söylerdi?". İbn Salih şöyle dedi: "Ebû Ali eğer bu zamanımızı idrak etseydi [bu şiiri] nasıl söylerdi?" Bu kitabın sahibi Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh şöyle dedi: "Şeyhim el-Halîl eğer bu zamanımızı idrak etseydi [bu şiiri] nasıl söylerdi?"¹⁴¹

Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e 435/1043'te, yine Celâluğdevle'ye 434/1042'de gönderdiği heyetler arasında, Mâverdi de yer almaktadır." "Siyasetten ayrılmasından sonra Mâverdi'nin, Halife ile Tuğrul Bey'in kardeşi Çağrı Bey'in kızının düğün merasimlerine katıldığı nakledilir." "Hicri 30 Rabûlevvel 450 (27 Mayıs 1058)'de Bağdat'ta vefat etmiştir." Vefat ettiğinde 86 yaşındadır. Bkz. Hüsnü Özmen, "Ebû'l-Hasen el-Mâverdi'nin Hadis Anlayışı", 3, 4.

¹³⁵ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 3: 351, 478.

¹³⁶ Aynı zat *et-Tedvîn*, 2: 130'da (el-Urmevî) şeklindedir. Azerbaycan'ın Urmiye (Urûmiye, bugün İran'ın Rızâiye) beldesine nispetle Urmevî nisbesi almış olmalıdır. Bkz. Mustafa Çağrı, "Sirâceddin el-Urmevî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 04 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/siraceddin-el-urmevi>.

¹³⁷ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 3: 351; Cûzekânî, *el-Ebâfîl*, 1: 315- 316.

¹³⁸ Cûzekânî, *el-Ebâfîl*, 1: 34, 128, 129, 144, 262, 272, 273, 315.

¹³⁹ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 115; *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*, v.55a.

¹⁴⁰ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 133; *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*, v.57a.

¹⁴¹ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 132-133.

Tahminen eserini hicrî 468 yılından sonra yazmış olan İbn Ca'deveyh'in bu tarihten önce vefat etmiş olan hocası hakkında hiç bir bilgi vermemesi, söz konusu şahsın kim olduğunu tespit etmeyi zorlaştırmıştır.

Kazvin'in tarihini yazarken, o bölgede yetişmiş ilim ehlinin tamamının hal tercemelerine de yer veren Râfi'î'nin *et-Tedvîni*'inde, İbn Ca'deveyh'le ilgili olarak "*el-Halîl ve Ma'rûf b. Sâlih el-Kurrâiyân [ikisi de kurrâ hafız] ondan rivayet etti*"¹⁴² ifadesi geçmektedir. Bu ifadeden el-Halîl el-Kurrâî'nin,¹⁴³ İbn Ca'deveyh ile çağdaş hatta ondan daha fazla yaşamış olduğu anlaşılabilir. Nitekim *et-Tedvîn*'deki kayıtlar dikkate alındığında hicrî 513 tarihine¹⁴⁴ kadar yaşamış olduğu kesindir.

Râfi'î'nin *et-Tedvîn*'inde adı geçen ve İbn Ca'deveyh'le aynı dönemde yaşamış olan birçok kimsenin kendisinden hadis dersi aldığı¹⁴⁵ "*el-Halîl*"¹⁴⁶ isimli diğer şahıs ise *el-Halîl b. Abdullah b. Ahmed b. İbrâhim b. el-Halîl b. Ca'fer b. Muhammed el-Halîlî Ebû Ya'lâ el-Kazvîni*'dir.¹⁴⁷ Râfi'î'nin hal tercemesini genişçe verdiği Ebû Ya'lâ el-Hâfız el-Halîl b. Abdullah, vefat ettiği h. 446 yılına¹⁴⁸ kadar ders vermeye, talebeler yetiştirmeye devam etmiştir.¹⁴⁹ Râfi'î, ondan bahsederken, kendisinden hadis alan şahıslardan bazılarının ismini vermekle yetinmiş ve *insanlardan birçoğu [ondan hadis işitti]*¹⁵⁰ demekle iktifa etmiştir.

İbn Ca'deveyh'in çağdaşlarından olan el-Halîl el-Kurrâî¹⁵¹ ve Ebû Zeyd Vâkıd b. el-Halîl,¹⁵² Ebû Ya'lâ el-Hafız el-Halîl b. Abdullah'tan hadis almış¹⁵³ ve daha sonraki yıllarda İbn Ca'deveyh'ten de rivayette bulunan Ma'rûf b. Sâlih el-

¹⁴² Râfi'î, *et-Tedvîn*, 3: 351.

¹⁴³ el-Halîl el-Kurrâî: el-Halîl b. Abdulcebbar b. Abdullah b. Abdurrahman b. İbrahim b. Ahmed b. Muhammed b. Züheyr b. Esed et-Temîmî el-Kurrâî Ebû İbrahim. Hal tercemesi için bkz. Râfi'î, *et-Tedvîn*, 2: 500.

...el-Halîl el-Kurrâî'nin 472/1080-513/1120 tarihleri arasında hadis dersleri verdiği dair birçok kayıt bulunmaktadır. Son ders kaydı h. 513 olarak tarihlendirilmiştir. Bkz. Râfi'î, *et-Tedvîn*, 1: 307. Ders verdiği tarihlerle ilgili olarak bkz. Râfi'î, *et-Tedvîn*, 2: 29, 81, 108, 152, 358, 390, 402, 441, 500, 3: 24, 70, 86, 94, 106, 117, 142, 147, 172, 282; 4: 102, 222. *Kitâbu'l-İstînsâr fi'l-Ahşar* isimli eseri tasnif etmiştir. Bkz. Râfi'î, *et-Tedvîn*, 3: 6; 2: 29; 2: 15.

¹⁴⁴ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 1: 307.

¹⁴⁵ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 2: 502

¹⁴⁶ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 133.

¹⁴⁷ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 2: 501. Ayrıca bkz. Kemal Sandıkçı, "Halîlî, Ebû Ya'lâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 03 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/halili-ebu-yala>.

¹⁴⁸ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 2: 502.

¹⁴⁹ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 1: 321, 322, 2: 128, 253, 335; 3: 70.

¹⁵⁰ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 2: 502.

¹⁵¹ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 3: 439.

¹⁵² Râfi'î, *et-Tedvîn*, 1: 268, 293.

¹⁵³ Râfi'î, *et-Tedvîn*, 1: 268, 293; 3: 439.

Kurrâî'ye¹⁵⁴ ve başka birçok kişiye hadis nakletmişlerdir. Aynı zamanda Ebû Ya'lâ el-Hafız el-Halîl'in oğlu olan Ebû Zeyd Vâkıd b. el-Halîl de, babasının vefat ettiği 446 yılından¹⁵⁵ 484 yılına kadar¹⁵⁶ hadis dersi vermeye devam etmiştir.¹⁵⁷ *et-Tedvîn*'de yer alan bu kayıtlardan hareketle, İbn Ca'deveyh'in “*şeyhim el-Halîl eğer bu zamanımızı idrak etmiş olsaydı [bu şiiri] nasıl söylerdi*” ifadesiyle özlemle andığı hocasının Ebû Ya'lâ Hafız el-Halîl b. Abdullah olduğu sonucuna varılabilir.

İbn Ca'deveyh'in *Mir'âtü'l-mürüvvât*'ta “*şeyhim el-Halîl*”¹⁵⁸ ifadesinden önce sıraladığı bazı isimler de onun rivayet zincirini görmek açısından önemlidir.¹⁵⁹ İbn Ca'deveyh, el-Halîl, İbn Sâlih, Ebû Ali et-Tûsî, Muhammed b. Abdullah el-Mukrî, Süfyân, Hişam, Âişe (r.a) ve Nebî (a.s).

et-Tedvîn'deki hal tercemeleri arasında verilen bazı bilgiler bu sıralamada yer alan bazı kimselerle ilgilidir. Mesela İbn Ca'deveyh'in şeyhlerinden olan Hafız Halil b. Abdullah, kardeşi Ahmed b. Abdullah ile birlikte hicrî 376 senesinde Ali b. Ahmed b. Sâlih'ten Ebû Ali et-Tûsî'nin *Kitabu'l-Ahkâm*'ını işitmişlerdir.¹⁶⁰

Ebû Ali et-Tûsî'nin *Muhtasarü'l-Ahkâm*'ının tahkikli neşrinin mukaddimesinde de Ebû Ali et-Tûsî'nin (ö. 312/924) hadis aldığı hocalar arasında Muhammed b. Abdullah [b. Yezid] el-Mukrî'nin (ö. 256/869) adı geçmektedir.¹⁶¹ Buradaki rivayet zincirinden Muhammed b. Abdullah'ın Ebû Ali et-Tûsî'ye Süfyân

¹⁵⁴ Râfî'î, *et-Tedvîn*, 4: 102.

¹⁵⁵ Râfî'î, *et-Tedvîn*, 2: 404, 502.

¹⁵⁶ Râfî'î, *et-Tedvîn*, 2: 44.

¹⁵⁷ Râfî'î, *et-Tedvîn*, 1: 188, 268, 293; 2: 44, 171, 339, 404, 501; 3: 113.

¹⁵⁸ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 132, 133.

¹⁵⁹ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 132, 133.

¹⁶⁰ Râfî'î, *et-Tedvîn*, 2: 191.

¹⁶¹ Ebû Ali el-Hasan b. Ali b. Nasr et-Tûsî, *Muhtasarü'l-ahkâm müstahrec et-Tûsî 'alâ câmi'i't-Tirmizî*, thk. Enîs b. Ahmed b. Tâhir el-Endûnûsî, (Medînetü'n-Nebeviyye: Mektebetü'l-Ğurebâi'l-Eşeriyye, 1415/1994-1995), 1: 33. Râfî'î'nin eserinde de Ebû Ali et-Tûsî'nin Mekke'de Muhammed b. Ubeydullah el-Mukrî'den hadis aldığı belirtilmektedir. Eserin birçok yerinde rastlanmış olan yazım hataları sebebiyle buradaki kelimenin Abdullah yerine sehven Ubeydullah şeklinde yazılmış olması mümkündür. Bilgi için bkz. Râfî'î, *et-Tedvîn*, 2: 427. Endûnûsî de onun Mekke'de Ebû Abdurrahman el Mukrî ve başkalarından hadis aldığını belirtmiştir. Bkz. Ebû Ali et-Tûsî, *Muhtasarü'l-ahkâm*, 1: 42.

Endûnûsî Ebû Ali et-Tûsî'nin hicrî 312'de vefat ettiğini kaydetmiştir. Bkz. Ebû Ali et-Tûsî, *Muhtasarü'l-ahkâm*, 1: 45. Râfî'î ise Ebû Ali et-Tûsî hakkında “*onlardan bazılarının orada söylediklerine göre hicrî 380 yılında vefat etti*” bilgisini vermektedir. Bkz. Râfî'î, *et-Tedvîn*, 2: 427. Ebû Ali et-Tûsî'nin “*talebelerinden sekiz tanesine ulaştım*” diyen ve hicrî 376 senesinde bu talebelerden Ali b. Ahmed b. Sâlih'ten ders alan Ebû Ya'lâ el-Halîl b. Abdullah'ın durumu bu bilgiyle çelişmektedir. Bkz. Râfî'î, *et-Tedvîn*, 2: 191, 427.

Vefat tarihiyle ilgili rivayetleri eserinde nakleden Endûnûsî, İbn Hacer'in *el-Lisan*'da onun vefat tarihinin hicrî 358 olduğunu beyan ettiğini aktarmıştır. Doktora çalışmasında Ebû Ali et-Tûsî'nin vefat tarihiyle ilgili verilen rivayetleri aktaran *Muhtasarü'l-ahkâm*'ın muhakkiki Endûnûsî, yaptığı detaylı araştırmalar sonucu onun vefat tarihini hicrî 312 olarak tespit etmiştir. Bkz. Ebû Ali et-Tûsî, *Muhtasarü'l-ahkâm*, 1: 45.

b. Uyeyne'den hadis aktardığı¹⁶² anlaşılıyorsa da, İbn Ca'deveyh'in verdiği sıralamada zikrettiği Süfyan ile Süfyan b. Uyeyne ve Süfyan es-Sevrî'den hangisini kastedtiği açık değildir.

Yine “*Hişam şöyle dedi: ‘Babam eğer bu zamanımızı idrak etseydi [bu şiiri] nasıl söylerdi?’*” cümlesindeki “*Hişam*”, eğer Hişam b. Urve ise, bu durumda “*babam*” diye bahsettiği kişi de Urve b. Zübeyr b. Avvam olmalıdır.¹⁶³ Bu şekilde İbn Ca'deveyh'in Hişam'ın babasını açıkça zikretmeden geçmesi, Hişam, babası ve Hz. Âişe bir rivayet zincirinde arka arkaya sıralandığında dönemin hadisçilerinin bununla kimin kastedildiğini muhtemelen biliyor olmalarındandır.¹⁶⁴ Öyle anlaşılıyor ki bu kişi Hz. Ebû Bekir ve Hz. Aişe ile yakın akrabalığı bulunan, Hz. Âişe'nin ablası Esmâ bint Ebû Bekir'in torunu Hişam b. Urve'dir. Kendisi Hz. Âişe yoluyla gelen hadislerin en güçlü halkalarından biridir.¹⁶⁵ Sahih kabul edilen hadis kitapları içerisinde bol miktarda hadis rivayeti bulunan Hişam b. Urve'nin en önemli talebeleri arasında Süfyan es-Sevrî'nin olması da, bu zincirin Süfyan es-Sevrî, Hişam b. Urve, babası Urve b. Zübeyr ve Hz. Âişe şeklinde olduğunu akla getirmektedir.¹⁶⁶

Nitekim Ahmed b. Muhammed b. Abdірabbih el-Endelûsî'nin (ö. 328/940), *el-Ikdü'l-ferîd* adlı eserinde geçen şu metin, söz konusu şahsın Hişam b. Urve olduğuna kesinlik kazandırmaktadır:

“Hişam b. Urve babasından Âişe'nin şöyle dediğini rivayet etti: ‘Allah Lebîd’e rahmet etsin. O şöyle diyordu:

*Gitti himayesinde yaşanan kimseler
Bir ben kaldım arkada uyuz deri gibi
Bu zamanımızı idrâk etse nasıl söylerdi [acaba]?’*

Urve şöyle dedi: ‘Biz şöyle diyoruz: ‘Allah Âişe’ye rahmet etsin. Bu zamanımızı idrâk etse nasıl söylerdi [acaba]? Onlardan biri şöyle demişti:

*İnsanlar gitti ve süprüntüler kaldı
Bu zamanımızı idrak etse nasıl söylerdi [acaba]?’”¹⁶⁷*

¹⁶² Ebû Ali et-Tûsî, *Muhtasarü'l-ahkâm*, 1: 192.

¹⁶³ Muhammed Ali Asar, “Hişam b. Urve'nin Hayatı ve Hadisçiliği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, sy. 23 (2009): 121.

¹⁶⁴ Muhammed Ali Asar, “Hişam b. Urve'nin Hayatı ve Hadisçiliği”, 121, 123.

¹⁶⁵ Muhammed Ali Asar, “Hişam b. Urve'nin Hayatı ve Hadisçiliği”, 127.

¹⁶⁶ Muhammed Ali Asar, “Hişam b. Urve'nin Hayatı ve Hadisçiliği”, 126, 127, 129.

¹⁶⁷ Ahmed b. Muhammed b. Abdірabbih el-Endelûsî, *el-Ikdü'l-ferîd*, thk. Müfid Muhammed Kumeiha, (Beirut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1404/1983), 2: 187.

Bu şekilde muhtelif hocalardan hadis dinleyen İbn Ca'deveyh'in kendisi de başkalarına hadis nakletmiştir. Râfî'î eserinin birçok yerinde ondan hadis işiten şahısların adlarını verir. Bu şahıslar “Kazvîn”de¹⁶⁸ “el-Medînetü'l-Kebîre”de “h. 468 yılında”¹⁶⁹ ondan hadis almışlardır. Öyle anlaşılıyor ki İbn Ca'deveyh söz konusu bu yerde ve tarihte fiilî olarak hadis dersi okutuyor ve hocalarından tahammül ettiği hadisleri talebelerine naklediyordu. Bu bakımdan onu bir hadis şeyhi¹⁷⁰ olarak tavsif etmek de yerinde olacaktır.

Râfî'î'nin “et-Tedvîn”ine göre sema' yoluyla kendisinden hadis alan kimseler Abdüsselam b. Umeyr el- Kurrâî, oğlu Umeyr b. Abdüsselam b. Umeyr el- Kurrâî¹⁷¹, İsâ b. İbrahim es-Sâvî¹⁷², İbrâhim b. Nâsır el-Urmevî¹⁷³, el-Mukarreb b. Ali el- Kurrâî¹⁷⁴ adlı şahıslardır.

Cûzekânî'nin “el-Ebâtil” adlı eserine göre İbn Ca'deveyh'ten hadis alan şahıslar ise Ebû Nasr b. Ebî Muhammed el-Müezzin,¹⁷⁵ Abdümelik b. Mekkî b. Büncîr,¹⁷⁶ Ebû Turâb Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn el-Hasenî¹⁷⁷ adlı kimselerdir.

İbn Ca'deveyh'in “Kitâbu Mir'âtü'l-mürüvvât” adlı eserinde de bol miktarda hadis rivayet etmesi, hadis ilminde ma'rifet sahibi olmasının tabî bir sonucu olarak görülmelidir. Eserin mukaddimesinde: “Zikrederek kitabı uzatmamak için senetlerinin pek çoğunu hazfettim. Allah yardımcımız olsun”¹⁷⁸ demesi, zikrettiği hadislerin sened bilgisine vâkif olduğunu gösterir. Râfî'î'nin de ondan “ehl-i hadîs ve'l-ma'rifet”¹⁷⁹ olarak söz etmesi, bu durumu sabit kılar.

Bu şekilde “Kazvîn, Medînetü'l-Kebîre”de¹⁸⁰ kendini hadis ilminde derinleşmeye adanmış ve yetişebildiği değerli âlimlerden hadis tahammül ederek

¹⁶⁸ Râfî'î, *et-Tedvîn*, 2: 129; 3: 177, 471.

¹⁶⁹ Râfî'î, *et-Tedvîn*, 3: 177, 468, 471; 4: 105.

¹⁷⁰ Hadis ilminde kullanılan bir terim olan şeyh kelimesi hakkında bkz. Ahmet Yücel, “Şeyh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyh--hadis>

¹⁷¹ Râfî'î, *et-Tedvîn*, 3: 177, 468.

¹⁷² Râfî'î, *et-Tedvîn*, 3: 471.

¹⁷³ Râfî'î, *et-Tedvîn*, 3: 129.

¹⁷⁴ Râfî'î, *et-Tedvîn*, 4: 105.

¹⁷⁵ Cûzekânî, *el-Ebâtil*, 1: 34, hadis 28.

¹⁷⁶ Cûzekânî, *el-Ebâtil*, 1: 128, hadis 125; 1: 144-146, hadis 142.

¹⁷⁷ Cûzekânî, *el-Ebâtil*, 1: 272, hadis 255; 315- 316, hadis 296.

¹⁷⁸ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 14; *Kitabu Mir'âtü'l-mürüvvât*, v.37b.

¹⁷⁹ Râfî'î, *et-Tedvîn*, 3: 351.

¹⁸⁰ Râfî'î, *et-Tedvîn*, 3: 351.

icazet almış biri olarak İbn Ca‘deveyh, yaşadığı muhitte ilmî derinliğe sahip bir âlim hüviyetindeydi ve bu yönüyle birçok talebenin yetişmesine vesile olmuştu.

2.2. KİTÂBU MİR’ÂTİ’L-MÜRÜVVÂT

İbn Ca‘deveyh’in yaşadığı hicrî beşinci asır, mürüvvet ve fütüvvetin tasavvuf kapsamına alındığı ve bu yönde eserler verilmeye başladığı bir dönem olmakla birlikte bu yüzyıldan önce de mürüvvete dair eserler yazıldığı bilinmektedir. Bu bakımdan İbn Ca‘deveyh’in yaşadığı yüzyıl ve öncesinde yazılmış konuyla ilgili eserlere bir göz atmak, “*Kitâbu Mir’âtü’l-mürüvvât*”ın nasıl bir kültürel zemin ve zamanda ortaya çıktığı hususunda bir fikir verecektir.

2.2.1. Mürüvvet ve Fütüvvete Dair İlk Arapça Eserler

2.2.1.1. Mürüvvete Dair İlk Arapça Eserler

Kavram Olarak Mürüvvet

Mürüvvet ve fütüvvet kavramları, kökleri İslam öncesi Cahiliye dönemine kadar uzanan, etimolojik ve sosyolojik bakımdan birbirleriyle yakın ilişkili olan kavramlardır. Fütüvvete dair öncü ve önemli araştırmalarıyla tanınan Franz Taeschner (ö. 1967) de mürüvvet ve fütüvvet kelimeleri aralarında sıkı bir bağlantı olduğunu ve Latince *virtus* ve *iuventus* kelimelerine karşılık geldiklerini söyler.¹⁸¹ Cahiliye döneminde değilse de Emevî devrinin sonlarından itibaren bu iki kelime neredeyse birbirinin yerini tutacak şekilde kullanılmıştır.¹⁸² Bilhassa hicrî dördüncü yüzyıldan sonra edebî, ahlakî ve dînî eserlerde birlikte zikredilmeye başlayan bu iki kelime, Cahiliye döneminden Halife Nâsır Lîdinillâh devrine kadarki tarihî süreçte zaman zaman anlam değişikliğine uğramış ve farklı sosyal alanlarda kullanılır olmuştur. Halife Nâsır Lîdinillâh devrinden sonra ise özellikle tasavvufî ve ahlakî anlamda birbirine benzer şekilde ya da birbirlerinin yerine kullanılmışlardır.¹⁸³ İki kelime arasındaki bu yakın anlamsal benzerliğe rağmen fütüvvet, mürüvvetten ayrı

¹⁸¹ Franz Taeschner, “İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilâtı)”, çev. Fikret Işıltan, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası [İstanbul İktisat Dergisi]* 15, sy. 1-4 (1953- 1954): 3; Franz Taeschner, İslamda Fütüvvet Teşkilâtının Doğuşu Meselesi ve Târihi Ana Çizgileri, *Bulleten* 36, sy. 142, (1972): 206.

¹⁸² Taeschner, “İslamda Fütüvvet Teşkilâtının Doğuşu Meselesi”, 206- 207.

¹⁸³ Ömer Özpınar, “Hadis ve Fıkıh Edebiyatında Ortak Bir Kavram: Mürüvvet”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32, (2011): 113.

olarak sosyolojik bakımdan farklı aşamalardan geçmiştir.¹⁸⁴ Bu sebeple bu iki kelimenin izahı ve tarihsel süreci ayrı ayrı ele alınacaktır.

Arapçada m-r-e (م ر ء) kök harflerinin “fu‘ûle” (فعوله) kalıbına girmesiyle oluşan¹⁸⁵ mürûe (مروءة) ya da mürüvve/mürüvvet (مروءة), “tam bir erkeklik/adamlık (kemâlü’r-racûliyye)”¹⁸⁶ anlamına gelir. Araştırmacılar bu kelimenin anlamını izah etmek için bir hayli çaba göstermişler ve bir kaç görüş ileri sürmüşlerdir. Mesela Bısr Faris (ö. 1963) ve Toshihiko Izutsu (ö. 1993),¹⁸⁷ bu kelimenin manasının tam olarak tarif edilemeyeceğini belirtmişlerdir.¹⁸⁸ Izutsu, bu kelimenin İngilizcedeki *manliness* (erkeklik-mertlik)¹⁸⁹ kelimesine karşılık geldiğini; Mustafa Çağrıçı, Roma’daki *summum bonum* (en yüksek iyi/el-hayru’l-a’lâ)¹⁹⁰ kavramına denk düştüğünü¹⁹¹; Bısr Faris, Ârâmîce’de m-r-e’ kökünün isim, fiil şekillerinde bulunan ve bir liderin yetki, kuvvet ve mertebesini ifade eden kullanımları ile Arapçada *efendilik* (siyâde)¹⁹² kelimesinin kapsamı dâhilinde anlaşılması gerektiğini ifade etmişlerdir.¹⁹³

Bu kavram, Izutsu’ya göre “bedeviler arasında erdemlerin erdemi hatta daha iyisini yani çölün bütün erdemlerinin bileşkesini temsil”¹⁹⁴ ediyorken, Ignaz Goldziher’e (ö. 1921) göre Cahiliye ahlak anlayışının genel adı olarak

¹⁸⁴ Taeschner, “İslamda Fütüvvet Teşkilâtının Doğuşu Meselesi”, 207.

¹⁸⁵ Ebu’l-Fazl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Münzûr el-İfrıkî el-Mısırî, *Lisânu’l-‘Arab*, (Beirut: Dâr-ı Sâdır, h.1414), 1:154; Ömer Özpinar, “Hadis ve Fıkıh Edebiyatında Ortak bir Kavram: Mürûet”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32, (2011): 108.

¹⁸⁶ İbn Münzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 1:154; Ömer Özpinar, Mürûet, 109.

¹⁸⁷ Müellifin hayatı hakkında bilgi için bkz. İbrahim Kalın, “Izutsu, Toshihiko”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/izutsu-toshihiko> (07.10.2019).

¹⁸⁸ Bısr Faris, “Muruvvet”, *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1979): 8:814; Toshihiko Izutsu, *Kur’ân’da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2017), 74,75.

¹⁸⁹ Izutsu, *Kur’ân’da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, 75.

¹⁹⁰ H. Hüseyin Bircan, “İslam Ahlak Felsefesinde ‘En Yüce Gâye’ Kavramı ve Ahlâkî Değerlerin Belirlenimi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 16, sy.3, (2004): 423.

¹⁹¹ Mustafa Çağrıçı, “Kur’ân ve Ahlâk”, *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları II* içinde, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2001): 171.

¹⁹² Bısr Faris, “Muruvvet”, 814, 815.

¹⁹³ Elektronik kaynaklardan olan “Etimoloji Türkçe”de de “Mürüvvet” ve “Virtu” kelimeleriyle ilgili şu bilgiler mevcuttur: “Mürüvvet: Kelime kökeni Arapça mrw kökünden gelen muruwwa مروءة erkeklik, erdem, soylu ve seçkin davranış” sözcüğünden alınıdır. Arapça olan kelime, Arapça m-r-e kökünden gelen imra’ امراء "erkek" sözcüğü ile eş kökenlidir.”; “Aramice/Süryanice, mārāwātā (soyluluk, efendilik, beylik) < mār (bey, saygın kişi)”. “Mürüvvet”, *Etimoloji Türkçe*, erişim 11 Ekim 2019, <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/muruvvet>.

“Farsça ve Orta Farsça (Pehlevice veya Partça) hüner هنر "sanat, marifet, erdem" sözcüğünden alınıdır. Farsça sözcük Avesta (Zend) dilinde-hunara-"erkeklik, erdem, virtus" sözcüğünden alınıdır.”, “Virtu, *Etimoloji Türkçe*, erişim 11 Eylül 2019, <https://www.etimolojiturkce.com/arama/Virtu>.

¹⁹⁴ Izutsu, *Kur’ân’da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, 75.

görülmelidir.¹⁹⁵ Nitekim Goldziher, bir anlamda İslam öncesi mürüvve anlayışı ile İslam sonrası mürüvve anlayışı arasındaki derin farkları ortaya koymaya çalışırken, mürüvve mefhumunun Cahiliye döneminde en yüksek erdem olarak kabul edilen değerlerin genel adı olduğunu söyler. Fakat bu İslamdakinden farklı olarak adaletsizliğe adaletsizlikle karşılık vermeyi adalet olarak gören, kötülüğe iyilikle karşılık vermeyi yanlış kabul eden¹⁹⁶ bir toplumun mürüvve/erkeklik anlayışıdır. Bu toplumda geçerli olan ahlak anlayışına göre “*adamların en adamı er ya da geç düşmanlarına nasıl kötülük yapabileceğini ve dostlarına da nasıl iyilik yapabileceğini düşünen adam*”dır.¹⁹⁷

Izutsu'nun ifadesiyle “*kabile menfaatlerine sonuna kadar bağlılık*”¹⁹⁸ ve “*elibolluk*”¹⁹⁹ olarak görülen mürüvvet ideali, Reynold Alleyne Nicholson'a (ö. 1945) göre, büyük bir şeref yarışında²⁰⁰ karşılık bulabiliyordu. “En üstünlük yarışı” diye ifade edilebilecek olan bu yarışın kapsamına, asabiye'nin (kabile dayanışması) gereği olarak öç almak için gerekirse kıyametin üzerine gelmesini bile göze almak²⁰¹ ya da misafir geldiğinde tüm mal varlığını önüne sermek gibi aşırı davranışlar da dâhildi.

Mürüvvetle ilgili Nicholson'un, çılgın bir şeref hastalığında karşılık bulduğu²⁰² ve dinden üstün görüldüğü; Goldziher'in Cahiliye ahlakının genel adı olduğu yönündeki ifadelerine, Bişr Faris, Cahiliye devri Arap anlayışında bu tutumun mürüvve ile değil ancak “*ırz*” kavramı ile ifade edilebileceğini söyleyerek itiraz eder.²⁰³

Çağrıcı, Cahiliye döneminde hayatta kalmanın kabile, mal gücü ve toplum nezdinde itibar sahibi olmak gibi üç temel şartı olduğunu; bu sebeple şeref, cesaret ve cömertliğin en üstün erdemler olarak kabul edildiğini ve bunun da mürüvvet

¹⁹⁵ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies (Muhammedanische Studien)*, ed. S.M. Stern, Translated from the German by C.R. Barber-S. M. Stern, (Chicago: Aldine Publishing Company), 1: 11- 44.

¹⁹⁶ Goldziher, *Muslim Studies*, 25.

¹⁹⁷ Goldziher, *Muslim Studies*, 25.

¹⁹⁸ Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlakî Kavramlar*, 75.

¹⁹⁹ Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlakî Kavramlar*, 75.

²⁰⁰ Reynold A. Nicholson, *A Literary History of the Arabs*, (New York: Charles Scribner's Sons, 1907), 93.

²⁰¹ Nicholson, *History of the Arabs*, 93.

²⁰² Nicholson, *History of the Arabs*, 93.

²⁰³ Bişr Fâris, *Mürüvvet*, 816, 817.

kavramıyla izah edildiğini belirtir.²⁰⁴ Aynı zamanda İbrahimî gelenekten de izler taşıyan bu kültürün hilm, sabır, affetme, misafirperverlik, iyi komşuluk, muhtaçları koruma ve yardım etme gibi değerlerle bu kavramın içeriğini genişletmesi sonucu, söz konusu erdemleri taşıyan kimselerin toplumun en saygın, mürüvvet sahibi kişileri olarak görülmeye başladığını söyler.²⁰⁵ Zamanla bu anlayışta bir takım aşırılıklar zuhur etmiş ve bunun sonucu bazı sapmalar meydana gelmiş;²⁰⁶ Hatem Tâî örneğinde olduğu gibi²⁰⁷ mürüvvet yarışının çılgın bir şeref yarışına²⁰⁸ döndüğü de görülmüştür.

Cahiliye döneminde mürüvvetin nihaî gayesinin şeref olduğu; dönemin şartları çerçevesinde, kişiye şeref ve izzet kazandırdığı kabul edilen her türlü davranış ve tutuma sahip olan kişinin mürüvvet sahibi olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Şartlar değiştikçe mürüvvet kavramının anlamında da değişmeler olmuş; İslamiyet ile birlikte manası kısmen değişmiştir. Buna göre Câhiliye döneminde bedenî üstünlüklerle ulaşılması mümkün olan tavır ve davranışlar bu kavramla ifade edilirken; İslamiyetle birlikte manevî üstünlük maddî üstünlüklerin önüne geçmiş ve mürüvvet, maddî üstünlüklerden ziyâde manevî üstünlüklerle elde edilen ahlâkî bir niteliğe bürünmüştür.²⁰⁹ Böylece “*insaniyyet*”²¹⁰ anlamına da gelen kavramı, İslam dini ve kültürü yerli yerine oturtmuş ve ona “*ahlâkî ve mânevî meziyetler*”²¹¹ anlamı yüklemiştir.

Bişr Fâris’in açıklamalarından kelimenin tarihsel süreçte yaşadığı anlam değişiklikleri de izlemek mümkündür.²¹² Buna göre mürüvvet, İslam’ın ilk dönemlerinde ahlak, iyi davranış ve Kur’ân’ın emirlerine uyma anlamında kullanılmıştır.²¹³ Emevîler döneminde bu anlama siyaset, yönetim, çalışma, yüksek

²⁰⁴ Çağrıci, “Kur’ân ve Ahlâk”, 171.

²⁰⁵ Çağrıci, “Kur’ân ve Ahlâk”, 171.

²⁰⁶ Çağrıci, “Kur’ân ve Ahlâk”, 171.

²⁰⁷ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 200.

²⁰⁸ Izutsu, *Kur’ân’da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, 131.

²⁰⁹ Mustafa Çağrıci, “Mürüvvet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 30 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muruvvet>.

²¹⁰ Mustafa Çağrıci, “Mürüvvet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 08 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muruvvet>.

²¹¹ Mustafa Çağrıci, “Mürüvvet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 08 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muruvvet>.

²¹² Bişr Fâris, “Mürüvvet”, 816.

²¹³ Bişr Fâris, “Mürüvvet”, 816.

makam ve merhamet ile ilgili anlamlar eklenmiş; Abbâsîler döneminde ise kelimenin anlamı fazilet sahibi olmayı da içine alan geniş bir manaya ulaşmıştır.²¹⁴

Ahlakçılar bu kelimenin manasını edeb ve iyi davranışla bir tutmuş, daha sonra da müslüman ahlâkı anlamında yorumlamış; dilbilimciler başarıya götüren azim, nezaket, kibarlık, kâmil erkeklik ve hâkim sıfatını içine alan bir anlamda kullanmış, ayrıca müslüman ahlâkı manasını vermişlerdir.²¹⁵ Nihaî olarak da lugatçiler ve ahlakçılar, kelimeye fazilet ve dine aykırı olan her türlü davranıştan sakınmak anlamını verince kelime mücerred bir yapıya kavuşmuştur.²¹⁶

Hadis literatüründe ise mürüvvet, ravînin adalet şartının gereği olarak görülmüş, mürüvvet sahibi olmayan ravînin adaletine güvenilmeyeceği belirtilmiştir.²¹⁷ Fıkıhta da hukuk önünde şahitlik yapacak kişinin âdil olduğundan emin olunabilmesi için gereken şartlardan birinin mürüvvet sahibi, yani ahlaklı ve kişilik sahibi olması gerektiği ifade edilmiştir.²¹⁸

Mürüvvet kavramının dikkate alındığı ve itibar gördüğü bir başka yer de Abbâsî saray çevresi olmuştur.²¹⁹ Arap-mevâlî farkının ortadan kalkması ve ahlâkî erdemlerin üstünlüğünün ön plana çıkmaya başlaması neticesi, âlimler, şairler, vezirler, kâtipler, memurlar, halifenin hizmetçileri gibi yüksek tabaka içinde yer alan kimselerin rağbet ettiği edep ve zarf/zarafet kültürü büyük önem kazanmaya başlamıştır.²²⁰ Bu sırada havâssın ilim ve yüksek ahlâk sahibi olması yanında mürüvvet ve iffet sahibi olması da aranılan şartlardan olmuş; özellikle hicrî üçüncü yüzyıl sonlarından itibaren Bağdad'da yaşayan insanlar arasında bu nitelikler revaç bulmuştur. Nitekim edep-zarf kültürünün önde gelen temsilcilerinden olan Ebü't-Tayyib Muhammed b. Ahmed b. İshâk b. Yahyâ el-Veşşâ' el-A'râbî'ye (ö. 325/937) göre mürüvvet, edep ve zarafet kavramları biri olmadan diğerlerinin olamayacağı -

²¹⁴ Bişr Fâris, "Mürüvvet", 816.

²¹⁵ Bişr Fâris, "Mürüvvet", 816.

²¹⁶ Bişr Fâris, "Mürüvvet", 816. Mürüvvet kelimesinin geçmişte Müslüman İspanya'da "ince bir hayat tarzı" anlamında kullanıldığını belirten Bişr Fâris, kendi yaşadığı tarihte de telaffuz edilişleri farklı olmakla birlikte Mısır'da "iyi kalpli ve cömert", Türkiye'de "insaniyetli", Suriye'de "kuvvet" anlamında kullanıldığını ve kavramın hâlâ güncelliğini koruduğunu söylemektedir. Bkz. Bişr Fâris, "Mürüvvet", 816.

²¹⁷ Ömer Özpınar, "Mürüvvet", 107, 120. Makalenin tamamı bu konuyla ilgilidir.

²¹⁸ Ömer Özpınar, "Mürüvvet", 122.

²¹⁹ İsmail Durmuş, "Veşşâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 10 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/vessa>.

²²⁰ İsmail Durmuş, "Veşşâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 10 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/vessa>.

hatta mürüvvet olmadan hiç birinin olamayacağı- bir bütünün parçalarını temsil ediyorlardı.²²¹

Hicrî ikinci-üçüncü yüzyıllardan itibaren ortaya çıkan tasavvuf cereyanları içinde özellikle Bağdad sûfleri ve Horasan melâmetîleri de mürüvvet kavramına ilgi göstermişler, hatta bu kavramı fütüvvet kavramı ile peşpeşe anan bir diğer zümre olmuşlardı.²²² Mürüvvet ve fütüvveti tasavvufun kapsamına dâhil eden bu kimseler, mürüvveti fütüvvete ulaşmanın gereği olarak görmekteydiler.²²³

Mürüvvetin izahına dair hicrî ikinci-üçüncü yüzyıllardan itibaren müstakil eserler yazılmaya başlamış; bazen de edep ve ahlak kitaplarında mürüvvete mahsus bölümler açılarak bu kavram açıklanmaya çalışılmıştır. Görüldüğü kadarıyla kavram genellikle edep ve zarf kelimeleriyle bir arada zikredilmiş; “*edebiyatçıların direği, bilge insanların dayanağı, ona sahip olanı reis yapan, onu elinde tutana şeref kazandıran, kişiyi mürüvvetten daha iyi süsleyen hiç bir şeyin olmadığı, zarf ve fütüvvetin başı*”²²⁴ olan bir meziyet olarak değerlendirilmiştir. Bazen siyade (efendilik) bahsi altında ele alınmış,²²⁵ bazen de Ebu’l-Hasan el-Mâverdi’nin yaptığı gibi din ve dünya edebine dair yazılmış bir eserin bir bölümünde ele alınırken: “*aslında eserin tamamı onun şartlarındandır ve onun hukuku ile ilişkilidir*”²²⁶ denilerek kapsamının genişliği vurgulanmıştır.

²²¹ İsmail Durmuş, "Veşşâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 10 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/vessa>.

²²² Abdülbâki Gölpinarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2011), 18; Dilaver Selvi, Fütüvvet ve Ahilik Teşkilatlarının Ahlâkî İlkelerinin Oluşmasında Tasavvufun Öncülüğü”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 2 sy. 1, (Ocak 2016): 23; Hasan Kâmil Yılmaz, “Fütüvvet ve Melamet”, *Altunluk Dergisi* sy. 131, (Ocak 1997): 31; Ömer Özpinar, “Mürüvet”, 113- 114.

²²³ Bîşr Fâris, mürüvvetin, fütüvvetin bir dalı olarak ele alınmasını, bir istismar olarak görmek; mürüvvet kelimesinin tarihi süreçte uzun bir yol katettiğini belirtmektedir. Bkz. Bîşr Fâris, “Mürüvvet”, 816. Annemarie Schimmel’in *İslâmın Mistik Boyutları* adlı eserinde mürüvvetin mutasavvıflar arasında gördüğü ilgi hususunda şöyle bir anekdot yer almaktadır: “*Ebû Bekir Verrak’la gidiyordum. Yolda, ridasının bir tarafına ‘hı’, diğer tarafına ‘mim’ harfinin yazılmış olduğunu gördüm: ‘Bu nedir?’ diye sordum. Şöyle cevap verdi: ‘Hı harfini gördüğüm zaman ihlası, mim harfini gördüğüm zaman da mürüvveti hatırlamak için bunları yazdım’*”. Annemarie Schimmel, *İslâmın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık, (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 1990), 124.

²²⁴ Ebu’t-Tayyib Muhammed b. İshak b. Yahyâ el-Veşşâ’, *el-Müveşşa evi’z-zarf ve’z-zürefa*, thk. Kemal Mustafa, (Mısır: Mektebetü’l-Hâncî, 1372/1953), 37.

²²⁵ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, “*Uyunu’l-ahbâr*” nşr. Yusuf Ali Tavîl, (Beyrut: Dâru’l-Kitâbü’l-Arabî, 1986), 1: 295-296; Ahmed b. Muhammed b. Abdîrabbih el-Endelüsî, *el-İkdü’l-ferîd*, thk. Müfid Muhammed Kumeyha, (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-İlmiyye, 1404/1983), 1:150-151.

²²⁶ Ebu’l-Hasan el-Mâverdi, *Edebü’l-dünya ve’l-dîn*, şerh ve tağlik Muhammed Kerîm Râcih, (Beyrut: Dâr-İkra’, 1405/ 1985), 355.

Ebû Mansur Abdülmelik b. Muhammed es-Seâlibî, bu kavramı: “*güzel ahlak ve övülmüş vasıfları bünyesinde barındıran iyilik ve güzelliğe konulmuş isim*”²²⁷ olarak tanımlarken, “*birçok manalar içeren lafızlardan*”²²⁸ diyerek de kavramın genişliğine dikkat çekmiştir. İbn Ca’deveyh de bu ifadeyi aynen kullanırken aynı zamanda “*mürüvvet ve fütüvvet*”²²⁹ kelimelerini de bir arada zikreder.

Böylece İbn Ca’deveyh’e kadar mürüvvet kavramına eserinde yer veren ilk müelliflerin genellikle hadis veya edebiyat alanıyla ilgili oldukları da ortaya çıkmış olur. Nitekim Seâlibî’nin eserini tahkik eden araştırmacılardan Yunus Alevî Medğarî’ye ait şu cümleler de mürüvvet kavramının edebî eserlerdeki yolculuğunu özetler mahiyettedir: “*Arap edebiyatının ilk döneminden önce çeşitli kültürel ve siyâsî ortamlarda mürüvvetin mahiyeti nedir suâli ortaya atıldı. Bu mefhumu nasıl anladıkları hususunda Cahiliye şairlerinden ve asillerinden gelen cevaplarla ilgilenildi. Tıpkı sahabe topluluğundan kendisine gelenlerin bazılarına karşı Rasûlullah’ın (Allah’ın salât ve selâmı ona olsun) bu suali ortaya attığı gibi sahabeler de (Allah onlardan razı olsun) kendi aralarında bu soruyu birbirlerine sordular. Onlara ulaşan tâbi’iler, tâbi’ileri takip eden tebe’-i tâbi’iler, onlardan sonra gelen muhaddisler, sûfîler, kâtipler, dilciler de mürüvvetin manasını müzâkere ettiler. Nitekim hakîmler tabakası, saltanat ehli melikler, emirler, vâlîler ve vezirler de mürüvvetin manasına alâka gösterdiler.*”²³⁰

Mürüvvetle İlgili İlk Eserler

Mürüvvet kavramının manasına gösterilen bu alâka, muhaddisler ve edebiyatçılar başta olmak üzere birçok alanda eser yazan müelliflerin hicrî ikinci asırdan itibaren bu kavramla ilgili eserler te’lif etmesine ya da eserlerinde bu kelimeyi bahis mevzuu etmesine sebep olmuştur.

Eserinin başlığında “mürüvvet” kavramına yer veren ilk kişi, “*tâbi’ini gördü*”²³¹ belirtilen Dimaşkî şair ve hakîm Sâlih b. Cenâh el-Lahmî’dir (ö. ?).²³²

²²⁷ Seâlibî, *Mir’âtü’l-Mürûât*, 11.

²²⁸ Ebû Mansur Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Seâlibî, *Mir’âtü’l-Mürûât*, thk. Muhammed Hayri Ramazan Yusuf, (Beyrut: Dâr-ı İbn Hazm, 2004), 11.

²²⁹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürûât*, 11;

²³⁰ Hey’etü’t-Tahrîr, “*Kitâbu mir’âtü’l-mürûât ve a’-mâlû’l-hasenât*”, *Cemâ’âtü’l-adl ve’l-ihsân*, (12 Mayıs 2005), Erişim 06. 11. 2019 <https://www.aljamaa.net/ar/2473/كتاب-مرآة-المروآت-وأعمال-الحسنات/>

²³¹ Ebû Bekir Muhammed b. Halef el-Merzubân, *el-Mürûe*, thk. Muhammed Hayri Ramazan Yusuf, (Beyrut: Dâr-ı İbn Hazm, 1420/1999), 10.

Hicrî ikinci yüzyılda yaşamış olan müellifin eserinin adı “*el-Edeb ve'l-Mürûe*”dir. Eser, mürüvvet hakkında kısa bir giriş ve mürüvvetin tarifi ile başlar. Eserin birçok yerinde edep ve mürüvveti nakzeden davranışlara yer verilmiştir.²³³ Elyazması olarak 10 varaktan ibaret olup her sahifesi 36 satırdan oluşur.²³⁴ Eser, “*Kitâbü'l-edeb ve'l-mürûe*” adıyla Şeyh Tâhir el-Cezâirî tarafından *Mecelletü'l-muktebes*'in 80. sayısında 1912 yılında;²³⁵ yine Muhammed Kürd Ali tarafından “*Resâilu'l-belâgâ*” içinde 1913 yılında neşredilmiştir.²³⁶ “*el-Edeb ve'l-mürûe*” ismiyle de Dâru's-Sahâbe li't-Türâş tarafından 1992 yılında yeniden yayınlanmıştır.²³⁷

Sâlih b. Cenah'tan sonra yaşadığı bilinen Hâris b. Üsâme el-Medâinî'ye (ö. 245/859-860) ait “*Kitâbü'l-mürüvve*”²³⁸; İmâmiyye Şîası mensubu, tefsir ve fıkıh âlimi Ebü'n-Nadr Muhammed b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ayyâşî es-Sülemî es-Semerkandî'ye (ö. 320/932 [?])²³⁹ ait “*Kitâbü'l-mürüvve*”²⁴⁰; İbn Ebi'd-Dünyâ

²³² Sâlih b. Cenâh el-Lahmî'nin vefat tarihi bilinmemekle beraber eserini tahkik edenin aktardığı “*tâbi'ni gördü*” ifadesinden yaklaşık bir sonuç çıkarmak mümkün görünmektedir. Son tâbi'î sayılan Halef b. Halife'nin (180/796) yılında vefat etmesinden hareketle, bu tarihten önce hayatta olduğu göz önüne alınarak hicri ikinci yüzyıl sonlarında ve üçüncü yüzyıl başlarında yaşamış olabileceği düşünülebilir. Vefat tarihi belli olmayan müellif hakkında bilgi için bkz. Ebû Bekir Muhammed b. Halef el-Merzubân, *el-Mürûe*, thk. Muhammed Hayri Ramazan Yusuf, (Beyrut: Dâr-ı İbn Hazm, 1420/1999), 10; İbnü'l-Merzubân Muhammed b. Halef, *Hadislerde Mürüvvet*, trc. Yusuf Eğinç, (İstanbul: Ocak Yayınları, 2009), 10. Seâlibî'nin “*Mir'âtü'l-mürûât*” isimli eserinin bir diğer muhakkiki Yunus Alevî Medgarî de Salih b. Cenâh'ın mürüvvet ismiyle kitap neşreden ilk müellif olduğunu belirtmektedir. Bkz. Hey'etü't-Tahrîr, “*Kitâbu mir'âti'l-mürûât ve a'mâlü'l-hasenât*”, *Cemâ'âtü'l-adl ve'l-ihsân*, (12 Mayıs 2005), Erişim 06 Kasım 2019 <https://www.aljamaa.net/ar/2473/المرآت-والاعمال-الحسنات> / كتاب-مرآة-المرآت-والاعمال-الحسنات

²³³ Eserin başlığında mürüvvet lafzı olmasına rağmen içinde doğrudan mürüvvet hakkında fazla bir bilgi yer almadığından, Suriyeli araştırmacı ve tarihçi Muhammed Hayri Ramazan Yusuf tarafından mürüvvet hakkında yazılmış ilk kitap olarak kabul edilmemektedir. Bunun yerine tahkikini kendisinin yaptığı ve Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. el-Merzubân'a (ö. 309/921-922) ait olduğunu tespit ettiği *el-Mürûe* isimli eserin, mürüvvet hakkında yazılmış ilk eser olduğunu belirtmektedir. Muhammed Hayri, *el-Mürûe*'nin muhakkik mukaddimesinde bu eserden önce başlı başına mürüvvet hakkında yazılmış bir esere rastlamadığını; Sâlih b. Cenâh el-Lahmî'nin *el-Edeb ve'l-mürûe* isimli risalesinin ise salt mürüvvetle has yazılmış bir eser olmadığını, bilakis mürüvvetle ilgili kısmın bir kaç cümleden ibaret olduğunu beyan etmektedir. Bkz. Ebû Bekir Muhammed b. Halef el-Merzubânî, *el-Mürûe*, thk. Muhammed Hayri Ramazan Yusuf, (Beyrut: Dâr-ı İbn Hazm, 1420/1999), 10. Muhammed Hayri Ramazan Yusuf hakkında bilgi için bkz. erişim 25 Eylül 2019, <https://www.shamela.ws/index.php/author/2428> ve erişim 25 Eylül 2019, <https://www.alukah.net/web/khair/cv/>.

²³⁴ Sâlih b. Cenâh el-Lahmî (?), “*el-Edeb ve'l-mürûe*” thk. Dâru's-Sahâbe tahkik bölümü, (Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâş, 1412/1992), 10.

²³⁵ Erişim 5 Eylül 2019, https://ar.wikisource.org/wiki/مجلّة_المقتبس/العدد_80/كتاب_الأدب_والمرءة

²³⁶ Muhammed Kürd Ali, *Resâilu'l-belâgâ*, (Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Arabiyyetü'l-Kübrâ, 1331/1913): 302-314.

²³⁷ Sâlih b. Cenâh el-Lahmî (?), “*el-Edeb ve'l-mürûe*” thk. Dâru's-Sahâbe tahkik bölümü, (Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâş, 1412/1992).

²³⁸ Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshak el-Ma'rûf bi'l-Verrâk, *Kitâbu'l-fihrist li'n-Nedîm*, thk. Rızâ Teceddüd İbn Ali b. Zeynelabidîn el-Hâirî el-Mâzenderânî, (Tahran: 1391/Mihr-i sene 1350/1971), 116, erişim 7 Kasım 2019, [https://archive.org/details/FPfhrst; Hey'etü't-Tahrîr, “Kitâbu mir'âti'l-mürûât ve a'mâlü'l-hasenât”, *Cemâ'âtü'l-adl ve'l-ihsân*, \(Mayıs 2005\): erişim 6 Kasım 2019, <https://www.aljamaa.net/ar/2473/المرآت-والاعمال-الحسنات> / كتاب-مرآة-المرآت-والاعمال-الحسنات / . Hayatı için bkz. Cengiz Kallek, “Medâinî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 8 Kasım 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/medaini>.](https://archive.org/details/FPfhrst; Hey'etü't-Tahrîr, “Kitâbu mir'âti'l-mürûât ve a'mâlü'l-hasenât”, Cemâ'âtü'l-adl ve'l-ihsân, (Mayıs 2005): erişim 6 Kasım 2019, https://www.aljamaa.net/ar/2473/المرآت-والاعمال-الحسنات)

²³⁹ Hayatı için bkz. M. Suat Mertoğlu, “Ayyâşî, Muhammed b. Mes'ûd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 7 Kasım 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ayyasi-muhammed-b-mesud>.

lakaplı muhaddis, mutasavvıf ve Hanbelî fakihi Hâfız Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî'ye (ö. 281/894)²⁴¹ ait “*Kitâbü'l-mürûe*”,²⁴² İmam, muhaddis Ebû Muhammed el-Hasan b. İsmail b. Muhammed ez-Zarrâb el-Mısırî'ye (ö. 392/1001) ait “*Kitâbü'l-mürûe*”²⁴³ ismiyle te'lif edilmiş dört müstakil eser bulunduğu kayıtlarda geçmesine rağmen, bugüne kadar bunların metinlerine ulaşmak mümkün olmamıştır.

Abbâsî döneminin meşhur kâtiplerinden İranlı edebiyatçı ve mütercim, Ebû Muhammed (Ebû Amr) Abdullah (Rûzbih/el-Mübârek) b. el-Mukaffa' (Dâdeveyh) (ö. 142/759)²⁴⁴, “*Edebü'l-kebîr*” isimli eserinde, mürüvveti olmayan kimse ile sohbet/arkadaşlık edilmemesi gerektiğine dair iki paragraflık bir bölüme²⁴⁵ ve “*Edebü's- sağîr*”²⁴⁶ isimli eserinde de mürüvvet sahibi olan ve olmayan kimseyi karşılaştırdığı iki cümlelik kısa bir bölüme yer vermiştir. “*Mürüvvet sahibi olan kimse malı olmasa da ikram görür. Aslan gibidir. Bir hayvan boğazlanıldığında kendisi davet edilir. Mürüvveti olmayan kimse ise malı çok olsa da hor görülür. İnsanlar karşısında hakir görülen köpek gibidir. Tasma takıldığında kuyruk sallattırılır.*”²⁴⁷ Ayrıca eserinin farklı yerlerinde de defaatle mürüvvete değinmiştir.

Abbâsîler döneminde Bağdad'da yaşayan, yazarlığı ve edipliği ile Arap edebiyatının en meşhurlarından biri olan Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-

²⁴⁰ Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshak el-Ma'rûf bi'l-Verrâk, *Kitâbu'l-fihrist li'n-Nedîm*, thk. Rızâ Teceddüd İbn Ali b. Zeynelabidin el-Hâirî el-Mâzenderânî, (Tahran: 1391/Mihr-i sene 1350/1971), 245; Hey'etü't-Tahrîr, “*Kitâbu mir'âti'l-mürûât ve a'mâlü'l-hasenât*”, *Cemâ'âtü'l-adl ve'l-ihsân*, (12 Mayıs 2005), erişim 6 Kasım 2019, <https://www.aljamaa.net/ar/2473/كتاب-مراة-المروآت-وأعمال-الحسنات> /.

²⁴¹ Hayatı için bkz. İbrahim Hatiboğlu, “İbn Ebi'd-Dünyâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 8 Kasım 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-ebud-dunya>.

²⁴² İbrahim Hatiboğlu, “İbn Ebi'd-Dünyâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-ebud-dunya>; Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b Osman ez-Zehbî, *Siyer-i A'lâmu'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Ali Ebû Zeyd, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983), 13: 403, erişim 7 Kasım 2019, https://www.islamland.com/uploads/books/ar_13_sir_a3lam_elnobalaa.pdf; Hey'etü't-Tahrîr, “*Kitâbu mir'âti'l-mürûât ve a'mâlü'l-hasenât*”, *Cemâ'âtü'l-adl ve'l-ihsân*, (12 Mayıs 2005), erişim 6 Kasım 2019, <https://www.aljamaa.net/ar/2473/كتاب-مراة-المروآت-وأعمال-الحسنات> /.

²⁴³ Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b Osman ez-Zehbî, *Siyer-i A'lâmu'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Ekrem el-Bûşî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1413/1993), 16: 541; Hey'etü't-Tahrîr, “*Kitâbu mir'âti'l-mürûât ve a'mâlü'l-hasenât*”, *Cemâ'âtü'l-adl ve'l-ihsân*, (12 Mayıs 2005), erişim 6 Kasım 2019, <https://www.aljamaa.net/ar/2473/كتاب-مراة-المروآت-وأعمال-الحسنات> /; erişim 6 Kasım 2019, http://madrasato-mohammed.com/dahbi/Page_008_0016.htm.

²⁴⁴ Hayatı, düşünce ve fikirleri için bkz. İsmail Durmuş, “İbnü'l-Mukaffa'”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 8 Kasım 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-mukaffa#1>; İlhan Kutluer, “İbnü'l-Mukaffa'”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 8 Kasım 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-mukaffa#2-dusuncesi>.

²⁴⁵ Abdullah b. el-Mukaffa', “*Edebü'l-Kebîr*”, *Âşâru İbnü'l-Mukaffa'* içinde, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1409/1989): 274.

²⁴⁶ Abdullah b. el-Mukaffa', “*Edebü's-Şağîr*”, *Âşâru İbnü'l-Mukaffa'* içinde, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1409/1989): 305.

²⁴⁷ İbnü'l-Mukaffa', “*Edebü's-Şağîr*”, 305.

Câhiz el-Kinânî'nin (ö. 255/869)²⁴⁸ “*el-Beyân ve't-Tebyîn*” adlı eserinde de mürüvvet kavramı 25 kez geçmekte, fakat mürüvvete mahsus müstakil bir bölüm bulunmamaktadır. Mürüvvet kelimesi genellikle şiirler içinde yer almakta, bazı yerlerde de mürüvvetle ilgili rivayetler bir arada zikredilmektedir.²⁴⁹ Bu rivayetlerden biri şu şekildedir: “*Dediler ki: İnsanlar din ile muamele ettiler. Din gidince hayâ ile muamele ettiler. Hayâ gidince mürüvvet ile muamele ettiler. Mürüvvet gidince rağbet (ümid) ve rehbet (korku) arasında olmaya yöneldiler. Bu ikisine de [rağbet ve rehbet] gitmek yakışır [yani bu zamanın insanları bunu hakediyor.]*”²⁵⁰

Hicrî üçüncü yüzyılda Bağdad'da yaşamış olan kıraât âlimi, edebiyatçı, muhaddis ve müverrih Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889)²⁵¹ ise, edep ve muhaderatı²⁵² konu alan “*Uyunu'l-ahbâr*”²⁵³ isimli

²⁴⁸ Hayatı ve fikirleri için bkz. Ramazan Şeşen, "Câhiz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 8 Kasım 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cahiz#1>; Yusuf Şevki Yavuz, "Câhiz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 8 Kasım 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cahiz#2-kelami-gorusleri>.

²⁴⁹ Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 14, 21, 30, 89, 100, 126, 127, 208, 215, 243, 247, 264, 345, 346, 395, 424, 431, erişim 8 Kasım 2019, <http://www.islamicbook.ws/adab/albian-waltbiin-.pdf>.

²⁵⁰ Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 215, erişim 8 Kasım 2019, <http://www.islamicbook.ws/adab/albian-waltbiin-.pdf>. Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin (ö. 412/1021) “*Âdâbü's-şuḥbe*” isimli eserinde bu sözün iki ayrı rivayetine yer verilmiştir: “Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah, Cerîrî'nin şöyle dediğini işittim dedi: ‘*İnsanlar birinci asırda kendi aralarında uzun zaman din ile muamele ettiler. Tâ ki din gitti. Sonra ikinci asırda vefâ ile muamele ettiler. Tâ ki vefâ gitti. Sonra üçüncü asırda mürüvvet ile muamele ettiler. Tâ ki mürüvvet gitti. Sonra dördüncü asırda hayâ ile muamele ettiler. Tâ ki hayâ gitti. Sonra rağbet (ümid) ve rehbet (korku) arasında muamele etmeye yöneldiler. Ebû Abdurrahman şöyle dedi: Ebû Muhammed el-Cerîrî'nin bu hikâyesini güzel buldum. Bunun bir benzerini de güzel bir ilave ile Şa'bi'de buldum. [Şa'bi şöyle diyor:] ‘Ahmed b. Ömer el-Vâiz bize Muhammed b. el-Hüseyn'den haber verdi. O, Muhammed b. el-Hâris'ten haber verdi. O da dedem bize Heysem b. Adî'den haber verdi dedi. Heysem b. Adî, Mücâhid'den; o da Şa'bi'den nakletti: İnsanlar kendi aralarında uzun zaman din ile muamele ettiler. Tâ ki din gitti. Sonra mürüvvet ile muamele ettiler. Tâ ki mürüvvet gitti. Sonra hayâ ile muamele ettiler. Sonra rağbet (ümid) ve rehbet (korku) arasında muamele ettiler. Zannediyorum ki bundan sonra, ondan daha şerlisi gelecek.’ Bunun âdâbı, kiminle muâşeret ediyorsan ona karşı müdâheneyi (yağçılık) terk etmektir.” Bkz. Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed b. Musa b. Halid b. Salim en-Neysâbü'rî Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Âdâbü's-şuḥbe*, thk. Mecdî Fethî es-Seyyid, (Tanta: Dârü's-Sahâbe li't-Türâs, 1410/1990), 1: 73, 74. Ebû Hayyân et-Tevhîdî (ö. 414/1023) de “*es-Sadâkâtu ve's-sâdik*” adlı eserinde bu sözü şu şekilde aktarmıştır: “*Şa'bi şöyle dedi: ‘Bir zamanlar insanlar din ile yaşıyorlardı. Tâ ki din gitti. Sonra mürüvvetle yaşamaya başladılar. Tâ ki mürüvvet gitti. Sonra hayâ ile yaşamaya başladılar. Tâ ki hayâ gitti. Sonra rağbet ve rehbet ile yaşamaya başladılar. Bundan sonra uzun bir zaman cehaletle birlikte yaşayacaklar.’*” Bkz. Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *es-Sadâkâtu ve's-sâdik*, 14, erişim 12 Kasım 2019, <https://benadath.files.wordpress.com/2007/10/jew4.pdf>. Bu söz küçük farklılıklarla Kuşeyrî'nin *Risâle*'sinde de geçmektedir. Bkz. Kuşeyrî, *Tasavvufun İlkeleri (Risale-i Kuşeyrî) II*, çev. Tahsin Yazıcı, (İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1978), 347.*

²⁵¹ “*Aynı zamanda şiir ve ahbâr râvisi olup Arap edebiyatında nesir sahasında İbnü'l-Mukaffa' ve Câhiz'den sonra en önemli simasıdır.*” Bkz. Hüseyin Yazıcı, “İbn Kuteybe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 11 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-kuteybe#1>.

²⁵² “*Edebî, dinî, kültürel bilgilerin aktarıldığı edebî bir tür.*”, “*Sözlükte ‘bir topluluğun huzurunda bilgi ve birikimlerini aktarmak, onlarla ilmi tartışmada bulunmak’ gibi mânalara gelen muhâdara kelimesinin çoğulu olan muhâdarât, terim olarak başkasına ait sözlerden muhataba veya okuyucuya uygun alıntılar halinde aktarmalar yapmayı ve bu nitelikteki sözleri toplayan edebî eser türünü ifade eder.*” Bkz. Hüseyin Yazıcı, “*Muhâdarât*”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 25 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhadarat>.

eserinde mürüvvete dair kısa bir bahis açmıştır. Eserinin üçüncü cüzünde *Kitabu's-Su'dud* (seyyidlik/efendilik kitabı) bölümüne ait bablardan birini *Mürüvvet Babi*²⁵⁴ olarak isimlendirmiştir. Toplam bir buçuk sahifeden oluşan babda, mürüvvet hakkında hadis; sahabe, tabi'în ve tanınmış kişilerden sözler nakletmiştir.

Basra dil mektebinin en meşhurlarından olan Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred'in (ö. 286/900) *el-Kâmil fi'l-luğati ve'l-edeb* adlı eserinin birinci cildinde “*Hükema sözlerinden az bir kısım*” başlığı altında mürüvvet hakkında bir kaç rivayet aktarılmıştır. Bunlardan biri şu şekildedir: “*İbn Ömer'in şöyle dediği rivayet edilir: 'Biz Kureyş topluluğu, cömertlik ve hilmi efendilik; iffet (afâf) ve malın ıslahını mürüvvet sayardık.'*”²⁵⁵

Bağdadlı bir başka âlim, edebiyatçı, tarihçi ve mütercim²⁵⁶ Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. el-Merzubân'ın (ö. 309/921-922) *el-Mürûe* isimli eseri ise, muhakkikinin ifadesine göre, salt mürüvvet hakkında yazılmış olan eserler içinden hâl-i hâzırda metinlerine ulaşılabilen tek eserdir. Orjinal ismi “*el-Mürûe ve mâ câe fi zâlike 'ani'n-Nebiyi ve 'ani's-Sahâbeti ve't-Tâbi'în*”²⁵⁷ olan eser, adından da anlaşılacağı üzere, Nebî, Sahâbe ve Tâbi'în tarafından mürüvvete dair söylenmiş sözleri ihtivâ etmektedir. Eserin mukaddimesi ve hâtimesi mevcut olmayıp tamamı 126 nakilden mürekkep rivayetlerden oluşur. Muhakkik tarafından eserin son kısmına eserde yer almamış, fakat mürüvvet hakkında söylenmiş rivayetlerin yer

²⁵³ “*Müellif eserde devlet adamlarında bulunması gereken özellikler ile savaş, seyyidlik, ilim, zühd, dostluk ve kadın gibi çok çeşitli konuları inceleyerek eski Arap kültürünün bir özetini yapar.*” Bkz. Hüseyin Yazıcı, “İbn Kuteybe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 11 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-kuteybe#1>.

Kitâbü's-Su'dud bölümünün genel başlıkları “*Seyyidlik alâmetleri, eşraf ve seyyidlerde aranan faziletler ile onlarda bulunmaması gereken kötü huylar, onlarla aynı mecliste bulunma, elbise, güzel koku, mizah vb. konulara dair haber, şiir ve fıkralar*” hakkındadır. Bkz. İsmail Durmuş, “Uyûnü'l-Ahbâr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 11 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/uyunul-ahbar>. “*Uyûnü'l-ahbâr dil, edebiyat, tarih, âdet, gelenek vb. bakımından daha sonra yazılmış çeşitli eserlerin, özellikle edep ve muhâdarâta dair kitapların başlıca kaynaklarından biridir. Endülüslü İbn Abdürabbih el-İkdu'l-ferid'inde ana ve alt bölümlerle içerik bakımından 'Uyûnü'l-ahbâr'ı aynen taklit etmiş, bölümler altına bazı ilâvelerle eserini oluşturmuştur. 'Uyûnü'l-ahbâr, Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin el-Egâni'si, Müberred'in el-Kâmil'i, Ebü Hayyân et-Tevhîdî'nin el-Beşâ'ir ve'z-zehâ'ir'i, İzzeddin İbnü'l-Esir'in el-Kâmil'i gibi önemli eserlerin temel kaynaklarıdır.*” Bkz. İsmail Durmuş, “Uyûnü'l-Ahbâr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/uyunul-ahbar> (11.10.2019).

²⁵⁴ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, “*Uyunu'l-ahbâr*” nşr. Yusuf Ali Tavîl, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, 1986), 1: 295-296.

²⁵⁵ Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred, *el-Kâmil fi'l-luğati ve'l-edeb*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1417/1997), 1: 43, erişim 26 Aralık 2019, https://ia801202.us.archive.org/3/items/FP161595/01_161595-1.pdf.

²⁵⁶ Ebû Bekir Muhammed b. Halef el-Merzubânî, *el-Mürûe*, thk. Muhammed Hayri Ramazan Yusuf, (Beyrut: Dâr-ı İbn Hazm, 1420/1999), 10.

²⁵⁷ Ebû Bekir Muhammed b. Halef el-Merzubânî, *el-Mürûe*, thk. Muhammed Hayri Ramazan Yusuf, (Beyrut: Dâr-ı İbn Hazm, 1420/1999).

aldığı bir zeyl eklenmiştir. Yusuf Eğinç tarafından Türkçeye tercüme edilen eser, Ocak Yayınları tarafından neşredilmiştir.²⁵⁸

İbnü'l-Merzübân'dan yaklaşık on beş yıl sonra vefat eden ve İbnü'l-Merzübân gibi İbn Ebi'd-Dünyâ'nın öğrencilerinden olan, Abbasî seçkin zümre edebiyatının en önemli temsilcilerinden Bağdadlı ahbâr âlimi Ebü't-Tayyib Muhammed b. Ahmed b. İshâk b. Yahyâ el-Veşşâ' el-A'râbî (ö. 325/937)²⁵⁹ de, eserinde mürüvvete bölüm ayıran edebiyatçılardandır. İlk maddesi “*edeb sınırlarının beyânı*”²⁶⁰ ile başlayan “*Kitâbü'l-Müveşşâ (ez-Zarf ve 'z-zürefâ)*”²⁶¹ adlı eserini, edep, zarafet ve nezaket kurallarını öğrenmek isteyenler için bir başvuru kaynağı olarak yazmıştır. Eserin ilk cüzünün onuncu maddesini, “*Mürüvvetin kuralları ve tarifî babı*”na ayırmıştır.²⁶² Bu bölümün ilk cümlesi: “*Bil ki mürüvvet ediblerin (üdebâ) direğidir. Akıl sahiplerinin (ukelâ) techizatıdır. Kendisine sahip olanı başat kılar. Onu kazanamı şerefendirir. Kişiyi mürüvvetten daha fazla tezyîn eden bir şey yoktur. O zarafet (zarf) ve fütüvvetin başıdır*”²⁶³ şeklinde başlamaktadır. Muhtevası edep, mürüvvet ve zarf üçlemesinin detayları üzerine kurulu olan eserdeki bu açıklama, o tarihlerde mürüvvet ve fütüvvetin bir arada zikredildiğini ve saray çevresinde mürüvvet kavramının ne anlama geldiğini görmek açısından önemlidir.

Veşşâ' bu şekilde Abbâsî saray çevresine hitap ederken Endülüs saray çevresine de Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdırabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî (ö. 328/940) hitap etmekteydi. Endülüs'ün en önemli şairlerinden olup saray çevresinde mümtaz bir mevki bulunan İbn Abdürabbih'in,

²⁵⁸ İbnü'l-Merzübân Muhammed b. Halef, *Hadislerde Mürüvvet*, trc. Yusuf Eğinç, İstanbul: Ocak Yayınları, 2009.

²⁵⁹ Geniş bilgi için bkz. İsmail Durmuş, "Veşşâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 11 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/vessa>.

²⁶⁰ Ebu't-Tayyib Muhammed b. İshak b. Yahyâ el-Veşşâ', *el-Müveşşâ: evi'z-zarf ve'z-zürefa'*, thk. Kemal Mustafa, (Mısır: Mektebetü'l-Hâncî, 1372/1953), 6.

²⁶¹ “*Müellifin en meşhur eseri olup zariflerde bulunması gereken özellikler ile onların davranışları konusunda bir el kitabı niteliğindedir. İki cüz ve elli beş bölümden meydana gelen eser edep kavramının tanımıyla başlar. Edebin sınırları, ediplerin ilim tahsili, dost seçimi, dost ziyareti, sır saklama, doğruluk, vefakârlık, zariflerin giyim kuşam âdâbi, yazışma, hitap ve selâmlaşma klişeleri; yüzük kaşı, dinar, dirhem, gerdanlık, kemer, giysi, gömlek, şal, takke, mendil, ayakkabı, elma, portakal, kap kaçak gibi şeyler üzerine yaldızla yazılan zarif sözler, beyit ve kıtalar; mürüvvetin tarifî, aşkın tanımı, tasviri, meşhur âşıklar ve iffetli âşıklar gibi konular âyet, hadis, emsal ve şiirler ile şark ve garp ahbârından nakledilen şahid ve misallerle incelenmiştir.*” Bkz. İsmail Durmuş, "Veşşâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 11 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/vessa>.

²⁶² Veşşâ', *el-Müveşşâ*, 37- 41.

²⁶³ Veşşâ', *el-Müveşşâ*, 37.

her bölümüne bir mücevher taşının adını vererek oluşturduğu *'İkdü'l-ferîd'*²⁶⁴ isimli meşhur eserinde, *"Yâkût Kitabı"*²⁶⁵ adlı bölümün *"İlim ve edeb hakkında"*²⁶⁶ adlı bahsin *"Efendilik Bâbı"*²⁶⁷ altındaki başlıklarından biri de *"Mürüvvet"*²⁶⁸ tir. İbn Kuteybe gibi mürüvvet kavramını, edeb kapsamında ele aldığı seyyidlik/efendilik bahsi içerisinde değerlendirmiş; *"mürüvvet"*²⁶⁹ başlığı altında, mürüvvetle ilgili rivayetlere bir sayfadan fazla yer ayırmıştır.

Horasan, Mâverâünnehir, Irak, Hicaz, Şam, Mısır ve İskenderiye gibi ilim merkezlerine seyahatler yapmış olan, Basra, Harran, Mısır, Musul, Nesâ ve Nîşâburlu âlimlerden istifade ederek hadis alanında *"hâfız"* ve *"Horasan'ın hadis şeyhi"*²⁷⁰ lakaplarına layık görülen Afganistanlı Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî'nin (ö: 354/9659)²⁷¹ *"Ravzatü'l-Ukalâ' ve Nüzhetü'l-Fuzalâ"*²⁷² da mürüvvet konusuna yer veren bir diğer eserdir. *"Mürüvvetin ikamesine teşvik etmenin zikri"*²⁷³

²⁶⁴ *"Siyaset, edebiyat, tarih, nevâdir, ahlâk, mizah, nükte, fıkra, mûsiki ve eğlence gibi çok değişik konular hakkında bilgi veren eser, bir genel kültür ansiklopedisi ve bir antoloji mahiyetindedir"; "İbn Abdürabbih, uzun yıllar uğraşarak kaleme aldığı yirmi beş bölümden (kitab) meydana gelen eserini yirmi beş mücevherden oluşan gerdanlığa benzetmiş, kitabın ortasını teşkil eden on üçüncü bölüme gerdanlığın en kıymetli taşı olan "el-vâsita", her bölüme de bir mücevher adı vermiştir. Bölümlerin adları ve temsil ettikleri konuların sıralanışı şöyledir: "el-Lü'lü'e" (hükümdarlık), "el-Feride" (savaşlar), "ez-Zebercede" (cömertlik), "el-Cümâne" (elçiler), "el-Mercâne" (hükümdarlarla sohbet), "el-Yâküte" (ilim ve edebiyat), "el-Cevhere" (atasözleri), "ez-Zümürüde" (mev'iza ve zühd), "ed-Dürre" (tâziye ve mersiyeler), "el-Yetîme" (Araplar'ın soy kütüğü), "el-Ascede" (bedevî Araplar'ın sözleri), "el-Mücennebe" (güzel cevaplar), "el-Vâsita" (hutbeler), "el-Mücennebetü's-sâniye" (yazışmalar ve yazı malzemesi), "el-Ascedetü's-sâniye" (halifeler), "el-Yetimetü's-sâniye" (Ziyâd b. Ebîh, Haccâc, Tâlibîler ve Bermekîler'le ilgili bilgiler), "ed-Dürretü's-sâniye" (eyyâmü'l-Arab), "ez-Zümürüdetü's-sâniye" (şiiir), "el-Cevheretü's-sâniye" (aruz ve kaftiye), "el-Yâkütetü's-sâniye" (müzik), "el-Mercânetü's-sâniye" (kadınlar ve özellikleri), "el-Cümânetü's-sâniye" (yalancı peygamberler, tufeyliler), "ez-Zebercedetü's-sâniye" (insan ve hayvan karakterleri), "el-Feridetü's-sâniye" (yiyecek ve içecekler), "el-Lü'lüetü's-sâniye" (hediyeler, şakalar ve nükteler)". Bkz. Mustafa Muhammed eş-Şek'a, "İbn Abdürabbih", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 11 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-abdurabbih>.*

²⁶⁵ İbn Abdürabbih, *'İkdü'l-Ferîd*, 2: 76

²⁶⁶ Ahmed b. Muhammed b. Abdurabbih el-Endelûsî (ö. 328/940), *'İkdü'l-Ferîd*, thk. Müfid Muhammed Kumeiha, (Beirut: Dâru'l- kütübi'l- İlmiyye, 1404/ 1983) 2: 76.

²⁶⁷ İbn Abdürabbih, *'İkdü'l-Ferîd*, 2: 144

²⁶⁸ Mürüvvet bahsi ikinci cildin fihristinde 148. sayfede gösterilmektedir, fakat eser içerisinde 150. sayfede yer almaktadır. Bkz. İbn Abdürabbih, *'İkdü'l-Ferîd*, 2: 150, 382.

²⁶⁹ İbn Abdürabbih, *'İkdü'l-Ferîd*, 2: 150, 151.

²⁷⁰ Mehmet Ali Sönmez, "İbn Hibbân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 11 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-hibban>.

²⁷¹ Müellifin hakkında bilgi için bkz. Mehmet Ali Sönmez, "İbn Hibbân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 11 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-hibban>.

²⁷² *"Ravzatü'l-'ukalâ' ve nüzhetü'l-fuzalâ' ahlâkî ve edebî konuların âyet, hadis, şiiir, hikmetli sözler ve hikâyelerle edebî bir üslûpta işlendiği bir çeşit vaaz ve nasihat kitabıdır."* Bkz. Mehmet Ali Sönmez, "İbn Hibbân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 11 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-hibban>.

²⁷³ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî (ö:354/9659) *Ravzatü'l-Ukalâ' ve Nüzhetü'l-Fuzalâ'*, thk. Muhammed Hâmid el-Fikî, (Beirut: Mektebetü's-Sünne el-Muhammediyye, 1397/1977), 229, erişim 08 Eylül 2019, <https://archive.org/details/WAQ91413>.

adını verdiği altı sahifelik bahiste, mürüvvet hakkında nakledilmiş hadis, söz ve şiirlere yer vermiştir.²⁷⁴

Edebiyatçı, mutasavvıf ve filozof Ebû Hayyân Alî b. Muhammed b. Abbâs et-Tevhîdî'nin (ö. 414/1023) “*es-Sadâkâtü ve's-sadîk*” adlı eserinde de mürüvvete dair söylenmiş birçok söz ve şiire rastlanmaktadır. Bunlardan biri şu şekildedir: Mekke'de İbn Celâ'nın şöyle dediğini işittim: “*Kardeşleri olmayanın yaşaması[na imkân] yoktur. Çocuğu olmayanın anılması[na imkân] yoktur. Malı olmayanın mürüvvetli olması[na imkân] yoktur. Akli olmayanın dünyası da âhireti de yoktur.*”²⁷⁵

Arap dili alanında ve tefsir sahasında verdiği eserlerle meşhur olan Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. er-Râgıb el-İsfahânî'nin (ö. V/XI. yüzyılın ilk çeyreği), *Muḥâḍarâtü'l-üdebâ'* ve *muḥâverâtü's-şu'arâ'* ve *'l-bülegâ'* isimli eserinde, mürüvvet ve fütüvveti birlikte andığı görülmektedir. Had ismini vererek yirmi beş bölüme ayırdığı eserinin *Dördüncü Had*²⁷⁶ dinde: “*Yükseklere, şân ve şerefe yarışma [hususunda], nefsin korunması, mürüvvet ve fütüvvet ve misâl [kimse]lerin yüceltilmesi hakkında gelen [rivayet]ler*”²⁷⁷ başlığıyla ele aldığı kısım içinde “*Fütüvvet hakkında gelenler*”²⁷⁸ adlı yerde bir cümle ve bir şiir rivayeti; “*Mürüvvet*”²⁷⁹ adlı yerde de yarım sahife tutan bir dizi rivayet yer alır. Bu rivayetlerden biri şu şekildedir: “*Mürüvvet hakkında [soran] bir başka kişiye şöyle denildi: [Mürüvvet,] şüpheden kaçınmaktır, çünkü şüphe sahibine asalet kazandırmaz. Malının idaresini iyi yapmaktır, çünkü muhtaç olanın mürüvveti olmaz. Ehlinin ihtiyaçlarını karşılamaktır, çünkü kavmine ve başkasına muhtaç olanın mürüvveti yoktur.*”²⁸⁰ İsfahânî, bu bölüm dışında da, eserinin birçok yerinde defaatle mürüvvete dair şiir ve rivayetlere yer vermiştir.

²⁷⁴ İbn Hibban, *Ravzatü'l-Ukalâ'*, 229-234.

²⁷⁵ Tevhîdî, *es-Sadâkât*, 75, erişim 12 Kasım 2019, <https://benadath.files.wordpress.com/2007/10/jew4.pdf>.

²⁷⁶ Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *Muḥâḍarâtü'l-üdebâ'* ve *muḥâverâtü's-şu'arâ'* ve *'l-bülegâ'*, nşr. Dâr-u Mektebeti'l-Hayât, erişim 12 Kasım 2019, https://ia601809.us.archive.org/12/items/MohatratAlOodabaa/book1_7174.pdf.

²⁷⁷ İsfahânî, *Muḥâḍarâtü'l-üdebâ'*, 1: 292.

²⁷⁸ İsfahânî, *Muḥâḍarâtü'l-üdebâ'*, 1: 301.

²⁷⁹ İsfahânî, *Muḥâḍarâtü'l-üdebâ'*, 1: 301.

²⁸⁰ İsfahânî, *Muḥâḍarâtü'l-üdebâ'*, 1: 301.

Hicrî beşinci yüzyıl içinde te'lif edilen bazı eserlerde mürüvvet konusunun daha fazla yer tuttuğu göze çarpar. Bunlardan biri Nîsâbûr/Nîşâburlu Arap dili ve edebiyatı âlimi, şair Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-Seâlibî'nin (ö. 429/1038) "*Mir'âtü'l-mürûât*"²⁸¹ isimli eseridir. Eserin tamamı, mürüvvetin esaslarını anlatmaktadır. Bu bakımdan İbnü'l-Merzûbân'dan sonra başlı başına mürüvvet hakkında yazılmış ikinci eser olma özelliğine sahiptir. Tahkikini gerçekleştirmiş olan Muhammed Hayri Ramazan Yusuf'un tespitine göre, eser h. 422 yılında yazılmış²⁸² ve Gaznelilerin Nîsâbûr emiri Ebû Sehl el-Hamdûnî'ye takdim edilmiştir.²⁸³ Muhtevası, mürüvvet hakkında nakledilen ahbâr, âsâr, edeb, hikmet ve nevâirden ibaret olup,²⁸⁴ bir kısmı fasıllara bölünmüş 15 bab²⁸⁵ halindeki 168 maddeden oluşmaktadır. Uslup ve muhteva bakımından kendisinden takriben elli yıl sonra yazılmış olan İbn Ca'deveyh'in *Mir'âtü'l-mürüvvât*'ı ile büyük bir benzerlik içinde olan eser, aynı zamanda İbn Ca'deveyh'in *Mir'âtü'l-mürüvvât*'ına en büyük kaynak malzemeyi sağlamıştır.

Bu eserlerin dışında mürüvveti eserine konu edinen, hatta eserinin baştan sona mürüvvetin tarifi olduğunu²⁸⁶ belirten bir başka müellif de, siyaset ve ahlak nazariyeleri ile meşhur, Bağdadlı fakîh, muhaddis Ebû'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî'dir (ö. 450/1058). İbn Ca'deveyh'in de hadis aldığı âlimlerden biri olan Mâverdî'nin asıl olarak din ve dünya edebini anlatan "*Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*" isimli eseri, "*Aklın Fazileti ve Hevânın Zemmi*",²⁸⁷ "*İlim Edebi*",²⁸⁸

²⁸¹ "*Şeyhu'l-edeb, kendi zamanındaki müelliflerin reisidir. Birçok şiiiri vardır*", "*Kendi zamanının Câhiz'i olarak lâkâblanmış idi.*", "*Seksen yaşında, h. 430 senesinde öldü*". Bkz. Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed es-Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, thk. Muhammed Hayri Ramazan Yusuf, (Beyrut: Dâr-ı İbn Hazm, 1420/2004), 6.

İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddesinde müellifin vefat tarihi h. 429 olarak verilmektedir. Bkz. Tefvîk Rüşti Topuzoğlu, "Seâlibî, Ebû Mansûr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 25 Eylül 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sealibi-ebu-mansur>.

²⁸² Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, tahkik edenin mukaddimesi, 8.

²⁸³ Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, mukaddimenin dipnotu: 1, 11. Seâlibî'nin "*el-Letâifu'z-zürefâ'/el-Latâif ve'z-zarâif*" isimli eserinin muhakkiki, bu ismi "Ebû Sehl el-Hamdevî" olarak belirtmiştir. Bkz. Ebû Mansur Abdülmelik b. Seâlibî, *el-Letâifu'z-zürefâ' min tabakâti'l-fuzalâ'*, thk. Adnân Kerîm er-Receb, (Beyrut: ed-Dârü'l-'Arabiyye li'l-mevsû'ât, 1999), 73, erişim: 17 Ekim 2019, https://www.almutadaber.com/books/book1_8251.pdf.

²⁸⁴ Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, tahkik edenin mukaddimesi, 8.

²⁸⁵ Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, tahkik edenin mukaddimesi, 6.

²⁸⁶ Mustafa Çağrı, "Mürüvvet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 29 Eylül 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muruvvet>.

²⁸⁷ Ebû'l-Hasan el-Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, şerh ve ta'lik Muhammed Kerîm Râcih, (Beyrut: Dâr-ı İkra', 1405/1985), 6.

²⁸⁸ Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, 33.

“*Din Edebi*”,²⁸⁹ “*Dünya Edebi*”²⁹⁰ ve “*Nefis Edebi*”²⁹¹ adını taşıyan beş bölümden oluşur. Beşinci bölümdeki bir fasıl, mürüvvetin izahına ayrılmıştır.²⁹² Müellif, “*Bil ki nefsin süsü ve himmetin zîneti olan mürüvvet, faziletin şahidlerinden ve keremin delaletlerindedir.*”²⁹³ cümlesiyle başladığı faslı, “*kitabının tamamının onun şartlarından ibaret*”²⁹⁴ olduğunu belirterek tamamlamıştır.

Mâverdî, nefis edebinin bir parçası olarak gördüğü mürüvvet kavramını, kişinin şahsında ve gayrısında olmak üzere ikiye ayırmış; bunun gerçekleşmesini bazı şartlara bağlamış ve her bir şartı da kendi içinde maddelere ayırarak izah etmiştir. Fasıl, sadece rivayet ve nakillerden oluşmaz. Bizzat Mâverdî’nin kendi görüşlerini sistematik bir biçimde ele alarak anlatması bakımından da bir hayli kıymetlidir. Yaklaşık elli sahife tutan bu kısım, mürüvvet hakkında tek başına küçük bir risale olabilecek hüviyettedir.

Endülüs’ün önde gelen âlimlerinden olup hadis, fıkıh, tarih, tabakat, edebiyat, ahlak alanlarında eserler vermiş olan Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî el-Kurtubî (ö: 463/1071) de, eserinde mürüvvet ve fütüvveti birlikte anan müelliflerdendir. İbn Ca’deveyh’in muasırı olan İbn Abdülber, *Behcetü’l-mecâlis ve ünsü’l-mücâlis ve şahzu zâhin ve’l-hâcis* adını verdiği ve 124 baba ayırdığı eserinin bir babını, *mürüvvet ve fütüvvet babı*²⁹⁵ olarak isimlendirmiştir. İbn Abdülber, bu babta, mürüvvetle ilgili hadis, haber ve şiirlere yer vermiştir.

Mürüvvetle İlgili İlk Eserlerin Genel Özellikleri

İbn Ca’deveyh’in eserini yazdığı döneme kadar mürüvvet ve fütüvvetle ilgili te’lif edilmiş eserlerin genel özelliklerine dair bazı tespit ve değerlendirmeler yapmak mümkündür. Buna göre;

²⁸⁹ Mâverdî, *Edebü’l-dünya ve’l-dîn*, 98.

²⁹⁰ Mâverdî, *Edebü’l-dünya ve’l-dîn*, 143.

²⁹¹ Mâverdî, *Edebü’l-dünya ve’l-dîn*, 241.

²⁹² Mâverdî, *Edebü’l-dünya ve’l-dîn*, 325- 355.

²⁹³ Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *Edebü’l-Dîn ve’l-Dünyâ*, nşr. el-Lecnetü’l-İlmiyyetü bi-merkezi dâri’l-minhâci li’d-dirâsâti ve’t-tahkîki’l-İlmiyye, (Beyrut: Dârü’l-Minhâc, 2013), 514.

²⁹⁴ Mâverdî, *Edebü’l-Dîn ve’l-Dünyâ*, 567.

²⁹⁵ Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdülber en-Nemerî el-Kurtubî, *Behcetü’l-mecâlis ve ünsü’l-mücâlis ve şahzu zâhin ve’l-Hâcis*, thk. Muhammed Mursî el-Hûlî (Beyrut, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1982), 642-649.

Mürüvvet kavramının ilk defa hicrî ikinci ve üçüncü yüzyıllarda te'lif edilmiş eserlerde geçmeye başladığı görülmektedir. İlk müellifler, Abbâsî hilâfet merkezinde veya yakın çevresinde yer almakta ve edebî kişilikleriyle ön plana çıkmaktadırlar. Bu kimseler, mürüvvet kavramını edeb ve seyyidlik/efendilik kavramlarıyla bir arada zikretmektedirler.

Hicrî dördüncü yüzyıla gelindiğinde, mürüvvetle ilgili müstakil bir eser yazma yahut tasnif edilen edebî hüviyeti haiz eserler içerisinde mürüvvetin muhtevasına dair bir bölüm açma gereği duyulduğu görülmektedir. Müellifler, mürüvveti, edeb, zarafet ve efendilik kapsamında değerlendirmekte olup mürüvvetle tahsis ettikleri kısımların hacmi genişlemektedir. Yazılan eserler Bağdad merkezli olmakla birlikte yüzyılın ortalarına doğru Endülüs ya da Sicistan/Afganistan gibi merkezden uzak yerlerde de mürüvvetten bahseden eserler ortaya çıkmaktadır. Müelliflerin edebiyat, hadis ve fıkıh alanında önde gelen kimselerden olduğu görülmektedir.

İbn Ca'deveyh'in yaşadığı hicrî beşinci yüzyıla yaklaşıldıkça bazı eserlerde mürüvvet ve fütüvvet birlikte zikredilmeye başlanır. Ayrıca tamamı mürüvvetle tahsis edilmiş eserlerin de verildiği görülür. Bağdad'da yaşamış olan Mâverdî'nin eserinde ise mürüvvet artık rivayet üslubuyla değil, anlamı ve mahiyetine dair açıklamalar yoluyla anlatılır.

Mürüvvetle ilgili eserlerde mürüvvetin tarifine dair pek çok rivayet yer alır. Bu rivayetlerden bazıları, bu tür eserlerin hemen hepsinde geçer. Tekrarlanan bu rivayetler, aynı zamanda aktarıldıkları dönemde mürüvvetten ne anlaşıldığını da ifade ederler.

Mürüvvetin tüm manalarını bir araya topladığı belirtilen “Allah, adalet ve ihsanı emrediyor” ayeti,²⁹⁶ “Kişinin mürüvveti aklını, keremi takvasını, şerefi dinini [gösterir]”²⁹⁷ ve “Mürüvveti olmayanın dini yoktur”²⁹⁸ sözleri ile “Seferde ve

²⁹⁶ İbn Abdülber, *Behcetü'l-mecâlis*, 646; İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 17, 18; İbnü'l-Merzüban, *Hadislerde Mürüvvet*, 29; Râgıp el-İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-Üdebâ*, 301; Seâlibî, *Mirâtü'l-mürûât*, 15.

²⁹⁷ İbn Abdülber, *Behcetü'l-mecâlis*, 642; İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 23; İbn Hıbbân, *Ravzatü'l-'uçalâ'* 220; İbnü'l-Merzübân, *el-Mürûe*, 24; İbnü'l-Merzübân, *Hadislerde Mürüvvet*, 14, 15, 19, 20, 21; Veşşâ, *Kitâbü'l-Müveşşâ*, 39.

²⁹⁸ İbn Abdürabbih, *İkdü'l-ferîd*, 150; İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 24; İbn Hıbbân, *Ravzatü'l-'uçalâ'* 230; İbnü'l-Merzübân, *Hadislerde Mürüvvet*, 23, 35.

hazarda mürüvvet”in esasları,²⁹⁹ mürüvvet bahsini açan eserlerin çoğunda yer alır. Ayrıca “mürüvvet nedir?” sorusuna da genellikle: “*iffet (başkalarına el açmaktan utanmak) ve hırfet (bir meslek edinmek)*”,³⁰⁰ “*malın/ma’îşetin ıslahını [idaresini iyi] yapmak*”,³⁰¹ “*evinin kapısında oturmak [evine sahip çıkmak]*”,³⁰² “*ihtiyaçları gidermek*”,³⁰³ “*cömert olmak*”,³⁰⁴ “*iffetli olmak*”,³⁰⁵ “*açıkta yapmaya utarılan şeyi gizlide de yapmamak*”,³⁰⁶ “*fasih lisanla konuşmak*”,³⁰⁷ “*temiz olmak*”,³⁰⁸ “*güzel kokmak*”³⁰⁹ şeklinde cevaplar verilmiştir.

İbn Ca’deveyh’ten önce de mürüvvet bahsi içinde fütüvvet kelimesini anan müellifler olmuştur. Veşşâ’nın *Kitâbü’l-Müveşşâ*’sının mürüvvet bahsinde,³¹⁰ İbn Ca’deveyh’in çağdaşlarından İbn Abdülber’in *Behcetü’l-mecâlis*’inin mürüvvet bahsi içinde,³¹¹ Râgıp el-İsfahânî’nin *Muhâdarâtü’l-Üdebâ*’sında³¹² birer kez fütüvvet

²⁹⁹ “*Rabî’atü’r-Re’y şöyle dedi: Mürüvvet altı haslettir. Üçü hazarda, üçü seferdedir. Seferde olan mürüvvet gelince, fazla olanı dağıtmak, ahlâkın güzelliği, arkadaşlığı geliştirmektir. Hazarda olan mürüvvet gelince, [o da] Kur’ân tilâveti, mescidlerin [ibadete devamlılığın] lüzümü ve avret yerinin (ferc) iffetidir.*” Bkz. İbn Abdülber, *Behcetü’l-mecâlis*, 645; İbn Abdürabbih, *İkdü’l-ferid*, 150; İbn Hibbân, *Ravzatü’l-’Ukalâ*, 232.

³⁰⁰ İbn Abdürabbih, *İkdü’l-ferid*, 150; İbn Ca’deveyh, *Mir’âtül-mürüvvât*, 24; İbn Hibbân, *Ravzatü’l-’ukalâ*, 231; İbn Kuteybe, *’Uyünü’l-aḥbâr*, 295; İbnü’l-Merzûbân, *Hadislerde Mürüvvet*, 23, 24, 43; Veşşâ, *Kitâbü’l-müveşşâ*, 39.

³⁰¹ İbn Abdülber, *Behcetü’l-mecâlis*, 644; İbn Abdürabbih, *İkdü’l-ferid*, 150; İbn Ca’deveyh, *Mir’âtül-mürüvvât*, 23; İbn Hibbân, *Ravzatü’l-’Ukalâ*, 231; İbn Kuteybe, *’Uyünü’l-aḥbâr*, 295; İbnü’l-Merzûbân, *Hadislerde Mürüvvet*, 30, 37, 39, 43, 64, 65; Râgıp el-İsfahânî, *Muhâdarâtü’l-Üdebâ*, 301; Veşşâ, *Kitâbü’l-müveşşâ*, 38, 39, 40.

³⁰² İbn Abdülber, *Behcetü’l-mecâlis*, 644; İbn Kuteybe, *’Uyünü’l-aḥbâr*, 295; İbnü’l-Merzûbân, *Hadislerde Mürüvvet*, 27; İbn Hibbân, *Ravzatü’l-’Ukalâ*, 231.

³⁰³ İbn Abdülber, *Behcetü’l-mecâlis*, 644; İbn Ca’deveyh, *Mir’âtül-mürüvvât*, 26; İbn Kuteybe, *’Uyünü’l-aḥbâr*, 296; Râgıp el-İsfahânî, *Muhâdarâtü’l-Üdebâ*, 301.

³⁰⁴ İbn Abdülber, *Behcetü’l-mecâlis*, 642; İbn Abdürabbih, *İkdü’l-ferid*, 150; İbn Hibbân, *Ravzatü’l-’Ukalâ*, 231; Veşşâ, *Kitâbü’l-Müveşşâ*, 38,39.

³⁰⁵ İbn Abdülber, *Behcetü’l-mecâlis*, 645; İbn Abdürabbih, *İkdü’l-ferid*, 150; İbn Ca’deveyh, *Mir’âtül-mürüvvât*, 175, 176, 183, 187; İbn Abdülber, *Behcetü’l-mecâlis*, 645; Râgıp el-İsfahânî, *Muhâdarâtü’l-Üdebâ*, 301.

³⁰⁶ İbn Kuteybe, *’Uyünü’l-aḥbâr*, 295; İbn Ca’deveyh, *Mir’âtül-mürüvvât*, 25; İbnü’l-Merzûbân, *Hadislerde Mürüvvet*, 42, 67, 68; Râgıp el-İsfahânî, *Muhâdarâtü’l-Üdebâ*, 301.

³⁰⁷ İbn Abdülber, *Behcetü’l-mecâlis*, 644; İbn Hibbân, *Ravzatü’l-’Ukalâ*, 231, 232; İbn Kuteybe, *’Uyünü’l-aḥbâr*, 295, 296; Veşşâ, *Kitâbü’l-Müveşşâ*, 39.

³⁰⁸ İbn Hibbân, *Ravzatü’l-’ukalâ*, 232; İbn Kuteybe, *’Uyünü’l-aḥbâr*, 296; Veşşâ, *Kitâbü’l-müveşşâ*, 39.

³⁰⁹ İbn Hibbân, *Ravzatü’l-’ukalâ*, 232; İbn Kuteybe, *’Uyünü’l-aḥbâr*, 296.

³¹⁰ “*Mürüvvet, edebiyatçıların direğidir, bilge insanların dayanağıdır, ona sahip olanı reis yapar, onu elinde tutana şeref kazandırır. Kişiyi mürüvvetten daha iyi süsleyen hiç bir şey yoktur. O zarf ve fütüvvetin başıdır.*” Bkz. Veşşâ, *el-Müveşşâ*, 37.

³¹¹ “*Süfyan’ın (Allah ona rahmet etsin) yanında fütüvvetten bahsedildi. O şöyle dedi: ‘[Fütüvvet] ne fıkla ne fücürdür. Fakat fütüvvet Câ’fer b. Muhammed’in dediği gibidir: Ölçülü yemek, yüksek hayâ, dağıtılan mal, makbûl olan güleryüz, ma’rûfa uygun iffet ve eziyetten sakınma.*” Bkz. Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdülber en-Nemerî el-Kurtubî, *Behcetü’l-mecâlis ve ünsü’l-mücâlis ve şahzu zâhin ve’l-Hâcis*, thk. Muhammed Mursî el-Hûlî (Beyrut, Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1982), 647, 648.

³¹² Râgıp el-İsfahânî, *Muhâdarâtü’l-Üdebâ*, 301.

kavramından bahsedildiği görülmektedir.³¹³ İbn Ca'deveyh ise eserinin kırkinci babını tamamen fütüvvet bahsine ayırmıştır.³¹⁴

2.2.1.2. Fütüvvete Dair İlk Arapça Eserler

Kavram Olarak Fütüvvet

Arapçada f-t-y (ف ت ي) kök harflerinden oluşan fetâ, genç ve yiğit anlamının yanı sıra cömert manasına da gelmektedir.³¹⁵ Bu kelimeden türetilen fütüvvet ise gençlik ve yiğitlik anlamı taşıdığı gibi cömertlik ve güzel ahlak sahibi olmak manalarına da gelmektedir.³¹⁶ Yine eli açıklık, mürüvvet ve soyluluk gibi ahlâkî anlamlar yanında, zaman içinde aynı düşünceye sahip gençlerin teşkilatlanmalarına işaret eden ictimâî manalar da kazanarak anlam genişliğine uğramıştır.³¹⁷

Hicrî beşinci yüzyılda mürüvvetle birlikte anılmaya başlanan fütüvvet kavramının kökleri de Cahiliye dönemine kadar uzanmaktadır. Câhiliye dönemi şiirlerinde fetâ, kahraman, cömert, misafirperver, diğerkâm, haklı olsa da olmasa da kabilesi uğruna kendini feda etmekten çekinmeyen, asil ve kâmil davranışlara sahip

³¹³ Hicri dördüncü yüzyıl sonları ve beşinci yüzyıl başlarında yaşamış Ebû Abdîrrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Sülemî (ö. 412/1021) de fütüvvet hakkında yazılmış ilk eserlerden olan kitabının mukaddimesinde şu cümlelerle mürüvvetten bahsetmiştir: “*Fütüvvet da'vetine ilk koşanların, mürüvvet ahlak ve şerefini koruyanların ilki, (yeryüzü anlamındaki) “edim”den gelen Âdem'dir ki ismi irade mahallinde sabit, cismi haşmet evinde sakin, nurlarla ve ma'sumlukla desteklenmiş, keramet tâciyle taçlanmış, selâmet evine girmiştir.*” Bkz. Ebû Abdîrrahman Muhammed İbn el-Hüseyn es-Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, çev. Süleyman Ateş, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları,1977), 22.

Sülemî'den yaklaşık yetmiş yıl sonra vefat eden ve muhtemelen İbn Ca'deveyh'in çağdaşı olan Abdullah Ensârî el-Herevî (ö. 481/1089) de, Fütüvvet risâlesinde, 406/1015 yılında vefat etmiş olan Muhammed b. Furek'ten bahsederken mürüvvetle ilgili şu bilgileri vermektedir: “*Muhammed b. Furek yazmış olduğu ‘el-İbane an tarîkı'l-kâsîdîn’ adlı kitabının bir bölümünü fütüvvet bahsine ayırmıştır. O bu bölümde; güzel ahlaktan bahseder. Orada denilir ki; “Dinin aslı, mürüvvet ve siyanet (dini muhafaza) üzerine bina edilmiştir. Mürüvvet, Allah Teâlâ'nın şu sözüyle beyan edilmektedir: ‘Şüphesiz ki, biz sizi Allah rızası için yediyoruz. Sizden ne bir mükâfat ne de bir teşekkür istemiyoruz, derler’.*” “İsmi geçen kitapta yine denilmektedir ki; “*Mürüvvet, Allah Teala'nın şu sözünde toplandı: ‘Affa sarıl, iyiliği emret ve câhillerden yüz çevir’.*” Sezai Küçük, “Abdullah Ensârî el-Herevî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: ‘Kitâbu'l-Fütüvvet’”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, (2000):152. Türkiye Yazma Eserler Kurumu tarafından İbn Furek'in “*el- İbane*” adlı eserinin tahkikli nüshasının bazı sayfaları elektronik ortamda yayınlanmış vaziyettedir. Eserin 303-307 numaralı sahifelerinin, fütüvvet ve mürüvvete ayrılmış olan baba ait olduğu görülür. Bkz. Erişim 5 Kasım 2019, https://ia600603.us.archive.org/10/items/ELIBANEANTURUKILKASIDIN/EL_IBANE_AN_TURUKIL_KASIDIN.pdf

³¹⁴ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 231-236.

³¹⁵ İbn Munzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15: 145; Süleyman Uludağ, “Fütüvvet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 08 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/futuvvet#1>; Sezai Küçük, “Kitâbu'l-Fütüvvet”, 137.

³¹⁶ Sezai Küçük, “Kitâbu'l-Fütüvvet”, 137.

³¹⁷ Taeschner, *Fütüvvet Teşkilâtı*, 3.

kişi anlamındaydı.³¹⁸ Coğrafi ve sosyo-kültürel ortamın ürettiği bu faziletleri üzerinde barındıran ideal kişi anlayışı, İslam'dan sonra da devam etmiştir. Anlaşılabacağı üzere fütüvvet henüz ferdi temsil ediyordu.³¹⁹

Teşkilatlı bir topluluğu temsil eden fütüvvet anlayışının ilk ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı hususunda bazı teoriler mevcuttur. Bazı araştırmacılara göre Cahiliye döneminde “*Sa'leke*”³²⁰ ya da “*Su'lûk*” adı verilen, çöllerde eşkıyalık yapan, cimri zenginlerden alıp yoksullara dağıtan, çoğunluğu şair olan fakir gençlerin³²¹ ya da hicretin ilk yıllarında Arap fetâ idealinden uzak, eğlenceye düşkün genç bekâr erkeklerin oluşturdukları organize birlikler,³²² topluluk halindeki fütüvvete dair ilk izler olarak görülmektedir. Sonraki dönemlerde, Abbasîler zamanında, otoritenin zayıfladığı, idarenin işlemez hale geldiği anlarda, iktidara karşı çıkan, toplum düzenini bozan, halk tarafından ayyâr/rind/şettâr diye adlandırılan, sefahatten uzak olmayan gençlerin/delikanlıların oluşturduğu örgütlere de kayıtlarda rastlanmaktadır.³²³

Bazı araştırmacılara göre de Abbasîler döneminde görülen fütüvvet yapılanmalarına benzer örgütlenmelere, milattan bin yıl önce, eski İran kültüründe de

³¹⁸ Taeschner, “İslam'da Fütüvvet Teşkilâtının Doğuşu Meselesi ve Tarihî Ana Çizgileri”, çev. Semahat Yüksel, *Belleten* 36, sy. 142 (Nisan 1972): 205; Taeschner, Fütüvvet Teşkilâtı, 5; Sezai Küçük, “Kitâbu'l-Fütüvvet”, 138.

³¹⁹ Sezai Küçük, “Kitâbu'l-Fütüvvet”, 138.

³²⁰ Sezai Küçük, Sa'leke-fütüvvet ilişkisini ilk defa dile getirenin Ahmet Emin Bek olduğunu söylemektedir. Bkz. Sezai Küçük, “Kitâbu'l-Fütüvvet”, 139.

³²¹ İslâm Ansiklopedisi'nin Sü'lûk maddesinde geçtiği üzere, Câhiliye döneminde kabilesinden gücü elinde bulunduran ve serveti kendi tekeline almış olan efendilerin zulüm ve sömürüsüne isyan ederek, ezilenlerin tarafında yer almayı seçen hürlerden ya da gasp edilmiş haklarına, çiğnenen onurlarına sahip çıkmayı seçen beden ve dayanma gücü yüksek kölelerden oluşan çoğunluğu şiiirleriyle meşhur sü'lûk adı verilen gençler taifesi mevcuttu.

Kabile himayesinden dışlanmış, çöllerde eşkıyalıkla geçinen bu kimseler dilenmeyi onur kırıcı, fakat silah ve zorbalıkla mal elde etmeyi, zenginlere başkaldırmayı onurlu bir hareket sayıyor, konuk ağırlamaya, yoksullara yardım etmeye de büyük bir önem veriyorlardı.

Câhiliye devrinde ortaya çıkan ve Emevî ve Abbâsî dönemlerine kadar varlığını sürdüren su'lûk hareketi, İslâm'ın sosyal adâlete dayalı düzeni nedeniyle ilk dönemlerde ya tamamen ortadan kalktı ya da en aza indi. Fakat zamanla uygulanan ekonomik ve sosyal baskılar sebebiyle Emevî döneminde, Muâviye'den itibaren yeniden ortaya çıktı. Hatta Abdülmelik b. Mervân döneminde artan zulümlerle beraber harekete katılanların sayısında önemli bir artış görüldü.

İsmâil Durmuş'un belirttiğine göre “*Abbâsîler'in ilk dönemlerinde de devam eden su'lûk hareketi mensupları fityân (gençler), şüttâr (kötülük yapmaktan zevk alanlar), ayyârün (başboş dolaşanlar), mükeddün (dilenciler) ve zevâkîl (âsiler) gibi adlarla anılıyordu. Özellikle Azerbaycan'ın doğusunda ve Kazvin yakınındaki Cibâl bölgesi ile buranın başşehri Sîser'i kontrollerinde bulunduran su'lûkler, yardımcı güç ve paralı asker olarak da kullanıldı.*” Detaylı bilgi için bkz. İsmail Durmuş, “Su'lûk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 28 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/suluk--eskiya>.

³²² Taeschner, İslam'da Fütüvvet Teşkilâtının Doğuşu Meselesi, 210.

³²³ Ahmet Yaşar Ocak, “Fütüvvet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 08 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/futuvvet#2-tarih>.

rastlanmaktadır.³²⁴ İlk oluşumları Zerdüş öncesi Ârîler dönemine kadar uzanan, eski İran kültürünün yoğun olarak yaşandığı alanlarda varlığına rastlanan, Mitra kültüne sadık, bekâr ve muharip gençler tarafından oluşturulan, Mairya/Marya adını taşıyan bu yapılar, fütüvvet teşkilatının kökenine dair ilk organize hareketler olarak görülmektedir.³²⁵

Fütüvvet ve âhîliğe dair yaptığı dakik araştırmalarla takdir edilen Franz Taeschner'in, fütüvvetin, Abbâsî Halîfesi Ebü'l-Abbâs en-Nâsır Lidînillâh Ahmed b. el-Müstazî Biemrillâh el-Hasan'a (ö. 622/1225)³²⁶ kadarki gelişimiyle ilgili tespitleri önemlidir. Taeschner'e göre bu süreç, bir taraftan fazîletler manzumesi olarak fikrî-târîhî, diğer taraftan bu faziletlerin uygulanması açısından ictimâî-târîhi olmak üzere iki ayrı yönden gelişme göstermiştir.³²⁷

Taeschner, fikrî-târîhî gelişimiyle ilgili olarak, İran'ın Müslümanlarca fethedilmesiyle birlikte, Arapların fetâ ideali ile -bilhassa Abbâsî döneminde baskın olan- İran asilzâde³²⁸ kültürünün birleşmesi neticesi, fütüvvet/civanmerdî anlayışının ortaya çıktığını söylemektedir.³²⁹ Ayrıca fetâ idealini taşıyan Arap mücahitlerden bu anlayışı devralan sûfîlerin de, bilhassa diğerkâmlık vasfını abartılı bir şekilde öne çıkartarak kendilerine has bir muhteva ile fütüvvet kavramını yeniden yorumladıklarını belirtmektedir.³³⁰ Bu haliyle fütüvvet, nihaî olarak ahlakî bir

³²⁴ Ahmet Yaşar Ocak, "Fütüvvet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 08 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/futuvvet#2-tarih>.

³²⁵ Ahmet Yaşar Ocak, "Fütüvvet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 08 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/futuvvet#2-tarih>; Mütebâ Şehsuvârî, "Mir'âtü'l-Mürüvât-ı İbn Ca' deveyh: Fütüvvetnâme-i Pişkeş-şodde be-Hâce Nizâmülmülk Tûsî", *İttılâ'ât-ı Hikmet ve Ma'rîfet*, sy.6 (Şehirver 1389/Eylül 2010): 36-43, erişim 1 Aralık 2019, <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/609052/>-مرآت-المروات-ابن-جعديوه-فتوت-نامه-ای-پیشکش-شده-به-خواجه-نظام-الملک-طوسی.

³²⁶ Hayatı için bkz. Angelika Hartmann, "Nâsır-Lidînillâh", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nasir-lidinillah> (24.10.2019).

³²⁷ Taeschner, Fütüvvet Teşkilâtı, 3, 4.

³²⁸ Abbâsî döneminde âlim, edip, şair, memur ve saray eşrâfından oluşan ve havas diye adlandırılan yüksek tabakadan olan kesim.

³²⁹ Taeschner, Fütüvvet Teşkilâtı, 5, 6.

³³⁰ Ebü Abdîrrahman es-Sülemî'nin *Kitabu'l-Fütüvvet*'ini tercüme eden Süleyman Ateş bu hususta şöyle bir yorumda bulunmaktadır: "Eski Arap, fetâ terimiyle ideal olarak zihninde yaşadığı 'asil ve tam manasiyle insan'ı kasdetmekte idi. Fetânın misafirperverliği ve eli açıklığı sonuna, yani kendisinin hiçbir şeyi kalmayınca ve tamamıyla fakir düşünceye kadar devam eder. Mücadelede de feta, arkadaşları uğruna hayatını ortaya koyar. Misafirperverliğin ve mücadelede kendini feda etmenin bu en yüksek mertebesi, yani fütüvvet göklere çıkarılmıştır." Bkz. Ebü Abdîrrahman Muhammed İbn el-Hüseyn es-Sülemî, *Tasavvufia Fütüvvet*, çev. Süleyman Ateş, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları,1977), 3.

kavram halinde tasavvuf içine dâhil olmuş ve bu dönemden sonra verilen eserlere malzeme teşkil etmeye başlamıştır.³³¹

Taeschner, ictimâî-târihî gelişimi bağlamında, bu hareketin ilk nüvelerinin Arap ideallerine değil, İran kültürüne dayandığını iddia eder. Buna göre şehirlerde ortaya çıkan, kahramanlık yerine kabadayılığı tercih eden ya da hayatını keyfi tercihlerine göre yaşamayı seçen fityan grupları, bu hareketin ilk nüveleridir. Miladî dokuzuncu asırdan on ikinci asrın ortalarına kadar, haksızlığa karşı başkaldırma amacını güden, fakat karışıklık ve şiddetle sonuçlanan huzursuzluklar çıkarmaları sebebiyle ulema sınıfı tarafından *ayyâr/serseri*, *eşkiya* olarak isimlendirilen fetâlar, belli zamanlarda ortaya çıkarak etkin olmuşlardır.³³² Diğer taraftan kendini Allah yolunda cihada adanmış, bir *Reisü'l-Fityân*'ın etrafında toplanmış, hatta sonraları ribâtlarda³³³ sûfi teşkilâtlarla bağlantı kurmuş mücahit grupları da dikkat çekicidir.³³⁴

Bu şekilde şehirli asilzâdeler, sûfiler ve ayyârlar tarafından kendilerine mahsus bir tarzda sahiplenilen fütüvvet, Abbasî halifesi Nâsır Lidînillâh tarafından tek bir çatı altında toplanıp kurumsallaştırılıncaya kadar mevcut haliyle gelişimini sürdürmüştür. Araştırmacılar, Nâsır Lidînillâh'a kadar devam eden bu süreci, genel olarak İslam öncesi, İslam'ın ilk dönemleri ve tasavvufî dönem olmak üzere üç safhada ele alırlar.³³⁵ Bu sürecin üçüncü aşaması olan tasavvufî dönem, fütüvvete dair inançların, kabullerin hatta fütüvvet edebiyatının oluşmaya ve yerleşmeye başladığı bir dönemdir. Bu dönem zarfında yazılmış eserlerde, fütüvvetin Hz. Âdem'den peygamberler yoluyla Hz. Muhammed'e, ondan Hz. Ali ve on iki imama silsile yoluyla intikal olduğu inancı hâkimdir.³³⁶

³³¹ Taeschner, Fütüvvet Teşkilâtı, 6, 7. Fütüvvetin, mutasavvıfların dikkatini çeken yönünü Süleyman Ateş şu sözlerle ifade etmektedir: “Fütüvvetin fedakârlık, başkalarını kendi nefesine tercih gibi bazı düşünceleri geniş ölçüde Neysabur tasavvuf okuluna sirayet etmiş ve orada fütüvvet, tasavvufî bir mahiyet kazanmış, bu suretle önceleri toplumsal hayatta bir ideal iken bu defa ruhani hayatta da bir ideal olmuştur.” Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 4. Süleyman Uludağ'ın ifadesine göre de “Sûfiler, temel ahlâkî değerleri ve en önemli faziletleri fütüvvet kelimesine yükleyerek onu tasavvufun temel kavramlarından biri haline getirmişlerdir.” Süleyman Uludağ, “Fütüvvet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 13 Kasım 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/futuvvet#1>.

³³² Taeschner, Fütüvvet Teşkilâtı, 9.

³³³ “*Sımr boylarında ve stratejik mevkiilerde askerî amaçlı müstahkem yapılara verilen ad.*” Bkz. İsmail Yiğit, “Ribât”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 09 Eylül 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ribat>.

³³⁴ Taeschner, Fütüvvet Teşkilâtı, 8, 9.

³³⁵ Sezâi Küçük, *Kitâbü'l-fütüvvet*, 138.

³³⁶ İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 9.

Kur'ân-ı Kerim'de geçen ve kendilerinden fetâ/genç şeklinde bahsedilen Ashâb-ı Kehf ile İbrahim, Musa ve Yusuf peygamberler, fütüvvete dair Kur'ân'dan sunulan örneklerdir.³³⁷ Cömertlikte Hatem-i Tâî, yiğitlikte Hz. Ali müşahhas ilk misallerdir. Hicrî ikinci asırda yaşamış³³⁸ “Seyyidü'l-Fityân” olarak anılan Câfer-i Sâdık, “Şeyhu'l-Fityân” olarak anılan Hasan-ı Basrî ve Fudayl b. Iyaz³³⁹ da ilk öncülerdir.

Irakta yaşayan sûfiler ile Horasan bölgesinden neş'et eden melâmetîler, fütüvveti ilk sahiplenilen tasavvufî zümreler olmuşlardır.³⁴⁰ Özellikle fütüvvetin daha derinden hissedildiği ve yayıldığı Horasan,³⁴¹ fütüvvete dair ilk eserlerin de verildiği bir bölge olmuştur.³⁴²

Diğerkâmlık, fedakârlık,³⁴³ ihtilafa düşmeksizin vefâ göstermek, istenmeden vermek, cömertlik görmese de hamdetmek/medhetmek³⁴⁴ gibi ahlakî özellikler, fütüvvete dâhil olan sûfide görülmek istenen erdemlerdir. Bilhassa hicrî üçüncü-beşinci yüzyıllarda, melâmetî anlayışın da etkisiyle, sûfinin fütüvvette diğerkâmlığın boyutunu ifrata vardırması³⁴⁵ ideal vasıf olarak görülmüştür.

³³⁷ Abdülbâki Gölpınarlı, *Fütüvvet Teşkilatı*, 19; Sezai Küçük, “Kitâbu'l-Fütüvvet”, 146; Sülemini, *Tasavvufta Fütüvvet*, 4.

³³⁸ Abdülbâki Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2011), 18; Sezâi Küçük, “Kitâbü'l-fütüvvet”, 141; Süleyman Uludağ, “Fütüvvet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/futuvvet#1>.

³³⁹ Sezai Küçük, “Kitâbü'l-Fütüvvet”, 141; Süleyman Uludağ, “Fütüvvet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/futuvvet#1>.

³⁴⁰ Ahmet Yaşar Ocak, “Fütüvvet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/futuvvet#2-tarih>; Süleyman Uludağ, “Fütüvvet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/futuvvet#1>.

³⁴¹ Abdülbâki Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2011), 18, 19.

³⁴² Fütüvvet hakkında yazılan ilk eserlerin sahipleri olan Sülemî, Ensârî ve Kuşeyrî, yaşadıkları dönemde geniş bir coğrafyanın adı olan Horasan'ın Nisâbur, Kûçân ve Herat şehirlerindedirler. Horasan hakkında bkz. Osman Çetin, “Horasan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/horasan>.

³⁴³ Süleyman Uludağ, “Fütüvvet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/futuvvet#1>.

³⁴⁴ Ali b. Osman el-Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb (1. cilt)*, thk. İs'âd Abdülhâdî Kandîl, tkd. Bedî' Cum'a, (Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ es-Sekâfe, 2007), 325; Bekir Köle, “Tasavvuf Perspektifinde Fütüvvetin Anlam Boyutu”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 43 (2015): 337.

³⁴⁵ Taeschner, *Fütüvvet Teşkilatı*, 7.

Olgunlaşması hicrî beşinci yüzyıla denk gelen tasavvufî fütüvvet, bu asırdan itibaren ilk eserlerini vermeye başlamıştır. Bu yüzyıl, aynı zamanda fütüvvet ile mürüvvetin³⁴⁶ daha sıklıkla birlikte anılmaya başladığı bir dönemdir.

Fütüvvetle İlgili İlk Eserler

Hicrî beşinci yüzyılda yaşamış olan İbn Ca‘deveyh’in (468/1076’dan sonra) mürüvvet ve fütüvveti anlatmak üzere kaleme aldığı *Kitâbu Mir‘âti’l-mürüvvât* adlı eserden önce de bahis, risale ve müstakil kitap düzeyinde fütüvvetle ilgili metinlerin var olduğu bilinmektedir. Fütüvveti bir bahis içinde konu edinen müelliflerden biri, beşinci yüzyılın başlarında vefat eden Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-İsfahânî en-Nîsâbü’rî’dir (ö. 406/1015). O, “*el-İbâne ‘an tûruki’l-kâşidîn ve’l-keşf ‘an menâhici’s-sâlikîn ve’t-teveffür ilâ ‘ibâdeti rabbi’l-‘âlemîn.*”³⁴⁷ adlı eserinin bir babını fütüvvet ve mürüvvete tahsis etmiştir. Bab, “*Fütüvvet ve mürüvvetin manası, ahlakın güzeli ve kötüsü hakkında*”dır.³⁴⁸

Müstakil olarak fütüvvet hakkında yazılmış ilk kitap ise, yine hicrî beşinci yüzyılda yaşamış olan Nîşâburlu sûfî, muhaddis ve müfessir Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî’ye (ö: 412/1021)³⁴⁹ âit *Kitabü’l-fütüvve*’dir.³⁵⁰ Sonraki fütüvvetle ilgili eserlerin bir kısmına kaynaklık edecek olan *Kitabü’l-fütüvve*’nin elyazma nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasafya Bölümü 2049 numaralı Mecmu‘ada yer

³⁴⁶ Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *el-Mukaddime fi’t-Tasavvuf*, thk. Yusuf Zeydan, (Beyrut: Dârü’l-Ceyl, 1419/1999), 48, 49; Sezâi Küçük, “Kitâbu’l-Fütüvvet”, 145, 146, 149, 152, 153, 154, 157; Ebu Abdîr-Rahman Muhammed İbn el-Hüseyin es-Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, çev. Süleyman Ateş, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları,1977), 54, 67, 90, 91.

³⁴⁷ İslam Ansiklopedisi’nin “İbn Furek” maddesinde bu eser hakkında şu bilgiler verilmektedir: “*el-İbâne ‘an tûruki’l-kâşidîn ve’l-keşf ‘an menâhici’s-sâlikîn ve’t-teveffür ilâ ‘ibâdeti rabbi’l-‘âlemîn. Tövbe, zühd, vera’, şükür, tevhid, muhabbet gibi tasavvufî terimlerin ilk sûfilere göre tarifini ihtiva eden eserin bilinen tek yazma nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’ndedir.*” Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “İbn Fûrek”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 03 Kasım 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-furek>.

³⁴⁸ Türkiye Yazma Eserler Kurumu tarafından İbn Furek’in “*el-İbâne*” adlı eserinin bazı sayfaları elektronik olarak erişime açılmış vaziyettedir. Eserin 355 sahifeden fazla olduğu, fütüvvet ve mürüvvete ayrılan babın 303-307 sahifeleri arasında yer aldığı görülmektedir. Bkz. Erişim 5 Kasım 2019 https://ia600603.us.archive.org/10/items/ELIBANEANTURUKiLKASIDiN/EL_iBANE_AN_TURUKiL_KASIDiN.pdf

³⁴⁹ Süleyman Uludağ, “Sülemî, Muhammed b. Hüseyin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 11 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sulemi-muhammed-b-huseyin>.

³⁵⁰ Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, 21.

almaktadır.³⁵¹ Eser, Süleyman Ateş tarafından Türkçeye tercüme edilerek metni ile birlikte “*Tasavvufta Fütüvvet*” ismiyle neşredilmiştir.³⁵²

Türkistan yakınlarındaki Kûçân kasabasından olan Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072)³⁵³ meşhur sufi şeyhlerinin şerh-i hallerini anlattığı *er-Risâle*'sinde de fütüvvet bahsine ayrılmış bir bölüm vardır.³⁵⁴ Bölümde fütüvvete dair verilen malumat bir hayli sınırlı³⁵⁵ ise de, konuyla ilgili yazılmış ilk bahisler arasında yer alması yönüyle önemlidir. Tahsin Yazıcı tarafından Türkçeye tercüme edilen eser, *Tercüman Gazetesi*'nin *1001 Temel Eser* serisi içinde yayınlanmıştır.

Sülemî'den sonra müstakil olarak fütüvvet adıyla te'lif edilen ikinci eser, Heratlı Abdullah el-Ensârî'ye ait “*Kitâbu'l-Fütüvve*”dir.³⁵⁶ Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü 2049 numaralı Mecmu'ada da yer alan eser³⁵⁷, Sezai Küçük tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.³⁵⁸ Gölpınarlı, Ensârî'nin, “*Menazilu's-Sâirîn*” adlı eserinde de fütüvvetten bahsettiğini bildirmektedir.³⁵⁹

İbn Ca'deveyh'in muasırı olan Emir Unsur el-Meâlî Keykâvus b. İskender b. Kâbûs b. Veşmgîr b. Ziyâr tarafından 475/1082 yılında oğlu Gilân Şah'a hitaben yazılmış olan *Kâbusnâme*'nin ikinci cildinin kırk dördüncü bölümü “*Civanmerdliğin Şartını Beyan Eder*” adıyla fütüvvete tahsis edilmiştir. Farsça olarak kaleme alınmış olan eserin İlyasoğlu Mercimek Ahmed tarafından yapılan Türkçe tercümesi, Atilla Özkırımlı'nın sadeleştirmesiyle *Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser* serisinde yayınlanmıştır.³⁶⁰

---

³⁵¹ Muhammed b. el-Hüseyn es-Sülemî, *Kitâbü'l-Fütüvve*, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü No: 2049/5, 78a- 99a; Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, 21.

³⁵² Ebu Abdîrrahman Muhammed İbn el-Hüseyn es-Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, çev. ve nşr. Süleyman Ateş, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977).

³⁵³ Müellifin hayatı için bkz. Süleyman Uludağ, “Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 17 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kuseyri-abdulkerim-b-hevazin>.

³⁵⁴ Kuşeyrî, *Tasavvufun İlkeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, (Tercüman, 1978), 2: 362-368.

³⁵⁵ Sezai Küçük, “Kitabu'l-Fütüvvet”, 143.

³⁵⁶ Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, 21; Sezâi Küçük, “Kitâbu'l-Fütüvvet”, 143.

³⁵⁷ Abdullah el-Ensârî, *Kitâbü'l-Fütüvve*, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü, No: 2049/8, 149a-154b.

³⁵⁸ Sezai Küçük, “Kitabu'l-Fütüvvet”, 145-161.

³⁵⁹ Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, 21.

³⁶⁰ Keykavus b. İskender, *Kabusname 2*, İlyasoğlu Mercimek Ahmed, haz. ve sad. Atilla Özkırımlı, *Tercüman1001 Temel Eser*, 1973, s. 139-159.

Görüleceği üzere fütüvvete dair yazılan eserler ağırlıklı olarak Horasan ve Afganistan gibi İran'ın kuzey-doğusunda yaşamış sûfî ağırlıklı müellifler tarafından te'lif edilirken, mürüvvet hakkında yazılan eserler genellikle hilafet merkezi olan Bağdad civarında yaşamış âlimler tarafından te'lif edilmiştir.

Son olarak da buraya kadar kendilerinden ve eserlerinden söz ettiğimiz mürüvvet ve fütüvvete dair bahis/eser te'lif etmiş kimseleri zaman sırasına göre tablo halinde verelim:

Müellif-Memleketi	Uzmanlık Alanı	Eseri
Salih b. Cenah el-Lahmî (Tabi'ini gördü) Dimaşk	Hakîm, Şair	<i>el-Edeb ve 'l-mürûe</i> . Eserin giriş kısmında mürüvvetle ilgili bir kaç cümle bulunmaktadır.
İbnü'l-Mukaffa (ö. 142/759) İranlı, Basra'da yaşadı	Kâtip, Edip ve Mütercim Emevî Son Dönem–Abbasî İlk Dönem	<i>Edebü'l-Kebîr ve Edebü's-Sağîr</i> . Eser içinde mürüvvet hakkında birkaç cümle ya da paragraf bulunmaktadır.
Hâris b. Üsâme el-Medâinî (ö. 245/859-860) Basra ve Bağdad	Ensab ve Tarih	<i>Kitâbü'l-mürüvve</i> (Metne ulaşamadı)
Ebû Osman el-Câhîz (ö. 255/869) Bağdad ve Basra	Edebiyat ve Kelam	<i>el-Beyân ve 't-Tebyîn</i> . Eserin farklı yerlerinde rivayet ya da şiirlerde mürüvvet kelimesi 25 kez geçmektedir.
İbn Kuteybe (ö. 276/889) Bağdad	Hadis, Edebiyat, Tarih Kur'ân İlimleri	<i>Uyûnu 'l-ahbâr</i> içinde “Mürüvvet Babı” bulunmaktadır.
İbn Ebi'd-Dünyâ (ö. 281/894) Bağdad	Muhaddis, Mutasavvîf, Eğitimci ve Hanbelî Fakihi	<i>Kitâbü'l-mürüvve</i> (Metne ulaşamadı)
Müberred (ö. 286/900) Basra	Edebiyat, Basra dil mektebi mensubu.	<i>el-Kâmil fi 'l-Luğa</i> . Eserde mürüvvet hakkında bir kaç rivayet bulunmaktadır.
İbnü'l-Merzüban (ö.309/921-922) Bağdad	Edebiyat, Tercüme, Tarih	<i>el-Mürûe</i> . Eserin tamamı mürüvvetle ilgilidir.
İbn Mes'ûd el-Ayyâşî (ö. 320/932 [?]) Semerkant	Maveraünnehir İmâmiyye Şi'ası, Müfessir, Fakih	<i>Kitâbü'l-mürüvve</i> (Metne ulaşamadı)
Veşşâ (ö.325/937) Bağdad	Edebiyat, Ahbar	<i>Kitabul Müveşşâ</i> . Eser içinde “Mürüvvet” maddesi bulunmaktadır.
İbn Abdürabbih (ö.328/940)	Hadis, Edebiyat, Şiir, Fıkıh	<i>İkdu'l-ferîd</i> . Eser içinde “el-

Endülüs.		Mürûe” başlıklı kısım vardır.
İbn Hibbân (ö. 354/965) Afganistan, Sicistan, Büst	Hadis, Fıkıh	<i>Ravzatü'l-Ukala</i> . Eser içinde “Mürüvvetlerin İkamesini Teşvik Üzerine” açılmış bahis vardır.
Ebü Muhammed el-Hasan b. İsmail b. Muhammed ez-Zarrâb el-Mısrî (ö. 392/1001-1002) Mısır	İmam, Muhaddis	<i>Kitâbü'l-Mürûe</i> (Metne ulaşılamadı)
İbn Fûrek Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-İsfahânî en-Nisâbü'rî (ö. 406/1015) İsfahan ve Nisabur	Kelamcı-Eş'arî âlimi. Ebü'l-Hasan el-Bûşencî'nin hankahı yanında medresesi. Kuşeyrî'nin hocası.	<i>el-İbâne 'an turuki'l-kasidîn ve'l-keşf 'an menâici's-sâlikîn ve't-teveffür ilâ 'ibâdeti rabbi'l-'âlemîn</i> . Eser içinde “Fütüvvet ve Mürüvvetin Manası, Ahlâkın Güzeli Hakkında” başlıklı bölüm vardır.
Sülemî (ö.412/1021) Horasan-Nisâbü'r	Hadis, Tefsir, Mutasavvıf	<i>Kitabül Fütüvve</i> . Eser fütüvvet hakkındadır.
Ebü Hayyân et-Tevhîdî (ö. 414/1023) Bağdad	Edebiyat, Felsefe, Tasavvuf	<i>es-Sadâkât ve's-Sadîk</i> . Eserde mürüvvet dair söylenmiş sözler ve şiirler vardır.
Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) İsfahan	Müfessir, Arap dil âlimi ve Ahlâk felsefecisi.	<i>Muḥâdarâtü'l-üdebâ' ve muḥâverâtü's-şu'arâ' ve'l-bülegâ'</i> . Eserde mürüvvet ve fütüvvet hakkındaki rivayetlerin aktarıldığı küçük iki bölüm vardır. Eserin farklı yerlerinde de mürüvvet hakkında şiir ve rivayetler vardır.
Seâlibî (ö. 429/1038) Nisâbü'r	Edebiyat, Dil, Şair	<i>Mir'âtü'l-Mürûât</i> . Eserin tamamı mürüvvet hakkındadır.
Maverdî (ö.450/1058) Bağdad	Hadis, Fıkıh, Tefsir, Siyaset ve Ahlak Nazariyeleri	<i>Edebü'd-dîn ve'd-dünya</i> . Eser içinde “Mürüvvet Hakkında” bir kısım vardır.
İbn Abdülber en-Nemerî el-Kurtubî (ö.463/1071), Endülüs	Hadis, Fıkıh, Tarih, Siyer, Kıraat, Biyografi	<i>Behcetü'l-mecâlis</i> . Eser içinde “Mürüvvet ve Fütüvvet Babı” vardır.
Kuşeyrî (ö. 465/1072) İran'ın Türkmenistan sınırı yakınındaki Kûçan	Hadis, Kelâm, Mutasavvıf, Tefsir	<i>Risale</i> . Eser fütüvvet hakkındadır.
İbn Ca'deveyh (ö. 468/1076'dan sonra)	Muhaddis	<i>Kitabu Mir'ati'l-mürüvvat</i> . Eser mürüvvet hakkındadır.

Kazvin		Kırkinci bab fütüvvete dairdir.
Hace Abdullah el-Ensârî Herevî, (ö.481/1089) Afganistan Herat	Mutasavvîf, Âlim, Şair	<i>Kitâbu'l-Fütüvve</i> . Eser fütüvvet hakkındadır.

2.2.2. Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh'in *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'ı

Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh'in *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'ı, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü 2049 numaralı Mecmu'a içinde 35a-77b varakları arasında bulunmaktadır. Başka bir elyazma nüshası olmayan (unique) *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'ın yer aldığı bu Mecmu'a içinde bir kısmı Arapça bir kısmı Farsça yazılmış irili ufaklı 24 müstakil eser mevcuttur. Bunların birçoğu mürüvvet ve fütüvvet hakkında yazılmış ilk eserler olup yine birçoğunun başka bir elyazma nüshası yoktur. Mecmu'anın hârici ebatları 23.2 x 15.5 cm ve metinlerin yazılı olduğu dâhili ebatları 18 x 11.5 cm'dir. Eser başlıklarının yer aldığı sayfeler hariç her sahife 25 satırdan oluşur. Metinler, aharlı ve filigransız kâğıt üzerine genellikle nesihle, bazen de talikle yazılmıştır. Mecmu'a, mukavva ciltli olup yazılar rahatça okunabilir bir haldedir. Varak esasına göre her yaprağın a yüzünün sol üst köşesine numara konulmuş olup boş olan son yaprağın sol üst köşesinde 247 numarası yazılıdır. Bu da Mecmu'anın 247 varaktan ibaret olduğunu gösterir.

Mecmu'anın üzerinde kimin tarafından ve ne zaman yazıldığına dair herhangi bir kayıt mevcut değildir. Mecmu'ayı yakından incelemiş olan Abdülbaki Gölpınarlı'nın tespitleri de bu yönde olup muhtemel bir yazım tarihi de içerir: "*Kim tarafından yazıldığı hakkında bir kesinlik olmasa da 17a-b, 118a, 237b-239b ve 240a-b sayfelerinde Nâsîrî'nin 689'da yazılan Farsça manzum Fütüvvetname'sinden kendince ehemmiyetli gördüğü yerleri Mecmu'anın boş kalan sayfelerine yazdığına bakılırsa, Mecmu'a 689 yılından önce yazılmış ve tertiplenmiştir*".³⁶¹ Bu durumda Mecmu'a, en azından miladî 1290 yılından önce yazılmış olup takriben 730 yıllık bir geçmişe sahiptir.

Mecmu'anın zahriyesinde farklı tarihlerde ve farklı kişilerce düşülmüş notlar ile iki mühür mevcuttur. Zahriyenin en üst kısmında mürekkep ve yazı tarzı itibariyle metni istinsah edenin kaleminden çıktığı belli olan "*sî penc (otuz beş)*" yazısı ile

³⁶¹ Abdülbâki Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2011), 85.

“*Kitâbu Evsâfi'l-eşrâf min te'lifi efdalü'l-müteahhürîn ve ekmelü'l-mütekkaddimîn Nasîrü'l-mille ve'd-dîn nevverallâhü meçce'ahû ve şâbe serâhû*” yazısı kayıtlıdır. Otuz beş numarasıyla, İbn Ca'deveyh'in 35a sayfasında başlayan *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'ına işarette bulunulduğu açıktır. “*Müteahhîr kimselerin en faziletlisi ve mütekaddim kimselerin en kâmilî olan Nasîrü'l-mille ve'd-dîn'in (Allah kabrini nurlandırısın ve toprağını temiz kılsın) te'liflerinden olan Kitâbu Evsâfu'l-eşrâf*” ifadesiyle de, 1a-15b varakları arasında yer alan ve Mecmu'adaki ilk eser olan Nasîrüddin Tusî'nin (ö. 672/1274) *Evsâfü'l-Eşrâf* adlı risâlesine atıf vardır.

Bu ifadenin sol tarafında iki farklı tarihte yazıldığı belli olan ve varak numarasını (1a) gösteren “1” ve “I” rakamları mevcuttur. Bunun hemen altında hafif yatay şekilde “*ve fihî resâilü lüğati 'Arabîyyeti müte'allık bi-'ilmi'l-fütüvveti ve gayrihî min kelimâti'l-meşâyih ve'l-hükemâ*” yazısı bulunmaktadır. Bu şekilde: “*Bunda, fütüvvet ilmiyle ve şeyhler ve hakîmlerin diğer sözleriyle alakalı Arapça risâleler mevcuttur*” denilerek Mecmu'anın içeriğine dair malumat verilmiştir. Bunun sağ alt tarafında “*Mecmû'atün fî evvelihî muhtasarün bi'l-Fârisîyyeti fî't-tasavvuf ve fihâ resâilün fî'l-mürüvveti ve'l-fütüvveti min kıbeli'n-neşâih*” yazısı bulunmaktadır. Bu şekilde de: “*Başında Farsça tasavvufla ilgili bir muhtasar ile mürüvvet ve fütüvvet dair nasihatler içeren risalelerin yer aldığı mecmu'a*” denilerek Mecmu'anın içeriğine dair ilave bir bilgi verilmiştir.

Bunun altında Arap rakamlarıyla Mecmu'anın numarası olan “2049” sayısı ve toplam yaprak sayısını belirten Osmanlıca “*evrâk iki yüz kırk altı*” kaydı vardır. 2049 rakamının sağ tarafında “*el-Hamdü lillâhillezî hedânâ li-hâzâ ve mâ künnâ li-nehtediye lev-lâ en hedânellâh.*” yazısı ve “*el-Muzaffer dâimâ Mahmûd Hân b. Muşafâ*” tuğrası hakkedilmiş bir mühür mevcuttur. Buradaki: “*Bize bunu nasip eden Allah'a hamd olsun. Eğer Allah bize nasip etmeseydi, biz bu nimetlere ulaşamazdık.*” ifadesi A'râf süresi 43. âyetine; “*Daimâ muzaffer olsun Mahmud Han b. Mustafa*” tuğrası da Sultan I. Mahmûd'a (saltanatı: 1730-1754) atıfta bulunmaktadır. Bu da muhtemelen elyazması Mecmu'anın saraydan çıkarılıp Ayasofya Kütüphanesi'ne vakfedildiği zamanı gösterir.

Yine mühürün hemen altında aşağı doğru incelen bir üçgen vaziyetinde istiflenmiş halde: “*Şad vekâfe hazîhi'n-nüşatü'l-celîletü sultânünâ'l-a'zam ve'l-*

hâkânü'l-mu'azzam mâlikü'l-berreyn ve'l-bahreyn hâdimü'l-Haremeyni's-Şerîfeyn es-Sultân bin es-Sultân es-Sultân el-Gâzî Mahmûd Hân vakfen şahîhan şer'iyen li-men îale'a ve isterşede râ'ât (?) ve ista'bere, halledellahu mülkehû'l-emced. Harrerehu el-Fakîr Ahmed Şeyhzade el-müfettiş bi-Evkâfi'l-Haremeyni's-Şerîfeyn, gafere lehümâ” yazısı mevcuttur. Buradaki: “Bu değerli nüshayı, azametli sultanımız, muazzam hakan, kara ve denizin mâliki, Haremeyn-i Şerîfeyn'in hâdimi, Sultan oğlu Sultan, Sultan Gazî Mahmud Han (Allah mübarek mülkünü ebedî kılsın) sahih ve şer'î bir vakıf olarak içine doğan görüşlerin doğru olduğunu anlamak ve bunları doğru ta'bir etmek isteyen kimseler için vakfetti. Bunu, Haremeyn-i Şerîfeyn vakıflarının müfettişi el-Fakîr Ahmed Şeyhzâde tahrir etti. Allah her ikisine de mağfiret buyursun.” ifadelerinden, elyazması nüshanın, mühürde de adı geçen Sultan I. Mahmûd tarafından vakfedildiği ve bu vakıf kaydının, Haremeyn-i Şerîfeyn vakıfları müfettişi Ahmed Şeyhzâde tarafından düşüldüğü anlaşılmaktadır. Bu yazının altındaki mühürde de: “Zi tû tevfîk temennâ koned Ahmed yâ Rab” ifadesi okunmaktadır. “Başarıyı senden temennâ eder Ahmed, yâ Rab” anlamındaki bu Farsça cümle de vakıf kaydını düşen Haremeyn-i Şerîfeyn vakıfları müfettişi Ahmed Şeyhzâde'yle ilgilidir. Mührün altında ve sayfanın sol alt köşesindeki yazılar ise silik bir vaziyette olup okunamamaktadır.

Mecmu'anın tanıtımına dair ilk çalışmayı yapan Abdülbaki Gölpınarlı'ya göre, Mecmu'adaki eserlerden dördü: Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh'in *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'ı (v. 35a-77b); Âhî Ahmed [Mucib b. Şeyh Muhammed b. Mikail] el-Erdebilî'nin *Kitâbü'l-Fütüvve*'si (99a-106a); Ebu'l-Mehâmid Ahmed b. Muhammed b. Abdülmelik el-Eş'arî'nin *Kitâbu fî beyâni'l-mağrifet ve'l-muhabbet ve'z-zühd ve't-tevazu' ve't-tecrîd ve'l-fütüvvet ve'l-mürüvvet ve letâifi'l-müteferrikî mimmâ cem'uhû kibâru'l-meşayih rıdvânullahi 'aleyhim ecma'in*'i (v. 139b-147a); nâşinâht (anonim) *Kitâbü'l-Fütüvve* mürüvvet hakkında olup diğer metinler fütüvvete dairdir.³⁶²

Gölpınarlı'nın bahsettiği bu eserlerin yanında Ebû Abdirrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Kitâbü'l-Fütüvve*'si, Hâce

³⁶² Bkz. Gölpınarlı, *Fütüvvet Teşkilatı*, 21.

Abdullah Herevî el-Ensârî'nin (ö. 481/1089) *Kitâbü'l-Fütüvve*'si³⁶³ (*Bâbü'l-Fütüvve*), Ebü'l-Kâsım Zeynü'l-İslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *Bâbü'l-Fütüvve*'si gibi ilk tasavvufî fütüvvet risâleleri; Halife Nâsır dönemine ait Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer b. Muhammed b. Abdillâh b. Ammûye el-Kureşî el-Bekrî es-Sühreverdî'nin (ö. 632/1234) *Risâletü'l-Fütüvve* ve *Kitâbu'l-Fütüvve*'si de bu Mecmu'anın içinde yer almaktadır. Ayrıca bir sayfalık anonim metinler ya da "*Çend Beyt der Fütüvvet be Nazm-ı Fârisî*" başlığıyla kaydedilmiş birkaç beyit Farsça şiirler de Mecmu'ada kendine yer bulmuştur.

Mecmu'a bir bütün olarak henüz tashih-tahkik edilmemiş olmakla birlikte, içindeki risalelerden bazıları neşredilmiş olup bir kısmı da Türkçeye tercüme edilmiştir. Abdülbaki Gölpınarlı, Mecmu'adaki üç eserin metnini ve tercümesini yayınlamış ve Mecmu'anın da kısa bir tanıtımını yapmıştır. Yine Ali Ertuğrul da İran'da yayınlanmış fütüvvetnâme metinlerinden söz ederken, Mecmu'adaki bazı eserlerin tanıtımını yapmış ve Mecmu'anın bir bütün olarak Ali Ertuğrul-Mücteba Şehsüvarî tarafından tashih edilmiş olup neşre hazır hâle getirildiğini belirtmiştir.³⁶⁴

Yapılmış olan bu son tashihten de istifade ile Mecmu'ada yer alan metinlerin sırasını ve varak numaralarını şu şekilde vermek mümkündür: 1- Hâce Nasîrüddîn Tûsî (ö. 672/1274), *Evsâfu'l-Eşrâf*³⁶⁵ (1a-15b); 2- Şâtîbî (?), *Çend Bend Tecvîd-i Şâtîbî be Nazm-ı Fârisî*³⁶⁶ (17a-17b); 3- Müntecibüddîn Ebu'l-Feth 'İclî (?), *Bî-*

³⁶³ Eserin tecümesini yapan Seza Küçük, eseri, *Kitâbü'l-Fütüvve* olarak isimlendirmektedir. Bkz. Sezai Küçük, "Abdullah Ensârî el-Herevî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: 'Kitâbu'l-Fütüvvet'", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, (2000): 145.

³⁶⁴ "Farklı yayınlara konu olan ve bir kısmı farklı zamanlarda farklı kişilerce yayınlanan bu mecmuanın tümü tarafımızdan tashih edilmiş olup, yayına hazır hale getirilmeye çalışılmaktadır." Bkz. Ali Ertuğrul, "Fütüvvetnâmehâ ve Resâil-i Hâksârîyye (Sî Risâle)", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8, sy. 18 (2007): 352, erişim 19 Kasım 2019, <https://docplayer.biz.tr/27695394-Futuvvetnameha-ve-resail-i-haksariyye-si-risale-mukaddime.html>.

³⁶⁵ İslam Ansiklopedisi'nin "Evsâfu'l-Eşrâf" maddesinde eser: "*Sülûkün merhalelerini anlatan Farsça tasavvufî ve ahlâkî risale*" olarak tanıtılmakta; yazılış sebebi ve muhtevasıyla ilgili olarak da şu açıklama yapılmaktadır: "Müellif bu risâlesini, meşhur eseri *Ahlâk-ı Nâsirî*'den daha sonra Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Cüveynî'nin isteği üzerine kaleme almıştır. *Evsâfu'l-Eşrâf*, bir münâcât ve kısa bir önsözden sonra altı bölüme (bab) ayrılmış, ilk beş bölüm de kendi içinde altı kısma (fasıl) bölünmüştür. Tûsî her fasla konuyla ilgili bir âyetle başlar, daha sonra o faslın konusu olan terimin tarifini verir ve açıklamasını yapar". Bkz. M. Nazif Şahinoğlu, "Evsâfu'l-Eşrâf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 4 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/evsaful-esraf>.

³⁶⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, 17a-b, 118a, 237b-239b ve 240a-b sahifelerindeki metinlerin, Nâsirî'nin Farsça manzum *Fütüvvetname*'sine ait olduğunu; müstensihin kendince ehemmiyetli gördüğü yerleri Mecmu'anın boş kalan sahifelerine yazdığını söylemektedir (Bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2011), 85). Durum hakikaten böyle ise, yukarıdaki listede yer alan: 2- Şâtîbî (?), *Çend Bend Tecvîd-i Şâtîbî be Nazm-ı Fârisî* (17a-17b); 10- Nâşinâht (Anonim), *Çend Beyt der Fütüvvet be Nazm-ı Fârisî* (118a); 22- Nâşinâht (Anonim), *Bî-ünvân* (235b-240b) adlı metinleri birleştirip tek bir metin haline getirmek gerekir.

'üvân (16a-33a); 4- Nâşinâht (Anonim), *Şerhu'd-Du'â' ve Duâ-yı Sorh Bâd ve Duâ-yı Müstecâb* (33b-34b); 5- Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh (ö. 468/1076'dan sonra), *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât* (35a-77b); 6- Muhammed b. el-Hüseyn es-Sülemî (ö. 412/1021), *Kitâbü'l-Fütüvve*³⁶⁷ (78a-99a); 7- Ahî Ahmed el-Muhib b. Şeyh Muhammed b. Mîkâil el-Erdebîlî, *Kitâbü'l-Fütüvve*³⁶⁸ (99a-106a); 8- Nâşinâht (Anonim), *Kitâbü'l-Fütüvve*³⁶⁹ (106a-107b); 9- [Ahmed b. İlyas el-Harputî]/el-Hartburtî, *Tuhfetü'l-Veşâya*³⁷⁰ (108a-117b); 10- Nâşinâht (Anonim), *Çend Beyt der Fütüvvet be Nazm-ı Fârisî*³⁷¹ (118a); 11- Nâşinâht (Anonim), *Kitâb der Fütüvvet*³⁷²

³⁶⁷ Tasavvufî fütüvvete dair Sülemî tarafından hicrî dördüncü yüzyıl sonlarında yazılmış olup bu alandaki en eski eser olma niteliğine sahiptir. Kitap geçmiş sûfilerle ilgili hikâyeler, sûfilere olması beklenen vasıflar, fütüvvet, ahlâk ve âdâba dair söylenmiş sözler ihtiva etmektedir. Süleyman Ateş tarafından Türkçeye tercüme edilerek "Tasavvufta Fütüvvet" adıyla neşredilmiştir. Bkz. Ebu Abdurrahman Muhammed İbn el-Hüseyn es-Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, çev. Süleyman Ateş, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977); Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-Nâmeler Üzerine Bir İnceleme*, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998), 42; Sezai Küçük, "Abdullah Ensârî el-Herevî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: 'Kitâbu'l-Fütüvvet'", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2*, (2000):142.

Eser hakkında Süleyman Uludağ: "Eser İngilizce'ye (trc. Tosun Bayrak, *The Book of Sufi Chivalry*, London 1983) ve Almanca'ya da (trc. Franz Langmayr, *Der Sufi-Weg zur Vollkommenheit*, Breisgau 1985) çevrilmiştir" bilgisini vermektedir. Bkz. Süleyman Uludağ, "Sülemî, Muhammed b. Hüseyin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 4 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sulemi-muhammed-b-huseyin>; erişim 24 Ekim 2019, <http://isd.ilem.org.tr/detay/234>.

³⁶⁸ Abdülbaki Gölpınarlı'nın ifadesine göre bu eser Arapçadır. Başlangıç kısmı *Tuhfetü'l-Veşâya* ile benzerlik göstermektedir. Mürüvvet ve fütüvvet hakkında sûfiler tarafından söylenmiş sözleri ihtiva etmektedir. Sülemî ve Kuşeyrî'den nakiller içermektedir. Bkz. Gölpınarlı, *Fütüvvet Teşkilatı*, 21, 91. Sezai Küçük de eserin sayfaları arasında, fütüvvete dair Kur'ân-ı Kerim'den deliller sunulduğunu belirtmektedir. Bkz. Sezai Küçük, "Abdullah Ensârî el-Herevî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: 'Kitâbu'l-Fütüvvet'", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2*, (2000): 138, 163.

³⁶⁹ Gölpınarlı'nın tespitine göre Arapça yazılmış olan bu eserde, fütüvvet ve mürüvvet hakkında söylenmiş sözler bulunmaktadır. Bkz. Gölpınarlı, *Fütüvvet Teşkilatı*, 21.

³⁷⁰ Harputlu Nakkaşoğlu İlyas Ahmed, bu eseri, Hâlife Nâsır Lidinillâh'ın oğlu Ebu'l-Hasan Ali'nin (ö. 611/1215) ölümünden sonra, onun adına yazmıştır. Arapça te'lif edilmiş olan eser, her ne kadar başka te'liflerden faydalanılarak yazılmış ise de, genel olarak Ebu'l-Hasan Ali'nin *Umdetü'l-vesîle* isimli eserinin özeti gibi olduğu belirtilmektedir. Eserin kendisi de, daha sonraları Anadolu'da yazılacak en eski Türkçe fütüvvetnâme olan Burgâzî fütüvvetnâmesine kaynaklık etmiştir. Fütüvvetin İslâmî kökleri, şeceresinin resmi, şartları, erkânı, Hz. Peygambere kadar olan nisbeti olmak üzere beş fasıldan oluşan eser Abdülbaki Gölpınarlı tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Bkz. Andrew C. S. Peacock, *Islam, Literature and Society in Mongol Anatolia*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), 134; 135; Ayhan Pala, "Türk Kültür Tarihinin Bir Kaynağı Olarak Burgazi Fütüvvetnamesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sy. 44 (Kış 2007): 186, 187; Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-Nâmeler Üzerine Bir İnceleme*, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998), 43, 44; Gölpınarlı, *Fütüvvet Teşkilatı*, 22, 85, 86, 91, 187-205.

Franz Taeschner, Moğol istilâsının yazma eserlere verdiği büyük zarar ve kayıp nedeniyle, bu eseri Halife Nâsır dönemine ait fütüvvet anlayışını ve erkânını sûflik açısından resmeden nadir eserler arasında görmektedir. Bkz. Franz Taeschner, "İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilâtı)", çev. Fikret Işıltan, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası [İstanbul İktisat Dergisi] 15*, sy.1-4 (1953- 1954): 14.

³⁷¹ Bu sayfanın, Anadolu şair Nâsırî'nin, İstanbul Köprülü Kütüphanesi 1597 numaralı mecmuada (89a-100a) bulunan manzum eserine ait bir parça olduğu söylenmektedir. Bu tespiti yapan Gölpınarlı, eserin H. 689 (1290)'da Anadolu'da yazıldığını belirtmektedir. Bkz. Gölpınarlı, *Fütüvvet Teşkilatı*, 23.

Ali Torun, bu bilgiyi, şu şekilde nakletmektedir: "XIII. asra ait bir başka Fütüvvet-nâme, Nâsiri adlı bir şairin Anadolu'da H. 689 (1290)'da Emir Ahi Muhammed adına kaleme aldığı Farsça manzum eserdir. Şair Fütüvvet-nâme'de Fütüvvetin esaslarından, fütüvvet verilmeyecek kişilerden ve fütüvvet erkanından bahsetmektedir.", "Eser Ayasofya Ktp. Nu: 2049, v. 17a-b; 118a; 237b-239b; 240a-b'dedir." Bkz. Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-Nâmeler Üzerine Bir İnceleme*, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998), 44.

(118b-137a); 12- Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî, *Bâbu'l-Fütüvvet*³⁷³ (137a-139b); 13- Ebu'l-Mehâmid Ahmed b. Muhammed b. Abdülmelik el-Eş'arî, *Kitâbu fî beyâni'l-mağrifet ve'l-muhabbet ve'z-zühd ve't-tevazu' ve't-tecrîd ve'l-fütüvvet ve'l-mürüvvet ve letâifu'l-müteferrikî mimma cem'uhu kibaru'l-meşâyih rıdvânullahi aleyhim ecma'în*³⁷⁴ (139b-147a); 14- Nâşinâht (Anonim), *Bî-ünvân* (147a-149a); 15- Nâşinâht (Anonim), *Bî-ünvân* (149a-149b); 16- eş-Şeyh Abdullah el-Ensârî,³⁷⁵ *Babu'l-Fütüvvet*³⁷⁶ (149b-154b); 17- Şihâbüddin Sühreverdî (ö. 632/1234), *Risaletü'l-Fütüvvet*³⁷⁷ (154b-158b); 18- Şihâbüddin Sühreverdî, *Kitâbu'l-Fütüvvet*³⁷⁸ (158b-

³⁷² Gölpinarlı, eserin 133b-135b sayfaları arasında Âhî Ferec el-Zencânî'ye ait fütüvvete dair sözler olmasının, eserin önemini artırdığını belirtmektedir. Bkz. Gölpinarlı, *Fütüvvet Teşkilatı*, 91.

³⁷³ Bu metnin, Kuşeyrî'nin *er-Risâle* adlı eserinin içinde bulunan fütüvvet bâbına ait sayfalar olduğu anlaşılmaktadır. İslam Ansiklopedisi "er-Risâle" maddesinde eser hakkında şu bilgiler verilmektedir: "437-438 (1045-1046) yıllarında Nîşâbur'da yazılan ve müellifinin adına nisbete tanınan eser (*er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*), bir girişle elli beş bölümden (bâb) meydana gelir. Girişte sûfîlerin akaid ve tevhid meseleleri hakkındaki inançlarının açıklanmasına dair iki, müridlik âdâbına dair son bölümde yirmi iki kadar fasıl bulunmaktadır." Bkz. Süleyman Uludağ, "er-Risâle", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 19 Kasım 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/er-risale--kuseyri>.

Eserin birçok defa tercümesi yapılmıştır. Bunlardan bazıları: *er-Risâle* (trc. Tahsin Yazıcı, Ankara 1966; aynı tercüme *Tasavvufun İlkeleri* adıyla, İstanbul 1978); *Risâle-i Kuşeyriyye* (trc. Ali Aslan, İstanbul 1978); *Kuşeyri Risâlesi* (trc. Süleyman Uludağ, İstanbul 1978); *Kuşeyri Risâlesi* (trc. Dilaver Selvi, İstanbul 2007). Olga de Lebedev, *er-Risâle*'nin tasavvuf terimleriyle ilgili bölümünü Fransızca'ya çevirmiş (*Traité sur le soufisme de l'Imam Erudit Abou'l-Qasim*, Roma 1911), Almanca özet bir tercümesi Richard Hartmann tarafından yapılmıştır (*Al-Kuschairis Darstellung des Sufitums mit Übersetzung-Beilage*, Berlin 1914). Eserin tam Almanca tercümesini Richard Gramlich gerçekleştirmiştir (*Das Sendschreiben al-Quşayris über das Sufitum*, Wiesbaden 1989). B. R. Von Shlegell'in İngilizce çevirisinde (*Principle of Sufism*, Berkeley 1990) sûfîlerin biyografisine ait kısım eksiktir." Bkz. Süleyman Uludağ, "er-Risâle", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 19 Kasım 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/er-risale--kuseyri>.

Eserin *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi* adıyla Muhammed Coşkun tarafından yapılmış bir tercümesi daha bulunmaktadır. Bkz. Abdülkerim el-Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, trc. Muhammed Coşkun, (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2013).

³⁷⁴ Gölpinarlı bu eserin fütüvvet ve mürüvvetin tarifleri ile sûfîlerin fütüvvet ve mürüvvet hakkındaki sözlerini ihtiva ettiğini bildirmektedir. Bkz. Gölpinarlı, *Fütüvvet Teşkilatı*, 21.

³⁷⁵ Sülemî'den yaklaşık yetmiş yıl sonra vefat eden ve Kuşeyrî ve İbn Ca'deveyh'le aynı dönemde yaşamış olan Ensârî, kendi zamanının önemli müfessir ve muhaddislerinden olmak yanında kelâmcı ve sûflük yönü ile de bilinen birisidir. Bkz. Sezai Küçük, "Abdullah Ensârî el-Herevî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: 'Kitâbu'l-Fütüvvet'", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, (2000): 164.

³⁷⁶ Bu risâle'nin önemini artıran sebeplerden biri de Sülemî ve Kuşeyrî'nin yazdıkları dışında fütüvvet hakkında yazılmış ilk risâlelerden olmasıdır. Eserin dili Arapça olmakla birlikte bazı yerlerde kısmen Farsçadır. Sezai Küçük tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bkz. Sezai Küçük, "Abdullah Ensârî el-Herevî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: 'Kitâbu'l-Fütüvvet'", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, (2000): 164.

³⁷⁷ Eserin müellifi olan Sühreverdî, fütüvvet teşkilatını siyasi bir kuruma dönüştüren Halife Nasır Lidinillah tarafından fütüvvet libası giydirmek ve erkânını icrâ etmek üzere Selçuklu sultanı I. Alâeddin Keykubâd'a gönderilen elçidir. Bkz. Gölpinarlı, *Fütüvvet Teşkilatı*, 22.

Franz Taeschner, Halife Nâsır'ın fütüvvet teşkilâtını siyaset çatısı altına almak vesilesiyle siyâfî birliği sağlamak yolunda Sühreverdî'den büyük bir destek aldığını söyler. Sühreverdî'nin eserlerinde hilâfet, sûflük ve fütüvvetin ayrılmaz mefhumlar olduklarını dile getirir. Bkz. Franz Taeschner, "İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilâtı)", çev. Fikret Işıltan, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası [İstanbul İktisat Dergisi]* 15, sy.1-4 (1953- 1954): 15, 16.

Bu eser de muhtemelen fütüvvetin bu yöndeki gelişimine katkı sağlamak üzere yazılmıştır. Eserin müellifi ve diğer eserleri hakkında çalışmalar yapan Âdem Çatak, bu iki eserin Farsça yazıldığını belirtmektedir. Bkz. Adem Çatak, "Şihâbüddin Ebû Hafs Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî ile Şihâbüddin Yahya b. Habeş es-Sühreverdî'nin Eserlerinin Karıştırılması Üzerine", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, sy. 2 (2012/2): 77.

181b); 19- Nâşinâht (Anonim), *Kitâbü fî bahri'l-fütüvve ve zikru Şecereti'l-fevz*³⁷⁹ (181b-210a); 20- Ebu'l-Hasan Muhammed b. el-Kâsım el-Fârisî (?), *Min Kitâbi Misbâhi'l-Ervâh* (210a-218b); 21- Necmeddîn Zerkûb (ö. 632/1234), *Fütüvvetnâme*³⁸⁰ (218b-235a); 22- Nâşinâht (Anonim), *Bî-'üvân*³⁸¹ (235b-240b);

³⁷⁸ Ali Torun, Sühreverdî'nin bu iki eseri hakkında şu bilgileri vermektedir: “*Fütüvvet-nâmelerden ilki fütüvvet tariflerini toplaması bakımından faydalı; ancak erkân bakımından noksandır. İkincisi ise izah ve tafsilat açısından diğerine nazaran daha mütekâmilidir.*” Bkz. Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-Nâmeler Üzerine Bir İnceleme*, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998), 43.

Neşet Çağatay, fütüvvet ve âhîliğin menşesine dair yazdığı makalede bu esere atıfta bulunarak fütüvvet hakkında bazı tespitlerde bulunmuştur. “*Bu hususa dair ikinci eseri olan fütüvvetnamesinde, erbab-ı fütüvvetin giydiği elbise hakkında, 'fütüvvetin kisvesi hırkadır, libası da zircâme-seravil yani şalvar mukabilidir. Zircame ondan bir cüzdür'* demek suretiyle, sufi kıyafeti olan hırka ile fıtyan kıyafeti olan şalvarı, ayrı ayrı tasrih ederek birleştiriyor. Fütüvvette ahdî, yani fütüvveteye intisab yollarını, kavli, seyfi olmak üzere iki, fütüvvet erkânını altısı zahiri altısı batını olmak üzere on iki olarak tesbit ediyor. Üstadın müridine, her hususu, adabı, erkânı ayrı ayrı göstermesi lazım geldiğini bildiriyor. Daha sonraları yazılmış fütüvvetnâmelerde, yediye, dokuza kadar çıkarılan fütüvvet müntesiplerinin sınıflarını, kademelerini, şeyh ve mürid olmak üzere, iki tabakaya ayırıyor ve dağlarda, adalarda, insanlardan uzak, dünyayı terketmiş vaziyette, savmaalar (vahdethane, hususi ibadethane) yapan, Allah'ın has bendeleri olduklarını söylediği tasavvuf zümresinden, kutupları, evtad'ı, abdalları ve civanmerd evliyalari zikrediyor; nihayet, yemek yemek, toplantıda bir mecliste oturmak, herhangi bir yeri veya kimseyi ziyaret etmek ilh. gibi edebleri sıralıyor.” Bkz. Neşet Çağatay, “Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi II”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, sy. 2 (1952): 61, 66, 67.

Şihâbuddin Ömer Sühreverdî'nin bu iki risalesi (vr. 154b-158b, 158b-181b) tahkikli olarak İran'da Murtaza Sarraf tarafından *Resâil-i Civânmerdân* eseri içinde (Tahran 1352; II. baskı 1370/1991) yayınlanmıştır. Bkz. Ali Ertuğrul, “Fütüvvetnâmehâ ve Resâil-i Hâksârîyye (Sî Risâle)”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8, sy. 18 (2007): 352.

³⁷⁹ Neşet Çağatay, fütüvvet ve ahîliğin menşesine dair yazdığı makalede bu risaleye atıfta bulunarak risalenin 202a sayfasında Sühreverdî'nin ayyârlığa yükselişi hakkında bilgi bulunduğunu belirtmiştir. Bkz. Neşet Çağatay, “Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi II”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, sy. 2 (1952): 65.

³⁸⁰ Gölpinarlı, bu eseri, fütüvvet erkânı bakımından Ayasofya 2049 numaralı Mecmu'ada bulunan eserlerin en değerlisi olarak takdim etmiştir. Hicrî yedinci yüzyıl sonlarında Farsça yazılmış olan bu eserin, Necmeddîn Zerkûb'un daha önce yazdığı bir fütüvvetnâme'nin muhtasarı olduğunu belirtmiştir. Sühreverdî'nin risâlelerinden faydalanarak yazılmış olan eserin tercümesi de Abdûlbaki Gölpinarlı tarafından yapılmıştır. Bkz. Gölpinarlı, *Fütüvvet Teşkilatı*, 22, 87, 92, 115-133, 208- 226.

Necmeddin Zerkûb'un *Kitâbü'l-Fütüvve*'si, Murtaza Sarraf tarafından tahkikli olarak *Resâil-i Civânmerdân* (Tahran 1352; II. baskı 1370 / 1991) içinde neşredilmiştir. Bkz. Ali Ertuğrul, “Fütüvvetnâmehâ ve Resâil-i Hâksârîyye (Sî Risâle)”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8, sy. 18 (2007): 352.

³⁸¹ Farsça yazılmış olan bu fütüvvetnâmenin 235b-237a kısmının Türkçe tercümesi Abdûlbaki Gölpinarlı tarafından yapılmıştır. Fütüvvet erkânı hususunda bilgiler vermesi bakımından *Tuhfetü'l-vesâyâ*'daki bilgileri tamamladığı için Gölpinarlı tarafından çok değerli addedilmiştir. Gölpinarlı, bu eserin Arapça yazılmış olan mukaddimesinin, Nâşinâht (Anonim), *Kitâb der Fütüvve*'nin (118b-137a) mukaddimesiyle benzerlik gösterdiğini belirtmektedir. Tercüme edilen kısım, fütüvvet teşkilatına girilirken içilen tuzlu su şerbetinin anlamı ve âdâbı hakkında bilgiler ihtiva etmektedir. Bkz. Gölpinarlı, *Fütüvvet Teşkilatı*, 86, 87, 111, 113, 205, 207.

Bir başka çalışmada ise bu fütüvvetnâmenin nesir bakımından h. yedinci yüzyıla ait olabileceği, konu bakımından ise İbn Mi'mâr'ın *Fütüvvetnâme*'sine benzediği belirtilmektedir. Bkz. Ali Ertuğrul, “Fütüvvetnâmehâ ve Resâil-i Hâksârîyye (Sî Risâle)”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8, sy. 18 (2007): 352, erişim 19 Kasım 2019, <https://docplayer.biz.tr/27695394-Futuvvetnameha-ve-resail-i-haksariyye-si-risale-mukaddime.html>.

Bu metnin 237b-239b ve 240a-240b kısmının, Anadolu Nâsîrî adlı bir şair tarafından dönemindeki kaynaklardan yararlanılarak ve dönemin adet ve gelenekleri yansıtılarak yazıldığı, Köprülü Kütüphanesi'nde 1597 numaralı Mecmu'ada 89a-100a'da bulunan metinlerin ona ait sayfalar olduğu belirtilmektedir. Bkz. Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-Nâmeler Üzerine Bir İnceleme*, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998), 44. Gölpinarlı, *Fütüvvet Teşkilatı*, 23.

Görüldüğü kadarıyla Abdûlbaki Gölpinarlı, yukarıda “Nâşinâht (Anonim), *Bî-'üvân*, 235b-240b” olarak verilen kısmı ikiye ayırmış ve bunu “*Müellifi Meçhul Bir Fütüvvetnâme*, 235a-237b” diye tanımlayarak

23- Ahmed b. Muhammed b. Tûsî (?), [*Bevâriku'l-elma' fi'r-reddi 'alâ men yuharrimu's-semâ'*] (241a-245a); 24- [Emir Seyyid Ali Hemedânî] (ö. 786/1385),³⁸² [*Çihil Makam-ı Sûfiyye*] (245b-246b); 25- Nâşinâht (Anonim), *Çend Beyt der Fütüvvet be Nazm*³⁸³ (246b).

Yukarıda da ifade edildiği üzere Abdülbaki Gölpınarlı, 17a-b, 118a, 237b-239b ve 240a-b sahifelerindeki metinlerin, Nâsırî'nin Farsça manzum *Fütüvvetname*'sine ait olduğunu; müstensihin kendince ehemmiyetli gördüğü yerleri Mecmu'anın boş kalan sahifelerine yazdığını, dolayısıyla da Mecmu'anın 689 yılından önce yazılmış olabileceğini söylemekteydi. Bu durumda yukarıdaki listede yer alan: 2- Şâtübî (?), *Çend Bend Tecvîd-i Şâtübî be Nazm-ı Fârisî* (17a-17b); 10- Nâşinâht (Anonim), *Çend Beyt der Fütüvvet be Nazm-ı Fârisî* (118a); 22- Nâşinâht (Anonim), *Bî-ünvân* (235b-240b) adlı metinlerin aidiyeti bir daha gözden geçirilmeli ve Abdülbaki Gölpınarlı'nın iddiası doğru ise, söz konusu metinler tevhid edilmelidir.

Türkçeye tercüme etmiştir. Bkz. Gölpınarlı, *Fütüvvet Teşkilatı*, 23. Geri kalan kısımdan 239b, 240a ve 240b'nin de, Anadolu bir şair olan Nasırî'ye ait Köprülü Kütüphanesi'nde 1597 numaralı Mecmu'ada 89a-100a'da bulunan metinlerle aynı olduğunu belirtmiştir. Gölpınarlı, yine Ayasofya 2049 numaralı Mecmu'adaki 17a-b, 118a, 237b-239b ve 240a-b sayfalarının da Nasırî'ye ait olduğunu söylemektedir. Bkz. Gölpınarlı, *Fütüvvet Teşkilatı*, 23.

³⁸² İslam Ansiklopedisi'nde Hemedânî'nin künyesiyle ilgili şu bilgiler verilmektedir: “*Ali b. Şihâbiddin b. Muhammed Hemedânî (ö. 786/1385) Kübreviyye tarikatinin Hemedânîyye kolunun kurucusu, Keşmir'in İslâmlaşmasında önemli tesiri bulunan sûfi*”. Hemedânî'nin genellikle hacmi dört beş sayfayı aşmayan 100'den fazla eseri olduğu belirtilmektedir. Bu eserlerden biri de *Risâle-i Fütüvvetiyye*'dir. Eser hakkında İslam Ansiklopedisi'nde şu bilgiler mevcuttur: “*Kübreviyye tarikatı ile fütüvvet müessesesi arasındaki ilişkiyi ortaya koyması bakımından önemlidir. Farsça olan eserin sonunda Hemedânî'nin Ali Tûtî Alişâhî'ye verdiği, fütüvvet silsilesinin tesbitini sağlayan icâzet metni yer almaktadır. Eser, Bibliothèque Nationale (Supplement, Persian, nr. 1642) ve Süleymaniye Kütüphanesi (Ayasofya, nr. 2873; Şehid Ali Paşa, nr. 2794, vr. 457^a-466^b) nüshalarından faydalanılarak M. Molé tarafından yayımlanmıştır.*” Hemedânî ve eserleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Tahsin Yazıcı, “Hemedânî, Emîr-i Kebîr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 20 Kasım 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hemedani-emir-i-kebir>.

İslam Ansiklopedisi “Siyâsetnâme” maddesinde de, Emîr-i Kebîr Seyyid Ali Hemedânî'nin *Zahîretü'l-mülûk* isimli siyasetname tarzındaki eserinin Osmanlı Türkçesine çevrilen eserler arasında olduğu kayıtlıdır. Bkz. Hasan Hüseyin Adaloğlu, “Siyâsetnâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 20 Kasım 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/siyasetname#1>; Coşkun Yılmaz, “Siyâsetnâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 20 Kasım 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/siyasetname#2-osmanli-donemi>.

³⁸³ Yukarıda da ifade edildiği üzere Gölpınarlı, bu Mecmu'ada bulunan 17a-b, 118a, 237b-239b ve 240a-b sayfalarının, Köprülü Kütüphanesi'nde 1597 numaralı Mecmu'ada 89a-100a'da bulunan metinlerle aynı olduğunu söylemektedir. Ayrıca Anadolu bir şair olan Nasırî'ye ait bu manzum Farsça risalenin, 689/1290 tarihinde Anadolu'da yazılmış olduğu tespitinde bulunmaktadı. Gölpınarlı, Nasırî'nin eserinin Almanca baskısından söz ederken şöyle bir dipnot düşmektedir: “*Franz Taeschner, Nâsırî'nin Fütüvvetnâmesini 'Der Anatolische Dihter Nâsırî (um 1300) und sein Futuvvetnâme -Futuvvetnâme-i Mevlânâ Nâsırî bâzâmîme: Müntehabât ez Kitâb al-İşrâk li Mevlânâ Nâsırî-' adıyla 1944'te Leipzig'de bastırılmıştır.*” Bkz. Gölpınarlı, *Fütüvvet Teşkilatı*, 23.

Taeschner tarafından 1944 yılında neşredilen eserin 800 küsur beyitlik olduğu belirtilmektedir. Bkz. Franz Taeschner, “İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilâtı)”, çev. Fikret İşıltan, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası [İstanbul İktisat Dergisi]* 15, sy.1-4 (1953- 1954): 18, 19, 31.

Yine yukarıda da belirtildiği üzere Abdülbaki Gölpınarlı, Ahmed b. İlyas el-Harputî/Hartburtî'nin Arapça *Tuhfetu'l-vesaya*'sı (v. 108a-117b), Necmeddîn Zerkûb'un Farsça *Fütüvvetnâme*'si (v. 218b-235a) ile Nâşinâht (Anonim) *Bî-üvân*³⁸⁴ (v. 235b-240b) isimli eserlerin metnini tıpkıbasım olarak neşredip Türkçeye tercümelerini de yapmıştır.³⁸⁵

Ayasofya 2049 numaralı Mecmu'ayla ilgilenen bir diğer kişi Murtaza Sarraf olmuş; o da *Resâil-i Civânmerdân* ismini verdiği eserinde Şihâbuddin Ömer Sühreverdî'nin iki Fütüvvetnâme'si (v. 154b-181b) ile yukarıda zikrolunan Necmeddin Zerkûb'un *Kitâbü'l-Fütüvve*'sini tahkikli olarak neşretmiştir.³⁸⁶ Yine Süleyman Ateş de bu Mecmu'aya dayanarak Sülemî'nin *Fütüvvetnâme*'sini (v. 78a-99a) yayınlamıştır.³⁸⁷

Mecmu'anın 35a-77b varakları arasında bulunan Ali b. el-Hasan b. İbn Ca'deveyh'in *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'ı da nihayet Iraklı akademisyen İhsan Zünnûn es-Sâmîrî tarafından farkedilmiş ve Hülûd bint Muhammed el-Ahmedî ile birlikte tahkik ederek *Mir'âti'l-mürûât li Ebi'l-Hasan Ali b. el-Hasan b. Ca'düveyh mine'l-karni'l-ḥâmisi'l-hicrî* adıyla 2014 yılında Amman'da Dâru'l-Fâruk Yayınevi'nden neşretmişlerdir.

İbn Ca'deveyh'in *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'ından ilk bahseden kişiler Avrupa'da Franz Taeschner ve Bîşr Faris, Türkiye'de ise Muallim Cevdet ve Abdülbaki Gölpınarlı olmuştur. Eser üzerine yapılan ilk çalışma da, Âhî teşkilatı hakkında dakik çalışmaları ve eserleriyle tanınan, dostları tarafından "*Baba*

³⁸⁴ Farsça yazılmış olan bu Fütüvvetnâme'nin 235b-237a kısmının Türkçe tercümesi Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yapılmıştır. Bkz. Gölpınarlı, *Fütüvvet Teşkilatı*, 111, 113, 205, 207. Tercüme edilen kısım, fütüvvet teşkilatına girilirken içilen tuzlu su şerbetinin anlamı ve âdâbı hakkında bilgiler ihtiva etmektedir. Nesir bakımından hicrî yedinci yüzyıla ait olabileceği, konu bakımından ise İbn Mi'mâr'ın *Fütüvvetnâme*'sine benzediği belirtilmektedir. Bkz. Ali Ertuğrul, "Fütüvvetnâme'hâ ve Resâil-i Hâksârîyye (Sî Risâle)", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8, sy. 18 (2007): 352, erişim 19 Kasım 2019, <https://docplayer.biz.tr/27695394-Futuvvetnameha-ve-resail-i-haksariyye-si-risale-mukaddime.html>.

Bu metnin 237b-239b ve 240a-240b kısmının Anadolu Nâsîrî adlı bir şair tarafından yazıldığı ve Köprülü Kütüphanesi'nde 1597 numaralı Mecmu'ada 89a-100a'da bulunan metinlerle aynı olduğu belirtilmektedir. Bkz. Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-Nâmeler Üzerine Bir İnceleme*, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998), 44. Gölpınarlı, *Fütüvvet Teşkilatı*, 23.

³⁸⁵ Gölpınarlı, *Fütüvvet Teşkilatı*, 187-205, 208-226.

³⁸⁶ Bkz. Murtaza Sarraf, *Resâil-i Civânmerdân*, Tahran 1352; II. baskı 1370/1991.

³⁸⁷ Bkz. Ebu Abdîrrahman Muhammed b. el-Hüseyn es-Sülemî, *Kitâbu'l-Fütüvve (Tasavvufta Fütüvvet)*, çev. ve nşr. Süleyman Ateş, Ankara 1977.

Taeschner”³⁸⁸ şeklinde çağrılan ünlü Alman araştırmacı Franz Taeschner’dir (ö. 1967).

Aynı zamanda fütüvvet teşkilatının oluşumu ve tarihî kökleriyle ilgili araştırmaları da bulunan Taeschner, konuyla ilgili çalışmaları sırasında İbn Ca’deveyh’in eseriyle karşılaşmış olmalıdır. Taeschner, *Kitâbu Mir’âti’l-mürüvvât*’ın fütüvvetle ilgili olan kırkıncı bâbını Almancaya çevirmiş; bu çeviri, eserle ilgili yapmış olduğu değerlendirmelerle birlikte “*Documenta Islamica Inedita*”³⁸⁹ içerisinde, 107-119 sayfaları arasında neşredilmiştir. Taeschner, *Kitâbu Mir’âti’l-mürüvvât*’ın bir kopyasını, mürüvvetle ilgili çalışmalarıyla tanınan çağdaş Lübnanlı araştırmacı Bişr Fâris/Bichr Fares’e (ö. 1963)³⁹⁰ göndermiştir.

Yapmış olduğu değerlendirmelerde Taeschner, evvela İbn Ca’deveyh’in eserinin Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Seâlibî’nin (ö. 429/1038) *Mir’âti’l-mürûât* isimli eseriyle olan benzerliğine dikkat çekmiş; ancak Seâlibî’nin eserinde fütüvvete ayrılmış müstakil bir bölüm olmadığını belirtmiştir.³⁹¹

Yine bir diğer tespiti de *Kitâbu Mir’âti’l-mürüv’ât*’ın ilk sayfasının başında Ali b. Ebû Tâlib’den nakledilen hadis ve devamında yer alan *Şed ve Tekmil Hutbesi* ile ilgilidir. Taeschner bu hadisin ve söz düzeni açısından dikkat çekici bulduğu hutbenin, İbn Ca’deveyh’in kitabına ait olmadığını düşünmektedir.³⁹² Hutbe üslup ve muhteva itibarıyla değerlendirildiğinde, Halife Nasır Lidînillah’tan (ö. 622/1225) sonraki bir tarihte yazılmış olmalıdır. Zira Hutbe, saray ağzıyla yazılmış bir karakterdedir. Bu durumda Hutbenin, Memluk sultanı Eşref Halil (ö. 693/ 1293) ile

³⁸⁸ Mehmet Önder, “Franz Taeschner 8. 9. 1888 - 11. 11. 1967”, *Türk Kültürü*, sy. 64 (1968): 261.

³⁸⁹ Franz Taeschner, “Das Futuwwa-Kapitel in Ibn Ğa’dawaihis Mir’ât al-Muruwwât”, *Documenta Islamica Inedita* (Festsch f. R. Hartmann) içinde, (Berlin: Akademie Verlag, 1952): 107-119.

³⁹⁰ “*Pâris Sorbonne’da okumuş, daha sonra bir süre Almanya’da kalmış olan Bişr Fâris (1906-1963), Almanca’ya vâkıf pek az Arap yazarından biridir.*” Bkz. Jacob M. Landau, *Modern Arap Edebiyatı Tarihi 20. Yüzyıl*, çev. Bedrettin Aykaç, (Ankara:Gündoğan Yayınları, 1994) 48. Bişr Fâris’in hayatı için ayrıca bkz. Erişim 19 Eylül 2019, <https://www.hindawi.org/contributors/59095370/>.

³⁹¹ Taeschner, *Ibn Ğa’dawaihis Mir’ât al-Muruwwât*, 109.

³⁹² Taeschner, *Ibn Ğa’dawaihis Mir’ât al-Muruwwât*, 109.

Şam nâibi³⁹³ Kürt³⁹⁴ emir³⁹⁵ Alâeddin el-Hakkârî (ö. ?) arasında yapılmış olan fütüvvetle ilgili bir yazışma olma ihtimali mevcuttur.³⁹⁶

Taeschner'e göre Hutbe'nin *Kitâbu Mir'âtü'l-mürüvât'a* sonradan eklendiğine dair bir başka delil de, hutbenin yer aldığı kısım ile ilgilidir.³⁹⁷ Klasik dönem eserlerinde bir usul olarak başlıktan sonra sırasıyla besmele, hamdele³⁹⁸ ve salvele³⁹⁹ cümlelerinin yer alması âdettendir. Bunların ardından “*ammâ ba'd*”⁴⁰⁰ ifadesiyle metne giriş yapılır. Bu eserde ise hutbe⁴⁰¹ ve üzerindeki hadis, garip bir şekilde besmeleden önce yer almaktadır.⁴⁰² Üstelik Hutbe, kendi içinde besmele, hamdele, salvele cümleleri ve *ba'd* ifadesiyle başlayıp tevbe istiğfar ile sona ermektedir.⁴⁰³ Bu haliyle kendi içinde bir bütünlük arz ederken, eserden ayrı bir

³⁹³ Mustafa Kılıç, “Memluk Sultanı Eşref Halil ve Siyasi Faaliyetleri”, *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14, sy.1 (2010): 165.

³⁹⁴ Franz Taeschner, *Ibn Ğa'dawaihis Mir'ât al-Muruwwât*, 110.

³⁹⁵ Neşet Çağatay, “Anadolu'da Ahilik ve Bunun Kurucusu Ahi Evren”, *Belleten* 48, sy. 182 (1982): 428.

³⁹⁶ Taeschner, “*Abbasi devleti hâkimiyetine İran Moğolları devleti tarafından son verildikten sonra, fütüvvet beratı ve müsaadesi verme işi Mısır Memlükleri sultanlarına intikal etmiş; bunlar tarafından da, civar müsülman memleketleri beylerinden ve sultanlarından istiyenlere bu beratları gönderilmiştir. Bu cümleden Emir Alâeddin el-Hakkârî, fütüvvet libasını, kendi emirlerine, aşiret beylerine ve bütün dağlık muntakasının halkına giydirmek müsaadesini almak üzere Şeyh Abdülhamid'i, Mısır Memluk sultanı el-Eşref Halil b. Kalavun'a göndermiş ve Melik tarafından, bu müsaade ve atlasa sarılıp, misk ü anberle kokulandırılmış, ipek bir ipele bağlanıp gümüş kilitli bir sandığa konmuş olan fütüvvet libası, kılınç, tal'a, sancak, mühür, mendil gibi fütüvvet levazımı verilmiştir*”. Bkz. Neşet Çağatay, “Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi II”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, sy. 2 (1952): 76.

Neşet Çağatay, Memlük meliki Eşref Halil b. Kalavun ile Alâeddin el-Hakkârî arasında gerçekleşen bu yazışmanın ve gönderilen beratın vesikasını Franz Taeschner'in Almancaya tercüme edip 1949 yılında neşrettiğini belirtmiş ve vesikayı makalesinin 54 numaralı dipnotunda şu şekilde vermiştir: “*Bu vesika şudur: H. 691 yılı Rebiülevvel (M. Şubat-Mart 1292) ayında, Suriye valisi Emir Alâeddin'den bir mektup geldi. Bunda, Alâeddin al-Hakkârî tarafından gönderilen Şeyh Abdülhamid'in muvasalatı ve Alâeddin el-Hakkârî'nin, efendimiz sultandan, fütüvvet libasını ve kendi emirlerini ve aşiret beylerini ve bütün kendi dağlık muntakasının halkına giydirmek müsaadesini rica ettiği bildirilmiştir; çünkü onlar, fütüvvete ve elbisesine çok rağbet gösteriyorlarmış ve yalnız "hakkü'l-fütüvvet" diye yemin ediyorlarmış; ve bunlardan hiç birisinin, hiç bir zaman, fütüvvet üzerine yemin edip de yalan söyledikleri görülmemiş. Eğer fütüvvetin müsaadesi hakkında, yazılı emir verilmek lutfunda bulunulursa, fütüvvet libasının da gönderilmesi rica ediliyor. Bu, bir gömlek ve bir şalvardan ibarettir. Böylece lazun gelen hazırlıklar yapılmış ve elbise, gümüş bir sandığa konulmuş, atlasa sanılmış, misk ve anberle kokulandırılmış ve bir ipek ipele bağlanmış ve Abdülhamid'e, Alâeddin el-Hakkârî'ye giydirmek yetkisi verilmiş. Bunlarla beraber ona bir kılınç, bir tal'a, bir sancak, bir mühür ve bir mendil verilmiştir. Sultanımızın bu emri yerine getirildikten sonra, aşağıdaki seci'li hutbe isdar edildi: 'Peygamberin ashabının en asilleriyle (bundan Ali b. Ebu Tâlib kasedilmiştir) fütüvvet ensabını bağlamış olan Allah'a hamdolsun. Allah Muhammed'in beline Cebrail vasutasıyla kemer (şed) bağlamıştır. Böylece fütüvvete intisab etmiş olan herkes (fityan), onunla, babalık-oğulluk şerefini elde etmiştir. Allahın rahmeti, onun âli ve ashabi üzerine olsun*". Bkz. Neşet Çağatay, “Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi II”, 76.

³⁹⁷ Taeschner, *Ibn Ğa'dawaihis Mir'ât al-Muruwwât*, 110.

³⁹⁸ Allâhu Teâla'ya hamd ü senâ etme.

³⁹⁹ Resulüllah'a salât ü selâm getirme.

⁴⁰⁰ “Bundan sonra” ya da “imdi” anlamına gelir.

⁴⁰¹ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 3.

⁴⁰² Taeschner, *Ibn Ğa'dawaihis Mir'ât al-Muruwwât*, 110.

⁴⁰³ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 3-5.

hüviyete sahiptir. Bu durumda Hutbe, eserin ön kısmına sonradan eklenmiş olmalıdır. Taeschner'e göre: "Eğer hutbe, orijinal olarak İbn Ca'deveyh'in eserine ait olsaydı, Nasır'dan önce düzenlenmiş futuwwa/fütüvvet belgesinin varlığına ilişkin en önemli belge olacaktı."⁴⁰⁴

Abdülbâki Gölpinarlı da Hutbe'nin esere ait olmadığı düşüncesindedir. Ona göre de *Kitâbu Mir'âti'l-mürüv'ât*'in asıl metni, hutbeden sonra yer alan besmele ve dibâceden (önsöz) itibaren başlamaktadır. Ayrıca Hutbe, Ahmed b. İlyas en-Nakkaş Harputî/Hartburtî'nin Halife Nâsır Lidînillâh'ın oğlu Ebu'l-Hasan Ali'ye ithafen yazdığı *Tuhfet'l-vesâyâ*'nın mukaddimesinin son kısmı ile başlangıçtaki *Peygamberlerin Makamı ve Tanrıdan Çekinenlerin Sıfatı* bölümünün muhtevâsıyla dikkat çekici şekilde benzerlik içindedir.⁴⁰⁵

Bişr Fâris (ö: 1963), Kahire'de Ahmed Hasan ez-Zeyyât (ö. 1388/1968) öncülüğünde kurulmuş⁴⁰⁶ ve 1933-1953 yılları arasında yayımlanmış olan *Mecelletü'r-Risâle*'nin⁴⁰⁷ 1939 tarihli 97. sayısında, "el-Mürüv'e meşâdirun maṭwiye"⁴⁰⁸ başlığı altında iki elyazması eserin tanıtımını yapmaktadır. Bunlardan biri, İbn Ca'deveyh'in *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'ıdır. Bişr Fâris, eserin, Franz

⁴⁰⁴ Taeschner, *Ibn Ğa'dawaihis Mir'ât al-Muruwwât*, 110.

İbn Kayyim el-Cevziyye ve Sıbt İbnü'l-Cevziyye'nin bildirdiğine göre, Halife Nâsır'dan önce bir fütüvvet teşkilatı kurulmuş, hatta bir eser yazılmış ve bir takım belgeler düzenlenmiştir. Fakat bu bilgilerin işaret ettiği metinlerin tüm detayları hakkında bir malumat yoktur. İbnü'l-Cevzî ve torunu Sıbt İbnü'l-Cevzî, Abbâsî hilafeti döneminde Bağdad'da 473 Zilhicce/1081 Mayıs-Haziran tarihinde bir tutuklama hadisesinden bahsederler. Buna göre fırıncılık yapan İbn Resûlî el-Habbâz, kendisini re'sü'l-fityân ilan ederek bir fütüvvet teşkilatı kurmuş; fütüvvetin manasını, faziletlerini, teşkilatın kurallarını anlatan bir kitap te'lif etmişti. Daha sonra fütüvvet dâileri ile etrafa davet mektupları göndermeye başlayan bu teşkilattan haberdar olan Hanbelî mezhebi mensupları, Fatimî propagandası yaptıkları iddiasıyla bunları Abbâsî yönetimine şikâyet etmişler; yapılan tahkikat neticesinde teşkilatın lideri ile önde gelen mensupları tutuklanıp teşkilata son verilmiştir. İbnü'l-Cevzî'nin sözünü ettiği fütüvvetnâmenin akıbeti ise meçhuldür. Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin eserinde yer verdiği bu fütüvvetnâme'den bir alıntıyı Nevzat Keleş şöyle özetlemiştir: "Burada İbn Resûlî, es-Sülemi'de olduğu gibi Allâh'a hamd u sena ve Hz. Peygamber'e salât ü selâmda bulduktan sonra Kur'ân ve İslâm eksenli olarak fütüvvetin ne olduğunu açıklamaya çalışmaktadır. Allâh'ın fütüvveti yücelttiğine ve bu haliyle nübüvvet ve imâmetin mirası kıldığına işaret eden İbn Resûlî, Hz. Âdem'den beri onun, silsile halinde peygamberlere intikal ettirildiğini ifade etmektedir. Aynı zamanda fütüvvet için 'o, ariflerin bulunduğu bir süstür' diyen İbn Resûlî, onun ancak mânasını bilende ortaya çıktığını da özellikle vurgulamaktadır." Bkz. Nevzat Keleş, "Büyük Selçuklular Devrinde Bağdad'da Fütüvvet Teşkilâtının İhdasına Yönelik Bir Girişim", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 34, sy. 1 (2019), 129; Ebu'l-Ferec Abdirrahman b. Ali b. Muhammed b. el-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülük ve'l-umem*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ-Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995), 16: 211-212. Şemsüddîn Ebü'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu b. Abdullah el-Ma'rûf bi-Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-a'yân*, thk. Muhammed Enes el-Hannu-Kâmil Muhammed el-Harrât, (Dimaşk: er-Risâletü'l-'Alemiyye, 1434/2013), 19: 351, 352.

⁴⁰⁵ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 4,5; Gölpinarlı, *Fütüvvet Teşkilâtı*, 191, 192.

⁴⁰⁶ Erişim 18 Eylül 2019, <https://archive.islamonline.net/?p=8928>.

⁴⁰⁷ Bilgi için bkz. erişim 18 Eylül 2019, https://www.marefa.org/مَجَلَّةُ_الرِّسَالَةِ

⁴⁰⁸ Bilgi için bkz. 18 Eylül 2019, https://ar.wikisource.org/wiki/297_مَجَلَّةُ_الرِّسَالَةِ_العدد

Taeschner tarafından neşredilmek üzere kendisine gönderildiğini, bu sebeple Taeschner'e müteşekkir olduğunu belirtmektedir.⁴⁰⁹

İbn Ca'deveyh'in *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'ı üzerine yapılan en son çalışmalardan biri de Mücteba Şehsüvarî'ye aittir. O, *İttulâ'ât-ı Hikmet ve Ma'rifet* dergisinde İbn Ca'deveyh'in eseriyle ilgili detaylı bir tanıtım yazısı kaleme almış; bu sırada da Ayasofya 2049 numaralı Mecmu'ada yer alan risalelerin listesini vermiştir.

Şehsüvarî, tanıtım yazısında eserin metninden nakiller yaparken eserle ilgili bazı yorumlarda da bulunmuştur. Bunlardan biri İbn Ca'deveyh'in eserine verdiği *Mir'âti'l-Mürüvvât (Mürüvvetlerin Aynası)* ismine dairdir. Şehsüvarî'ye göre bu bilinçli bir tercihtir ve İbn Ca'deveyh, Nizâmülmülk'e eserini ithaf ve takdim ederken Hz. Yusuf'la ilgili bir kıssaya telmihte bulunmak istemektedir. Buna göre seferden dönen arkadaşı, Yusuf peygambere, güzelliğini kendisine gösteren bir ayna getirip hediye eder. Tıpkı bunun gibi İbn Ca'deveyh de eserine "mürüvvetlerin aynası" adını vererek Nizâmülmülk'ün ahlâkî güzelliklerine ayna tutmayı diler.⁴¹⁰

2.2.2.1. Şekil Bakımından Kitabu Mir'âti'l-mürüvvât

Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü 2049 numaralı Mecmu'a içinde 35a-77b varakları arasında bulunan ve başka bir elyazma nüshası olmayan (unique) *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*, Büyük Selçuklu Devleti idaresinde bulunan Kazvin şehrinde yaşayan muhaddis Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hasan b. Muhammed İbn Ca'deveyh er-Râzî el-Kazvîni tarafından te'lif edilmiş bir eserdir. Nizâmülmülk'ün Selçuklu sultanı Melikşâh'ın vezirliğini yaptığı yıllarda, muhtemelen 468/1076 tarihi ile Nizâmülmülk'ün vefat tarihi olan 10 Ramazan 485/14 Ekim 1092 tarihinden önce yazılmış ve Nizâmülmülk'e ithaf edilip takdim edilmiştir. Bu yönüyle takriben 940 yıllık bir tarihî geçmişe sahiptir.

Eserin elyazması nüshasının ilk sahifesinde (v. 35a), "*Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât ellefehû Ali b. el-Hasan b. Ca'düye rahmetullahi aleyhi*" şeklinde

⁴⁰⁹ Erişim 18 Eylül 2019, https://ar.wikisource.org/wiki/مطوية_مصادر_المُرُوء_297_الرسالة_العدد

⁴¹⁰ Müctebâ Şehsüvarî, "Mir'âti'l-Mürüvvât-ı İbn Ca'deveyh: Fütüvvetnâme-i Pişkeş-şodde be-Hâce Nizâmülmülk Tûsî", *İttulâ'ât-ı Hikmet ve Ma'rifet*, sy.6 (Şehrîver 1389/Eylül 2010): 36-43, erişim 1 Aralık 2019, <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/609052/-مراآت-المروآت-ابن-جعديويه-فتوت-نامه-ای-پیشکش-شده-به-خواجه-نظام-الملک-طوسی>.

harekelenmiş müellifin ve eserin isminin geçtiği bir başlık vardır. Müellif adının geçtiği diğer bir yer ise, eserin 56b sahifesindeki (yirmi dokuzuncu bab) “*Kâle sâhibu’l-kitâb Ali b. el-Hasan b. Ca’dûye*” ifadesidir⁴¹¹. Eserde müellife dair müellif ya da müstensih tarafından düşülmüş başka herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Elyazması nüsha, müellif nüshasından istinsah edilmiş, fakat nüshanın herhangi bir yerinde istinsah tarihi belirtilmemiştir.

Elyazması nüshanın sayfalarının hâricî ölçüsü 23.2 x 15.5 cm. olup metin kısımlarının yazılı olduğu dahilî ölçüsü 18 x 11.5 cm.’dir. Arapça metin, aharlı ve filigransız kâğıt üzerine nesih hattıyla yazılmıştır. Varak esasına göre her yaprağın a yüzünün sol üst köşesine numara konulmuş olup yazma nüsha 43 varak 86 sahifeden mürekkeptir. Nüshanın 35a numaralı ilk sahifesi 26 satır, 77b numaralı son sahifesi 8 satır olup 36a-77a arasında kalan diğer sahifeler 25 satırdır.

Elyazması nüshada, eserin adı olan “*Kitâbu Mir’ât*” ifadesi, mukaddimedeki “besmele” ve “*amma ba’du*” ifadesi, içindeki bablar liste halinde verilirken yazılan “*el-bâbü’l-evvel, el-bâbü’s-şânî*” gibi bab numaraları, farklı sahifelerde yer alan “*kâle, ve kâle, kemâ kâle bâ’dühû, âhâr, el-bâbü*” gibi ifadeler, şiirlerden önce “*eş-şi’ru*” ya da “*eş-şi’ru İbn Garîz*” gibi ifadeler koyu yazılmış ve bu kelimelerde bulunan “be, lam, ye” harfleri normalden fazla uzatılıp dikkat çekilmek istenmiştir. Yazı umumiyetle ince ve sık karakterlidir. Metnin istinsahı sırasında unutulmuş kelime veya cümleler, satır sonundaki haşiye kısmındaki boşluğa ilave edilmiştir.

Bu elyazması nüshanın tahkîki İhsan Zünnûn es-Sâmîrî ve Hulûd bint Muhammed el-Ahmedî tarafından yapılmış ve “*Mir’âtü’l-mürû’ât li Ebi’l-Hasan Ali b. el-Hasan b. Ca’düveyh mine’l-karni’l-hâmisi’l-hicrî*” adıyla 1435/2014 yılında Amman/Ürdün’de Dâru’l-Fâruk Yayınevi tarafından ilk baskısı yapılmıştır. *Mir’âtü’l-mürû’ât* adıyla neşredilen bu tahkikli nüsha, muhakkikin mukaddimesi, tahkikli metin, genel fihristler olmak üzere 281 sahifeden oluşmaktadır. Eserin metin kısmı 3-239 numaralı sahifeler arasında yer almaktadır.

⁴¹¹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-mürüvât*, 133.

2.2.2.2. Üslup Bakımından Kitabu Mir'âti'l-mürüvvât

Hicrî beşinci yüzyılda mürüvvet ve fütüvvete dair yazılmış ilk kitaplardan olan *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*, nesir ve nazımdan oluşan rivayet malzemelerinin harmanlanmasıyla inşâ olunmuş bir eserdir. Büyük Selçuklu devletinin ilim ve imar faaliyetlerinin hız kazandığı bir dönemde eserini kaleme alan Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh, kitabını dönemin baş veziri Nizâmülmülk'e ithaf edip sunmakla, vezirin ahlâkî meziyyetlerine, toplumu ıslâh ve şehirleri imâr edişine hayran kaldığını; onun bu numûne-i imtisâl icraatlarıyla mürüvvet ve fütüvvet adabına ve ahlakına uygun davrandığını ifade etmek istemiş olabilir.⁴¹² Bu şekilde aynı zamanda övgüye layık ahlâkî erdemlere sahip biri olarak vezirin şahsında, yaşamakta olduğu toplumun devlet adamları ve halkına, mürüvvet ve fütüvvet ahlakına dair iyi bir numune de sunmuş olmaktadır.⁴¹³

Eserini yaşadığı dönemin ilim dili olan Arapça ile te'lif eden İbn Ca'deveyh, akıcı bir üslup ve hafif ve anlaşılır bir dille yazmayı tercih etmiş; bununla zevkle okunan bir eser inşâ etme gayesi içinde olmuştur.⁴¹⁴ Ayet, hadis, şiir, darb-ı mesel, deyim, hikâye, hikmetli ve veciz sözler gibi muhtelif malzemeleri derleyerek oluşturduğu eserini, yorucu olmayan hareketli bir metin haline getirmeye çalışmıştır.⁴¹⁵ Nesirde de şiirler gibi ahenk gözeterek secî'li anlatımı tercih eden İbn

⁴¹² "Hiç şüphe yok ki Efendimiz (Allah devletini daim etsin ve nimetini kesintiden korusun) bu kitapta açıkladıklarını zaten bilmektedir. Şu kadar var ki ben onun her zaman sahip olduğu âdetini hatıra niteliğinde zikrettim. Çünkü o kendi zamanının vezirleri arasında tektir ve akranları arasında benzersizdir." İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-mürüvvât*, s. 12.

⁴¹³ "İmdi: "Muhakkak ki mürüvvet ve fütüvvet birçok manalar içeren lafızlardandır. Güzel ahlak ve övülmüş vasıfları bünyesinde barındıran iyilik ve güzelliklere konulmuş isimdir. O mürüvvet ve fütüvvetin fetâların [fütüvvet ehli], meliklerin ve emirlerin menkibelerini bir araya topladığını; (s. 12) seyidlerin ve büyüklerin meziyyetlerini tanzim ettiğini gördüm. O mürüvvet ve fütüvvetin; Sahibu'l-ecel, Seyyidu'l-âlimu'l-âdil, Kıvâmuddin, Gıyâsu'd-devle, Seyyidu'l-vüzerâ, Sadru'l-İslâm, Razî emîri'l-mü'minîn, parlıtuların efendisi (gurretü'l-evdâh), ordunun öncüsü (kâdimetü'l-cenâh), güzelliklerin cümlesi (cümletü'l-cemâl), tertibin mükemmeli (külliyyetü'l-kemâl), kasidenin can alıcı beyti (beytü'l-kasîd), gerdanlığın ortası (vâsıdatü'l-kâlâde), tâcin incisi (dürretü't-tâc), Nizâmü'l-mülk efendimizin hususiyetlerini tanzim ettiğini ve efendimizin bu [mürüvvet ve fütüvvet] mesalinde [tutulan yollarda] uzun mesafeler katettiğini gördüm. Başlı başına [mürüvvet ve fütüvvet] hakkında te'lif edilen ve orada onun faziletlerinin misalini zikreden bir kitap okumadım... Sâfi bir hizmet ve sâdik bir muhabbet, beni yüce (sâmi) Hazret (Allah onu ve dostlarını korusun) için onun nişanesini taşıyan, onun ismiyle meşhur olan ve "Mir'âti'l-mürüvvât" diye ta'bir edilen bir kitabın te'lifine davet etti." İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-mürüvvât*, s. 11-12.

⁴¹⁴ [Elinizdeki] bu kitap, mürüvvet ve fütüvvetin tefsirlerinden, taksimlerinden, genel cümlelerinden, tafsilatından, ayrıca dikkat çekici haberlerden ve zarif şiirlerden oluşur. Meliklerin kalplerini cezbeder. Kişilerin nefislerini kendine çeker. Hacmi hafif, vezni ağır, cismi küçük, ilmi büyük, dizilişi eşsiz, rivayeti yeni bir kitaptır. İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-mürüvvât*, s. 12.

⁴¹⁵ Örneğin İbn Kuteybe'nin *Uyûnu'l-ahbâr*'ı da bu tarzda yazılmış bir eserdir. Metin bir nesir olmakla birlikte ayet, hadis, şiir, hikâye, atasözü ve vecizeler bolca kullanılarak metin hareketli ve renkli kılınmıştır. Bkz. Mustafa Çağrırcı, "Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 1 Kasım 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/edebud-dunya-ved-din>.

Ca'deveyh'in naklettiği şiirler genellikle iki veya dört beyit halindedir. Nakledilen rivayet ya da şiirlerin sahiplerini bazen zikretmiş, bazen de zikretmemiştir.

İbn Ca'deveyh'in bir muhaddis olması eserinin üslubuna da yansımıştır. Neredeyse her babda vermek istediği mesajı destekleyen ve etki gücünü arttıran çok sayıda hadise yer vermiştir.⁴¹⁶ Hadisleri naklederken, metnin önünde yer alan sened zincirlerini, kitabı daha fazla uzatmaması ve okuyucuya sıkıntı vermemesi için kaldırmayı uygun görmüştür.⁴¹⁷

İbn Ca'deveyh, tertip hususunda da dikkatli davranmış; eserini, bir hutbe⁴¹⁸ bir mukaddime ve kırk bir bab halinde düzene koymuştur. Hutbe ve mukaddimeye besmele, hamdele ve salvele ile başlamış; mukaddimenin son kısmına, ele alacağı babların listesini koyarak eserinin içeriği hakkında okuyucuyu bilgilendirmiştir. Eserin son babı olan kırk birinci babın hatimesini de dua ile bitirmiştir.

İbn Ca'deveyh, birbirinden farklı konularda olan babların başına içerikten haber veren bir başlık koymuş; babların içinde de, konunun mahiyetine uygun düşen rivayetleri, önce ayet ve hadislerle, daha sonra da sahabe sözlerine öncelik vererek mümkün merteye fazilet sırasını gözetip sıralamıştır.

İbn Ca'deveyh'in bab konularını sıralaması da dikkat çekicidir. İlk babı, Kur'ân'daki ayetlerin manalarından mürüvvetle ilgili iktibaslara; ikinci babı, mürüvvetin manalarıyla ilgili peygamber, sahabe, ehl-i beyt, tâbi'ûn ve tebe-i tabi'în sözlerine ayırmıştır. Üçüncü ve dördüncü babda, mürüvvetin ne olduğuyla ilgili meliklerin ve vezirlerin sözlerine yer vermiş; sonraki bablarda da mürüvvetin açıklaması olarak gördüğü dînî-ahlâkî konuları ele almıştır.

İbn Ca'deveyh'in muhtelif rivayetleri derleyerek oluşturduğu *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*, şekil ve imla yönüyle döneminin yazım üslûbunu aksettirmesi bakımından, yer verdiği rivayetlerdeki malumatla da dönemin sosyo-kültürel tarihi bakımından değerli bir kaynak niteliğindedir. Eser, günümüzde yeniden keşfedilen

⁴¹⁶ *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'in muhakkikleri, müellifin hadislerin sahihliği hususunda pek de hassasiyet göstermediğini; bunun yerine aktarılan hadiste verilmek istenen mesajın gücünü artırıp artırmadığına dikkat ettiğini belirtmektedirler. İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-mürüvvât*, s. ۴.

⁴¹⁷ “Bu kitap kırk bir baktan oluşur. Zikrederek kitabı uzatmamak için senetlerinin pek çoğunu hazfettim. Allah yardımcımız olsun.” İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-mürüvvât*, s. 14.

⁴¹⁸ Hutbenin esere ait olmadığı hususunda Faranz Taeschner, Abdülbaki Gölpınarlı ve eserin muhakkikleri görüş birliği içerisindeyler. Bkz. Gölpınarlı, *Fütüvvet Teşkilâtı*, 85; İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-mürüvvât*, tahkik edenin mukaddimesi, ۴; Taeschner, *Ibn Ğa'dawaihis Mir'ât al-Muruwwât*, 109.

ve değeri anlaşılan mürüvvet ve fütüvvet âdâb ve ahlakının tarihî seyrini ve sosyo-kültürel gelişimini takip etme hususunda kritik öneme haizdir.

2.2.2.3. Muhteva Bakımından Kitabı Mir'âti'l-mürüvvât

Mürüvvet ve fütüvvetin esaslarını anlatmak amacıyla yazılmış mev'ıza türü bir eser olarak *Kitabu Mir'âti'l-mürüvvât* bir hutbe, bir mukaddime ve kırk bir bapta müteşekkildir. Genel olarak nakillerden oluşan muhtevası dikkatle değerlendirildiğinde muhatabına ahlak, âdâb ve terbiye kuralları hakkında amel/fiil odaklı tavsiyelerde bulunduğu görülür. Bu şekilde muhatabın mürüvvet ve fütüvvet yolunda ilerleme kaydetmesi hedeflenir. Bu yönüyle eser, aynı zamanda yazıldığı dönemin ahlak, sosyal hayat ve kültür anlayışına kısmen de olsa ışık tutar.

Müellifin, her bapta, anlatacağı bahisle ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm'de geçen bir âyet veya Hz. Muhammed'e ait bir hadis varsa, evvela bunlara yer verme gayreti içinde olduğu dikkati çeker. Anlaşıldığı kadarıyla zikredilen hadisler sıhhat dereceleri nokta-i nazarından değil bağlama ya da verilmek istenen mesaja uygun düşmeleri bakımından eserde yer almışlardır.

Metin içinde zikredilen nakiller arasında müellife mahsus ifadeler çok az bir yer tutmaktadır. Daha ziyade Kur'ân-ı Kerîm'den âyetler, geçmiş peygamberlerden ve ümmetlerden bahisler, Hz. Muhammed'den hadisler, Ehl-i Beyt'ten, sahâbeden, âlimlerden, meliklerden, vezirlerden, devlet adamlarından, hakîmlerden ve sûfilerden aktarılan özlü sözler, dikkat çekici menkıbeler, didaktik sohbetler, ibretli hikâyeler ve numûne kabilinden vak'alar ile şairlerden alıntılanan latif şiirler göze çarpar.

Bablarda ele alınan mevzûlarda genel olarak kerem sahibi ve cömert olmak, olumlu davranış göstermek, iyilik yapmak ve iyiliği teşvik etmek, layık olana ve hak edene iyilik yapmak, iyilik yapmakta acele etmek, yapılan iyiliğe teşekkür etmek, köle ve cariyelere iyi davranmak, insanları idare etmek, dostluk göstermek, özürlerini kabul etmek, affetmek, hediye vermek, bağış yapmak, sıkıntıları gidermek, mü'mini sevindirmek ve yardımına koşmak, ihvan arasında yardımlaşmak, kanaatkâr olmak, başkalarından bir şey beklememek, ahde vefa göstermek, sözleşmeye sadık kalmak, güler yüzlü olmak gibi insanı yücelten amelî değerler ele alınarak teşvik edilir. Dönemin tanınmış şahsiyetlerinden yapılan nakillerde ise güzel koku kullanmak,

güzel elbise giyinmek, yemek ve içmek, evlenmek, çeyiz ve mehir vermek, yüz ve endamı güzel olmak, bakışları öne indirmek, ziyafet vermek, şerefli ve izzetli olmak, mizahı güzel yönde yapmak, elinde bulunan imkâna göre mürüvvet göstermek hususları vurgulanır. Kaba saba olmak, kusur aramak, lakap takmak, ayıp ve fuhşa dair sözler söylemek, içki içmek gibi insanı alçaltan kötü davranışlar anlatılarak bunlardan uzak durulması tavsiye edilir.

Nadiren de olsa kendi fikrini de ifade eden müellifin, iyi insanlara duyulan özlemi dile getiren ve zamanın artık eskisi kadar keremli insanlarla dolu olmadığını belirten birçok nakle yer vermesi, özellikle vurgulanmış bir husus olabilir. Yine fütüvvet bahsinde meselenin Ahhab-ı Kehf (Mağara Ashabı) bağlamında ele alınması ve fütüvvetin bu hadise üzerinden tarif edilip yorumlanması da dikkat çekicidir.

Muhtevası genel olarak bu hususları içeren *Kitabu Mir'âti'l-mürüvvât* Ali b. Ebî Tâlib rivayetiyle nakledilen kudsî bir hadisle başlar (s.3). Mi'raç gecesi Hz. Muhammed'in Rabbine: “*Amellerin en faziletlisi hangisidir?*” sorusuyla başlayan hadis, soru-cevap usulüyle devam eder. Allah'a tevekkül etmek ve O'nun taksim ettiğine rıza göstermek en faziletli amel olarak tarif edilir. Allah'ın muhabbetini kazanmış kimseler olarak Allah için birbirini sevenler, şefkat gösterenler ve Allah için bir araya gelenler ve O'na tevekkül edenler gösterilir. Bunların Allah'ın muhabbet ve rızasını elde etmiş kimseler olduğu belirtilir.

Mürüvvet ve fütüvvet sahibi olmak isteyenlere tavsiyeler içeren bu hadisin ardından “*Şed ve Tekmil Hutbesi*”⁴¹⁹ gelir (s. 3-5). Hutbe “*Fütüvvet ehlini, yaratılanların en keremlisi kılan Allah'a hamdolsun.*” diyerek başlar. Hz. Muhammed'e salat ve selam ile devam eder. Fütüvvet libasının Kur'an'da zikredilen takva elbisesi olduğu söylenir. Bu libası oluşturan temel düsturların, mürüvvet ağacının beş unsuru olan “*sıdk, takvâ, emânete riayet, namazı edâ ve zinayı terk*” olduğu ifade edilir. Bu esaslara dikkat eden taliplerin ulvî makamlara yükseleceği, bu esaslara muhalet edenlerin ise fütüvvet mensubu diğer kardeşlerinin dostluğundan mahrum kalacağı, Melikü'd-Deyyân'ın gazabına terkedileceği bildirilir. Bundan sonra bu yolda yürümeye niyet etmiş olan genç talebeye: “*Ey genç talebe!*” diye

⁴¹⁹ Eserin muhakkikleri *Şed ve Tekmil Hutbesi*'nin, metni istinsah eden müstensih tarafından esere sonradan ilave edilmiş olabileceği kanaatindedirler. Eserin muhtevasında ve müellife ait olan ikinci mukaddimede böyle bir hutbeden bahsedilmemiş olmasının da bu hususu desteklediği görüşündedirler.

seslenerek bu yolun Hz. Ali'nin yolu olduğu hatırlatılır. Bu sebeple genç sâlike, zikredilen şartlara sımsıkı sarılması, açıklanan şeylere bağlı kalması, fütüvvet ehli olan kardeşlerinin haklarını bedeni ve malıyla gözetmesi, masum olarak vasıflandırılan imamları takip etmesi, Allah'tan yardım dilemesi ve doğru yola erıştirdiği için O'na hamd etmesi tembih edilir. Hutbenin son kısmında, fütüvvet yolunda muvaffak olmayı, kardeşlik haklarını eda edebilmeyi, günahkârlığı ve azgınlığı terk etmeyi dileyenlerin ve güzel işler yapanların Allah tarafından rızıklandırılmasını temenni eden dua cümlesi yer alır.

Muhtemelen metne sonradan ilave edilmiş olan bu kısımların ardından eserin isminin, yazılış amacının, kime ithaf edildiğinin ve bölüm başlıklarının zikredildiği “*Mukaddime*” bölümü gelir (s. 7-16).

Besmele, hamdele ve salveyle başlayan Mukaddime'nin girişinde, “*Allah Sübhânehu, insana, dostluk (ülfet) ve yakınlık (kurbet) sahipleri yanında güzel sohbeti farz, fütüvveti gerekli kıldı. Mürüvvet yolunun âdâbını kitabında açıklayarak bunu ona (insana) öğretti ve gösterdi*” (s. 7) denilerek metnin güzel bir sohbet tarzında sunulmak istendiği açığa vurulur. Fütüvvet sırlarının Hz. Ali'ye Hz. Muhammed'den aktarıldığı, bu sırrın ise Hz. Âdem'in yaratılışından öncesine dayandığı, Hz. Âdem'den on iki bin sene önce Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin aynı nurdan yaratıldığı ve Âdem'in tövbesinin aktarılan bu kelimelerle tamamladığı söylenerek fütüvvetin mana itibarıyla köklerine, dolayısıyla da kudsiyyetine işaret edilir. Fütüvvetin “*kilitli bir kapı*” olduğu, anahtarının “*fütüvvetin eserlerinin yüzlerinde zahir olduğu, hakiki sevgi ve şefkat ehli, keramet sahibi kimselerde*” (s. 9) bulunduğu ifade edilerek “*Allah'ın aziz kitabında belirtilen bu sıfatlar*”la “*vasıflanmış ehlullahın ikame ettiği tüm esasların fütüvvette olduğu*” (s. 9) vurgulanır ve bu yolla fütüvvet ile tasavvuf arasındaki münasebet kurulmuş olur Bundan sonra amelin aslının niyet olduğu söylenir, niyetin önemine vurgu yapılır ve önce niyetlerin ıslah edilmesinin lüzumu belirtilir. “*Bu övülmüş ahlâk ve kemâle erişmiş vasıflardan başkası boş ve fânidir*” denilerek “*Allah'ın hikmet ve hükmüyle va'd ettiklerinin ancak böyle kimselerle gerçekleşeceği*” (s.10-11) ve böylesi bir ahlaka sahip kimselerin “*yeryüzüne varis*” olacakları bir âyetle destekleyerek verilir; (s.10-11) Böylece samimi bir niyetle bu yola giren fütüvvet sahiplerinin elde edecekleri netice de belirtilmiş olur. Şu dua cümlesiyle de Mukaddime'nin girişi

tamamlanır: “Allah’ım, hidayetinde basiretimizi aç. Emirlerine riayetle bizi şerefendir. Bizi nasihatten faydalananlardan ve güzel davranışlarını artıranlardan kıl. ‘Kim Allah’a güvenirse O, ona yeter. [Kesinlikle Allah emrini yerine getirir.] Allah her şey için bir ölçü koymuştur.’ Azîm ve yüce olan Allah’tan başka hiçbir güç ve kuvvet yoktur.” (s. 11).

Kitabın yazılış amacının dile getirildiği kısım, çok manalar içeren ve güzel ahlakın övülmüş olan sıfatlarını üzerinde toplayan mürüvvet ve fütüvvetin, fityanlar, melikler ve emirler için faziletleri bir araya topladığı; seyyidler ve büyükler için hususiyetler barındırdığı ifade edilerek başlar. Eserde bahsedilen mürüvvet ve fütüvveti ait tüm vasıfların Nizâmülmülk’te var olduğu belirtilerek kendisi mahsus bazı sıfatlarla methedilir: “O mürüvvet ve fütüvvetin; Sahibu’l-ecel, Seyyidu’l-âlimu’l-âdil, Kıvâmuddin, Gıyâsu’d-devle, Seyyidu’l-vüzera, Sadru’l-İslâm, Razî emîri’l-mü’minîn, parıltıların efendisi (gurretü’l-evdâh), ordunun öncüsü (kâdimetü’l-cenâh), güzelliklerin cümlesi (cümletü’l-cemâl), tertibin mükemmeli (külliyyetü’l-kemâl), kasidenin can alıcı beyti (beytü’l-kaşîd), gerdanlığın ortası (vâsıdatü’l-kılâde), tâcın incisi (dürretü’t-tâc), Nizâmülmülk efendimizin hususiyetlerini tanzim ettiğini ve Efendimizin bu [mürüvvet ve fütüvvet] mesalikinginde [tutulan yollarda] uzun mesafeler katettiğini gördüm. (s. 11-12). Onun “akranları arasında benzersiz” (s. 11) olduğu belirtilir. Sâhib b. Abbâd’dan nakledilen bir şiirle de bu durum desteklenir:

Tıpkı Sâhip Ebu’l-Kasım İsmail b. Abbâd’ın dediği gibi:

*“Gittiler ahitlerine güvenilen kimseler
İşte böyle bozuk bir zamandır bu zaman
Kaldı yeryüzünde bir tek kişi, işte sen
İhsanı bol, o biricik kişi işte sensin sen” (s. 12-13).*

Eserin yazılma amacı, adı ve kime ithaf edildiği de şu şekilde belirtilir: “Başlı başına [mürüvvet ve fütüvvet] hakkında te’lif edilen ve orada onun faziletlerinin misalini zikreden bir kitap okumadım. Letâif ve Zarâif’in derlenmesi dışında işaretlerin/parıltıların (Lüma’) farklı yerlerinde meveddetin/[mürüvvetin?] zikrine dair kısımlara baktım. Sâfi bir hizmet ve sâdık bir muhabbet, beni, yüce (sâmî) Hazret (Allah onu ve dostlarını korusun) için onun nişanesini taşıyan, onun ismiyle meşhur olan ve “Mir’atü’l-mürüvvât” diye ta’bir edilen bir kitabın te’lifine davet etti.” (s. 12). Eserin “mürüvvet ve fütüvvetin tefsirlerinden, taksimlerinden, genel

cümlelerinden, tafsilatından, ayrıca dikkat çekici haberlerden ve zarif şiirlerden” oluştuğu, *“Hacmi hafif, vezni ağır, cismi küçük, ilmi büyük, dizilişi eşsiz, rivayeti yeni bir kitap”* olduğu söylenir ve üslup ve içeriğe temas edilir (s. 12). *“Hiç şüphe yok ki Efendimiz (Allah devletini daim etsin ve nimetini kesintiden korusun) bu kitapta açıkladıklarını zaten bilmektedir. Şu kadar var ki ben onun her zaman sahip olduğu âdetini hatıra niteliğinde zikrettim. Çünkü o kendi zamanının vezirleri arasında tektir ve akranları arasında benzersizdir.”* (s. 12) denilerek de eserin yazıldığı ve kendisine ithaf edildiği sırada Nizâmülmülk’ün hayatta ve gücünün zirvesinde olduğu ima edilmiş olur.

Mukaddime’nin sonunda eserinin kırk bir baptan oluştuğu, senedlerin zikriyle kitabın çok uzamaması için çoğu senedlerin hafzedildiği belirtilir ve bap başlıkları bir liste halinde sıralanır. Bu kısım da bir dua cümlesiyle son bulur: *“Ben, sâlih ve sâdık bir niyet ve saf bir akideyle, kapıların açıldığı yerden Allah Teâlâ’ya yöneldim. Allah doğruları başarılı kılsın.”* (s.14-16).

Birinci Bab *“lafzı geçmediği halde Kur’ân’da mürüvvetle ilgili manen yapılan atıflar hakkında”* (s. 17-22) olup peygamberimizin ahlakının yüceliğini anlatan bir âyet ve iki hadisle başlar. Ardından mürüvvetin manalarını içeren diğer âyetlere yer verilir. Ancak gerek müellif tarafından yapılan işaretlerde gerekse aktarılan rivayetlerde merkez konumunda yer alan âyet şudur: *“Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği (ihسان), akrabaya yardım etmeyi (i’tâ’) emreder, çirkin işleri (fahşâ), fenalık (münker) ve azgınlığı (bağy) da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”* (en-Nahl 16/90). Âyette vurgulanan adalet, iyilik ve akrabaya yardım kavramlarına dikkat çekilir; bu kavramların karşısı olarak verilen çirkin işler, fenalık ve azgınlık üzerinde durulur. Bu şekilde mürüvvetin ne olduğu hususundaki her şeyin Kur’ân-ı Kerîm’de verildiği okuyucuya hissettirilir.

İkinci Bab (s. 23-27), *“mürüvvet hakkında ve fütüvvetin manaları hususunda ifade edilenler”* başlığını taşır. Mürüvvet hakkında Ali b. Ebî Talib ile İbn Rafî‘ rivayetiyle gelen iki hadisle konuya giriş yapılır. Ardından sırasıyla Ehl-i Beyt’ten Ca’fer b. Muhammed es-Sadık, sahabeden Amr b. Âs’ın oğlu ilk sûfilardan Serî es-Sakatî, tebeü’t-tâbi‘în neslinden hadis hâfızı Mis’ar b. Kidâm, tabi‘în neslinden ve Medine fukahâsından Rebiâtü’r-Re’y, sahabeden Amr b. Âs, tabi‘înden Muhammed

b. Ümran, Basra dil mektebinin önde gelen simalarından şiir ve ahbâr râvisi Asmaî, sahabeden olup Emevîlerin Kûfe vâlisi olan Muğîre b. Şû'be ve Velid b. Ukbe, Basralı meşhur tâbîî Hasan el-Basrî, adil hükümdar Nûşirevân'ın veziri Büzürcmihr, tâbî'în âlimi ve kadı Meymûn b. Mihrân, kıraat âlimi İbn Mücâhid ve tâbî'în âlimi Zeyd b. Eslem'in oğlu ve talebesi Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'in mürüvvet hakkındaki görüşleri aktararak mürüvvetin ne olduğuna dair genel bir kanaat oluşturulur. Aralarda verilen şiirlerle de metin renklendirilir.

Üçüncü Bab (s.28-33), melikler ve sultanların mürüvvet hakkında söylediği sözlere ayrılmıştır. Evvela idarecilerin varlığının lüzumu anlatılır. Ardından “*sultana itaat etmenin ona ikram etmek*” anlamına geldiği belirtilerek “*sultanlara, iştirip itaat etmek yoluyla ikram etmek*” reayanın vazifesi, “*reaya arasında adaletle hükmetmenin*” de sultanın vazifesi olduğu ifade edilir. (s. 28) Devletin bekasının adaletle hükmetmeye bağlı olduğu söylenerek idarecinin önemini ortaya koyan iki hadis nakledilir. Daha sonra meliklerin mürüvvet hakkında söyledikleri sözlere yer vermeye başlanır. Kendilerinden nakil yapılan emir ve melikler arasında Behram b. Behram, Mühelleb b. Ebî Sufre, Abdullah b. Tahir, Seyfüddevle Ali b. Ubeydullah b. Hemdânî, Emir Kâbus ve Gazneli Sultan Mahmud gibi yaşadığı coğrafya civarında hükûmet etmiş ve muhtemelen de mürüvvetli davranışlarıyla zihinlerde iz bırakmış olan isimler vardır. Ayrıca “*emîr*” ve “*hakîm*” arasında geçen ve sultan ve tebaası arasındaki ilişkilere dair tavsiyeleri soru-cevap şeklinde işleyen uzun bir metin de dikkati çeker (s.30- 33).

Dördüncü Bab (s.34-37) “*vezirlerin mürüvvetine dair sözleri hakkında*” olup iyi ve kötü veziri karşılaştıran iki hadisle başlar. Abbâsî Halîfesi Me'mûn'un vezirlerinden el-Hasan b. Sehl'den aktarılan: “*Şeref, müsriflik derecesinde eli çok açık olmakladır. Gönül genişliği ancak gönlü ıslah eder.*” (s. 24) sözü, mürüvvetin önemli ilkelerinden olan cömertliği öne çıkartır. Bu babda da mürüvvet hakkında kendisinden nakiller yapılan bazı vezir isimleri dikkati çeker: Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî, el-Hasan b. Sehl, Ahmed b. İsrâil, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Musa (b.) el-Furat, Ebu'l-Fazl el-Bel'amî. İdarecinin önemini vurgulayan bir şiirden sonra vezirlik veya emirlik yapanlara tavsiye amaçlı olduğu hissedilen bir hadisle bab sona erer.

Beşinci Babda (s.38- 41) “*akıl ve aklın mürüvveti hakkında*” söylenmiş sözlere yer verilir. Aklı doğru kullanmak, güzel ahlak için gerekli bir öncelik olarak görülür. Sahabe, tabi’în, hadis râvisi, tasavvuf âlimi ve zâhid kimselerin yanında daha önce bahsi geçmiş olan Nûşirevân’ın veziri Büzürcmihr de kendisinden nakil yapılan isimler arasında yer alır. Metin aklın önemini anlatan bir şiirle son bulur.

Altıncı Bab (s.42- 45) “*güler yüz ve mütebessim çehre*”nin önemini anlatmaya tahsis edilmiştir. Önce konuyla ilgili bir hadise, ardından Hızır’dan Hz. Musa’ya yapılan bir tavsiyeye yer verilir. Sonra da Cahiliye dönemi Mu’allaka şairlerinden Züheyr’in ve onun takipçilerinden adı zikredilmeyen bazı şairlerin şiirleri aktarılır. Halîfe Me’mûn’un mektubuna eklediği bir şiir de konuyla ilgili olması dolayısıyla metinde yer alır. Ayrıca Attâbî’den ve adı verilmeyen diğer şairlerden de şiirler nakledilir ve bir hadisle baba son verilir.

Yedinci Bab (s.46-48) “*ahlak güzelliği ve onda bulunan mürüvvet*”e dairdir. Hz. Âişe’nin ağzından Resûlullah (s.a.v)’ın ahlakıyla ilgili sözler aktarılır; sahabe, tabi’în, fakih, sûfi olarak tanınmış meşhur bazı kimselerin ahlakla ilgili sözlerinden nakillerde bulunulur.

Sekizinci Bab (s.49- 60) “*cömertlik ve mal ihsanı hakkında*” söylenen sözlere dairdir. Konu epeyce geniş bir çerçevede ele alınmış; meşhur devlet adamlarının cömertliklerinden örnekler verilerek işlenmiştir.

Konuyla ilgili bir hadisten sonra Halife Me’mûn’un Basra emîri Muhammed b. Abbâd el-Mühellebî’nin malını telef edecek kadar cömertlikte ileri gittiğini anlatan bir nakle yer verilir. Hz. Âişe’nin elbisesini yamalayarak giymek durumunda olmasına rağmen Halife Muâviye’nin gönderdiği yüz bin dirhem paranın tamamını eline geçer geçmez tasadduk ettiği aktarılır. Hâlid b. Yezid eş-Şeybânî’ye üç gün misafir olan bir Bedevî’nin, gitmek üzereyken Hâlid’in cömertliği üzerine söylediği şiirlere ve bu şiirleri çok beğenen Hâlid’in her bir şiir için yüz bin dirhem vermesine değinilir. Yine Arapça darb-ı mesellerde cömertliğiyle meşhur olan Ma’n İbn Zâide’nin bir şairin kendisine yazdığı bir şiire karşılık neredeyse bütün malını vermek istemesini anlatan bir hikâyeye zikredilir. Hevâzin kabilesinden bir kadının çaresizliğini ve perişanlığını Hâlid b. Abdullah el-Kasrî’ye anlatması üzerine Hâlid’in cömert ve âlicenaplığını gösteren cevabına yer verilir. Cömertliğiyle meşhur Esmâ b.

Hârice'nin şu sözü de cömertliğin seviyesini göstermek bakımından nakledilir: *“Hiç kimseye yüz suyu döktürmedim. Yüz suyu dökecek olan kimseye vereceğim her bedeli de, dökeceği yüz suyundan daha kıymetsiz buldum.”* (s. 53)

Yezid b. el-Mühelleb'in Haccâc'ın ordusunda tutuklu iken, kendisine şiir okuyarak yardım isteyen bir A'râbî'ye, kurtuluş fidyesi olarak elinde tuttuğu elli bin dirhemi tereddütsüz vermesinden ve bu cömertliğinden etkilenen Haccâc'ın da onu serbest bırakmasından bahsedilir. Ali b. İsbâ'nın cömertliğine örnek verilirken, kendisini kandırarak mal elde etmeye çalışan adamın yalan söylemesine aldırış etmeden ona bağış yapmayı sürdürmesi anlatılır. Ma'n İbn Zâide'nin, yeni doğan çocuğuna Ma'n adını koyduktan sonra kapısına gelip şiir okuyan bir A'râbî'ye okuduğu her beyte karşılık iki bin dinar vermesi ve altıncı beyitten sonra hazinesinde dinar kalmayınca A'râbî'nin ağzını inciyle doldurması hikâyeye edilir. Şair Ebû Dülef'in kendisini şiirle öven bir A'râbî'ye bin dirhem ve bir şiirle karşılık verdiğini anlatan Asmaî'den bir rivayet nakledilir. Leys b. Sa'd'ın cömertliğiyle ilgili olarak da şu rivayet nakledilir: *“Harun er-Reşîd, Malik b. Enes'e beş yüz dinar gönderdi. Bu husus Leys b. Sa'd'a ulaştı. O da [Malik'e] bin dinar gönderdi. Harun er-Reşîd gazaplandı ve şöyle dedi: “Ben ona beş yüz dinar gönderdim. Sen ise ona bin dinar göndermişsin. Sen benim raiyyetim değil misin?” [Leys şöyle] dedi: “Ey Mü'minlerin emiri, benim bir günlük kazancım bin dinardır. Bir günlük gelirimden daha azını ona vermekten hayâ ederim.”* (s. 56)

Hammad b. Seleme'nin, Kûfe'ye zekât mallarını toplamak için gelen Ebu Ziyad'dan maddî yardım olarak bin dirhem isteme niyetinde olan bir kişiye, çıkarıp beş bin dirhem vermesi İbnü's-Semmâk rivayetiyle aktarılır. İbn Ebî Bekre'nin cömertliği hakkında Ubeydullah es-Serrâc'dan şu rivayet nakledilir: *“İbn Ebî Bekre, sağından kırk ev, solundan kırk ev, ardından kırk ev, önünden kırk ev olmak üzere komşularına sair nafakalarıyla beraber infak ederdi. Onlara kurbanlıklar ve bayramlık elbiseler gönderirdi. Bayramın her bir günü yüz Memluk askerini âzat ederdi.”*(s. 57).

Ömer b. Ebî Rebî'a'nın, bir gece, tavaf yaparken karşılaştığı maddî durumu yeterli olmadığı için âşık olduğu kızla evlenme cesareti olmayan ve Kâbe'nin örtüsüne yapışarak ağlayıp nidâ eden gençle ilgili bir hikâyeye aktarılır. Esmâ b.

Hârîce'nin cömertliğini gösteren bir kıssaya yer verildikten sonra, onun meşhur sözü yeniden zikredilir: *“Ben hiç kimseye yüz suyunu döktürtmedim. Yüzsuyuna hürmet göstermiş olmanın karşılığını da dünyadan benzeri bir şeyle gördüm.”* (s.58- 59) Ardından şair el-Ahtal'ın Esmâ b. Harice'yle ilgili bir şiirine yer verilir.

Hz. Âişe'nin, önemli bir sıkıntısı için kendisinden para isteyen dayısı Münkedir'e vermek üzere yanında hiç bir şey yokken, kendisine gönderilen on bin dirhemi şahsı için hiç bir şey ayırmadan olduğu gibi dayısına göndermesi anlatılır. Saîd b. el-Âs'ın cömertliğinden söz edilir ve onun cömertliği karşısında ağlayan adamın şu sözüne yer verilir: *“Şu yer (yeryüzü) hususunda ağlıyorum ki senin gibi bir adamı yer.”* (s. 60)

Nebi'nin kendisinden yardım isteyen bir adama *“iki dağ arası[nı kaplayacak kadar] bir koyun sürüsü”* vermesi üzerine, adamın kavmine söylediği söz Enes b. Malik'ten rivayetle aktarılır: *“Teslim olun. Allah'a yemin olsun ki Muhammed, fakirlik korkusu olmadan atıyyeler dağıtıyor.”* Nihayet bab *“fityandan biri”* nin şu sözüyle sona erer: *“Şüphesiz dünyadan başkasını istemeyen şu adam var ya! Dini ona dünya ve içindekilerden aziz oluncaya kadar yürüyemez.”* (s. 60)

Dokuzuncu Bab (s.61-65) *“evet” demenin medhi ve “hayır” demenin zemmi hakkında aktarılan şeylere dair*’dir. Konu Resûlullah'ın kendisinden bir şey istendiğinde asla *“hayır”* demediği hakkında aktarılan bir rivayetle başlar. Hâlid b. Abdullah el-Kasrî, Ebû Müslim Abdullah b. Ca'fer gibi tarihi şahsiyetlerin insanları reddetmediğine dair hayatlarından örnekler verilir. Abdullah b. Şeddâd b. Evs'in oğluna yaptığı şu vasiyetle devam eder: *“Ey oğulcuğum, iyilik yapmaktan (ma'ruf) el çekme. Çünkü zaman gizli ve açık olarak felaketlerle, günler de iniş çıkışlarla doludur. Nice rağbet eden kimse rağbet ettiğine ulaşmış ve talep ettiği şeyi elde etmiştir. Bil ki, şüphesiz zamanın çeşitli renkleri vardır. Kim onun ardına takılıp giderse alçaklığa dûçar olur...”* (s.62) İnsanların bir ricası söz konusu olduğunda, onları *“hayır”* diyerek reddetmek yerine *“evet”* diyerek kabul etmenin mürüvvete daha uygun düştüğünü vurgulamak için bir kaç şiirden misaller getirilir.

Bundan sonra *“Ye's (beklenti içinde olmamak)'e gelince”* (64) ifadesiyle kısa bir not kabilinden *“Ye's”* konusuna geçilir (s.64-65). Başkalarından bir şey beklemeksizin elindekiyle yetinmek ve kendi imkânlarıyla ayakta durma çabası

içinde olmak anlamında kullanılan “Ye’s” kavramı, kanaat etme hususunda kişiyi başarıya götüren şey olarak ele alınır. Ardından bu davranışı öven, teşvik eden şiirler aktarılır. Özellikle şu şiir, “ye’s”in tamahın zıttı olarak görüldüğünü anlatması bakımından önemlidir:

*“Vasıflandım ye’s ile sığındım zamandan,
Beni ulaştırdı izzete ve mülk sahibi kıldı beni işimde,
Ye’s içinde olmak, tamahın zilletinden emin kılar,
Olmazsa fetâda azim, sabır da az olur.”*(s.64)

Onuncu Babda (s.66- 67) sekizinci babda olduğu gibi cömertlik ve mal ihsan etmeyle ilgili rivayetlere yer verilir ve bab öncekilere benzer şekilde “*Cömertliğin Medhi ve Cimriliğin Zemmi Hakkında*” (s.66) başlığını taşır. Evvela cömertlik hakkında söylenmiş hadis, dua, söz ve rivayetler aktarılır. Hz. Muhammed’in cimrilik hakkında: “*Allah’ım, cimrilikten ve korkaklıktan sana sığınırım*” (s.66) şeklinde dua ettiği ve Câhiliye döneminde de cömertliğin efendi olmanın şartları arasında sayıldığı zikredilir: “*Câhiliye ehli, üzerinde şu altı haslet bulunmayan kimseyi efendi addetmezlerdi: Cömertlik, yiğitlik, sabır, hilm, beyan, tevazu. Bu altı şey İslam’da takva ile tamamlandı.*” (s.67) Bab, Hz. Muhammed’den rivayet edilen şu hadisle son bulur: “*Nebî (Allah’ın salat ve selamı ona olsun) şöyle dedi: “Elbette fâsık bir cömert, (Aziz ve Celil olan) Allah’a cimri bir âbiden daha sevimli gelir.”*” (s.67).

On Birinci Bab (s.68-69) “*Ma’rûf/iyilik ve Onda Bulunan Fazilet ve Mürüvvet Hakkında*” başlığını taşır. Güzel ve iyi davranış manasına geldiği anlaşılan ma’rûf hakkında İbn Abbas’tan ve Kabîsa b. Bürme el-Esedî’den rivayet edilen iki hadise yer verilir. Rivayet edilen ikinci hadis müellifin şu yorumuyla son bulur: “*Kabîsa b. Bürme el-Esedî şöyle dedi: “Nebî (Allah’ın salat ve selamı ona olsun)’nin yanında iken onun şöyle dediğini işittim: Dünyada ma’rûf ehli olan ahirette de ma’rûf ehlidir. Dünyada münker ehli olan ahirette de münker ehlidir.”* Ve bu “*onlar ahirette münker ehlidir*” sözünün manası şudur: “*Bu ehl-i münker, mezalim, katl ve gıybet gibi büyük günahlar ve gayrısını işlemiş olan ashâb-ı kebâirdir. Onlar, inkâr ehli olmalarından dolayı dünyada insanlara çektiydikleri azap gibi kıyamette ateşte azap çekeceklerdir.*” (s.67- 68)

On İkinci Bab (s.71-72), “*Sıkıntıya Dûçar Olmadan Önce Hediye Vermek ve Mü’mini Sevince Gark Etmek Hakkında*” başlığını taşır. Hz. Muhammed’den, sahabelerden ve tabi’inden mü’mini sevindirmek, kardeşinin hâcetini gidermek, insanların ihtiyacına koşmak ve teşvik etmek hakkında birçok rivayete yer verilir.

On Üçüncü Bab (s.73-75), On Birinci Babda işlenen ma’rûfun başka bir yönden ele alınmasıyla ilgili olup “*ma’rûfun teşvik edilmesi hakkında*”dır (s.73). Verilen rivayetler içinde dikkat çeken bir hadis şöyledir: “*Nebî (selam ona olsun) şöyle dedi: “Her ma’rûf (güzel davranış) bir sadakadır. Karşılaştığın kardeşine güler yüz göstermen de, kendi tencerenden kardeşinin kabına bir kepçe koyman da ma’rûftandır.”* (s.74) Hz. İsa’ya atfedilen bir söz de şöyledir: “*İsa b. Meryem (Allah’ın salâtı ona olsun): “O şeyi çoğaltın, ateş yemeyin” dedi. “O şey nedir?” dediler. “Ma’rûftur” dedi.*” (s.74)

On Dördüncü Bab (s.76- 78), “*Ahde Vefa Göstermek, Sözleşmeye Sadık Kalmak ve Lutfâ Riayet Etmek Hakkında*” başlığını taşır. Yalandan sakınmakla ilgili nakledilen bir hadisten sonra İsrailoğulları döneminde yaşandığı rivayet edilen bir hikâyeye yer verilir. Hikâyede borcuna sadık olan bir kişinin yaşadığı güçlüklerle rağmen borcunu ödemek için gösterdiği çaba anlatılır. Hikâyenin sonunda Ca’deveyh’in şahsî yorumu şu şekildedir: “*Söze vefa gösterilince, [Allah da] kullarının vefasını muhafaza etti. Kendisinden bir fazilet olarak böyle ikramla ona ikramda bulundu. Tefsirlerden birinde “Şüphesiz o sözünde sadıktır” ayetinin manası hakkında şöyle denildiğini gördüm: “Bir adam diğer adam gelinceye kadar sözleştikleri yerde duracağını vaat etti ve vaat ettiği yerde bir yıl bekledi.”* (s.78). Bab, ayyârların piri Nuh el-Ayyâr’ın fütüvvet hakkında sorduğu soruya Ebû Hafs el-Hıyeriyye’nin verdiği şu cevapla sona erer: “*O şöyle dedi: “Ayyarların fütüvveti ibadetin ifasıdır. Ariflerin fütüvveti hatıra vefa ve fikri muhafaza etmektir.”* (s.78)

On Beşinci Bab (s.79-83), On Birinci ve On Üçüncü Babda ele alınan ma’rûfun bir başka yönü, “*ehline ve hak edene ma’rufla muamele etme hususunda*”dır. Yahudi iken Müslüman olmuş sahabe Abdullah b. Selam’dan aktarılan İsrailoğullarına dair bir hikâyeye konuya giriş yapılır. Bir adam ile bir yılın arasında geçen hikâyede, adamın iyilikseverliğine ihanetle karşılık veren

yılanın cezasını nasıl bulduğu anlatılırken, ma'rûfla muamelenin hak eden kişiye yapılması gerektiği mesajı verilir.

On Altıncı Bab (s.84-87), “*Ma'rûfla Muamelede Acele Etme Hususunda*” başlığını taşır. Önceki bölümün bir nevi devamı olan bu babda, dünya hayatının kısa olması sebebiyle iyilik yapmak için fazla vakit olmadığı ve acele etmek gerektiği anlatılarak ma'rûf ile geçmekte olan zaman arasında bir ilişki kurulur. Dolayısıyla da zamanla ilgili kavramlara bolca vurgu yapılır. Hz. Muhammed'den hadisler, ehl-i beyt, sahabe, âlim, sûfi ve devlet adamlarından sözler ve şiirler nakledilir. Nakillerde vakit, saat, an, dün, bugün, yarın, zaman, dehr, devir, felek, dünya, ömür, hayat, ölüm ve sûr gibi kelimelere yer verilir.

Mana itibariyle ise dünün geçtiğinden, yarının ise belirsiz olduğundan hareket edilerek içinde yaşadığımız bugünün henüz geçmeden kıymetinin iyi bilinmesi gerektiği hissettirmeye çalışılır. Ömrün kısalığından, zamanın çabuk geçtiğinden, dehrin fani ve cefalı, devrin keskin, feleğin kararsız, mütedevvir ve ciddi olduğundan bahsedilerek meşguliyetten önce boş vaktin, ölümden önce hayatın fırsat olarak görülmesi tavsiye edilir. Bu fırsatın da mümkün olduğunca çok iyilik yapılarak değerlendirilmesi gerektiği; iyilik yapma fırsatı önüne çıktığında, sanki cennetin kapısı açılmış gibi iyilik yapmaya koşmak lazım geldiği; ölüm anı geldiğinde, zahîre olarak mal biriktirmiş olan kişinin değil, çok iyilik yapmış olan kişinin sevinçli olacağı anlatılır. Gençlik, sağlık, zenginlik, boş vakit, mal, imkân ve iktidarın her zaman elde olmayacağı; bunlar elde varken iyi değerlendirmek gerektiği, sûra üfleninceye kadar ancak ma'ruf kimselerin adlarının baki kalacağı belirtilir.

On Yedinci Babda (s.88-90) “*Ma'rûfun Mükâfatı ve Ma'rûfa Karşı Yapılan Teşekkür Hakkında*” başlığı altında ma'rûf konusu işlenmeye devam edilir. Mana itibariyle iyiliğın kıymetini bilmek, şükretmek ve nankörlük etmemek anlatılmaya çalışılır. Hz. Muhammed'den aktarılan bir hadiste, kendisine hediye sunulan kimseye hediye sahibi yanındaysa teşekkür etmesi, yanında değilse hediye sahibini yücelten bir söz söylemesi tavsiye edilir. Şayet suskun kalırsa, nankörlük etmiş olacağı bildirilir. Hz. Muhammed'in talebi üzerine Hz. Âişe'nin şair İbn Garîz'den aktardığı bir şiire yer verilir. Şiirde, herkesin bir gün zayıf düşebileceği, bu sebeple zayıf ve düşkün kimselerin hor görülmemesi gerektiği, iyiliğın mükâfatı olarak bir teşekkürün

ya da yüceltici bir sözün kâfi olduğu, kerem sahibi olmak isteyen bol bol iyilik yapması gerektiği bildirilir. Hz. Âişe'den nakledilen bir hadiste de, Allah'ın, iyilik sahibine teşekkür etmedikçe iyilik gören kimsenin şükürünü kabul etmeyeceğini buyurduğu belirtilir. İyiliği unutan kimsenin insan olmadığını ifade eden Abbasî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansur'a ait bir söz aktarılır. Ma'rûfla muamele etmenin değer ve kıymetine vurgu yapan Hz. Ali'ye ait bir sözde ma'rûf sahibine şöyle bir tavsiye yapılır: *“Nankörlük yapan kişi seni iyilikten vazgeçirmesin. Bu kişi sana teşekkür ediyorsa, bununla sana bir faydası olmaz. Şayet şükreden kimselerin şükürünü senden esirgiyorsa, nankör kimselerin kaybı bundan daha fazladır.”* (s. 59) Babın son kısmında Büveyhî veziri Sâhib b. Abbâd ile şair Ebû Bekir el-Harizmî arasında geçen şiirli atışmalar yer alır. Sâhib b. Abbâd'ın, Ebû Bekir el-Harizmî'nin ölümünden sonra onun hakkında yazdığı şiir, metnin temasıyla tamamen uyumluluk arz eder:

*“Sordum Horasan'dan gelen postacıya:
“Sizin Harizmî öldü mü?” Dedi: “Evet”.
Dedim: “Yazın kireçle onun mezar taşına:
“Rahman lanet etsin, nimete nankörlük edene.”* (s.90)

On Sekizinci Babda (s.91-93) ise iyilikle muamele hususunda köle ve cariyeler bahis mevzuu edilmiştir. Bab başlığı *“Köle ve Cariyelere Güzel Muamele Hakkında”*dır. Evvela köle ve cariyelere “oğlum, kızım” şeklinde hitap edilmesini, zira herkesin Allah'ın kölesi olduğunu ifade eden Hz. Muhammed'e ait bir hadisle mevzuya giriş yapılır. Kölesiyle aynı kumaştan elbise giymekte bir mahzur görmeyen Ebu Zer'in ağzından aktarılan hadisteki şu ifadeler dikkat çekicidir: *“Azîz ve Celîl olan Allah kardeşlerinizi ellerinizin altına verdi. Kimin elinin altında kardeşi var ise yediğinden ona yedirsin, giydiğinden ona giydirdin, ona ağır gelecek bir şeyi ona yüklemesin, eğer ağır bir şey yükleyecek olursa ona yardım etsin.”* (s.91) Kölesini darp ederken gördüğü Ebû Mes'ûd el-Ensârî'ye Hz. Muhammed'in gösterdiği tepki anlatılır ve onun, kölelere kardeş muamelesi yapılması, onlara asla eziyet edilmemesi yönündeki sözlerine yer verilir. Hz. Muhammed'in günde yetmiş defa hizmetçisini affettiği belirtilir; onun, haksız yere kölesini suçlayan kimsenin kıyamet günü cezalandırılacağını, kölesini döven kimsenin keffaretinin ancak o köleyi azat etmek olacağını ifade eden sözleri nakledilir. İbn Ömer'in köleleri satın

alıp kendisine hayır dua ettirdikten sonra onları azat ettiği anlatılarak metne son verilir.

On Dokuzuncu Babın (s.94-95) başlığı “*İnsanlarla İyi Geçinmek, Onlara Nezaketle Davranmak ve Hata Yaptıklarında Özürlerini Kabul Etmek Hakkında*”dır. İyi davranış, iyi muamele hususundaki konulara bu babda da devam edilir. Mü’min kardeşinin mektubuna izinsiz bakanın ateşe bakmış gibi olacağı, mektubun sırrını tutanın ise insanların en kıymetlisi olacağı bildirilir. Kendi başına yiyen, kölesini döven, insanlara buğzeden ve kendisine buğzedilen, kendisinden hayır istenilmeyen ve şerrinden emin olunamayan, hatası söylenemeyen, mazeret kabul etmeyen, suçu affetmeyen kimselerin insanların en şerlisi olduğunu bildiren; yumuşaklık ve nezaketle davranmanın, özrü kabul etmenin önemini belirten hadislerle metin sonlandırılır.

Yirminci Bab (s.96-99) “*Afv ve Haddi Aşma Hakkında*”dır. Ma’rûfla muamele etme hususuyla alakalı olarak bu defa affetmeyle ilgili nakillerden bir derleme yapılır. Evvela Hz. Muhammed’in affetmedeki büyüklüğünü gösteren bir hâdise nakledilerek mevzuya giriş yapılır. Hz. Peygamber’i hicveden, yani Resûlullah’ı karalayarak kötöleyen şair Enes b. Züneym ed-Düelî’nin bu yaptığı kendisine haber verildiğinde onun kanını heder etmesi anlatılır. Öldürülmesine emir verdiği şair Enes, Mekke fethedilip genel af ilan edildiği gün (yevmü talîk) Resulüllah’ın yanına gelir ve müslüman olduğunu bildirerek özür diler. Ardından da bir şiir söyler. Bunun üzerine “*Bununla ilgili olarak Nevfel b. Muaviye ed-Düelî, Resûlullah’a şöyle dedi: “Sen affetme hususunda insanların en üstünüsün. Cahiliye dönemimizde hangimiz sana eziyet ve düşmanlık etmedik ki? Ne aldık, ne verdik, alakayı tamamen kestik, bırakmadık. Nitekim bu şekildeyken Allah bize senin vesilenle hidayet etti ve bizi helak olmaktan kurtardı.” Resûlullah (Allah’ın salat ve selamı ona olsun) şöyle buyurdu: “Ben onları affettim.” Nevfel: “Anam, babam sana feda olsun.” dedi.*” (s.96) Hz. Muhammed’in affetmedeki büyüklüğüne dair bir misal de Mekke’nin fethedildiği güne aittir. “*Nebî (Allah’ın salat ve selamı ona olsun) fetih günü, yanında Halid b. Velid olduğu halde Mekke kapısına varınca şöyle dedi: Ey Hâlid, bugün afv ve kucaklaşma günüdür. Bugün ben, kardeşim Yusuf’un dediği gibi diyorum: “Bugün size bir ayıplama ve azarlama yoktur. Allah, sizi, mağfiretiyle bağışlasın.”* (s.98).

Bu şekilde affetmenin insana yakışan önemli bir haslet, kişiyi yücelten bir değer, Allah'ın sevgisine mazhar kılan bir tercih, karşılığı Allah tarafından hususi olarak verilecek olan bir amel ve cennete girmeye vesile olan bir fazilet olduğunu ifade eden birçok nakil art arda verilir. Affetmeyle ilgili olarak yapılan nakiller arasında Haccâc-ı Zalim lakabıyla anılan Emevî valisi Haccâc b. Yusuf es-Sekâfî'den örnek verilmesi de dikkate değerdir. Ayrıca Emevî valisi Ömer İbn Hubeyre'den ve Abbâsî halifesi Me'mûn'dan da affetmeyle ilgili örnek birer nakil aktarılmıştır.

Bundan sonraki üç bab (s.96-99) sırasıyla koku sürmek, giyinmek ve yemek konularına ayrılmış olup bu üç fiil işlenirken bunların mürüvvete müteallik yönleri bazen misal gösterilen şahıslar üzerinden, bazen de bu mevzularla ilgili olarak söylenmiş sözler üzerinden izah edilir.

Bu bağlamda Yirmi Birinci Bab (s.100-103) "*Güzel Koku ve Onda Bulunan Mürüvvete Dair Hususlar Hakkında*" başlığını taşır. Koku sürünmenin ve kokular hakkında bilgi sahibi olmanın mürüvvetten sayıldığı anlaşılmaktadır. Konuya önce Hz. Muhammed'in kokuya ne denli önem verdiği dair üç hadis zikredilerek giriş yapılır. Bu hadislerden biri şöyledir: "*Enes şöyle dedi: "Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun) koku sürmeyi asla ihmal etmezdi."* (s.100) Metinde verilen nakillerde güzel kokunun sünnet, mürüvvet, lezzet ve kuvvet olduğu belirtilir. Güzel koku kullanan kişinin şeref ve mürüvvetini izhar ettiği, güzel kokunun akli artırdığı, bedenini kuvvetini çoğalttığı, güzel kokularla alâkalı araştırma yapmanın mürüvvete mahsus bir hareket olduğu, güzel koku hususunda fazla ihtiyatlı olmak gerekmediği söylenir.

Hemdânî emirlerinden Seyfûddeve'nin kâtibi Ebû Muhammed el-Feyyâzî'nin mürekkebinin miskle karıştırdığı, divitini gül suyu ile ovduğu anlatılır. Gazneli Sultan Mahmud'un kardeşi Emir Ebu'l-Muzaffer Nasr b. Nasîrüddîn'in emriyle bahçıvanı tarafından duvarlara "Fars Gülü" suyu püskürtüldüğü söylenir ve çevrenin güzel kokması için yaptığı diğer şeyler zikredilir. Ud, sandal, misk, amber ve kâfurun Hz. Âdem cennetten yeryüzüne indirildiğinde üzerinde bulunan cennet yapraklarının Hint arzına savrulmasıyla meydana geldiğini belirten bir rivayet aktarılır.

Yirmi İkinci Babın (s.104-107) konusu “*Elbise ve Kisve ve Onda Bulunan Mürüvvet Hakkında*”dır. Metnin girişinde nakledilen hadislerden birinde Reulüllah’ın yeni bir giyecek aldığında mutlaka ona bir isim verdiği, sonra da: “*Allah’ım! Sana hamdolsun. Onu bana sen giydirdin. Senden onu hayırlı kılmanı ve [yaratılış gayesine uygun olarak] hayırlı işlerde kullanmayı dilerim. Şerrinden ve [yaratılış gayesine aykırı olarak] şerli işlerde kullanmaktan sana sığınırım.*” (s. 104) diye dua ettiği aktarılır. Bu hadislerden sonra Allah’a dua ve hamd ederek yemek yemek ve elbise giymek gerektiğini belirten bir hadis yer alır. Ayrıca temiz olan kimselerin takva elbisesini kuşanmış olduğu: “*Elbiseni temiz tut*” (s.104) âyetiyle birlikte verilir. Burada geçen nakillerde elbise giyerken dikkat çekici olmayan, kişiyi teşhir etmeyen, insanlarca münasip görülen elbiseler giymenin mürüvvetten olduğu belirtilir. “*O halde Rabb’inin nimetini an*” (s.105) âyeti gereğince, Allah’ın nimetini elbise üzerinde göstermekten çekinmemek ve dosta-düşmana karşı elbiseye gereken değeri vermek gerektiği ifade edilir. Bedene karşı vazife olarak içlik, insanların gözlerine karşı vazife olarak da dışlık giymenin mürüvvet olduğu ima edilir.

Bu rivayetlerden sonra başlıkta verilmemesine rağmen yemek yemeyle ilgili bir kaç nakil daha yapılır. Sokakta yemenin adilik olduğunu belirten, yemekten önce el yıkamanın ölüncüye kadar rızık hususunda rahatlık olduğunu anlatan, neredeyse ölecek kadar yemek yemenin kerihliğini ve şişkin karnın berbatlığını ifade eden haberlere yer verilir. Babın sonunda tekrar elbise bahsine dönülür ve meliklerin, seyyidlerin ve mürüvvet sahiplerinin giymesi gereken elbiselerin isimleri zikredilir. Gulâmların ve kadınların ne tür elbise giydiklerine değinilir. Yüzük de kıyafetin (esvab) bir parçası olarak değerlendirildiğinden kıyafet ve yüzükle ilgili bazı şahısların yaptığı masraflar örnek olarak sunulur. Bu şahıslardan birinin masraf etme sebebi için delil olarak sunduğu: “*De ki, Allah’ın kulları için çıkardığı zîneti kim haram kılabilir?*” (s. 107) âyetiyle bab son bulur.

Yirmi Üçüncü Bab (s.108-116) “*Yemek ve İçmek ve Onlardaki Mürüvvet Hakkında*”dır. Evvela Hz. Muhammed’den bir hadis nakledilir ve bu yolla yemekte bereket olması için birlikte yemek ve yemeğe Allah’ın ismini zikrederek başlamak gerektiği ortaya konulur. Nakledilen diğer hadisler ve sözler vasıtasıyla karnı ile vasfedilmemenin ve her canının istediğini yemekten kaçınmanın mürüvvetli bir davranış olduğu, sofradan düşene dikkat etmenin refah içinde yaşamaya sebep

olduğu belirtilir. Acıkmadan yememek ve cemaatle yemek hususuna dikkat çekilir. Yemeğin bedenın kuvveti ve canlıların terbiyesi için gerekli olduğu, bu sebeple temiz pişmiş, rengi güzel, kokusu hoş, tadı iyi olana meyletmenin ve onu hazmetmenin azalara kuvvet verdiği, işlerde kudrete vesile olduğu anlatılır. Davet etmek, yemek ziyafeti vermek, yedirip içirmek hakkında hadisler nakledilir. Ziyafet sahibinin güler yüz ve yakınlık göstererek bizzat kendisinin hizmette bulunması mürüvvetin gereği olarak görülür. Bu şekilde yapılan işlerden hâsıl olan hayrın kişiye en hızlı şekilde ulaştığı belirtilir. Hakîmlerin ve başka şahısların yemek adabıyla ilgili nasihatlerine ayrıntılı olarak yer verilir. Ramazan ayında iftar vermenin ve iftara kalmanın önemi hakkında mesajlar içeren hadisler ve örnek hâdiseler nakledilir.

“*Nikâh Bahsi ve Ondaki Mürüvvet Hakkında*” olan Yirmi Dördüncü Bab (s.117-118), harama düşmekten çekinerek evlenmek isteyen kişiye Allah’ın yardım edeceği mesajıyla başlar. Bir adamın, zor ve sıkıntılı anlarda kendisine ortak olan ve evlatlarının annesi olan hanımının üzerine başka bir hanım getirmesi, gayr-i hukukî ve mürüvete uygun olmayan bir davranış olarak görülür. Mürüvvet ve takva sahibi bir kocanın, hanımını seviyorsa ona ikram edeceği, sevmiyorsa da mürüvveti gereği onu boşamayacağı ifade edilir. İffetini korumak için nikâhlanmanın önemli bir haslet olduğu söylenir. İnsanın âciz ve başkalarına muhtaç bir varlık olması sebebiyle, dünyada bir gün kalınacak olsa bile bir zevcesi olması gerektiği belirtilir. Sâliha bir kadının, kocasının mürüvvetine yardımcı olacağı ve onun için iki cennetten biri olduğu; kötü ahlaklı hanımın ise kişiyi yaşlandıran ve mürüvvetini gideren biri olduğu belirtilir. Bu şekilde kötü ahlaklı olan kadını hemen boşamak gerektiği söylenir.

“*Çeyiz ve Kadınların Mihri Hususunda Eli Geniş Olmak ve Bunlardaki Mürüvvet Hakkında*” olan Yirmi Beşinci Bab (s.119-120) da sahabe ve ehl-i beytten verilen örnekler yoluyla evlenilen kadınlara mehir verme hususunda eli açık ve cömert olmaya; kadınların da mehir alma hususunda sıkıntı ve zorluk çıkarmamasına, sabretmenin güzel sonuçlara vesile olacağına dair mesajlar içerir.

Yirmi Altıncı Babda (s.121-122) güzel, temiz yüzlü olmanın güzel ahlakın yansıması olduğunu ifade eden hadislere yer verilir; bu vasıfta olan bir insan hakkında söylenmiş bir şiir nakledilir.

Yirmi Yedinci Babda (s.123-128) ise kaba-saba, davranışları ya da sözleriyle insanın yüreğine ağırlık veren kimselerden bahsedilir. Bu tür kişilerle ilgili anlatılan birçok hadis ve şiire yer verilir. Nakledilen şiirlerden birinde, bu tür kimseler için kullanılan uğursuz baht, çiğnenmiş gatt, kopan kaya, puslu ay, harareti öğle sıcağı, yolunmuş zülûf, kırık kaburga ve mumya gibi ilginç tabirler mevcuttur. Rivayetlerde bu tür kimselerin meclisinden sakınmak gerektiği, tıbbî olarak bu kişilerin meclislerin humması olarak görüldüğü zikredilir. Bu tür kişilerin verdiği şiddetin, ölümün ve elîm bir azabın şiddetinden daha fazla olduğu, cehennemden daha beter, yıldızların uğursuzluğundan daha ürkütücü, Uhud dağından daha ağır ve bezdirici-usandırıcı olduğu ifade edilir.

Yirmi Sekizinci Bab (s.129-131) “*İhvan Arasında Yardımlaşmak Hakkında*”dır. Burada verilen mesajlarda, mü’min kardeşlerin kendi aralarında yardımlaşması, elinde fazla malı olan kimsenin az malı olan kardeşiyle malını paylaşması, muhtaç kimselerin ihtiyaçlarının kendileri belli etmeden önce fark edilerek giderilmesi hususları dikkati çeker. “*Açlık varken doymamak, çıplaklık varken giyinmemek, beyazıyla-sarıyla onu paylaşmak*” (s.129) müslümanın müslüman üzerindeki hakkı olarak görülür. Kardeşine yardım ederken onu minnet altında koymamak ya da kimin yardım ettiğini bildirmemek önemli hasletler olarak sıralanır.

Yirmi Dokuzuncu Bab (s.132-147) “*Göçüp Giden İnsanların ve Yeni Gelen İnsanların Zikri Hakkında*” başlığını taşır. Bu babda esas olarak vefat edip dünyadan göçmüş insanların mürüvvetli davranışları konu edilir. Genel olarak geçmiş insanlar hakkında duyulan özlem ve hayıflanma; yaşayanlar hakkında hissedilen serzeniş ifadeleri dikkati çeker. Satır aralarında himayesine sığınılan, işlerine itimat edilen, kötülükten nehyeden, yol gösteren, eksikleri gideren, sır tutan, öfkesine hâkim olan, hak ehli, kerem sahibi, şerefli, vefalı, cömert, misafirperver, samimi, mütebessim, hayat veren rüzgâr misali insanların artık dünyadan el-etek çektiği anlatılır. Geride kalanlar arasında kendisine güvenilmeyen, isterken huzura çıkmayan, ağladığında

samimi olmayan, gönülsüzce icabet eden, dinlerken aklı başka bir yerde olarak dinleyen, konuşurken iğneleyen, hiddetle cevap veren, nezaketsizce çağırın, yüzleri cehennem ehline benzeyen, vefasız, kör, şaşkın, değersiz, sefih, süprüntü hükmünde kimselerin çoğunlukta olduğu belirtilir.

Bu babda: “*Bu kitabın sahibi Ali b. el-Hasan b. Ca‘deveyh*” denilerek kitabın müellifinin adı zikredilir. Hz. Âişe’den nakledilen bir şiirde, Hz. Âişe ile müellif arasında var olan raviler zinciri verilir; bu sayede müellifin “el-Halîl” isminde bir şeyhi olduğu da anlaşılmış olur.

Otuzuncu Babda (s.148-162) ele alınan mevzu “*Hamr, Çeşitleri ve Onları Terk Etmenin Mürüvveti Hakkında*”dır. İçki (hamr) içen kişinin kırk gün namazının kabul edilmeyeceğini; üç kere tövbesini bozup da dördüncü kez yeniden içmeye başlayan kişinin ahirette, cehennem ehlinin vücutlarından akan kan ve irini ihtiva eden “*Tînetü’l-ḥabâl*” (s.148) içkisini içmekle cezalandırılacağını anlatan bir hadisle konuya giriş yapılır. Aynı akıbeti anlatan farklı bir hadis ve içkinin şeytan işi bir pislik olduğunu belirten bir âyetle devam edilir. Yasaklanan içkilerin hangileri olduğu hususuna açıklık getirilmeye çalışılır. Hamrın “*aklı örten bütün sarhoş edicilerin hepsine şamil*” (s.149) olduğu belirtilerek, aynı zamanda zihnin içini birbirine karıştırdığı, aklı bozup karmakarışık ettiği beyan edilir. “*Aklı gideren, fikri bozan, mürüvveti yok eden, düşmanlığı esas kılan ve şahitliğin düşmesine sebep olan şey haramlık ve çirkinlik hususunda nasıl şeriatın dışında bırakılabilirdi?*” (s.151) denilerek onunla ilgili şeriatın verdiği hükmün zarûriyyetine dikkat çekilir. “*De ki: Rabbim ancak açık ve gizli kötülükleri haram kıldı.*” (s. 161) âyetiyle içkinin yol açtığı zararların tüm kötülük çeşitlerine hâvî olduğu da ifâde edilmeye çalışılır.

Otuz Birinci Bab (s.163-171) “*Kerem Sahibi Olmak ve Cömertlik Hakkında*”dır. Kerîm kimsenin vasıfları ortaya konularak konuya giriş yapılır. Kerîm kimse güler yüzlü, elini vermekte acele eden, mülayim tabiatlı, “evet” demeyi seven, zorda olanın yardımına koşan, dostluktan geri durmayan, borçlu olan kimseye rahatlık veren kimse olarak tarif edilir. Kerem ve cömertliğiyle meşhur kişilerin sözlerini ihtiva eden rivayetler ve şiirler aktarılır. Cömertliğin tanımını yapan nakillere yer verilir. Cömertliğin yardım isteyeniyi sevindirmek, âh edene el verip kurtarmak, imkânı olmayana yardım etmek olduğu hatırlatılır. İstmeden önce

vermenin, ihtiyacı önceden fark etmenin, fazla malı olmasa da vermenin, kimin verdiğini belli etmeden gizlice vermenin gerçek cömertlik olduğu belirtilir. Yoklukta vermenin cömertliğin en üstün derecesi olduğu; kim daha çok veriyorsa onun daha sevimli olduğu; elinde var olduğu halde vermemenin, o malı ihsan eden yaratıcıya karşı su-i zan olduğu; cömertlikteki amacın Allah rızası ya da yakınlığın gereği olduğu ifade edilir. İstek sahibini istemek zorunda bırakmadan, yüz suyunu dökmeden önce vererek cömertlik yapmanın cömertliğin erdemi olduğu anlatılır. Bu vesileyle istek sahibinin onurunun incitilmeyeceği ya da minnet altında kalmasının önüne geçileceği söylenir.

Cömertliğiyle meşhur Esmâ b. Hârice'nin kimseye yüz suyu dökürtmemekle övüldüğünü; dünyanın bütün servetinin kişinin döküleceği yüz suyundan daha değersiz olduğunu belirten rivayete burada bir defa daha yer verilir. Cömertliğe mükâfat olarak, Allah'tan alınacak olan sevabın ya da cömertlik yapılan kişinin yaptığı teşekkürün kâfi olduğu; başka bir mükâfat aramamak gerektiği belirtilir. Elindeki malı sarf edenin malının baki hale geleceği; malı elinde tutarak cimrilik yapanın malının ise yok olacağı anlatılır. Dünya hayatında cömert ile malın asla bir arada kalmadığına; cömert kimsenin eline geçeni hemen dağıttığına, fakat akabinde o malın bereketlenerek geri dönüp elini bereketlendireceğine işaret edilir. Yağmur bulutunun yağması ile cömert kimsenin elindekini bolca dağıtması arasında benzerlik kurulur. Cömert kimse, yağdıkça toprakta hoş bir koku bırakan yağmura benzetilir. Cömert kimsenin mükâfatını Allah'tan fazlasıyla alacağı ima edilir.

Otuz İkinci Bab (s.172-184) "*Kanaatin İzzeti ve Tamahın Terki ile Bunlardaki Mürüvvet Hakkında*"dır. Evvela kanaat ederek yaşamayı tercih eden Müslümanların, Kur'ân-ı Kerim'de bulunan: "*Biz ona hoş bir hayat yaşatacağız*" (s. 172) âyetindeki va'din muhatapları olduğu ima edilir. Hoş hayatın, Allah'la ve onun verdikleriyle yetinmekten geçtiği belirtilir. Allah Teâlâ'nın, verilen rızka en çok kanaat eden kimsenin en zengin olan kimse olduğunu Hz. Musa'ya haber verdiği bildirilir. Kişinin ihtiyacı ne kadar çoksa, o kadar fakir olduğu; ihtiyaç duymadığı kadar da zengin olduğu ifade edilir. Hayattan lezzet almanın, uzuvlarını doğru yolda kullanmanın ve başının rahat olmasının yolunun, kanaat sahibi olmaktan geçtiği ima edilir. Kanaatin bitmez-tükenmez bir hazine olduğundan, kanaat ettiğinde elindeki az olanın çoğalacağından, nefsine hâkim olanın arzularına esir olmaktan kurtulup

hürriyetine kavuşacağından, başkasına el uzatmaktan çekinen affif kimselerin zilletten kurtulup onurlu bir hayata adım atacağından söz edilir. Yarattığı kullarının rızkını da vereceğine kefil olan ve va'dettiğinde va'dini yerine getiren Allah Teâlâ'ya itimat etmek gerektiği, ne kadar tamah edilse de Allah tarafından yazılan rızıktan fazlasının elde edilemeyeceği, kalbinden tamahı çıkarmanın ayaklarındaki bağı çözmüş gibi olacağı, isteyip el açmanın verdiği zilletten ve başkalarına boyun bükmekten kurtulanların gerçek hürriyete ulaşacakları ifade edilir.

Otuz Üçüncü Bab (s.185-195) “*Nazar (Bakış) Hakkında, Bakışları Kısmanın Medhi ve Ondaki Mürüvvet Hususunda Denilen Şeyler*” başlığını taşır. Bu babda daha ziyade bakma/bakış hususunda sakınılması gereken şeyler ele alınır. İlk olarak ev halkını izinsiz gözetleyen gözlerinin çıkarılmasını makul gören bir hadise yer verilir. Ardından bir bakışa ikinci bakışı eklemenin kişinin aleyhine olacağını bildiren Hz. Ali'yle ilgili ikinci bir hadis ile devam edilir. Göz ucuyla [bakılması haram olan kimselere] bakışını artıran kimselerin ancak hüsrânını artıracacağı ifade edilir. Gözlerin kalp üzerinde etkili olduğu; gözün harama bakma suçu işlemesiyle meydana gelecek kokuşmuşluğun bütün beden üzerinde âdet haline geleceği uyarısı yapılır. Haram olan bakışta ısrar etmenin, kişinin arzularını harekete geçireceğini, bunun da kişinin felaketine sebep olacağını ifade eden misaller ve şiirler nakledilir. Gözleri kısmanın, kişinin alnını muhafaza ederek onurunu korumasına sebep olacağını; haram bakışa meyletmemekte gösterilecek sabrın, kişiyi cefadan kurtaracağını ima eden tavsiyelere yer verilir. Gözlerin ancak mahrem olana çevrilmesi yahut hakkı aramak için gezdirilmesi gerektiği belirtilir.

Otuz Dördüncü Bab (s.196-208) “*Misafirperverliğin Zikri ve Fazileti ile Ev Sahipliğinin Mürüvveti Hakkında*”dır. Bu baba, misafirperver kimseye Allah Teâlâ'nın vereceği rızık, bereket ve mükâfattan bahseden uzun bir hadis ile giriş yapılır. İkinci olarak zikredilen hadiste de, ev sahibinin misafire ikram ederken kullandığı her eşyanın ev sahibi için istiğfar ettiği bildirilir. Cahiliye döneminde yaşamış ve misafirperverliğiyle meşhur olan Hâtem-i Tâî ile ilgili birçok rivayete yer verilir. Bunların dışında verilen diğer misafirperverlik hikâyeleri ve şiirleriyle de okuyucuya zevkle okuyacağı bir metin sunulur.

Otuz Beşinci Bab (s.209-216) “*Şeref (Kiram) ve İzzetli (Emcad) Kimselerin Zikri ve Onlardaki Mürüvvet Hakkında*”dır. Bab, ilim öğrenen ve yayan kimsenin insanların en cömerdi olduğunu bildiren bir hadisle başlar. İzzet sahibi veya şeref sahibi kimselerin cömertlikleri ve yaptıkları alicenaplıkları hakkındaki rivayetlerle devam eder.

“*Hediyenin Zikri ve Ondaki Mürüvvet Hakkında*” olan Otuz Altıncı Baba (s.217-219), hediyenin kavga ve düşmanlığı giderip sevgiyi artırdığına işaret eden hadislerle giriş yapılır. Hediyenin ayrılığa set, hataların bağışlanmasına vesile, kusurların görünmesine engel olduğu belirtilir. Hediyenin ya kalbin meylini arttırmak amacıyla ya da âdab-ı muaşeretin gereği olarak veya kişilerin ihtiyaçlarını gidermek için verildiğine; bütün bu sebeplerin de mürüvvet kapsamına dâhil olduğuna değinilir. Hediyeye değer katan şeyin, azlığı veya çokluğu değil içtenlik ve samimiyet olduğu ima edilir.

Otuz Yedinci Bab (s.220-221) “*Mizahın Zikri ve Ondaki Fuhşiyâtın Terki Hakkında*”dır. Bu babda, Resülüllah’ın yaptığı şakalardan örnekler verilerek şakanın yapılmasında ölçünün neler olması gerektiğine dair bir fikir verilir. Hz. Muhammed’in tebessümle gülen, şaka yaparken bile doğruyu söyleyen, çocuklara yaptığı şakalarında şefkat bulunan, yaşlı-çocuk, kadın-erkek ayırt etmeksizin herkese şakalar yapan ve mizahî durumlarda da gülmeyi bilen bir insan olduğunu belirten rivayetler aktarılır.

Otuz Sekizinci Bab (s.222-224) “*Zikrini Kerih Gördüğü Şeyi Açıkça Söylemeye ve Manasını Ezizetli Kılıp Lafzını Güzelmiş Gibi Göstererek Çirkin Şekilde İsimlendirmeye Dair*”dir. Bu babda, kinayeye ilgili bilgiler verilir. Önce olumlu manada yapılmış kinayelere; sonra da Araplar arasında kadınlar, bazı meslekler, yiyecekler, eşyalar vb. şeyler hakkında yapılan kinaye örneklerine yer verilir.

Otuz Dokuzuncu Bab (s.225-230) “*İnsanların Tabakaları ve Menzilleri Hakkında*”dır. Bu babda, insanların seviyelerine göre muamele etmek gerektiğine dair Hz. Âişe’den rivayet edilen bir hadis dışında metnin muhtevası ile başlık arasında bir irtibat bulunmamaktadır. Maldaki mürüvvetin ve seferdeki mürüvvetin ne olduğunu anlatmak için misal olarak nakledilen rivayetlerden sonra, “*Tevkî'lere*

Dair Fasil” (s.227) ve “*Evdeki Mürüvvete Dair Fasil*” (s. 229) şeklinde iki alt başlık açılır. Tevkî’lerle ilgili fasılda, halife ve vezirlerin gönderdiği mürüvvetle ilgili notlardan örnekler sunulur. Bu notların bir kısmı hediyelediği mürüvvetle ilgilidir. Evdeki mürüvvetle ilgili fasılda ise, bir adam için evin önemine değinilir. Evin insanın karar bulduğu mekân, ailesinin barınağı, dostluğun, birlikteliğin ve mürüvvetin mevziisi olduğu belirtilir. Evlerin güzelliğinin, insanın mürüvvetine işaret olduğu vurgulanır. Evin geniş olmasının oturmayı güzel kıldığı, abdesthanesinin temizliğinin mürüvvete delalet ettiği ifade edilir. Evde abdestliğin zarafetine önem verilmesi, temiz ve geniş olmasına dikkat edilmesi gerektiği önemle vurgulanır. Hamam, kasır, bostan, ziyafet odası ve kütüphane bulunan bir evde, mürüvvet ve fütüvvetin bir araya geleceği ifade edilir.

Kırkıncı Bab (s.231-236) “*Fütüvvet ve Ona Dair Sorulanlar Hakkında*”dır. Bu bab, başlı başına fütüvvete ayrılmıştır. Evvela Kur’ân-ı Kerim’de “fityetün” olarak zikredilen mağara ashâbı gençlerden bahsedilir. Vahiyle Hz. Muhammed’e bildirilen bu hâdise, İbn Abbas rivayetiyle aktarılır. Bu gençlerin ortaya koyduğu direniş ve mücadele üzerinden fütüvvetin ne olduğu izah edilmeye çalışılır: “*Onlar gençler (fityetün) olarak isimlendirildi, çünkü fütüvvet beş şeyden oluşur: “Düşmana karşı sevgiliyi (habîb) seçmek, sevgili için düşmandan kaçınmak, sevgilinin ahdi üzere kıyam etmek, sevgiliye kavuşmak için vatani terk etmek, sevgilinin ezasından uzak durmak. Ashab-ı Kehf Dikyanus’tan kaçtılar, Allah’a imanı seçtiler, Allah’ı tevhid etmeye ahdettiler, bu ahit üzerine istikamette kaldılar, bunun için şöhreti ve vatani terk ettiler. Sevgilinin eziyetinden uzak durup rızasını talep ettiler. Onlar gençler (fityetün) olarak isimlendirildiler. Fütüvvetin hakikati işte budur.”*

Bunun ardından fütüvvetin ne olduğu hususunda sorulmuş olan sorulara verilen cevaplar sıralanır. Fütüvvet hakkında ele alınan tek bab olan bu babda fütüvvet hakkında yapılan birçok îzâha yer verilmiştir. Fütüvvetin kişiyi hayırlı şeylere sürükleyen bir yular, her türlü şerden alıkoyan bir dizgin olduğu belirtilen metinde âyyârlârın fütüvvet anlayışına da yer verilir: *Ebû Hafs el-Cilî, Nuh el-Ayyâr’a fütüvvet hakkında sordu, o şöyle dedi: “Ayyarların fütüvveti, kulluğa vefa göstermek; ariflerin fütüvveti ise hatıraya vefa göstermektir.”* (s.235)

Fütüvvetin el, lisan, göz ve kalple dört türlü yolu olduğundan bahsedilir. El ile fütüvvete Hz. Ali, lisan ile olan fütüvvete Yusuf el-A'rabî, göz ile olan fütüvvete Mekhûl eş-Şâmî, kalp ile olan fütüvvete ise Hz. Muhammed (s.a.v) misâl gösterilir.

Son olarak Kırk Birinci Bab (s.237-239) “*Duanın Zikri ve Salihlerin Duaları Hakkında*”dır. Duanın mü'minin silahı, dinin direği, göklerin ve yerin nuru olduğunu belirten bir rivayetten sonra, duanın önemine vurgu yapmak üzere İmam-ı Şafî ile ilgili bir hâdise nakledilir. İmam Şafî'yi öfke ve gazap dolu bir halde huzuruna çağırın Harun er-Reşîd'in, yanına vardığında ona gayet mülayim ve ikramkâr davranmasına sebep olan dua metnine yer verilir. Bu duanın, Ahzab (Hendek) Gazvesi günü Resûlullah tarafından okunmuş olan dua olduğu belirtilir. Bu duadan sonra kitabın tamamlandığı ifade edilir ve kısa bir duayla metne son verilir.

2.2.2.4. Kaynakları Bakımından Kitabı Mir'âti'l-mürüvvât

Hicrî beşinci yüzyılda yazılmış bir eser olan *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'ın kaynakları hakkında müellifi tarafından yapılmış birkaç açık atfın dışında herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Bununla birlikte eserin yazıldığı dönemde müellifin yaşadığı Kazvin şehrine dair Râfî'î'nin *et-Tedvîn*'inde verilen bilgilere ve *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'ın muhtevasında yer alan malumata bakarak bazı neticelere ulaşmak mümkün gözükmektedir. Yine hadis, şiir, tarih ve âdâba dair bilgileri ihtiva eden *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'ın tahkikli neşrinde metni tashih etmek amacıyla başvurulmuş eserlerden bazılarının da İbn Ca'deveyh'in kaynakları arasında yer alması ihtimal dâhilindedir. İbn Câ'deveyh (ö. 468/1076'dan sonra) ile aynı yüzyılda yaşamış olan Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-Seâlibî'nin (ö. 429/1038) *Mir'âtü'l-mürûât* adını taşıyan bir eseri olması ve bunun İbn Câ'deveyh'in *Mir'âtü'l-mürüvvât*'ıyla büyük bir benzerlik göstermesi de tartışılması gereken husurlardandır.

Âyet ve hadislerin, meşhurların şiir, söz ve nakillerinin, muhtelif lafızlar ve rivayetlerin belirli bir üslup ve sıralamaya göre derlenmesiyle oluşan *Mir'âtü'l-mürüvvât*'ın kaynaklarının Kur'ân-ı Kerim ve hadis kitapları ile mev'ıza türünden haberler ve hikâyeler, hikmetli söz ve düşünceler, emsâl (vecize kabilinden söz ve deyimler) ve eş'ar (şiirler) içeren kitaplar olacağı açıktır. Yine *Mir'âtü'l-mürüvvât*'ın birkaç yerinde geçmiş ümmetlere nazil olan kitaplara yapılan atıflar da dikkat

çekicidir. İlaveten müellifin *el-Egānî*, *el-Kâmil* ve *Kitâbü'z-Zehre* adlı üç eserden birer nakilde bulunması da *Mir'âtü'l-mürüvvât*'ın kaynakları bağlamında değerlendirilmesi gereken bir durumdur.

Dile getirilen bu hususların dışında “*şâirlerden biri*”, “*Arap fasihlerinden biri*”, “*ulemadan bir adam*”, “*hakîmlerden bir adam*”, “*kurra zümresinden bir adam*”, “*âbidlerin biri*”, “*âbidlerden bir kadın*”, “*zâhidlerden biri*”, “*meşayihden biri*”, “*şeyhlerden biri*”, “*seyyidlerden biri*”, “*emirlerden biri*”, “*vezirlerden biri*” “*fityandan biri*”, “*insanlardan biri*”, “*bir adam*”, “*bir kadın*”, “*bir arkadaş*”, “*A'râbî*”, “*Hevazin [kabilesin]den bir kadın*”, “*Nusaybinli bir adam*”, “*Câhiliyeden biri*”, “*muhdesûndan biri*”, “*müteahhirînden biri*”, “*bir eser*”, “*bir haber*” gibi söyleyeni bilinmeyen şahıslar ve ravisi belirtilmeyen sözler bağlamında kullanılan müphem atıflar ile “*denilir ki*”, “*şöyle anlatılır*”, “*şöyle denildi*”, “*şöyle denilir*”, “*birisi şöyle bir hikâye anlattı*”, “*bize şöyle hikâye edildi*”, “*hikâye edilir ki*” gibi şifahî rivayet menşeli ifadeler de *Mir'âtü'l-mürüvvât*'ın kaynaklarını ve kaynak türünü keşif ve tespitte başvurulabilecek ipuçlarıdır.

Şimdi de bu önbilgiler ve sıralama dikkate alınarak *Mir'âtü'l-mürüvvât*'ın muhtemel kaynakları üzerinde durulacaktır.

Râfî'î'nin verdiği bilgilere göre, Kazvin şehri ve civarı hicrî dördüncü ve beşinci yüzyıllarda yoğun bir ilmî faaliyete sahne olmaktadır. Medreselerin henüz tam anlamıyla teşekkül etmemiş olduğu bir dönemde ilim halkaları kurulan mescid ve camilerin yanında, yolcuların konaklaması için tesis edilmiş hanlar,⁴²⁰ hatta ilim tedrisi için tahsis edilmiş evler⁴²¹ de birer ilim tedris mekânları idiler. Râfî'î'den anlaşıldığı kadarıyla Kazvin'deki Dâru's-Siyâde 315/927 senesinde ve 446/1055 senesinde,⁴²² Kazvîn Hanı 281/894 yılında,⁴²³ Sendül Hanı ve Üstüvânesi 265/878 yılında,⁴²⁴ Kazvîn Cami'i⁴²⁵ 409/1018,⁴²⁶ 414/1023,⁴²⁷ 418/1027,⁴²⁸ 420/1029,⁴²⁹

⁴²⁰ Râfî'î, *et-Tedvîn*, 1: 324.

⁴²¹ Râfî'î, *et-Tedvîn*, 1: 224.

⁴²² Râfî'î, *et-Tedvîn*, 2: 227, 431.

⁴²³ Râfî'î, *et-Tedvîn*, 1: 293.

⁴²⁴ Râfî'î, *et-Tedvîn*, 1: 258, 293,299, 2: 244, 3: 478.

⁴²⁵ Râfî'î, *et-Tedvîn*, 1.314.

⁴²⁶ Râfî'î, *et-Tedvîn*, 3: 392, 4: 99.

⁴²⁷ Râfî'î, *et-Tedvîn*, 1: 212.

⁴²⁸ Râfî'î, *et-Tedvîn*, 2: 436, 487.

443/1051,⁴³⁰ 446/1054,⁴³¹ 469/1076⁴³² senelerinde ilmi faaliyetlere ev sahipliği yapmışlardır.

İlmî faaliyetlerin yoğunlaşmasına paralel olarak bu mekânlarda aynı zamanda kütüphaneler inşa edilmiş,⁴³³ buralara kitaplar ve tasnif edilmiş eserler vakfedilmiştir.⁴³⁴ Râfî'î'nin ismini verdiği bu eserlerden en azından bir kısmının İbn Ca'deveyh'in kitabına kaynaklık etmiş olması mümkündür. Bu bakımdan Abdurrahman b. Ebû Hâtim'in⁴³⁵ "*Kitâbu 'z-Zühd*"ü,⁴³⁶ Hanbelî mezhebi imamı Ahmed b. Hanbel'in⁴³⁷ (241/855) "*Müsned*"i,⁴³⁸ Ahmed b. Yahya Sa'leb'in⁴³⁹ "*İ'rabu'l-Kur'ân*"ı,⁴⁴⁰ Ahmed b. Fâris'in⁴⁴¹ "*Câmi'u't-Te'vîl*"i,⁴⁴² Ebû Abdullah Mende'nin⁴⁴³ "*Kitâbu ma'rifeti's-şahâbe*"si,⁴⁴⁴ Ebû Ali et-Tûsî'nin⁴⁴⁵ "*Kitâbu'l-*

⁴²⁹ Râfî'î, *et-Tedvîn*, 2: 434.

⁴³⁰ Râfî'î, *et-Tedvîn*, 3.226.

⁴³¹ Râfî'î, *et-Tedvîn*, 3.356.

⁴³² Râfî'î, *et-Tedvîn*, 3.203.

⁴³³ Râfî'î, *et-Tedvîn*, 1: 198-199

⁴³⁴ Râfî'î, *et-Tedvîn*, 1: 53; 2: 215, 456; 3: 326.

⁴³⁵ Adı geçen şahıs Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs b. Münzir er-Râzî'nin (ö. 277/890) oğlu Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938) olmalıdır. Bkz. Raşit Küçük, "İbn Ebû Hâtim", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 22 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-ebu-hatim>; Râfî'î, *et-Tedvîn*, 1:212, 499

⁴³⁶ Râfî'î, *Kitâbu 'z-Zühd* adlı eserin Abdurrahman b. İbn Ebû Hâtim'e ait olduğunu söylemektedir. Bu bilgi İbrâhim Cânân'ın ve Raşit Küçük'ün çalışmasıyla birlikte değerlendirildiğinde, eserin aslında Ebû Hâtim'e ait olduğu, fakat oğlu İbn Ebû Hâtim tarafından kaleme alındığı kanaati oluşmaktadır. Bkz. Raşit Küçük, "İbn Ebû Hâtim", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 22 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-ebu-hatim>; İbrahim Canan, "Ebû Hâtim er-Râzî, Muhammed b. İdrîs", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 22 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-hatim-er-razi-muhammed-b-idris>; Râfî'î, *et-Tedvîn*, 1: 212, 499.

⁴³⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855). Hayatı için bkz. M. Yaşar Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 22 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-b-hanbel#1>.

⁴³⁸ Râfî'î, *et-Tedvîn*, 1: 235.

⁴³⁹ Kûfe dil mektebinden lûgat ve nahiv âlimi muhaddis Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Yesâr (Seyyâr) eş-Şeybânî (ö. 291/904). Hayatı için bkz. İsmail Durmuş, "Sa'leb", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 22 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/saleb>.

⁴⁴⁰ Râfî'î, *et-Tedvîn*, 1: 191. TDV İslâm Ansiklopedisi'nin "Sa'leb" maddesinde müellifin bu eseri hakkında bilgi verilmemiştir. Hayatı için bkz. İsmail Durmuş, "Sa'leb", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 22 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/saleb>.

⁴⁴¹ Râfî'î'nin eserinde müellifin tam adı Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed b. Habîb Ebû'l-Hüseyn en-Nahvî olarak belirtilmekte ve ona ait eserlere yer verilmektedir. Bilgi için bkz. Râfî'î, *et-Tedvîn*.2: 215. TDV İslâm Ansiklopedisi'nde hayatına yer verilen bu şahsın Kûfe dil mektebinden dil ve edebiyat âlimi olan Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî (ö. 395/1004) olduğu anlaşılmaktadır. Hayatı için bkz. Hüseyin Tural, "İbn Fâris", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 22 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-faris>.

⁴⁴² Râfî'î, *et-Tedvîn*, 1: 501.

⁴⁴³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-İsfahânî (ö. 395/1005). Hayatı için bkz. M. Yaşar Kandemir, "İbn Mende, Ebû Abdullah", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 22 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-mende-ebu-abdullah>.

⁴⁴⁴ Râfî'î, *et-Tedvîn*, 1: 91

Ahkâm”⁴⁴⁶ Ebû Bekir es-Sünnî ed-Dîneverî’nin⁴⁴⁷ *Kitâbu’l-yevm ve’l-leyle*’si,⁴⁴⁸ Ebû Dâvud es-Sicistânî’nin “*Sünen*”i,⁴⁴⁹ Ebû Hâtim Muhammed b. İdris el-Hanzâlî’nin⁴⁵⁰ “*Kitâbu Ta’bîri’r-Ru’yâ*”sı,⁴⁵¹ Ebû İshak İbrâhîm b. Nasr er-Râzî’nin “*Müsned*”i,⁴⁵² Ebû Nuaym el-Hafız’ın⁴⁵³ “*Kitâbu Hilyeti’l-evliyâ*”sı,⁴⁵⁴ Ebû Tâhir Muhammed b. Abdulvâhid et-Taberî’nin “*Kitâbut-Tefrîd fî Fezâilu’t-Tevhîd*”i,⁴⁵⁵ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’ın⁴⁵⁶ “*Fezâilu’l-Kur’an*”ı⁴⁵⁷ ve “*Ğarîbu’l-Hadîs*”i,⁴⁵⁸ Ebû’l-Abbas İbn İbrahim b. Terkân el-Hemdâni’nin “*Kitâbu’t-Te’biyyîn ‘ani’z-zünûb*”u,⁴⁵⁹ Ebû’l-Feth er-Râşidî’nin⁴⁶⁰ “*Fevâid*”i,⁴⁶¹ Ebu’l-Hasan el-Kattân’ın “*et-Tuvâlat*”ı ve “*Kitâbu’s-Sünen*”i,⁴⁶² Ebû’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris’in “*er-Risâle*”si,⁴⁶³ Hasan-ı Basrî’nin

⁴⁴⁵ Ebû Ali el-Hasan b. Nasr et-Tûsî (ö. 312/924-925). H. 212 senesinde doğmuş olan müellifin hayatı, şeyhleri, hadis seyahatleri, eserleri ve vefatı hakkında bilgi için bkz. Hâfız Ebû Ali el-Hasan b. Ali b. Nasr et-Tûsî, *Muhtasarü’l-ahkâm müstahric et-Tûsî ‘alâ Câmi’i’t-Tirmîzî*, thk. Enîs b. Ahmed b. Tâhir el-Endûnûsî, (Medînetü’n-Nebeviyye: Mektebetü’l-Gurebâu’l-Eseriyye, 1415/1994-1995), 23-45. Ayrıca bkz. Râfî’î, *et-Tedvîn*, 1: 197, 257; 2: 112,125; 3: 395, 420; 4: 17, 159.

⁴⁴⁶ Râfî’î, *et-Tedvîn*, 1: 197, 257; 2: 112,153; 3: 420; 4: 152.

⁴⁴⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. İshâk ed-Dîneverî (ö. 364/975). Hayatı için bkz. Abdullah Aydınlı, “İbnü’s-Sünnî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 22 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnus-sunni>.

⁴⁴⁸ Eser Abdurrahman Kevser el-Bernî tarafından tahkik edilerek, *‘Amelü’l-yevm ve’l-leyle* ismiyle neşredilmiştir. Bkz. Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. İshâk ed-Dîneverî, *‘Amelü’l-yevm ve’l-leyle sülûku’n-Nebîyyi me’a rabbihi azze ve celle ve mu’aşeretihî meâ’l-‘ibâd*, (Beyrut: Şirketü Daru’l-Erkâm b. Ebi’l-Erkâm, 1418/1998). Bu türden yazılmış eserler hakkında bkz. İsmail L. Çakan, “Amelü’l-yevm ve’l-leyle”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 22 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/amelul-yevm-vel-leyle>.

⁴⁴⁹ Râfî’î, *et-Tedvîn*, 1: 179.

⁴⁵⁰ Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs b. Münzir er-Râzî (ö. 277/890). İbrahim Canan, “Ebû Hâtim er-Râzî, Muhammed b. İdrîs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 22 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-hatim-er-razi-muhammed-b-idris>.

⁴⁵¹ Râfî’î, *et-Tedvîn*, 1: 175. TDV İslâm Ansiklopedisi’nin ilgili maddesinde müellife ait böyle bir eser adı geçmemektedir. Bkz. İbrahim Canan, “Ebû Hâtim er-Râzî, Muhammed b. İdrîs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 22 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-hatim-er-razi-muhammed-b-idris..>

⁴⁵² Râfî’î, *et-Tedvîn*, 1: 182.

⁴⁵³ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî (ö. 430/1038). Hayatı için bkz. Osman Türer, “Ebû Nuaym el-İsfahânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 22 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-nuaym-el-isfahani>.

⁴⁵⁴ Râfî’î, *et-Tedvîn*, 1: 219.

⁴⁵⁵ Râfî’î, *et-Tedvîn*, 1: 445.

⁴⁵⁶ Ebû Ubeyd er-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn er-Herevî (ö. 224/838). Hayatı için bkz. Zülfikar Tüccar, “Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 22 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-ubeyd-kasim-b-sellam>.

⁴⁵⁷ Râfî’î, *et-Tedvîn*, 1: 225, 425.

⁴⁵⁸ Râfî’î, *et-Tedvîn*, 1: 313, 425.

⁴⁵⁹ Râfî’î, *et-Tedvîn*, 1: 226.

⁴⁶⁰ Ebu’l-Feth el-Muhsin b. el-Hasan b. Abdullah b. Ali b. Muhammed b. Ömer er-Râşidî el-Kazvînî. Hakkında bilgi için bkz. Râfî’î, *et-Tedvîn*, 1: 198, 263, 465, 487; 2: 254, 356; 3: 12, 328, 394, 435, 452; 4: 64.

⁴⁶¹ Râfî’î, *et-Tedvîn*, 1: 189, 3: 452.

⁴⁶² Râfî’î, *et-Tedvîn*, 1: 198, 199

⁴⁶³ Râfî’î, *et-Tedvîn*, 2: 85.

“Mevâ’iz”ı,⁴⁶⁴ İbn Kuteybe’nin “Müşkilü’l-Kur’ân”ı⁴⁶⁵ ve “el-Ma’ârif”i,⁴⁶⁶ İbn Mâce’nin “Sünen”i,⁴⁶⁷ Katâde’nin “Tefsîr”i,⁴⁶⁸ Muhammed b. Abdümelik b. el-Bezzâz’ın⁴⁶⁹ “Fevâid”i,⁴⁷⁰ Muhammed b. Ahmed b. Ali Ebû Bekir el-Kazvîni’nin “Âdâbu’l-mürîdîn”i,⁴⁷¹ Muhammed b. İshak’ın “Meğâzî”si,⁴⁷² Mukâtil b. Süleyman’ın “Tefsîr”i⁴⁷³ İbn Ca’deveyh’in yaşadığı dönemde ilim meclislerinde okutulması yönüyle İbn Ca’deveyh’in de okuyup etkilendiği eserler arasında olmalıdır. Yine Râfi’î’nin verdiği kısa hal tercemesinden İbn Ca’deveyh’in Buhârî’nin (ö. 256/870) “Camî’u’s-Sahîh”ini⁴⁷⁴ ve “Târîhu’s-Sağîr”ini⁴⁷⁵ birçok hocadan okuduğunu; onun Ebû Said el-Hargûşî’ye (ö. 406/1015-16) ait olan *Kitâbu Şerefü’n-Nebiyyi Sallallâhu Aleyhi ve Âlihî ve Sellem*”⁴⁷⁶ ile “*Kitabu Tehzibu’l-Esrâr*”ı⁴⁷⁷ işittiğini çıkartmak mümkündür.⁴⁷⁸ İbn Ca’deveyh’in *Kitâbu Mir’âti’l-mürüvvât*’ında “şeyhim el-Halîl”⁴⁷⁹ diyerek ismini andığı Ebû Ya’lâ el-Halîl el-Hâfız’a (ö. 446/1055)⁴⁸⁰ ait “*Kitâbu’l-İrşâd*” ve “*Târîhu Kazvîn*” adlı eserleri okumuş olması ve eserini yazarken bunlardan istifade etmiş olması da imkân dâhilindedir.⁴⁸¹ Son olarak Râfi’î’nin şahitliğiyle İbn Ca’deveyh tarafından *cüzler halinde*⁴⁸² tasnif

⁴⁶⁴ Râfi’î, *et-Tedvîn*, 1: 425.

⁴⁶⁵ Râfi’î, *et-Tedvîn*, 1: 194, 269.

⁴⁶⁶ Râfi’î, *et-Tedvîn*, 1: 61.

⁴⁶⁷ Râfi’î, *et-Tedvîn*, 1: 263, 490.

⁴⁶⁸ Râfi’î, *et-Tedvîn*, 1: 178.

⁴⁶⁹ Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdümelik el-Bezzâz. Hakkında bilgi için bkz. Râfi’î, *et-Tedvîn*, 1: 17, 197, 224, 236, 278, 324, 430; 2: 70, 432, 450, 493; 3: 10, 57, 92, 109, 146, 231, 301, 349, 410; 4: 48, 117. Eserin 1: 17, 197 2: 254, 493 numaralı sayfalarında “Bezzâz” kelimesi “Bezzâr” olarak; 1: 278 numaralı sayfasında ise “Bezzâd” şeklinde kaydedilmiştir. Eserin diğer kısımlarında ise kelime Bezzâz, yani kumaş tüccarı anlamında kullanılmıştır. Kanâtimize göre kelimenin aslı “Bezzâz” olup diğer kelimeler, eserin başka sayfalarında da rastladığımız gibi müstensih ya da mürettib hatalarıdır.

⁴⁷⁰ Râfi’î, *et-Tedvîn*, 1: 324.

⁴⁷¹ Râfi’î, *et-Tedvîn*, 1: 190.

⁴⁷² Râfi’î, *et-Tedvîn*, 1: 238.

⁴⁷³ Râfi’î, *et-Tedvîn*, 1: 322.

⁴⁷⁴ Râfi’î, *et-Tedvîn*, 1: 70, 79, 351.

⁴⁷⁵ Râfi’î, *et-Tedvîn*, 1: 61, 212. Söz konusu eserlerin müellifinin hayatı hakkında bkz. Muhammed Mustafâ el-A’zamî, “Buhârî, Muhammed b. İsmâil”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 22 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/buhari-muhammed-b-ismail#1>.

⁴⁷⁶ Râfi’î, *et-Tedvîn*, 3: 351.

⁴⁷⁷ Râfi’î, *et-Tedvîn*, 3: 351.

⁴⁷⁸ Râfi’î, *et-Tedvîn*, 3: 351.

⁴⁷⁹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 133.

⁴⁸⁰ Ebû Ya’lâ Halîl b. Abdillâh b. Ahmed el-Halîl el-Kazvîni. Hayatı hakkında bilgi için bkz. Râfi’î, *et-Tedvîn*, 2: 502-504; Kemal Sandıkçı, “Halîlî, Ebû Ya’lâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 24 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/halili-ebu-yala>.

⁴⁸¹ Râfi’î, *et-Tedvîn*, 1: 10, 61, 128, 141, 433, 479; 4: 205.

⁴⁸² Râfi’î, *et-Tedvîn*, 3: 351.

edilen “*Fezâilu Âişe radiyallahu ‘anhâ*”⁴⁸³ isimli eserin de Hz. Âişe’den rivayet edilen çok sayıda hadisin yer aldığı *Kitâbu Mir’âti’l-mürüvvât*’ın kaynakları arasında yer alması gayet tabii olacaktır.

Doğrudan ya da dolaylı olarak bir atıf söz konusu değilse de *Kitâbu Mir’âti’l-mürüvvât*’ın tahkikli neşrinde metni tashih etmek amacıyla başvuru eserlerden bazılarının da İbn Ca’deveyh’in kaynakları arasında yer alması ihtimal dâhilindedir. İbn Ca’deveyh’in yaşadığı dönem öncesi telif edilen bu eserlerin hadis, şiir, tarih ve âdâba dair malumat içermesi ve *Kitâbu Mir’âti’l-mürüvvât*’la metin benzerliği bulunması bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

Tahkikli neşrin kaynakçasında yer alan İbn Ca’deveyh’ten önce yaşamış kimselerin telif ettikleri hadis, şiir, tarih ve âdâba dair eserler şunlardır: Muhaddislerden Hanbelî mezhebi imamı Fakih Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî’nin (ö. 241/855) *Müsned*’i,⁴⁸⁴ büyük muhaddis Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî’nin (ö. 256/870) güzel ahlakla ilgili hadisleri topladığı *el-Edebü’l-müfred*’i,⁴⁸⁵ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî’nin (ö. 354/965) *es-Sıkât*’ı,⁴⁸⁶ Muhaddis Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî’nin (ö. 385/996) *et-Terğîb fî Fezâili’l-A’mal ve Sevâbu Zâlik*’i,⁴⁸⁷ İbn Ebü’d-Dünyâ ismiyle bilinen Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî’nin (ö. 281/894) *Ḳazâ’ü’l-ḥavâ’ic*’i⁴⁸⁸.

Mu’allaka şâirlerinden Ebû Sülmâ (Ebû Büceyr) Züheyr b. Ebî Sülmâ (Rebî’a) b. Riyâh el-Müzenî’nin (ö. 609 [?]) *Divân*’ı,⁴⁸⁹ Ebû Akîl Lebîd b. Rebî’a b.

⁴⁸³ Râfî’î, *et-Tedvîn*, 3: 351.

⁴⁸⁴ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 263. Hayatı için bkz. M. Yaşar Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-b-hanbel#1>.

⁴⁸⁵ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 264. Hayatı için bkz. Muhammed Mustafa el-A’zamî, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/buhari-muhammed-b-ismail#1>. Eser hakkında bkz. İbrahim Canan, "el-Edebü’l-Müfred", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-edebul-mufred>.

⁴⁸⁶ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 267. Hayatı için bkz. Mehmet Ali Sönmez, "İbn Hibbân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-hibban>.

⁴⁸⁷ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 272. Hayatı için bkz. Ali Osman Koçkuzu, "İbn Şâhin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-sahin>.

⁴⁸⁸ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 269. Hayatı için bkz. İbrahim Hatiboğlu, "İbn Ebü’d-Dünyâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-ebud-dunya>.

⁴⁸⁹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 270. Hayatı için bkz. Süleyman Tülücü, "Züheyr b. Ebû Sülmâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zuheyr-b-ebu-sulma>.

Mâlik b. Ca'fer el-Âmirî el-Ca'ferî'nin (ö. 40 veya 41/660 veya 661) *Dîvân*'i,⁴⁹⁰ Muhadramûndan olan hiciv şairi Ebû Müleyke Cervel b. Evs b. Mâlik el-Absî'nin (ö. 59/678 [?]) *Dîvân*'i,⁴⁹¹ Emevî devri şâirlerinden Cerîr b. Atıyye b. el-Hatafâ (Huzeyfe) et-Temîmî'nin (ö. 110/728 [?]) *Dîvân*'i,⁴⁹² Abbasîlerin ilk dönemi şairlerinden Ebû Nüvâs el-Hasen b. Hâni' b. Abdilevvel el-Hakemî'nin (ö. 198/813 [?]) *Dîvân*'i,⁴⁹³ Abbâsî dönemi Arap şairlerinden Ebû Temmâm Habîb b. Evs b. Hâris et-Tâî'nin (ö. 231/846) *Dîvân*'i⁴⁹⁴, hiciv şairi Ebû Alî (Ebû Ca'fer) Di'bil b. Alî b. Rezîn el-Huzâî'nin (ö. 246/860) *Dîvân*'i,⁴⁹⁵ şair Ebü't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyn b. el-Hasen b. Abdissamed el-Cu'fî el-Kindî el-Mütenebbî'nin (ö. 354/965) *Dîvânü'l-Mütenebbi bi şerhu'l-Ukberî*'si,⁴⁹⁶ Endülüs âlimlerinden şair Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî'nin (ö. 328/940) *el-'İkdü'l-ferîd*'i,⁴⁹⁷ şair ve edip Kadı Ebû Alî el-Muhassin b. Alî b. Muhammed el-Kādî et-Tenûhî'nin (ö. 384/994) cömert kimselerin hikâyelerini anlattığı *el-Müstecâd min fe'alâti'l-ecvâd*'i,⁴⁹⁸ Şâfiî fakihlerinden edip, şair ve kadı Ebü'l-Hasen Ali b. Abdilazîz b. el-Hasen el-Kādî el-Cürcânî'nin (ö. 392/1001-1002) Büveyhî vezîri Sâhib b. Abbâd'ın şair Mütenebbî'yi tenkit eden eserine cevaben yazdığı *el-Vesâta beyne'l-Mütenebbî ve huşûmih* adlı eseri⁴⁹⁹.

⁴⁹⁰ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 274. Hayatı için bkz. Süleyman Tülüçü, "Lebid b. Rebia", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/lebid-b-rembia>.

⁴⁹¹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 268. Hayatı için bkz. Zülfikar Tüccar, "Hutay'e", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 23 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hutay-e>.

⁴⁹² İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 267. Hayatı için bkz. Zülfikar Tüccar, "Cerîr b. Atıyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cerir-b-atiyye>.

⁴⁹³ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 276. Hayatı için bkz. Nasuhi Ünal Karaarlan, "Ebû Nüvâs", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-nuvas>.

⁴⁹⁴ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 265. Hayatı için bkz. Hüseyin Elmalı, "Ebû Temmâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-temmam>.

⁴⁹⁵ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 269. Hayatı için bkz. Hüseyin Elmalı, "Di'bil", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/dibil>.

⁴⁹⁶ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 275. Hayatı için bkz. İsmail Durmuş, "Mütenebbî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mutenebbi>.

⁴⁹⁷ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 273. Hayatı için bkz. Mustafa Muhammed eş-Şek'a, "İbn Abdürabbih", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-abdurabbih>.

⁴⁹⁸ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 265. Hayatı için bkz. Soner Gündüzöz, "Tenûhî, Ebû Ali", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tenuhi-ebu-ali>.

⁴⁹⁹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 267. Hayatı için bkz. Fuat Günel, "Cürcânî, Ebü'l-Hasan", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/curcani-ebul-hasan>.

Arap dili ve edebiyatı alanında meşhur Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî'nin (ö. 224/838) *Ġarîbü'l-ġadîs*'i,⁵⁰⁰ Ebû Hâtım Sehl b. Muhammed b. Osmân b. Kâsım (Yezîd) el-Cüşemî es-Sicistânî'nin (ö. 255/869) *el-Mu'ammerûn mine'l-'Arab ve turafun min aġbârihim ve mâ kâlûhu fî muntelhâ a'mârihim*'i,⁵⁰¹ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî'nin (ö. 255/869) *Kitâbü'l-Mehâsin ve'l-azdâd*'i,⁵⁰² edebiyat, Kur'ân ilimleri, hadis ve tarih alanında eserleri olan Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî'nin (ö. 276/889) *Uyûnü'l-aġbâr*'i,⁵⁰³ İbn Ebi'd-Dünya'nın öğrencilerinden, edebiyatçı, tarihçi ve mütercim İbnu'l-Merzûbân Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. el-Merzûbân el-'Acürri el-Muhavvelî'nin (ö. 309/921-22) *Tafzîlü'l-kilâb 'alâ keşîrin mimmen lebise's-şiyâb*'i ve *Zemmü's-şukalâ'*'i,⁵⁰⁴ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî'nin (ö. 321/933) *Ta'lik min Emâli*'si,⁵⁰⁵ Ebû Alî İsmâîl b. el-Kâsım b. Ayzûn el-Kâlî el-Baġdâdî'nin (ö. 356/967) *el-Emâli*'si,⁵⁰⁶ Ebû'l-Kâsım el-Hasen b. Bişr b. Yahyâ el-Âmidî'nin (ö. 371/981) *el-Mü'telif ve'l-muhtelif fî esmâ'i's-şu'arâ' ve künâhüm ve elġâbihim ve ensâbihim ve ba'zî şî'rihim*'i,⁵⁰⁷ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî'nin (ö. 400/1009'dan sonra) *el-Evâil*'i⁵⁰⁸.

⁵⁰⁰ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 274. Hayatı için bkz. Zülfikar Tüccar, "Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-ubeyd-kasim-b-sellam>.

⁵⁰¹ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 271. Hayatı için bkz. Zülfikar Tüccar, "Sicistânî, Ebû Hâtım", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sicistani-ebu-hatim>.

⁵⁰² İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 267. Hayatı için bkz. Ramazan Şeşen, "Câhiz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cahiz#1>.

⁵⁰³ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 274. Hayatı için bkz. Hüseyin Yazıcı, "İbn Kuteybe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-kuteybe#1>.

⁵⁰⁴ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 275. Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nin "Merzûbânî" maddesinde bu eser Hüseyin Yazıcı tarafından Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Saîd el-Merzûbânî el-Horasânî el-Baġdâdî'ye (ö. 384/994) ait eserler arasında zikredilmiştir. Diğer taraftan Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Merzûbân'a (ö. 309/921-22) ait olan *el-Mürüv'e* isimli eserin tahkîkini yapan Muhammed Hayri Ramazan Yusuf ise bu eserin *Fazlü'l-kilâb 'alâ keşîrin mimmen lebise's-şiyâb* ismiyle (*Tahkik Mukaddimesi* 11. sayfa), müellife ait eserlerin listesi içerisinde de *Tafzîlü'l-kilâb 'alâ keşîrin mimmen lebise's-şiyâb* ismiyle (12. sayfa) Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Merzûbân'a ait olduğunu belirtir. Ayrıca o ana kadar müellifin eserlerinden yalnızca *Tafzîlü'l-kilâb 'alâ keşîrin mimmen lebise's-şiyâb*'i matbû' olarak gördüğünü söyler. Bkz. Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. el-Merzûbân, *er-Mürüv'e*, thk. Muhammed Hayri Ramazan Yusuf, Beyrut: Dâr-ı İbn Hazm, 1420/1999, 10, 11; İbnu'l-Merzûbân Muhammed b. Halef, *Hadislerde Mürüvvet*, trc. Yusuf Eğinç, İstanbul: Ocak Yayınları, 2009, 9, 11.

⁵⁰⁵ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 269. Hayatı için bkz. Nasuhi Ünal Karaarlan, "İbn Düreyd", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-dureyd>.

⁵⁰⁶ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 274. Hayatı için bkz. Hüseyin Elmalı, "Kâlî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kali>.

⁵⁰⁷ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 263. Hayatı için bkz. İsmail Durmuş, "El-Mü'telif Ve'l-Muhtelif", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-mutelif-vel-muhtelif>.

⁵⁰⁸ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 273. Hayatı için bkz. Ahmet Turan Arslan, "Askerî, Ebû Hilâl", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/askeri-ebu-hilal>.

Tarihçilerden muhaddis ve kadı Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Eslemî'nin (ö. 207/823) *el-Meğazî'si*,⁵⁰⁹ hadis, siyer, tarih ve ensâb âlimi Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî'nin (ö. 230/845) *eş-Tabakâtü'l-kübrâ'sı*,⁵¹⁰ nesep âlimi, şair ve muhaddis Ebû Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh b. Mus'ab ez-Zübeyrî'nin (ö. 236/851) *Nesebu Kureyş'i*,⁵¹¹ tarihçi, edip ve şâir olan Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ebî Tâhir Tayfûr el-Mervezî el-Horasânî'nin (ö. 280/893) *Târîhu (Kitâbu) Bağdâd'ı*,⁵¹² tarihçi, edebiyatçı ve şair olan Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ b. Abdillâh b. Abbâs b. Muhammed b. Sûl-Tegin el-Bağdâdî eş-Şatrancî es-Sûlî'nin (ö. 335/946) *Edebü'l-Küttâb'ı* ve *Eş'âru evlâdi'l-hulefâ' ve aĥbâruhüm'ü*,⁵¹³ İranlı ediplerden tarihçi ve lugat âlimi olan Ebû Abdillâh Hamza b. el-Hasen el-İsfahânî'nin (ö. 360/971'den önce) *Târîhu sinî mülûki'l-arz ve'l-enbiyâ'*⁵¹⁴, İbn Seyyâr Ebû Muhammed el-Muzaffer b. Nasr b. Seyyâr el-Verrâk'ın (4.yy/10.yy) gıdaların temizliği ve pişirilme usülleriyle ilgili olarak yazdığı "*Kitâbu't-Tabîh ve islâhu'l eġziye el-me'külat ve tayyibât el-eġime mesnûat*"⁵¹⁵.

Son olarak mürüvvete dair eser yazmış ilk müelliflerden Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-Seâlibî'nin (ö. 429/1038) *el-İcâz ve'l-i'câz*,⁵¹⁶ *el-Müntehal*, *el-Yevâkît fî ba'zi'l-mevâkît fî medĥi's-şey'i ve zemmih, et-Temşil ve'l-muhâdara*, *Ġureru aĥbâri mülûki'l-Fürs ve siyerihim*,⁵¹⁷ *Hâşşü'l-hâs*, *Lübâbü'l-elbâb*, *Mir'âtü'l-mürû'ât*, *Nesrü'n-nazm ve hallu'l akd*, *Şimârü (şemerü)'l-*

⁵⁰⁹ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 276. Hayatı için bkz. Mustafa Fayda, "Vâkîdî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/vakidi>.

⁵¹⁰ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 271. Hayatı için bkz. Mustafa Fayda, "İbn Sa'd", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-sad>.

⁵¹¹ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 275. Hayatı için bkz. İrfan Aycan, "Zübeyrî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zubeyri>.

⁵¹² İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 272. Hayatı için bkz. Sabri Hizmetli, "İbn Ebû Tâhir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-ebu-tahir>.

⁵¹³ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 272. Hayatı için bkz. Abdülkerim Özaydın, "Sûlî, Ebû Bekir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/suli-ebu-bekir>.

⁵¹⁴ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 264. Hayatı için bkz. Abdülkerim Özaydın, "Hamza el-İsfahânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hamza-er-isfahani>.

⁵¹⁵ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 271. Arapça yazılan yemek kitapları arasında bilinen en eski eser olup miladî onuncu yüzyılda yazılmıştır. İçinde 600 çeşit tarif bulunan ve yemekle ilgili birçok hususu içinde barındıran bu eser Nawal Nasrallah tarafından İngilizceye çevrilmiştir. Abbasî saray mutfağı ve yemek kültürü hakkında kapsamlı bilgileri içeren bu eser için bkz. erişim 14 Ekim 2019, <https://muslimheritage.com/baghdadi-cookbook/>.

⁵¹⁶ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 271.

⁵¹⁷ *Mir'âtü'l-Mürüvvât*'ın muhakkikleri eserin hata ile Seâlibî'ye nispet edildiğini belirtmektedir. Bkz. İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 265.

kuġub fi'l-muġâf ve'l-mensûb ve Yetîmetü'd-dehr fi mehâsinü ehli'l-asr adlı eserleri de tahkikli neşirde muhakkiklerin başvurduğu kaynaklar arasındadır. Ancak Seâlibî'nin bu eserlerinden ziyade İbn Ca'deveyh'in *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'ıyla aynı adı taşıyan *Mir'âtü'l-mürü'ât*⁵¹⁸, kaynak olma bakımından çok daha önemlidir. Zira Seâlibî'nin bu eseri, İbn Câ'deveyh'in eserinin önemli bir kısmıyla büyük bir benzerlik göstermektedir. Bir sonraki başlıkta yapılacak mukayeselerde de görüleceği üzere iki kitabın muhtevaları ve birçok metni birbiriyle neredeyse aynıdır. Nitekim bu benzerlikleri dikkate alan İbn Ca'deveyh'in eserini neşreden muhakkikler de, *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'ın Seâlibî'den iktibas edilmiş olabileceğini; Sealebî'nin eserinde yer alan 15 baba İbn Ca'deveyh'in ilaveler yaparak eseri 41 baba çıkarmış olabileceğini belirtmektedirler.⁵¹⁸ Bu durumda Seâlibî'nin eserinin İbn Câ'deveyh'in temel kaynağı, hatta şekil ve üslup bakımından da rehberi olduğunu söylemek bir abartı olmayacaktır.

Yine tahkikli neşirde de atıf yapılan Ebü'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-İsfahânî'nin (ö. 356/967) *el-Eġânî*'sini,⁵¹⁹ Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâli'nin (ö. 286/900) *el-Kâmil*'ini,⁵²⁰ Zahiri mezhebi imamlarından İbn Dâvûd ez-Zâhirî olarak bilinen Ebû Bekr Muhammed b. Dâvûd b. Alî el-İsfahânî ez-Zâhirî'nin (ö. 297/910) *Kitâbü'z-Zehre*'sini⁵²¹ de İbn Câ'deveyh'in temel kaynakları listesine eklemek mümkündür. Zira zikredilen bu üç eseri İbn Ca'deveyh açıkça zikretmekte ve eserinin muhtelif yerlerinde kendilerinden birer söz aktarmaktadır.

Doğrudan doğruya “*el-Kâmil*”in ismini vererek el-Müberred'den yaptığı nakil şeref ve mürüvvat sahibi kimselerle ilgilidir:

el-Müberred “el-Kâmil” kitabında şöyle söyler: “Şu üç şey tanımadığın halde kendilerinin şeref ve mürüvvat sahibi olduklarına hükmettirir: “Kendisinden

⁵¹⁸ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, Tahkik edenin Mukaddimesi, ط, ي.

⁵¹⁹ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 264.

⁵²⁰ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 275.

⁵²¹ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 263. Hayatı için bkz. Saffet Köse, "İbn Dâvûd ez-Zâhirî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 21 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-davud-ez-zahiri>.

güzel koku alınan kimse, Acem beldelerinde Arapça konuştuğu görülen kimse ve asil ata binen kimse."⁵²²

el-Eġānî'den nakilde bulunup bulunmadığı belli değilse de Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'den aktardığı şiir ihsan etmenin yöntemine dairdir:

el-Eġānî adlı kitabın sahibi Ebu'l-Ferec el-İsfahanî bir şey ihsan etmesini istediği kardeşlerinden birine sade ve küçük bir şey gönderdi ve ona şöyle yazdı:

*“Sana muhtaç olan biri gözüyle mi baktın bana?
Zengin olunca ittin beni halkanın dışına.
Seni kınamıyorum, bilakis kınanacak olan benim,
Çünkü ben, iyiliği Halık'ın gayrısından diledim.”*⁵²³

Yine *ez-Zehre*'den nakilde bulunup bulunmadığı belli değilse de Muhammed b. Davud'dan yaptığı nakil harama bakmak hususundadır:

*“ez-Zehre” kitabının sahibi Muhammed b. Davud şöyle dedi: “Göz ucuyla bakışını çoğaltan, hüsrânını artırır.”*⁵²⁴

Bu benzerlik arz eden ya da ismi zikredilen kitapların dışında İbn Câ'deveyh'in *“bir eser”*⁵²⁵ ve *“bir haber”*⁵²⁶ şeklinde ifadeler kullanması, onun yukarıda dökümü yapılan diğer bazı kitaplardan da alıntılar yaptığı gösterir. Rivayetleri belirli bir üslup ve sıralamaya göre derleyerek eserini oluşturan İbn Câ'deveyh'in aşağıdaki ifadeleri de, onun yaşadığı döneme ait sadece yazılı rivayetleri değil, aynı zamanda kendisine şifâhen ulaşan veya katıldığı dost toplantıları ve ilim meclislerinde konuşulan sözlü rivayetleri de derlediğini gösterecek mahiyettedir. Söyleyeni bilinmeyen ya da ravisi belirtilmeyen bu söz ve şiirleri aktarırken kullandığı ifade kalıpları şu şekildedir:

“Arap fasihlerinden biri”,⁵²⁷ *“Araplardan biri”*,⁵²⁸ *“A'râbî”*,⁵²⁹ *“Câhiliyeden biri”*,⁵³⁰ *“sahabelerden biri”*,⁵³¹ *“İbn Eş'as ahabından bir adam”*,⁵³² *“Hevazın*

⁵²² İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 101. Bu bölüm Seâlebî'nin eserinde neredeyse birebir yer almaktadır. Bu sebeple İbn Câ'deveyh'in “el-Kâmil” adlı kitabı kaynak olarak kullanmış olması belirsiz bir durumdur. Bkz. Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Seâlibî, *Mir'âtü'l-Mürüât*, thk. Muhammed Hayri Ramazan Yusuf, Beyrut: Dâr-ı İbn Hazm, 2004, 44, 45.

⁵²³ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 183.

⁵²⁴ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 185.

⁵²⁵ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 119.

⁵²⁶ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 23.

⁵²⁷ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 167, 168.

⁵²⁸ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 66, 168.

[kabilesin]den bir kadın”,⁵³³ “Nusaybinli bir adam”,⁵³⁴ “insanlardan biri”,⁵³⁵ “bir adam”,⁵³⁶ “bir kadın”,⁵³⁷ “bir arkadaş”,⁵³⁸ “bir başkası”,⁵³⁹ “onlardan biri”,⁵⁴⁰ “vezirlerden biri”⁵⁴¹, “seyyidlerden biri”,⁵⁴² “emirlerden biri”,⁵⁴³ “şeref ve mürüvvet sahibi meliklerden biri”,⁵⁴⁴ fityandan biri⁵⁴⁵, “sâlihlerden biri”,⁵⁴⁶ “hakîmler”,⁵⁴⁷ “hakîmlerden bir adam”,⁵⁴⁸ “hakîmlerden bir hakîm”,⁵⁴⁹ “hakîmlerden biri”,⁵⁵⁰ “ilim ehlerinden biri”,⁵⁵¹ “ulemadan bir adam”,⁵⁵² “muhdesûndan biri”,⁵⁵³ “kurra zümresinden bir adam”,⁵⁵⁴ “âbidlerin biri”,⁵⁵⁵ “âbidlerden bir kadın”,⁵⁵⁶ “zâhidlerden biri”⁵⁵⁷, “meşayihden biri”,⁵⁵⁸ “şeyh”,⁵⁵⁹ “şeyhlerden biri”,⁵⁶⁰ “müteahhirînden biri”⁵⁶¹.

⁵²⁹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 155.

⁵³⁰ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 159.

⁵³¹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 17.

⁵³² İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 99.

⁵³³ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 52.

⁵³⁴ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 153.

⁵³⁵ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 86.

⁵³⁶ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 218, 139, 117, 112.

⁵³⁷ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 71, 117.

⁵³⁸ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 118.

⁵³⁹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 17, 64, 65, 85, 233, 234.

⁵⁴⁰ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 21, 41, 62, 175, 143, 144, 146, 147, 154, 164, 166, 201, 219.

⁵⁴¹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 29, 36.

⁵⁴² İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 107.

⁵⁴³ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 25, 29.

⁵⁴⁴ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 101.

⁵⁴⁵ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 60.

⁵⁴⁶ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 150.

⁵⁴⁷ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 75, 103.

⁵⁴⁸ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 182.

⁵⁴⁹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 180.

⁵⁵⁰ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 44, 108, 110, 112, 134, 135, 144, 157, 168, 169, 185, 186.

⁵⁵¹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 149.

⁵⁵² İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 138.

⁵⁵³ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 42.

⁵⁵⁴ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 191, 192.

⁵⁵⁵ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 193, 194.

⁵⁵⁶ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 179.

⁵⁵⁷ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 139, 194.

⁵⁵⁸ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 189.

⁵⁵⁹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 118.

⁵⁶⁰ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 43.

⁵⁶¹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 136, 140, 141, 154, 158, 160, 161, 175, 178.

Bu şekilde nakilde bulunan kişinin mesleğini, milletini, sınıfını, alanını belirten ifadelerin yanında İbn Câ‘deveyh, kaynağını belirtmeyen daha muğlak lafızlar da kullanır: “*Bu hususta şöyle denilir*”,⁵⁶² “*denilir ki*”,⁵⁶³ “*şöyle anlatılır*”,⁵⁶⁴ “*şöyle de dedi*”,⁵⁶⁵ “*şöyle dedi*”,⁵⁶⁶ “*şöyle denildi*”,⁵⁶⁷ “*şöyle denilir*”,⁵⁶⁸ “*şöyle diyorlar*”,⁵⁶⁹ “*hikâye*”,⁵⁷⁰ “*bir hikâye*”,⁵⁷¹ “*hikâye edildi*”,⁵⁷² “*hikâye edilir*”,⁵⁷³ “*hikâye edilir ki*”,⁵⁷⁴ “*şöyle hikâye edilir*”,⁵⁷⁵ “*bize şöyle hikâye edildi*”,⁵⁷⁶ “*birisi şöyle bir hikâye anlattı*”⁵⁷⁷.

İbn Câ‘deveyh, kaynağı hakkında bir ipucu vermeyen muğlak lafızları bazı şirlerle ilgili olarak da kullanır: “*Şair şöyle der*”,⁵⁷⁸ “*şairlerden biri*”,⁵⁷⁹ “*şair şöyle dedi*”,⁵⁸⁰ “*şair bu manada şöyle dedi*”,⁵⁸¹ “*şairlerden biri şöyle dedi*”,⁵⁸² “*şu manada bir şiir inşâd etti*”,⁵⁸³ “*onlardan biri şu şiiri inşâd etti*”,⁵⁸⁴ “*onlardan birinin bu manadaki şiiri*”,⁵⁸⁵ “*bu manada bize şöyle bir şiir okudular*”,⁵⁸⁶ “*söyleyen ne güzel söylemiş*”,⁵⁸⁷ “*bir başkası*”⁵⁸⁸.

⁵⁶² İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü‘l-Mürüvvât*, 64.

⁵⁶³ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü‘l-Mürüvvât*, 56, 83, 86, 114, 177.

⁵⁶⁴ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü‘l-Mürüvvât*, 50.

⁵⁶⁵ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü‘l-Mürüvvât*, 155.

⁵⁶⁶ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü‘l-Mürüvvât*, 60, 176, 188, 228.

⁵⁶⁷ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü‘l-Mürüvvât*, 217, 218, 22, 237.

⁵⁶⁸ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü‘l-Mürüvvât*, 64, 67, 86, 101, 106, 108, 114, 130, 134, 153, 156, 157, 163, 168, 170, 171, 176, 182, 186, 188, 216, 229.

⁵⁶⁹ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü‘l-Mürüvvât*, 223.

⁵⁷⁰ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü‘l-Mürüvvât*, 53, 208.

⁵⁷¹ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü‘l-Mürüvvât*, 30, 51, 216, 209.

⁵⁷² İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü‘l-Mürüvvât*, 62.

⁵⁷³ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü‘l-Mürüvvât*, 171, 213-215.

⁵⁷⁴ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü‘l-Mürüvvât*, 93.

⁵⁷⁵ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü‘l-Mürüvvât*, 193.

⁵⁷⁶ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü‘l-Mürüvvât*, 54, 55.

⁵⁷⁷ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü‘l-Mürüvvât*, 187.

⁵⁷⁸ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü‘l-Mürüvvât*, 147.

⁵⁷⁹ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü‘l-Mürüvvât*, 186.

⁵⁸⁰ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü‘l-Mürüvvât*, 44, 45, 75, 82, 85, 86, 161, 216.

⁵⁸¹ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü‘l-Mürüvvât*, 86.

⁵⁸² İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü‘l-Mürüvvât*, 63.

⁵⁸³ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü‘l-Mürüvvât*, 164.

⁵⁸⁴ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü‘l-Mürüvvât*, 183, 184.

⁵⁸⁵ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü‘l-Mürüvvât*, 143.

⁵⁸⁶ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü‘l-Mürüvvât*, 53.

⁵⁸⁷ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü‘l-Mürüvvât*, 229.

⁵⁸⁸ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü‘l-Mürüvvât*, 43, 63, 125, 143, 173, 182, 125, 167, 127, 219, 64, 182, 162, 44, 43.

Bu şekilde ayet ve hadisleri, meşhurların şiir, söz ve ifadelerini, sözlü kültüre mahsus rivayetleri belirli bir üslup ve sıralamaya göre derleyerek eserini oluşturan İbn Câ' deveyh'in başvuru kaynakları arasındaki ilk iki sırayı Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in hadisleri alır. Bunların ardından dönemin meşhur mev'ıza türünden haberleri ve hikâyeleri, hikemiyyât (hikmetli söz ve düşünceler), emsâl (vecize kabilinden söz ve deyimler) ve şiirler gelir.

İbn Câ' deveyh'in konuyu ele alış tarzına göre sıklıkla başvurduğu âyetleri bölüm ve bablara göre şöylece sıralamak mümkündür:

Şed ve Tekmil Hutbesi: A'raf 7/26,⁵⁸⁹ 43⁵⁹⁰, Rahman 55/60⁵⁹¹; Mukaddime bölümü: Enbiya 21/105-106⁵⁹², Furkan 25/63-76⁵⁹³, Haşr 59/9⁵⁹⁴, İnsan 76/2-3,⁵⁹⁵ Talak 65/3,⁵⁹⁶ Yunus 10/22-23⁵⁹⁷; Birinci bab: A'raf 7/199,⁵⁹⁸ Bakara 2/83,⁵⁹⁹ Fussilet 41/24, Mü'min 40/96,⁶⁰⁰ Kalem 68/4,⁶⁰¹ Nahl 16/90,⁶⁰² Rahman 55/60,⁶⁰³ Şûrâ 42/40⁶⁰⁴; On dördüncü bab: Meryem 19/54⁶⁰⁵; Yirminci bab: Âl-i İmrân 3/134,⁶⁰⁶ Yusuf 12/96⁶⁰⁷; Yirmi ikinci bab: A'raf 7/32,⁶⁰⁸ Duha 93/11,⁶⁰⁹ Müddessir 74/4⁶¹⁰; Yirmi üçüncü bab: A'raf 7/32,⁶¹¹ Bakara, 2/172⁶¹²; Otuzuncu bab: A'raf 7/33,⁶¹³ Maide 5/5⁶¹⁴; Otuz ikinci

⁵⁸⁹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 4.

⁵⁹⁰ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 5.

⁵⁹¹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 5.

⁵⁹² İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 10-11.

⁵⁹³ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 9-10.

⁵⁹⁴ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 9.

⁵⁹⁵ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 7.

⁵⁹⁶ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 11.

⁵⁹⁷ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 8.

⁵⁹⁸ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 18,22.

⁵⁹⁹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 18.

⁶⁰⁰ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 18.

⁶⁰¹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 17.

⁶⁰² İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 18, 19, 20,21.

⁶⁰³ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 18, 21.

⁶⁰⁴ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 18,22.

⁶⁰⁵ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*,78.

⁶⁰⁶ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 97.

⁶⁰⁷ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 98.

⁶⁰⁸ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 107.

⁶⁰⁹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 105.

⁶¹⁰ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 104.

⁶¹¹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 109.

⁶¹² İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 172.

⁶¹³ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 161.

bab: Âli İmran 2/160;⁶¹⁵ Nahl 16/97⁶¹⁶; Otuz üçüncü bab: Nur 24/30⁶¹⁷; Kırkıncı bab: İsrâ 17/85,⁶¹⁸ Kasas 28/48,⁶¹⁹ Kehf 18/13, 23, 24,⁶²⁰ Necm 53/17⁶²¹.

İbn Ca‘deveyh, Kur’ân-ı Kerim âyetlerinin yanında ehl-i kitaba ait metinlere de atıf yapar. Ancak bu metinlerin bir kısmını hangi kitab-ı mukaddesten aldığı belli olmaz. Bununla birlikte metinlerin içeriğine dikkat edildiğinde muhtemelen bunlar Tevrat kaynaklı olmalıdır:

“Kitapların birinde şöyle yazıldığı söylenir: “Allah Teâla şöyle buyuruyor: “Ey âdemoğlu, dünya tümüyle sana ait olsa bile onda senin için sadece bir azık vardır. Ben o azığı sana verdiğim vakit onun hesabını senin dışında hâsıl ederim, ben [en güzel şekilde] ihsan ederim.”⁶²²

Zünnûn-ı Mısri’nin ashabından Yusuf b. el-Hüseyn şöyle dedi: “Dört kitaptan dört kelime çıkardım. Tevrat’tan: ‘Kanaat edenin karnı doyar’; İncilden: ‘Affeden müstağnî olur’; Zebûrdan: ‘Uzlete çekilen selamete erer’; Furkandan: “Eğer Allah size yardım ederse, kimse size galip gelemez.”⁶²³

“Denilir ki: Allah Teâlâ’nın indirdiklerinden birinde şöyle yazılıdır: ‘İnsanlar onu övseler de, şüphesiz zalim pişman olacaktır. İnsanlar onu zemmetmeler de şüphesiz mazlum selamete erecektir. Aç ve çıplak olsa da kanaatkâr zengin olacaktır. Bütün dünyaya malik olsa da harîs kimse fakir olacaktır.’⁶²⁴

İbn Ca‘deveyh bu şekilde ilahî kitaplara yaptığı atıfların yanında geçmiş peygamberlere ve ümmetlere de eserinde yer verir. Hz. Davud,⁶²⁵ Hz. İsa b. Meryem,⁶²⁶ Hz. Musa,⁶²⁷ Hz. Süleyman⁶²⁸ ve Hz. Yusuf’la⁶²⁹ ilgili nakiller ve Hızır,⁶³⁰

⁶¹⁴ İbn Ca‘deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 148.

⁶¹⁵ İbn Ca‘deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 176.

⁶¹⁶ İbn Ca‘deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 172.

⁶¹⁷ İbn Ca‘deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 185, 189.

⁶¹⁸ İbn Ca‘deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 232.

⁶¹⁹ İbn Ca‘deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 232.

⁶²⁰ İbn Ca‘deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 232.

⁶²¹ İbn Ca‘deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 236.

⁶²² İbn Ca‘deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 181.

⁶²³ İbn Ca‘deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 175.

⁶²⁴ İbn Ca‘deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 177.

⁶²⁵ İbn Ca‘deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 187.

⁶²⁶ İbn Ca‘deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 74, 180, 186, 190.

⁶²⁷ İbn Ca‘deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 42, 67, 173.

Beni İsrail'e mensup bir adam⁶³¹ ve Beni İsrail'de kendisine Himyer İbn Abdillâh denilen bir şahıs⁶³² ile ilgili rivayetler bu nevidendir.

Hadis okutan ve hadis rivayet eden bir muhaddis olarak İbn Ca'deveyh, *Kitabu Mir'âti'l-Mürüvvât*'ta bir hayli hadise yer vermiş; ancak bu hadislerin, kendisine ulaşmasını sağlayan kimselerin isimlerinin zikredildiği sened kısımlarını hazfetmiştir. O, eserinde yer verdiği birçok hadiste, ifadeyi Resûlullah'tan aktaran ilk râvinin adını vermekle yetinmiş; bir kısım hadislerde ise hiç bir râvi adı zikretmeden doğrudan doğruya Hz. Muhammed'den aktarmayı tercih etmiştir. Bunun sebebini de: “*Bu kitap 41 baktan oluşur. Zikrederek kitabı uzatmamak için senetlerinin pek çoğunu hazfettim. Allah yardımcımız olsun*”⁶³³ diyerek izah etmiştir. Aslında İbn Ca'deveyh'in bu tutumu, 300-656/912-1258 tarihleri arasında kapsayan “hadiste derlemecilik devri”nin genel karakteriyle de uyum içerisindedir. Temel hadis kitaplarının vucüt bulduğu devri takip eden bu dönemde, hadislerin artık iyice uzamış senedlerini zikretme âdeti terk edilmeye başlamış; daha sonraları da sened zikretmek yerine temel hadis kitaplarına atıfta bulunmak daha makbul hâle gelmiştir.

İbn Ca'deveyh, *Kitabu Mir'âti'l-Mürüvvât*'a Hz. Ali'den rivayet edilen bir hadisle başlamış; her bapta mevzuya uygun bir ya da birkaç hadise yer vermiştir. Bu hadislerin bablara göre dağılımı ve râvileri aşağıdaki şekildedir:

Birinci bapta, Kur'ân-ı Kerîm'de mürüvvet hakkında lafzen olmasa da manen yapılan atıfları ele alırken Hz. Muhammed'in üç hadisine yer verir. Nahl 16/90 âyetinin vahyedilişi esnasında Hz. Muhammed'in ve Osman b. Mazûn el-Cumahî'nin yaşadıklarını İbn Abbas rivayetiyle nakleder.⁶³⁴ Mezkûr âyetin tefsiri mahiyetindeki hadislerin ilkinin Katâde,⁶³⁵ ikincisini İbn Mâlik⁶³⁶ rivayetiyle aktarır.

---

⁶²⁸ İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 187.

⁶²⁹ İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 98.

⁶³⁰ İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 42.

⁶³¹ İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 76,77.

⁶³² İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 79-82.

⁶³³ İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 14.

⁶³⁴ İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 19, 20, 21.

⁶³⁵ İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 21.

⁶³⁶ İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 21, 22.

İkinci babın giriş kısmında Ali b. Ebî Tâlib⁶³⁷ ve İbn Râfi⁶³⁸ rivayetiyle Hz. Muhammed'in mürüvvet hakkındaki iki hadisine yer verir.

Üçüncü bapta sultanlara dair bir değerlendirme yaptıktan sonra "insanların idaresi için başa gelen kimselere itaat etmenin gerekliliğiyle" ilgili iki hadisi Said b. Evs⁶³⁹ ve Ukbe b. Amir el-Cühenî⁶⁴⁰ vasıtasıyla aktarır.

Dördüncü bapta vezirler ve mü'minlerin işlerine velayet eden kimseler hakkında üç hadise yer verir. Bu hadislerden ilkinde: "*an Âişe -radiyallâhu anhâ-kâlet: Kâle Resûlullah sallâllâhu aleyhi ve sellem*"⁶⁴¹ ifadesiyle; ikincisine ravisini belirtmeden: "*ve kâle'n-Nebiyü*"⁶⁴² ifadesiyle başlar. Babın sonunda yer verdiği üçüncü hadisi ise iki ravisini zikrederek aktarır. Hadisin metnine: "*Abdurrahman b. Ma'kıl (b. Yesar)'dan (o da babasından) rivayet edilir. Dedi ki: "Nebî (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)'nin şöyle dediğini işittim*"⁶⁴³ ifadesiyle başlar.

Beşinci bapta akıl ve aklın mürüvveti hakkında dört hadis zikreder. Bu hadislerden üçünü, metindeki sırasıyla Ebû Hüreyre⁶⁴⁴, Ebû Bekir es-Sıddîk⁶⁴⁵ ve Ömer b. el-Hattâb'tan⁶⁴⁶ nakleder, fakat dördüncü hadisin ravisini belirtmez; "*ve Kâle'n-Nebiyü*"⁶⁴⁷ ifadesiyle başlayarak doğrudan hadisin metnine yer verir.

Altıncı babın giriş kısmında, güler yüz ve mütebessim çehre" hakkında Ebû Hüreyre⁶⁴⁸ rivayetiyle bir hadis nakleder.

Yedinci bapta, "ahlak güzelliği ve onda bulunan mürüvvet hakkında" aktardığı rivayetler arasında, Hz. Muhammed'in güzel ahlaka dair sekiz hadisine yer verir. Bu hadislerden ilk üçünün ravileri, sırasıyla Hz. Âişe,⁶⁴⁹ Üsâme b. Şerîk⁶⁵⁰ ve

⁶³⁷ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 23.

⁶³⁸ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 23.

⁶³⁹ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 28.

⁶⁴⁰ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 28.

⁶⁴¹ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 34.

⁶⁴² İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 34.

⁶⁴³ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 37.

⁶⁴⁴ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 38.

⁶⁴⁵ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 38.

⁶⁴⁶ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 39.

⁶⁴⁷ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 41.

⁶⁴⁸ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 42.

⁶⁴⁹ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 46.

⁶⁵⁰ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 46.

Hız. ÂiŖe⁶⁵¹'dir. Dördüncü hadisi zikretmeden önce: “ve Kâle'n-Nebiyü”⁶⁵² diyerek râvi zikretmeden doğrudan hadisin nakline geçer. Babın sonunda yer verdiği diğer dört hadisin ravileri ise sırasıyla Ebu'd-Derdâ,⁶⁵³ Ebû Hüreyre,⁶⁵⁴ Ebû Amr⁶⁵⁵ ve Câbir⁶⁵⁶'dir.

Sekizinci bapta, “cömertlik ve mal ihsanı” hakkında, sırasıyla Sa'd b. Ebî Vakkas⁶⁵⁷ ve Enes b. Malik⁶⁵⁸ tarafından rivayet edilen iki hadis nakleder.

Dokuzuncu bapta, “insanların istekleri hususunda onlara “Hayır” denmemesi” gerektiği konusunu işlerken, babın girişinde Câbir b. Abdullah'tan⁶⁵⁹ rivayet edilen bir hadise yer verir.

Onuncu bapta, “cömertliğin medhi ve cimriliğin zemmi” hususunda sırasıyla Ümmü Seleme'den⁶⁶⁰ ve Enes b. Malik'ten⁶⁶¹ birer hadis nakleder. Diğer iki hadisi ise râvi ismi belirtmeden “ve Kâle'n-Nebiyü” ifadesiyle başlayarak verir.⁶⁶²

On birinci bapta, “ma'rûf (iyilik) ehli olmak” ile ilgili iki hadisi İbn Abbas⁶⁶³ ve Kabîsa b. Burme el-Esedî⁶⁶⁴ rivayetiyle aktarır.

On ikinci bapta, “sıkıntıya düşmeden önce vererek mü'mini sevindirmek” hakkında, sırasıyla İbn Abbas⁶⁶⁵ ve Muaz b. Cebel'den⁶⁶⁶ birer hadis nakleder. Daha sonra aktardığı diğer hadise “ve Kâle'n-Nebiyü”⁶⁶⁷ diyerek başlar; bir sonraki hadisi ise Ebû Hüreyre⁶⁶⁸ rivayetiyle nakleder.

⁶⁵¹ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 47.

⁶⁵² İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 47.

⁶⁵³ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 48.

⁶⁵⁴ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 48.

⁶⁵⁵ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 48.

⁶⁵⁶ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 48.

⁶⁵⁷ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 49.

⁶⁵⁸ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 60.

⁶⁵⁹ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 61.

⁶⁶⁰ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 66.

⁶⁶¹ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 66.

⁶⁶² İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 67.

⁶⁶³ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 68.

⁶⁶⁴ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 68.

⁶⁶⁵ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 70.

⁶⁶⁶ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 70.

⁶⁶⁷ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 70.

⁶⁶⁸ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 71.

On üçüncü bapta, “ma’rûf’un teşvik edilmesi” ile alakalı Emîrû’l-Mü’minîn Ali ⁶⁶⁹ ve Ebû Zer el-Gıfârî’den ⁶⁷⁰ birer hadis aktarır. Daha sonra “ve Kâle’n-Nebiyü”⁶⁷¹ diyerek başladığı hadisi ise ravisini belirtmeden verir.

On dördüncü bapta, “ahde vefa göstermek, sözleşmeye sadık kalmak” hususuyla alakalı olarak, sırasıyla Abdullah⁶⁷² ve Ebû Hüreyre⁶⁷³ rivayetiyle iki hadise yer verir.

On beşinci babın giriş kısmında “hak edene ma’rûfla muamele etmek” hususunda İbn Ömer’den Nâfi’ rivayetiyle⁶⁷⁴ aktarılan bir hadise yer verir. Babın son kısmında da Ebû Hüreyre’nin⁶⁷⁵ rivayet ettiği bir hadisi nakleder.

On altıncı bapta, “ma’rûfla muamelede acele etmek” hususunda Amr b. Meymûn’dan⁶⁷⁶ rivayet edilen bir hadis zikreder. Daha sonraki iki hadisin ise sadece metnine yer verir.⁶⁷⁷

On yedinci bapta “ma’rûfun mükâfatı ve ma’rûfa karşı yapılan teşekkür” hakkında Câbir’den⁶⁷⁸ ve daha sonra da Hz. Âişe (r.a)’den⁶⁷⁹ rivayet edilen birer hadise yer verir. Bab içinde zikrettiği bir hadisi ravisiz olarak nakleder.⁶⁸⁰

On sekizinci bapta “köle ve cariyelere güzel muamele” hakkında sırasıyla Ebu Hüreyre’den,⁶⁸¹ Ebû Zer’den⁶⁸² ve Ebû Mes’ud el-Ensârî’den⁶⁸³ birer hadis nakleder. Bir sonraki Ebû Zer hadisini Müverrik el-İclî rivayetiyle aktarır.⁶⁸⁴ Bundan

⁶⁶⁹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 73.

⁶⁷⁰ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 73.

⁶⁷¹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 74.

⁶⁷² İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 76.

⁶⁷³ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 76.

⁶⁷⁴ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 79.

⁶⁷⁵ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 83.

⁶⁷⁶ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 84.

⁶⁷⁷ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 86, 87.

⁶⁷⁸ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 88.

⁶⁷⁹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 88.

⁶⁸⁰ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 89.

⁶⁸¹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 91.

⁶⁸² İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 91,

⁶⁸³ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 91,92.

⁶⁸⁴ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 92.

sonraki üç hadisi de sırasıyla İbn Ömer'den,⁶⁸⁵ Ebû Hüreyre'den⁶⁸⁶ ve tekrar İbn Ömer'den⁶⁸⁷ nakleder.

On dokuzuncu bapta “insanlarla iyi geçinmek, onlara nezaketle davranmak ve hata yaptıklarında özürlerini kabul etmek” hakkında Ebû Hüreyre'den⁶⁸⁸ nakledilen bir hadise babın girişinde yer verir. Daha sonraki iki hadisi, ravisini belirtmeden zikreder.⁶⁸⁹ Sonraki hadisi Câbir rivayetiyle, en sondaki hadisi ise ravisini belirtmeden aktarır.⁶⁹⁰

Yirminci bapta, “afv ve haddi aşma” hakkında râvisini zikretmeden Hz. Muhammed'den iki hadis nakleder.⁶⁹¹

Yirmi birinci bapta “güzel koku ve onda bulunan mürüvvete dair hususlar” hakkında Enes b. Mâlik'ten⁶⁹² ve Huzeyfe b. el-Yeman'dan⁶⁹³ birer hadis nakleder.

Yirmi ikinci bapta “elbise ve kisve ve onda bulunan mürüvvet hakkında” başlıklı konunun giriş kısmında Said b. el-Hudrî'den⁶⁹⁴ bir hadis rivayet eder. Metin içindeki iki ayrı hadisin⁶⁹⁵ ravisini belirtmez.

Yirmi üçüncü bapta yer verdiği “yemek ve içmek ve onlardaki mürüvvet hakkında” konulu yedi hadisin de râvisini zikretmez.⁶⁹⁶

Yirmi dördüncü bapta “nikâh bahsi ve ondaki mürüvvet hakkında” başlıklı konunun başında Ebû Hüreyre'den⁶⁹⁷ bir hadis nakleder. Metin içinde de ravisini belirtmeden bir hadise yer verir.⁶⁹⁸

---

⁶⁸⁵ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 92.

⁶⁸⁶ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 92.

⁶⁸⁷ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 93.

⁶⁸⁸ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 94.

⁶⁸⁹ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 94, 95.

⁶⁹⁰ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 95.

⁶⁹¹ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 96, 98.

⁶⁹² İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 100.

⁶⁹³ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 103.

⁶⁹⁴ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 104.

⁶⁹⁵ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 104, 106.

⁶⁹⁶ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 108, 110, 114.

⁶⁹⁷ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 117.

⁶⁹⁸ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 118.

Yirmi beşinci bapta “çeyiz ve kadınların mihri hususunda eli geniş olmak ve bunlardaki mürüvvet hakkında” konulu Ukbe b. Âmir el-Cühenî’den⁶⁹⁹ bir hadise yer verir. Daha sonra zikrettiği hadisin ise ravisini belirtmez.⁷⁰⁰

Yirmi altıncı bapta “kerem sahipleri, seyyidler, tebessüm yüzlüler ve komutanlarla sohbet” hakkında Hz. Âişe’den,⁷⁰¹ Enes b. Mâlik’ten,⁷⁰² İbn Abbas’tan⁷⁰³ birer hadis rivayet eder. Daha sonra “ve *Kâle Aleyhisselâm*”⁷⁰⁴ lafzıyla başlayarak bir hadisin metnine yer verir. Bu babın son hadisi “*an rivâyeti Ya ‘îş*”⁷⁰⁵ lafzıyla başlar.

Yirmi yedinci bapta herhangi bir hadise yer vermez.

Yirmi sekizinci bapta “ihvan arasında yardımlaşmak hakkında” konunun başında Ebû Saîd el-Hudrî’den⁷⁰⁶ rivayet edilen bir hadise yer verir.

Yirmi dokuzuncu bapta “geçmiş ve gelen insanların zikri hakkında” başlıklı metinde İbn Abbas’tan⁷⁰⁷ rivayetle bir hadis nakleder.

Otuzuncu bapta “hamr ve onun çeşitleri ve onları terk etmenin mürüvveti hakkında” konulu metnin girişinde Ali b. Ebî Tâlib’ten,⁷⁰⁸ Enes b. Mâlik’ten⁷⁰⁹ birer hadise yer verir. Metin içinde dört hadis daha yer alır.⁷¹⁰

Otuz birinci babın giriş kısmında Câbir’den⁷¹¹ bir hadis nakleder. Metin içinde naklettiği diğer hadisin râvisi mevcut değildir.⁷¹²

Otuz ikinci bapta “kanaatin izzeti ve tamahın terki ile bunlardaki mürüvvet hakkında” konulu metnin giriş kısmında Fezâle b. Ubeyd⁷¹³ rivayetiyle bir hadis nakleder. Bab içerisinde zikrettiği diğer üç hadisin ravisini vermez.⁷¹⁴

⁶⁹⁹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 119, 120.

⁷⁰⁰ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 120.

⁷⁰¹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 121.

⁷⁰² İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 121.

⁷⁰³ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 121.

⁷⁰⁴ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 121.

⁷⁰⁵ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 122.

⁷⁰⁶ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 129.

⁷⁰⁷ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 134.

⁷⁰⁸ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 138.

⁷⁰⁹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 138.

⁷¹⁰ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 151, 152, 157.

⁷¹¹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 162.

⁷¹² İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 166.

⁷¹³ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 176.

Otuz üçüncü bapta, “nazar (bakış) hakkında, bakışları kısmanın medhi ve ondaki mürüvvet hususunda” Ebû Hüreyre rivayetiyle bir hadis nakleder. İkinci olarak zikrettiği hadis, Hz. Ali’ye hitap şeklindedir. Bu hadis ve bab içerisinde yer verdiği sonraki üç hadiste de râvi adını zikretmez.

Otuz dördüncü babın girişinde, “misafîrperverliğin zikri ve fazileti ile ev sahipliğinin mürüvveti” hakkında râvi ismi belirtmeden uzunca bir hadise yer verir.⁷¹⁵

Metnin ikinci paragrafında yer verdiği başka bir hadiste ise: “*Yusuf b. Semmâk şöyle dedi: “İbn Ebî Kursafe er-Razî bu hadisi Nebî (Allah’ın salat ve selamı ona olsun)’den bana haber verdi. İbn Ebî Kursâfe bana şöyle dedi”*”⁷¹⁶ şeklinde sened zincirindeki bazı râvileri zikreder.

Otuz beşinci bapta “izzetli (emcad) kimselerin zikri ve onlardaki mürüvvet hakkında” konulu babın girişinde Enes b. Malik’ten⁷¹⁷ bir hadis nakleder.

Otuz altıncı bapta “hediyenin zikri ve ondaki mürüvvet hakkında” konulu dört hadiste de râvi adını zikretmez.⁷¹⁸

Otuz yedinci bapta “mizahın zikri ve ondaki fuhşiyatın terki hakkında” konulu ilk hadisi “*Hz. Âişe (Allah ondan razı olsun)’ye soruldu*”⁷¹⁹ ifadesiyle nakleder. Metinde yer alan sonraki hadislerin ikisini Enes b. Mâlik’ten,⁷²⁰ diğerlerini de Mücâhid⁷²¹ ve Hz. Ali’den⁷²² aktarır.

Otuz sekizinci bapta Hz. Muhammed’den “*Enceşe*”⁷²³ hadisini senedsiz olarak aktarır.

Otuz dokuzuncu bapta herhangi bir hadise yer vermez.

Kırkıncı bapta “fütüvvet ve ona dair sorular hakkında” konulu metnin ilk kısmında İbn Abbas’tan rivayet edilen uzunca bir hadise yer verir.⁷²⁴

---

⁷¹⁴ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 173, 181, 184.

⁷¹⁵ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 196.

⁷¹⁶ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 197, 198.

⁷¹⁷ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 209.

⁷¹⁸ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 217.

⁷¹⁹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 220.

⁷²⁰ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 220.

⁷²¹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 220, 221.

⁷²² İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 221.

⁷²³ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 222.

Kırk birinci bapta da İmam Şâfi‘î’nin okuduğu Resûlullah’ın hadisi olan duayı: “*Bana Mâlik, Nafi‘î’den, o da İbn Ömer’den rivayet etti. Resûlullah (Allah’ın salat ve selamı ona olsun) Ahzab günü şöyle dua etti*” deyip İmam Şâfi‘î’ye kadarki râvi zincirini vererek nakleder.

Yukarıda bablara göre dağılımı verilen hadislerden bir kısmı râvi ismi belirtilmeden kaydedilmişse⁷²⁵ de, diğer bir kısmının en azından ilk râvilerinin olduğu ortadadır. Hadislerin senedlerinde adı geçen râviler şunlardır:

Abdullah;⁷²⁶ Abdurrahman b. Ma‘kıl (b.Yesar)’dan (o da babasından);⁷²⁷ Aişe;⁷²⁸ Amr İbn Meymûn;⁷²⁹ Cabir b. Abdullah;⁷³⁰ Cerîr;⁷³¹ Ebu Amr;⁷³² Ebu Hureyre;⁷³³ Ebû Mes‘ûd el-Ensârî;⁷³⁴ Ebû Said el-Hudrî;⁷³⁵ Ebû Zer el-Gıfari;⁷³⁶ Ebu’d-Derdâ;⁷³⁷ Ebû Bekir Sıddık;⁷³⁸ Emirü’l-mü’minîn Ali;⁷³⁹ Enes b. Malik;⁷⁴⁰ Fazl [b. Abbas];⁷⁴¹ Fazl b. Rebî‘, İmam Şâfi‘î, Mâlik, Nafi‘î, İbn Ömer;⁷⁴² Fezale b. Ubeyd,⁷⁴³ Huzeyfe b. el-Yeman;⁷⁴⁴ İbn Abbas;⁷⁴⁵ İbn Ömer;⁷⁴⁶ İbn Râfi‘;⁷⁴⁷ Kabîsa b. Bürme el-Esedî;⁷⁴⁸ Meymun b. Eşheb, Âişe;⁷⁴⁹ Muaz b. Cebel;⁷⁵⁰ Muhammed b. Ka‘b el-

⁷²⁴ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü’l-Mürüvvât*, 231, 232.

⁷²⁵ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü’l-Mürüvvât*, 14, 29, 41, 45,47, 67, 70, 74, 84, 86, 87, 89, 94, 95,96, 97, 98, 100, 104, 106, 108, 110, 118, 120, 121, 151, 157, 166, 173,181, 185, 186, 196, 217, 218, 220, 222.

⁷²⁶ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü’l-Mürüvvât*, 76.

⁷²⁷ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü’l-Mürüvvât*, 37.

⁷²⁸ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü’l-Mürüvvât*, 34, 46, 47, 88, 95, 121, 132, 151, 220.

⁷²⁹ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü’l-Mürüvvât*, 84.

⁷³⁰ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü’l-Mürüvvât*, 48, 61,88, 163.

⁷³¹ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü’l-Mürüvvât*, 95.

⁷³² İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü’l-Mürüvvât*, 48.

⁷³³ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü’l-Mürüvvât*, 38, 42,48, 71,76, 83, 91, 96, 117, 185.

⁷³⁴ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü’l-Mürüvvât*, 91, 92.

⁷³⁵ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü’l-Mürüvvât*, 104, 129.

⁷³⁶ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü’l-Mürüvvât*, 73, 91.

⁷³⁷ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü’l-Mürüvvât*, 48.

⁷³⁸ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü’l-Mürüvvât*, 38.

⁷³⁹ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü’l-Mürüvvât*, 73, 148, 221.

⁷⁴⁰ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü’l-Mürüvvât*, 22, 38, 47, 60, 66, 100, 121, 148, 209, 220.

⁷⁴¹ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü’l-Mürüvvât*, 189.

⁷⁴² İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü’l-Mürüvvât*, 238-239.

⁷⁴³ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü’l-Mürüvvât*, 171.

⁷⁴⁴ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü’l-Mürüvvât*, 103.

⁷⁴⁵ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü’l-Mürüvvât*, 19, 20, 68, 70, 94, 121, 134, 144, 231-233.

⁷⁴⁶ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü’l-Mürüvvât*, 71,72, 93, 96.

⁷⁴⁷ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü’l-Mürüvvât*, 23.

⁷⁴⁸ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü’l-Mürüvvât*, 68.

⁷⁴⁹ İbn Ca‘deveyh, *Mir‘âtü’l-Mürüvvât*, 225.

Kurazî;⁷⁵¹ Mücahid, Âişe;⁷⁵² Müverrik el-‘Iclî, Ebû Zer;⁷⁵³ Nafi’, İbn Ömer, Abdullah b. Selam;⁷⁵⁴ Ömer b. Hattab;⁷⁵⁵ Sa’d b. Ebî Vakkas;⁷⁵⁶ Said b. Evs;⁷⁵⁷ Ukbe b. Amir el-Cühenî;⁷⁵⁸ Ümmü Seleme, Ali b. Ebî Talib;⁷⁵⁹ Üsame b. Şerîk;⁷⁶⁰ Yaîş;⁷⁶¹ Yusuf b. Semmâk, İbn Ebî Kursafe er-Razî.⁷⁶²

Kendilerinden hadis dışında söz, haber veya şiir aktardığı sahabe veya muhadramûndan olan kimselerden bazıları şunlardır: Abbas b. Abdülmuttalib,⁷⁶³ Ahnef b. Kays,⁷⁶⁴ Aişe bint Ebû Bekir,⁷⁶⁵ Ali b. Ebû Tâlib,⁷⁶⁶ Amr b. Âs,⁷⁶⁷ Ebû Hureyre,⁷⁶⁸ Ebu’d-Derdâ,⁷⁶⁹ Fazl b. Abbas,⁷⁷⁰ İbn Abbas,⁷⁷¹ İbn Mes’ûd,⁷⁷² İbn Ömer,⁷⁷³ Meymûn b. Mihran,⁷⁷⁴ Muaz b. Cebel,⁷⁷⁵ Ömer b. Hattab,⁷⁷⁶ Said b. el-Âs,⁷⁷⁷ Semûre b. Cündeb⁷⁷⁸.

⁷⁵⁰ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 70.

⁷⁵¹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 152, 153.

⁷⁵² İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 220.

⁷⁵³ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 96.

⁷⁵⁴ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 79.

⁷⁵⁵ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 39.

⁷⁵⁶ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 49.

⁷⁵⁷ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 28.

⁷⁵⁸ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 28, 119.

⁷⁵⁹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 66.

⁷⁶⁰ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 46.

⁷⁶¹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 122.

⁷⁶² İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 197, 198.

⁷⁶³ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 222.

⁷⁶⁴ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 39, 108.

⁷⁶⁵ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 59, 60, 88.

⁷⁶⁶ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 3, 23, 40, 47, 71, 89, 179, 208, 225, 235, 237.

⁷⁶⁷ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 23, 25.

⁷⁶⁸ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 123.

⁷⁶⁹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 106.

⁷⁷⁰ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 189.

⁷⁷¹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 38, 46, 67, 71, 74, 75, 87, 143, 163.

⁷⁷² İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 189, 190.

⁷⁷³ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 129, 138, 192.

⁷⁷⁴ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 226, 138

⁷⁷⁵ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 118

⁷⁷⁶ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 65, 104

⁷⁷⁷ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 60, 65

⁷⁷⁸ İbn Ca’deveyh, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, 106

Kendisine atıfta bulunulan Ehl-i beyte mensup kimseler şunlardır: Ali b. el-Hasan,⁷⁷⁹ Ali b. el-Hüseyin,⁷⁸⁰ Ca'fer b. Muhammed es-Sadık,⁷⁸¹ Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib,⁷⁸² Muhammed b. el-Hasan,⁷⁸³ Şerif el-Aceb⁷⁸⁴.

Tâbi'ün ve tebe-i tâbi'ündan ya da daha sonraki dönemlerde yaşamış pek çok isim de *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'in sayfalarında kendilerine yer bulmuştur. Abdullah b. Ca'fer,⁷⁸⁵ Abdullah b. Salih,⁷⁸⁶ Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem,⁷⁸⁷ Âmir b. Ebî Malik,⁷⁸⁸ Amr b. Abdullah b. ez-Zübeyr, Ebû Hazm, Safvan b. Süleym,⁷⁸⁹ Asım b. Hamza,⁷⁹⁰ Atâ b. Müslim, Süfyan,⁷⁹¹ Atâ' el-Horasani,⁷⁹² Behlül,⁷⁹³ Bişr b. Ömer,⁷⁹⁴ Ebû Amr en-Neyâtî,⁷⁹⁵ Ebu Muaz el-Cürcani,⁷⁹⁶ Ebû Mühelhil,⁷⁹⁷ Ebû Saîd el-Vazârî,⁷⁹⁸ Ebû Said,⁷⁹⁹ Ebu'l-Hasan b. Sevadet er-Razi,⁸⁰⁰ Ebû Bekir b. Abdullah,⁸⁰¹ Eyyûb b. Ğassan,⁸⁰² Eyyûb es-Sahtiyânî,⁸⁰³ Fazl b. Umeyr,⁸⁰⁴ Haccac Tabibi Tiyaduk,⁸⁰⁵ Hâtem Ebî Ömer ed-Dimeşkî,⁸⁰⁶ Havşeb,⁸⁰⁷ İbn Huyesm,⁸⁰⁸ İbnü'l-

⁷⁷⁹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 83.

⁷⁸⁰ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 165, 166.

⁷⁸¹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 23, 41, 71, 84, 98, 229.

⁷⁸² İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 87, 119, 164.

⁷⁸³ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 84.

⁷⁸⁴ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 159.

⁷⁸⁵ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 60, 165, 205, 206.

⁷⁸⁶ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 181.

⁷⁸⁷ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 27.

⁷⁸⁸ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 139.

⁷⁸⁹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 167.

⁷⁹⁰ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 208.

⁷⁹¹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 145.

⁷⁹² İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 192, 193.

⁷⁹³ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 145.

⁷⁹⁴ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 46.

⁷⁹⁵ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 155,156.

⁷⁹⁶ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 116.

⁷⁹⁷ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 142.

⁷⁹⁸ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 228, 229.

⁷⁹⁹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 121,122.

⁸⁰⁰ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 230.

⁸⁰¹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 184.

⁸⁰² İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 159.

⁸⁰³ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 175.

⁸⁰⁴ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 11.

⁸⁰⁵ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 124.

⁸⁰⁶ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 124.

⁸⁰⁷ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 137.

⁸⁰⁸ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 130.

Münkedir,⁸⁰⁹ İbrahim en-Nehaî,⁸¹⁰ İmam Şâfiî,⁸¹¹ İsa b. Ali el-Hâşimî,⁸¹² İsmail b. Ebû'l Cehm,⁸¹³ İsmail b. Hammad,⁸¹⁴ Katade,⁸¹⁵ Mekhûl eş-Şâmî,⁸¹⁶ Mirdas el-Eslemî,⁸¹⁷ Muğire b. Şube,⁸¹⁸ Muhaddis Muhammed b. Şâdan,⁸¹⁹ Muhammed b. Ali,⁸²⁰ Muhammed b. İmran,⁸²¹ Muhammed b. Ziyad,⁸²² Muhammed b. Münkedir, Safvan b. Süleym,⁸²³ Muhammed el-Utbî,⁸²⁴ Muhammed İbnü'l-Hanefiyye,⁸²⁵ Musâvir el-Verrâk,⁸²⁶ Mutarrif b. Abdillah,⁸²⁷ Mücahid,⁸²⁸ Ömer b. (Ebî) Rebîa,⁸²⁹ Ömer b. Mekki,⁸³⁰ Rabiâtü'r-Re'y,⁸³¹ Rukye,⁸³² Said b. Cübeyr,⁸³³ Saîd b. Halid,⁸³⁴ Süfyan b. Uyeyne,⁸³⁵ Süveyd b. Said,⁸³⁶ Şa'bi,⁸³⁷ Şarkî b. el-Katâmî,⁸³⁸ Şeyh Ebû Said,⁸³⁹ Tu'me el-Ca'ferî, İmran b. Musa,⁸⁴⁰ Ubeydullah b. Ebî Bekre,⁸⁴¹ Ubeydullah es-Serrâc,⁸⁴² Yusuf b. el-Hüseyn⁸⁴³ bunlardan bazılarıdır.

⁸⁰⁹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 129.

⁸¹⁰ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 130, 198.

⁸¹¹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 170.

⁸¹² İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 110.

⁸¹³ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 223.

⁸¹⁴ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 98.

⁸¹⁵ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 74, 100.

⁸¹⁶ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 74, 100.

⁸¹⁷ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 134.

⁸¹⁸ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 25.

⁸¹⁹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 49.

⁸²⁰ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 74.

⁸²¹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 25.

⁸²² İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 139.

⁸²³ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 129.

⁸²⁴ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 100.

⁸²⁵ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 21.

⁸²⁶ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 124.

⁸²⁷ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 40.

⁸²⁸ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 159.

⁸²⁹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 57, 58.

⁸³⁰ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 188.

⁸³¹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 24.

⁸³² İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 140.

⁸³³ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 187.

⁸³⁴ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 209.

⁸³⁵ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 18.

⁸³⁶ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 67.

⁸³⁷ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 223.

⁸³⁸ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 61, 62.

⁸³⁹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 136, 137.

⁸⁴⁰ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 130.

⁸⁴¹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 56, 57.

Ali b. Haşrem,⁸⁴⁴ A' meş,⁸⁴⁵ Ebû Amr b. el-'Alâ',⁸⁴⁶ Ebû Tâhir el-Ümevî,⁸⁴⁷ Hasan Basrî,⁸⁴⁸ İbn Atâ,⁸⁴⁹ İbn Mücahid,⁸⁵⁰ İbn Sirîn,⁸⁵¹ İmam Şâfi'î,⁸⁵² Ma' mer b. Râşid,⁸⁵³ Mis' ar b. Kidâm,⁸⁵⁴ Mukatil,⁸⁵⁵ Urve,⁸⁵⁶ Vehb b. Münebbih,⁸⁵⁷ Yahya el-Kattân⁸⁵⁸ ve Ziyad en-Numeyrî⁸⁵⁹ gibi muhaddis, müfessir, müctehid veya kurrâya (kıraat âlimi) ait pek çok söz ve haber de *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'ta yer alır.

Herhangi bir kimseye nispet edilmeden verilen şiirlerin⁸⁶⁰ yanında meşhur şâir ya da dil ve belagat âlimlerinden de önemli derecede nakiller mevcuttur. Abdurrahman b. Hassân,⁸⁶¹ Asmaî⁸⁶², A'ttâbî,⁸⁶³ Bustî,⁸⁶⁴ Câhız,⁸⁶⁵ Ebû Bekir el-Harezmî,⁸⁶⁶ Ebû Neame,⁸⁶⁷ Ebu'l-Atâhiye,⁸⁶⁸ Ebu'l-Ferec el-İsfahanî,⁸⁶⁹ el-Ahtal,⁸⁷⁰ el-Müberred, Emirü'l-Mü'minîn Ali,⁸⁷¹ İbn Garîz,⁸⁷² İbnü'l-Enbarî,⁸⁷³ Muhammed b.

---

⁸⁴² İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 57.

⁸⁴³ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 204, 205.

⁸⁴⁴ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 131.

⁸⁴⁵ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 123, 127, 129, 141.

⁸⁴⁶ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 105.

⁸⁴⁷ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 115.

⁸⁴⁸ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 18, 26, 47, 97, 130, 180, 169.

⁸⁴⁹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 17.

⁸⁵⁰ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 26.

⁸⁵¹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 190.

⁸⁵² İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 132, 170, 238, 239.

⁸⁵³ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 75.

⁸⁵⁴ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 24.

⁸⁵⁵ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 159, 160.

⁸⁵⁶ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 49.

⁸⁵⁷ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 39, 47, 146.

⁸⁵⁸ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 124.

⁸⁵⁹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 40.

⁸⁶⁰ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 64, 124, 128, 136, 139, 141, 142, 144, 149, 150, 153, 168, 169, 175, 177, 178, 184, 185, 186, 187, 188, 190, 191, 194.

⁸⁶¹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 146.

⁸⁶² İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 25, 27, 30, 55,56, 61, 82, 127, 188, 203.

⁸⁶³ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 44.

⁸⁶⁴ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 182.

⁸⁶⁵ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 124.

⁸⁶⁶ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 89.

⁸⁶⁷ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 125.

⁸⁶⁸ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 173.

⁸⁶⁹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 183.

⁸⁷⁰ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 59, 166, 167.

⁸⁷¹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 131, 138.

⁸⁷² İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 88.

⁸⁷³ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 180.

Davud,⁸⁷⁴ Muhammed b. el-Cehm el-Bermekî,⁸⁷⁵ Muhammed b. Harb el-Hilâlî,⁸⁷⁶ Muhammed b. Muhammed el-Adevî,⁸⁷⁷ Muhammed b. Umeyr,⁸⁷⁸ Muhammed b. Zahir,⁸⁷⁹ Nâbiğa,⁸⁸⁰ Ömer b. (Ebî) Rebîa⁸⁸¹, Sa' dîn,⁸⁸² Safvân b. Ümeyye,⁸⁸³ Said b. Humejd⁸⁸⁴ ve Züheyr⁸⁸⁵ bu isimler arasındadır.

Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât'ta halife, sultan, emir, vezir, kadı, kâtip veya devlet memuru olan siyasî ya da mülkî erkândan birçok isme değinilmiş; bu isimlerden bazılarının hayatından kesitler aktarılmıştır. Abdulaziz b. Mervan,⁸⁸⁶ Abdullah b. Ahmed b. Yusuf,⁸⁸⁷ Abdullah b. Amir,⁸⁸⁸ Abdullah b. Tahir,⁸⁸⁹ Ahmed b. İsrail,⁸⁹⁰ Ali b. İsa,⁸⁹¹ Behram b. Behram,⁸⁹² Büzürcmihr,⁸⁹³ Ca'fer el-Hâşimî,⁸⁹⁴ Cahza el-Bermekî,⁸⁹⁵ Ebu Abdullah b. Hamdûn en-Nedîm,⁸⁹⁶ Ebû Amr en-Neyâtî,⁸⁹⁷ Ebu Dülef,⁸⁹⁸ Ebû Hazım el-Kâdî,⁸⁹⁹ Ebu Mansur Saîd b. Ahmed el-Berîdî,⁹⁰⁰ Ebû Muhammed el-Feyyazî,⁹⁰¹ Ebû Müslim,⁹⁰² Ebu Nasr b. Sehl b. el-Merzübân,⁹⁰³ Ebu'l-

⁸⁷⁴ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 185.

⁸⁷⁵ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 168.

⁸⁷⁶ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 17.

⁸⁷⁷ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 36.

⁸⁷⁸ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 123.

⁸⁷⁹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 137.

⁸⁸⁰ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 135, 136.

⁸⁸¹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 57, 58.

⁸⁸² İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 177.

⁸⁸³ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 157.

⁸⁸⁴ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 21.

⁸⁸⁵ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 42.

⁸⁸⁶ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 168.

⁸⁸⁷ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 114.

⁸⁸⁸ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 206, 207.

⁸⁸⁹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 29, 86.

⁸⁹⁰ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 35.

⁸⁹¹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 54.

⁸⁹² İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 29.

⁸⁹³ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 26, 40.

⁸⁹⁴ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 100.

⁸⁹⁵ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 105.

⁸⁹⁶ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 109, 110.

⁸⁹⁷ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 155, 156.

⁸⁹⁸ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 55, 56.

⁸⁹⁹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 47, 127.

⁹⁰⁰ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 111, 112.

⁹⁰¹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 102.

⁹⁰² İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 61, 62.

⁹⁰³ İbn Ca' deveyh, *Mir'âti'l-Mürüvvât*, 116.

Fazl Abdullah b. Ahmed el-Meykâlî,⁹⁰⁴ Ebu'l-Fazl el-Bel'amî,⁹⁰⁵ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Musa (b.) el-Furat,⁹⁰⁶ el-Hasan b. Mahled,⁹⁰⁷ el-Hasan b. Recâ,⁹⁰⁸ el-Hasan b. Sehl,⁹⁰⁹ Emir Ebu'l-Muzaffer Nasr b. Nasırdîn,⁹¹⁰ Emir Kâbus,⁹¹¹ Fadl b. Rebî,⁹¹² Gazneli Sultan Mahmud,⁹¹³ Haccac,⁹¹⁴ Halid b. Abdullah el-Kasrî,⁹¹⁵ Halid b. Abdullah,⁹¹⁶ Halid b. Yezid b. el-Muhelleb,⁹¹⁷ Halife Ebû Ca'fer,⁹¹⁸ Harun er-Reşîd,⁹¹⁹ Heysem b. Adiy,⁹²⁰ Hişam b. Abdülmelik,⁹²¹ Me'mûn,⁹²² Mesleme b. Abdülmelik,⁹²³ Mualla b. Eyyub,⁹²⁴ Muhammed b. Abbâd el-Muhellebî,⁹²⁵ Muhammed b. Yahya b. Halid,⁹²⁶ Muhelleb b. Ebî Sufra,⁹²⁷ Muhellebî,⁹²⁸ Muvaffak,⁹²⁹ Nizâmülmülk,⁹³⁰ Ömer b. Abdulaziz,⁹³¹ Sahib Ebu'l-Kasım İsmail b. Abbad,⁹³² Seyfuddevle Ali b. Ubeydullah b. Hemdân,⁹³³ Süleyman b. Abdülmelik,⁹³⁴ Talha et-Talhât,⁹³⁵ Yahya b. Eksem,⁹³⁶ Yahya b. Halid el-Bermekî⁹³⁷ ve Yezid b. el-Muhelleb⁹³⁸ bunlar arasındadır.

⁹⁰⁴ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 228.

⁹⁰⁵ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 36.

⁹⁰⁶ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 35.

⁹⁰⁷ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 105.

⁹⁰⁸ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 210-213.

⁹⁰⁹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 34.

⁹¹⁰ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 102.

⁹¹¹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 29.

⁹¹² İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 84, 238, 239.

⁹¹³ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 30.

⁹¹⁴ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 99.

⁹¹⁵ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 52.

⁹¹⁶ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 171.

⁹¹⁷ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 168.

⁹¹⁸ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 89.

⁹¹⁹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 226, 227, 238, 239.

⁹²⁰ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 61, 62.

⁹²¹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 104, 223.

⁹²² İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 151, 227.

⁹²³ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 118.

⁹²⁴ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 225, 226.

⁹²⁵ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 169, 170.

⁹²⁶ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 226.

⁹²⁷ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 29.

⁹²⁸ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 141.

⁹²⁹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 229.

⁹³⁰ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 12.

⁹³¹ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 97.

⁹³² İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 12, 89, 90, 115, 141.

⁹³³ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 29.

⁹³⁴ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 105.

⁹³⁵ İbn Ca' deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 164.

İsim vermeden “âbidlerin biri”⁹³⁹ ya da “zâhidlerden biri”⁹⁴⁰ şeklinde nakledilen birçok rivayetin veya menkıbenin yanında meşhur zâhid ve sûfilere mahsus söz ve atıflar da *Kitâbu Mir’âti’l-Mürüvvât*’ta yer alır. Cafer ed-Dâbi’î,⁹⁴¹ Cerîrî,⁹⁴² Cüneyd,⁹⁴³ Davud et-Tâî,⁹⁴⁴ Ebu Abdullah el-Bekka’,⁹⁴⁵ Ebu Abdullah el-Mağribî,⁹⁴⁶ Ebû Hamd el-Hasnevi,⁹⁴⁷ Ebû Muhammed el-Cerîrî,⁹⁴⁸ Ebû Süleyman ed-Dârânî,⁹⁴⁹ Fudayl b. Iyaz,⁹⁵⁰ İbnü’l-Mübarek,⁹⁵¹ İbnü’s-Semmak,⁹⁵² Malik b. Dinar,⁹⁵³ Serî es-Sakâtî,⁹⁵⁴ Süfyan es-Sevrî,⁹⁵⁵ Şakîk el-Belhî,⁹⁵⁶ Şiblî,⁹⁵⁷ Yahya b. Ammâr el-Herevî,⁹⁵⁸ Yahya b. Muaz er-Râzî,⁹⁵⁹ Yusuf b. el-Hüseyn⁹⁶⁰ ve Zünnûn el-Mısırî⁹⁶¹ kendilerinden rivayet aktardığı bu nevi kimselerdendir.

Cömert kimselere misal olarak Ebû Mersed,⁹⁶² Esmâ b. Hârice⁹⁶³ ve Hatem et-Tâî⁹⁶⁴; fütüvvet erbabına misal olarak da Bûşencî,⁹⁶⁵ Ebû Hafs el-Cîlî,⁹⁶⁶ Ebû Hafs el-

⁹³⁶ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 145.

⁹³⁷ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 29, 230.

⁹³⁸ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 105, 168, 234.

⁹³⁹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 193, 194.

⁹⁴⁰ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 139, 194.

⁹⁴¹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 137.

⁹⁴² İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 172.

⁹⁴³ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 83, 194, 195.

⁹⁴⁴ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 142.

⁹⁴⁵ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 194.

⁹⁴⁶ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 149.

⁹⁴⁷ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 101.

⁹⁴⁸ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 85, 208.

⁹⁴⁹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 85.

⁹⁵⁰ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 40, 47, 48, 142.

⁹⁵¹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 48, 180.

⁹⁵² İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 56, 139, 170.

⁹⁵³ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 135, 143.

⁹⁵⁴ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 24, 74.

⁹⁵⁵ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 140.

⁹⁵⁶ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 118.

⁹⁵⁷ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 188, 143.

⁹⁵⁸ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 107.

⁹⁵⁹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 39, 48, 181.

⁹⁶⁰ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 176.

⁹⁶¹ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 235, 177, 178.

⁹⁶² İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 215.

⁹⁶³ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 53, 58, 59, 71, 163, 164, 166.

⁹⁶⁴ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 146, 198-200.

⁹⁶⁵ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 235.

⁹⁶⁶ İbn Ca’deveyh, *Mir’âti’l-Mürüvvât*, 235.

Haddad,⁹⁶⁷ Ebû Hafs el-Hıyerî⁹⁶⁸ ve Nuh el-Ayyâr⁹⁶⁹ öne çıkan şahıslardır. Ayrıca fütüvvete dair pek çok söz de *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'ta yer alır.

2.2.3. Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh'in Kitabu Mir'âti'l-mürüvvât'ı ile Diğer Mir'âtü'l-mürüvvâtların Mukayesesi

İbn Ca'deveyh'in (ö. 468/1072'den sonra) mürüvvet ve fütüvvetin esaslarını ortaya koymak için yazdığı *Kitabu Mir'âti'l-Mürüvvât*'tan önce kaleme alınmış olan eserlerden, İbnü'l-Merzûbân'ın (ö. 309/921-922) *el-Mürûe*'si ile Seâlibî'nin (ö. 430/1038) *Mir'âtü'l-mürûât*'ı mürüvvete dair olup Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Kitâbü'l-fütüvve*'si ise fütüvvete dairdir. Bunlardan Seâlibî'nin on beş babı içeren *Mir'âtü'l-mürûât*'ının önemli bir kısmı, yer yer kelime ya da cümle değişiklikleri olmakla birlikte İbn Ca'deveyh'in kırk bir bablık *Mir'âtü'l-mürüvvât*'ının içinde yer alır. Her iki eserin mukaddimesinde yer alan benzer cümleler alt alta sıralandığında metinler arasındaki yakın benzerlik açıkça ortaya çıkacaktır.

Seâlibî: “İmdi: “Muhakkak ki mürüvvet birçok manalar içeren lafızlardandır. Güzel ahlak ve övülmüş vasıfları bünyesinde barındıran iyilik ve güzelliklere konulmuş isimdir. O mürüvvetin meliklerin ve vezirlerin menkâbelerini bir araya topladığını; büyüklerin yüceliklerinin meziyetlerini tanzim ettiğini gördüm.”⁹⁷⁰

İbn Ca'deveyh: “İmdi: “Muhakkak ki mürüvvet ve fütüvvet birçok manalar içeren lafızlardandır. Güzel ahlak ve övülmüş vasıfları bünyesinde barındıran iyilik ve güzelliklere konulmuş isimdir. O mürüvvet ve fütüvvetin fetâların [fütüvvet ehli], meliklerin ve emirlerin menkâbelerini bir araya topladığını; seyyidlerin ve büyüklerin meziyetlerini tanzim ettiğini gördüm.”⁹⁷¹

Seâlibî: “O mürüvvetin (yüceliği dâim olsun) parıltuların efendisi (gurretü'l-evzâh), ordunun öncüsü (kâdimetü'l-cenâh), güzelliklerin cümlesi, tertibin

⁹⁶⁷ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 235.

⁹⁶⁸ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 78.

⁹⁶⁹ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-Mürüvvât*, 78, 235.

⁹⁷⁰ Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 11.

⁹⁷¹ İbn Ca'deveyh, *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*, 11, 12.

mükemmeli (külliyyetü'l-kemâl), kasidenin can alıcı beyti (beytü'l-kasîde), gerdanlığın ortası (vâsîdatü'l-kilâde) Efendimizin⁹⁷² hususiyetlerini tanzim ettiğini gördüm.”⁹⁷³

İbn Ca'deveyh: “O mürüvvet ve fütüvvetin Sahibu'l-ecel, Seyyidu'l-âlimu'l-âdil, Kıvâmuddin, Gıyâsu'd-devle, Seyyidu'l-vüzera, Sadru'l-İslâm, Razî emîri'l-mü'minîn, parıltuların efendisi (gurretü'l-evzâh), ordunun öncüsü (kâdimetü'l-cenâh), güzelliklerin cümlesi (cümletü'l-cemâl), tertibin mükemmeli (külliyyetü'l-kemâl), kasidenin can alıcı beyti (beytü'l-kasîd), gerdanlığın ortası (vâsîdatü'l-kilâde), tâcın incisi (dürretü't-tâc), Nizâmü'l-mülk Efendimizin hususiyetlerini tanzim ettiğini ve Efendimizin bu [mürüvvet ve fütüvvet] mesalinde [tutulan yollarda] uzun mesafeler katettiğini gördüm.”⁹⁷⁴

Seâlibî: “Başlı başına [mürüvvet] hakkında te'lif edilen ve [Efendimizin faziletlerinin misalini zikrederek] sadakatle hakkını veren bir kitap okumadım.”⁹⁷⁵ Letâif ve Tarâif'in [Zarâif?]⁹⁷⁶ derlenmesi dışında işaretlerin/parıltuların (Lüma') farklı yerlerinde mürüvvetin zikrine dair kısımlara baktım.”⁹⁷⁷

⁹⁷² Seâlibî'nin “Mirâtü'l-mürûât”ının muhakkiki Muhammed Hayri Yusuf'un dipnotta verdiği bilgiye göre, Seâlibî'nin “Efendimiz” diyerek adını vermeden atıfta bulunduğu kişi “h. 422 tarihinde Nisâbü'r emirliğine velayet eden Ebu Sehl el-Hamdûni'dir.” Bkz. Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 11.

Seâlibî'nin, Câhız, Sâhib b. Abbâd ve Ebû İshâk es-Sâbî'den naklen bu şahıs için yaptığı duanın metni de birebir olarak yine Seâlibî'ye ait olan “el- Letâifu'z-zürefâ' min tabâkâti'l-fuzalâ” isimli eserin mukaddimesinde de geçmektedir. Bu eserde söz konusu şahsın ismi “Ebû Sehl el-Hamdevî” olarak kaydedilmiştir. Karşılaştırma için bkz. Seâlibî, *el-Letâifu'z-zürefâ' min tabâkâti'l-fuzalâ*, thk. Adnan Kerîm er-Receb, (Beirut, Dâru'l-'Arabiyye li'l-Mevsûât, 1999), 73, 74.

⁹⁷³ Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 11.

⁹⁷⁴ İbn Ca'deveyh, *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvât*, 12.

⁹⁷⁵ Seâlibî'nin eserinin muhakkiki Muhammed Hayri Ramazan Yusuf'un da dikkat çektiği gibi, Seâlibî, bu ifadeyle, kendisinden önce mürüvvet hakkında müstakil bir eser te'lif etmiş olan İbnü'l-Merzûbân'ın “el-Mürûe” isimli eserini görmediğini ya da kitabının adını “el-Edeb ve'l-mürûe” koyan Sâlih b. Cenâh el-Lahmî'nin eserinden haberdar olmadığını ifade etmektedir. Muhakkik, Seâlibî'nin bu müelliflerden bir şey nakletmemiş olmasını da bunun bir delili olarak görmektedir. Bkz. Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 6, 11.

⁹⁷⁶ Seâlibî'nin eserinde (الطرائف) *et-Tarâifu* (mizahlar, nükteler, şakalar) şeklinde geçen bu kelime, İbn Ca'deveyh'in eserinde (الطرائف) *ez-Zarâifu* (zarif şeyler) olarak geçmektedir.

Seâlibî'nin eserlerinde letâif (latifeler, hoş sözler), tarâif (şakalar), zarâif (zarif sözler) kelimelerini sıklıkla kullandığı görülür. Bazen zarâif yerine tarâif kelimesini kullandığı da vakidir. Seâlibî'nin bir başka eseri olan “el-*Letâ'if ve'z-zarâ'if*”in farklı baskılarında, “ez-Zarâ'if ve'l-*letâ'if*” ve “et-Tarâ'if ve'l-*letâ'if*” şeklinde bu iki kelime birbirinin yerine kullanılır. Bkz. Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed İbn İsmâil es-Seâlibî en-Neysâbü'rî, *Kitâbu Zâdü seferi'l-mülûk*, thk. Remzî Ba'albekî ve Bilâl Orfali, (Beirut, el-Ma'hedî'l-Almâniyye li'l-İbhâsi's-Şarkıyye, 1432/2011), 5.

Seâlibî'nin “el-*Letâ'if ve'z-zarâ'if*” isimli eseri hakkında bilgi için bkz. Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Seâlibî, *Hâşşü'l-hâşş*, şerh ve ta'lik Me'mûn b. Muhyiddin el-Cinân, (Beirut: Dâru'l- Kütübü'l-İlmiyye, 1414/1994), 7; Osman Demir, “Mehâsin ve Mesâvî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 14 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehasin-ve-mesavi>; Tefvik Rüştü Topuzoğlu, “Seâlibî, Ebû Mansûr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 14 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sealibi-ebu-mansur>.

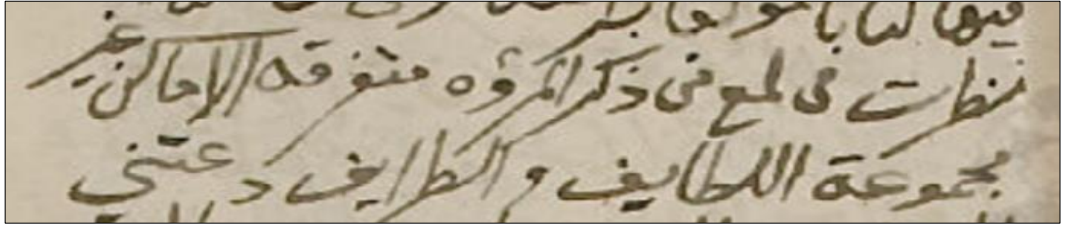
Ayrıca söz konusu metinde Seâlibî'nin, zariflerin latif sözlerini derlediği “el-*Letâifu'z-zürafâ*” isimli eserine atıf yaptığını düşünmek de mümkündür. Seâlibî hem “*Mir'âtü'l-mürûât*” eserini hem de “el-*Letâifu'z-zürafâ*” isimli eserini Ebû Sehl el-Hamdûni/Hamdevî'ye ithâf etmiş ve her iki eserin mukaddimesinde de

İbn Ca'deveyh: “Başlı başına [mürüvvet ve fütüvvet] hakkında te'lif edilen ve orada onun faziletlerinin misalini zikreden bir kitap okumadım. Yalnızca Letâif ve Zarâif'in derlenmesi dışında işaretlerin/parıltuların (Lüma') farklı yerlerinde meveddetin/[mürüvvetin?]⁹⁷⁸ zikrine dair kısımlara baktım.”⁹⁷⁹

aynı kişi için aynı dua ifadelerini kullanmıştır. Bkz. Ebû Mansur Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail es-Seâlibî, “el- Letâifu 'z-zürefâ' min tabâkâti 'l-fuzalâ', thk. Adnan Kerim er-Receb, (Beyrut: Dârü'l-Arabiyye li'l-Mevsûât, 1999), 73.

Zarif kimselerin latifelerini bir araya topladığı eserin muhtevası da üslup bakımından “Mir'âtü'l-mürûât”a benzemektedir. Fazilet derecesine göre sıralanan on iki babta muhtelif kişi ve zümrelere ait latif ve zarif sözler nakledilmiştir: “Sahabe ve Tâbi'ün'un latifeleri hakkında”, “İslam'dan önceki meliklerin latifeleri hakkında”, “İslam'dan sonraki meliklerin latifeleri hakkında”, “Vezirlerin ve büyüklerin latifeleri hakkında”, “Belâgat ve edebiyat ehlinin latifeleri hakkında”, “Kadınların ve ulemânın latifeleri hakkında”, “Tıpçıların ve felsefecilerin latifeleri hakkında”, “Câriyelerin ve güzel kadınların latifeleri hakkında”, “Şarkıcıların ve ozanların latifeleri hakkında”, “Bütün sanat tabakalarından zariflerin latifeleri hakkında”, “Nesir şairlerinin latifeleri hakkında”, “Nazım şairlerinin latifeleri hakkında”. Eserin mukaddimesinde de Mir'âtü'l-mürûât hakkında: “Hacmi hafif, vezni ağır, cürmü küçük, ganîmet bakımından büyük” demesi gibi benzer şekilde “belâgat ve icâz arası lafızlar, icazla beraber ruhların hafifliği, kerem, zarif, mürüvvet ve fütüvvet arası manalar” ihtiva ettiğini belirtmektedir. Bkz. Seâlibî, el-Letâifu 'z-zürafâ', 73, 74, 75.

Seâlibî'nin eserinin elyazması nüshasında “letâif ve tarâif/zarâif” kelimelerinin geçtiği yer şu şekildedir:

“Letâif ve Tarâif in [zarâif?] derlenmesi dışında işaretlerin/parıltuların (lüma') farklı yerlerinde mürüvvetin zikrine dair kısımlara baktım.” Seâlibî, Mir'âtü'l-mürûât, v. 32b, erişim: 15. 10. 2019, https://www.academia.edu/8134949/مخطوط_مرآة_المرواة_للثعالبي _Arabic_Manuscript_of_Mirât_al-Muruât_of_ath-Thaâlibî_

İbn Ca'deveyh'in eserinin mukaddimesinde de geçen “letâif ve zarâif” kelimelerinin geçtiği yer şu şekildedir:

“Letâif ve Zarâif'in derlenmesi dışında işaretlerin/parıltuların (lüma') farklı yerlerinde meveddetin/[mürüvvetin?] zikrine dair kısımlara baktım.” İbn Ca'deveyh, Kitâbu Mir'âti'l-mürüvât, v. 37a.

⁹⁷⁷ Seâlibî, Mir'âtü'l-mürûât, 11, 12.

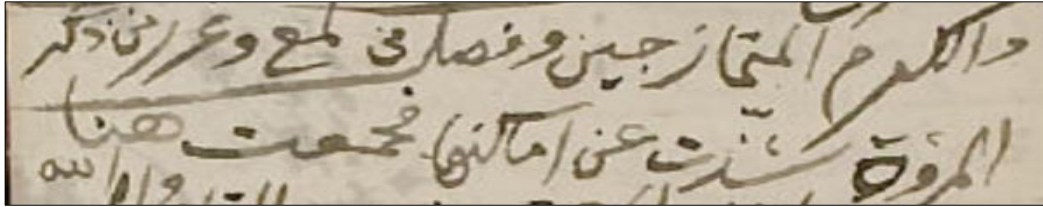
⁹⁷⁸ İki metin arasındaki yakın benzerlik dikkate alındığında, bu kelimenin “mürüvvet” yerine istinsah hatası ile “meveddet (sevgi, muhabbet)” olarak yazılmış olabileceği akla gelmektedir. Yine Seâlibî'nin eserinin son faslı “Lem'alarda (işaretler) ve parıltılarda mürüvvetin zikrine dair şeyler”dir. Seâlibî, mukaddimenin sonunda eserin içindkiler kısmını verirken bu faslı şu şekilde zikretmektedir: “Lem'alar'da ve parıltılarda mürüvvetin zikrine dair şeylerden oluşan fasıl (yerlerinde istisna edilmişlerdi, buraya topladım)”. Eğer İbn Ca'deveyh, “Letâif ve Tarâif'te bir araya toplanmış olanlar dışında Lem'aların farklı yerlerinde mürüvvetin zikrine dair kısımlara baktım.” cümlesini Seâlibî'nin eserinden iktibas etmişse, bu takdirde İbn Ca'deveyh'in eserindeki “meveddet” kelimesinin aslı “mürüvvet” olmalıdır. Ancak İbn Ca'deveyh şahsî tasarrufuyla “meveddet” kelimesini de tercih etmiş olabilir. Bkz. Seâlibî, Mir'âtü'l-mürûât, v. 34a.

Seâlibî: “Onun yüce şahsına (Allah Teâlâ onu ve dostlarını korusun) eskiden beri devam eden kadîm bir ubûdiyyet ve onun hizmetinde geçen zaman (Allah şerefini dâim etsin) beni onun adına, isminin şereflendirmesiyle “Mir’âtü’l-Mürüv’ât” adında bir kitap yazmaya sevketti.”⁹⁸⁰

İbn Ca’deveyh: “Sâfi bir hizmet ve sâdık bir muhabbet, beni yüce (sâmî) Hazret (Allah onu ve dostlarını korusun) için onun nişanesini taşıyan, onun ismiyle meşhur olan ve “Mir’âtü’l-mürüvvât” diye ta’bir edilen bir kitabın te’lifine davet etti.”⁹⁸¹

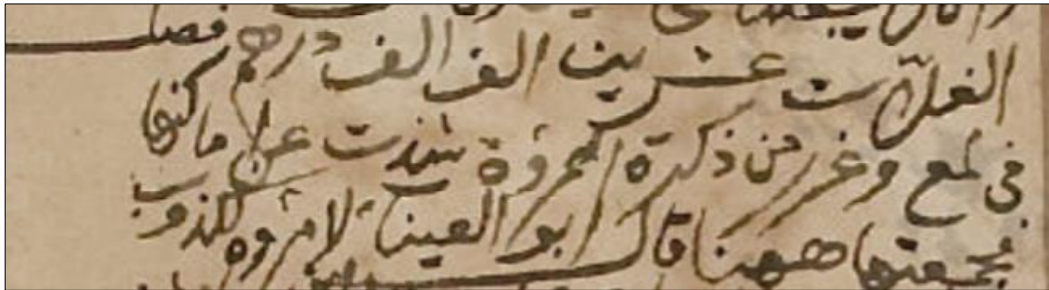
Seâlibî: “Bu kitap, mürüvvetin tefsirlerini, kısımlarını, cümlelerini, tafsilatını ve haberlerin en dikkat çekici olanlarını ve ona layık olan sanki inci gerdanlıkları dizen, sihir düğümlerine üfleyen, zamanın cilvelerini ortaya döken şiirleri cem’eder. Meliklerin kalplerini cezbeder. Kişilerin nefislerini kendine çeker. Hacmi hafif, vezni ağır, cürmü küçük, ganimeti büyük, dizilişi eşsiz, rivayeti yeni bir kitaptır.”⁹⁸²

İbn Ca’deveyh: “Bu kitap, onun [mürüvvet ve fütüvvetin] tefsirlerinden, taksimlerinden, genel cümlelerinden, tafsilatından, ayrıca dikkat çekici haberlerden ve zarif şiirlerden oluşur. Meliklerin kalplerini cezbeder. Kişilerin nefislerini kendine

“Lem’âlar’da ve pirültelerde mürüvvetin zikrine dair şeylerden fasıl (yerlerinde istisna edilmişlerdi, buraya topladım).” bkz. Seâlibî, *Mir’âtü’l-mürûât*, v. 34a.

Kitabın on beşinci babı içerisinde yer alan altıncı faslın başlığı ise aşağıdaki şekildedir:

“Lem’âlar’da ve pirültelerde mürüvvetin zikrine dair şeylerden fasıl (yerlerinde istisna edilmişlerdi, onları buraya topladım).” Bkz. Seâlibî, *Mir’âtü’l-Mürüvvât*, v. 60b.

⁹⁷⁹ İbn Ca’deveyh, *Kitâbu Mir’âti’l-mürüvvât*, 11, 12.

⁹⁸⁰ Seâlibî, *Mir’âtü’l-mürûât*, 12.

⁹⁸¹ İbn Ca’deveyh, *Kitâbu Mir’âti’l-mürüvvât*, 12.

⁹⁸² Seâlibî, *Mir’âtü’l-mürûât*, 12.

çeker. Hacmi hafif, vezni ağır, cismi küçük, ilmi büyük, dizilişi eşsiz, rivayeti yeni bir kitaptır.”⁹⁸³

Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*'in mukaddimesinde ele alacağı konu başlıklarını da bablar halinde listelenmiş şekilde vermektedir.⁹⁸⁴ Seâlibî'nin zikrettiği bu babların büyük bir kısmı ve fasılların bir kısmı, İbn Ca'deveyh'in *Kitabu Mir'âti'l-Mürüvvât*'ının muhtelif yerlerinde kısmî değişikliklerle geçmekte, dolayısıyla hem şekil hem de muhteva bakımından her iki metin arasında önemli benzerlikler oluşmaktadır.

Seâlibî'nin “*Lafzı olmaksızın Kur'an-ı Kerim'in manalarından mürüvvetin iktibası hakkında*”⁹⁸⁵ adını verdiği birinci babta naklettiği Muhammed b. Harb el-Hilâlî'nin ve Süfyan es-Sevrî'nin mürüvvet hakkındaki sözleri ile bahiste geçen ayetlerin bir kısmı, ufak değişikliklerle İbn Ca'deveyh'in “*Lafzı geçmediği halde Kur'an'ın manalarından mürüvvetin iktibası hakkında*”⁹⁸⁶ isimli birinci babında yer almaktadır.⁹⁸⁷

Seâlibî'nin “*Meliklerin mürüvvetleri ve örneklikleri hakkında ve onların mürüvvetine dair sözlerinden pürültular*”⁹⁸⁸ başlığını taşıyan üçüncü babındaki Behram b. Behram, Mühelleb b. Ebî Sufre, Abdullah b. Tâhir, Seyfuddevle Ali b. Abdullah b. Hemdân, Emir Kâbus b. Veşmgîr, Sultan Mahmud Gaznevî gibi meliklerin mürüvvet hakkında söylemiş oldukları sözler, İbn Ca'deveyh'in “*Meliklerin mürüvvetine dair sözleri hakkında*”⁹⁸⁹ adlı üçüncü babının metninde bir kaç kelime değişikliğiyle geçmektedir.⁹⁹⁰

⁹⁸³ Bu ifadeden sonra Seâlibî: “*Bu kitabı devletinden bir iyilik umarak, mübarek vezirliğinin en yüksek beklentisini alarak ona hediye ettim.*” demektedir. Bu cümleden sonra da içindekiler kısmını vermekte; ardından eserini ithaf ettiği Hamdûni/Hamdevî hakkında meşhur dört edipten (Câhız, Sâhib b. Abbâd, Ebû İshâk es-Sâbî ve Ebû Mansur b. el-Merzûbân et-Tabrezî) naklettiği dua cümleleriyle duada bulunarak mukaddimeyi tamamlamaktadır. Bkz. Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 12, 13, 14.

⁹⁸⁴ Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 12-14.

⁹⁸⁵ Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 15.

⁹⁸⁶ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 17.

⁹⁸⁷ Şûrâ 42/40, Mü'min 40/96, Fussilet 41/34, Rahman 55/60, Bakara 2/83. Bkz. Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 15, 16; İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 17, 18.

⁹⁸⁸ Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 22.

⁹⁸⁹ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 17.

⁹⁹⁰ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 29, 30; Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 22, 24.

Seâlibî'nin “*Vezirler ve reislerin mürüvveti ve onların mürüvete dair sözlerinden parıldılar*”⁹⁹¹ hakkında dördüncü babda yer verdiği Muhammed b. Hâlid el-Bermekî ve Ahmed b. İsrâil'in mürüvvet hakkındaki sözleri ile Ali b. Musa el-Furat ve Ebû'l-Fazl el-Bel'amî hakkındaki rivayetler⁹⁹², ufak değişikliklerle İbn Ca'deveyh'in eserinin dördüncü babında “*Vezirlerin mürüvete dair sözleri hakkında*”⁹⁹³ yazdığı kısımda da mevcuttur.⁹⁹⁴

Seâlibî'nin “*Yemek ve yedirmek hakkında*”⁹⁹⁵ yazdığı beşinci bab içinde yer alan “*Yemeğin fazileti hakkında ve onun temizlik ve güzelliğindeki mürüvvet*”⁹⁹⁶ adlı birinci faslındaki “*Müellif (Allah ona rahmet etsin) şöyle dedi*”⁹⁹⁷ diyerek başladığı ve yemek hususunda ifade ettiği beyanları, İbn Ca'deveyh'in: “*Yeme ve içme adabı ile bunlardaki mürüvvet hakkında*”⁹⁹⁸ yazdığı yirmi üçüncü bab içinde “*Kitabın sahibi şöyle dedi*”⁹⁹⁹ ifadesiyle başlayan kısımda yer almaktadır. Görüldüğü kadarıyla metin, Seâlibî'ye ait olan metne kıyasla kısmen değişiklikler içermektedir.¹⁰⁰⁰

Seâlibî'nin “*Aşçının temizliği hakkında*”¹⁰⁰¹ yazdığı beşinci babın ikinci faslındaki Ebû Abdullah b. Hamdûn en-Nedîm ile aşçısı arasında geçen diyalog, İbn Ca'deveyh'in eserinin yirmi üçüncü babında çok az bir değişikliklerle geçmektedir.¹⁰⁰²

Seâlibî'nin “*Nimetlerden faydalanma hakkında*”¹⁰⁰³ yazdığı beşinci babın üçüncü faslındaki İsbâ b. Ali el-Hâşimî ve Ebû Mansur Sa'îd b. Ahmed Yezîdî/el-

⁹⁹¹ Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 25.

⁹⁹² Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 25, 26, 27.

⁹⁹³ İbn Ca'deveyh, *Mirâtü'l-mürüvvât*, 34.

⁹⁹⁴ İbn Ca'deveyh, *Mirâtü'l-mürüvvât*, 34, 35, 36.

⁹⁹⁵ Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 28.

⁹⁹⁶ Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 28.

⁹⁹⁷ Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 28.

⁹⁹⁸ İbn Ca'deveyh, *Mirâtü'l-mürüvvât*, 108.

⁹⁹⁹ İbn Ca'deveyh, *Mirâtü'l-mürüvvât*, 108.

¹⁰⁰⁰ İbn Ca'deveyh, *Mirâtü'l-mürüvvât*, 108, 109; Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 28.

¹⁰⁰¹ Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 29.

¹⁰⁰² İbn Ca'deveyh, *Mirâtü'l-mürüvvât*, 109; Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 29, 30.

¹⁰⁰³ Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 30.

Berîdî¹⁰⁰⁴ hakkındaki rivayetler, kısmî değişikliklerle İbn Ca'deveyh'in eserinin yirmi üçüncü babında yer almaktadır.¹⁰⁰⁵

Seâlibî'nin "*Melikler ve reislerle beraber yemek yeme ve bunun hüsn-ü âdâbı hakkında*"¹⁰⁰⁶ yazdığı beşinci babın dördüncü faslında geçen kuralların önemli bir kısmı, İbn Ca'deveyh'in eserinin yirmi üçüncü babında da mevcuttur.¹⁰⁰⁷

Seâlibî'nin "*Ramazan ayının mürüvveti hakkında*"¹⁰⁰⁸ yazdığı beşinci babın altıncı faslında Nebî (s. a. s.), Sahib b. Abbad, Ebû Abdullah b. Ebî Muaz el-Cürcânî ve Ebu Nasr Sehl b. el-Merzubân ile ilgili naklettiği rivayetler, İbn Ca'deveyh'in eserinin yirmi üçüncü babında da kısmî değişikliklerle geçmektedir.¹⁰⁰⁹ Bu kısımda Seâlibî'nin "*Ebu'l-Kâsım es-Sâhib'den işittim*"¹⁰¹⁰ diyerek aktardığı rivayeti İbn Ca'deveyh, "*Ebû Tâhir el-Ümevî'nin şöyle dediği anlatılır: 'Sahib İsmail b. Abbad'ın şöyle dediğini işittim'*"¹⁰¹¹ diyerek kendi hocası Ebû Tâhir'den nakletmektedir.

Seâlibî'nin altıncı babta "*Kıyafetlerin mürüvveti hakkında*"¹⁰¹² yazdığı kısımda İbn Ömer, Hişam b. Abdulmelik, Ebû Amr b. el-'Alâ', Süleyman b. Abdulmelik, el-Hasan b. Mahlet, Cahza el-Bermekî, Ebû Cafer el-Utbî hakkında aktardığı rivayetler ile Emir er-Reşid Ebû'l-Fevâris Abdulmelik b. Nuh¹⁰¹³ hakkında naklettiği rivayeti, İbn Ca'deveyh'in "*Elbise ve kisve ile bunlardaki mürüvvet hakkında*"¹⁰¹⁴ yazdığı yirmi ikinci babda bazı değişikliklerle görmek mümkündür.¹⁰¹⁵

¹⁰⁰⁴ Seâlibî'nin "*Yezîdî*" olarak kaydettiği isim İbn Ca'deveyh'in metninde "*Berîdî*" olarak geçmektedir. Bkz. İbn Ca'deveyh, *Mir'âtül-mürûât*, 111; Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 30.

¹⁰⁰⁵ Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 30, 31; İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürv'ât*, 111, 112.

¹⁰⁰⁶ Seâlibî, bu başlık altında şöyle bir açıklama yapmaktadır: "*Onu büyüklerden ve belâgatçilerden bir topluluğunun kelimelerinden özetledim. Bazılarının sözü diğerininkine karıştı. Bu sebeple onu düzenledim ve güzelleştirdim*". Bkz. Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 32.

¹⁰⁰⁷ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtül-mürûât*, 112; Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 32.

¹⁰⁰⁸ Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 38.

¹⁰⁰⁹ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtül-mürûât*, 114, 115, 116; Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât* 38, 39.

¹⁰¹⁰ Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 38.

¹⁰¹¹ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtül-mürûât*, 115.

¹⁰¹² Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 40.

¹⁰¹³ İbn Ca'deveyh bu ismi zikretmez, bunun yerine "*Seyyidlerden biri şöyle dedi*" der. Bkz. İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 107.

¹⁰¹⁴ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 104.

¹⁰¹⁵ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 104-107; Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 40-43.

Seâlibî'nin "*Kokuların mürüvveti hakkında*"¹⁰¹⁶ yazdığı yedinci babda Mekhûl eş-Şâmî, Ebû Muhammed el-Feyyazî, Emir Ebû'l-Muzaffer b. Zeyd b. Nâsır ed-Dîn ve ismi meçhul bir melikten naklettiği rivayetler ile Müberred'in "*el-Kâmil*" adlı kitabından aktardığı bir söz, İbn Ca'deveyh'in "*Güzel koku ve onda bulunan mürüvete dair hususlar hakkında*"¹⁰¹⁷ yazdığı yirmi birinci babda geçmektedir.¹⁰¹⁸

Seâlibî'nin "*Evlerin mürüvveti hakkında*" yazdığı sekizinci babta Muvaffak, Cafer es-Sâdık, Yahya b. Hâlid el-Berneki hakkında aktardığı rivayetler, İbn Ca'deveyh'in eserinin otuz dokuzuncu babındaki "*Muhtelif insan sınıfları ve dereceleri hakkında*"¹⁰¹⁹ yazılmış olan fasılda bazı ilavelerle birlikte mevcuttur. Ayrıca Seâlibî'nin bu bahiste "*ben derim ki*"¹⁰²⁰ sözüyle başlayan beyanının bazı kısımları, İbn Ca'deveyh'in "*dedim ki*"¹⁰²¹ ifadesiyle aktardığı cümlelerin içinde de yer almaktadır.¹⁰²²

Seâlibî'nin "*Hediyenin mürüvveti hakkında*"¹⁰²³ yazdığı dokuzuncu babda Ebû'l-Fazl el-Meykâlî, Abdullah b. Tâhir, Ebû Said el-Vedadî/el-Vezârî¹⁰²⁴ hakkında naklettiği rivayetleri, İbn Ca'deveyh'in eserinin otuz dokuzuncu babındaki "*Hediyedeki mürüvete gelince*"¹⁰²⁵ başlığı altında da görmek mümkündür.¹⁰²⁶

Seâlibî'nin "*Mal ve ondan beklenen mürüvvet hakkında*" yazdığı onuncu babda Selm İbn Amr'ın Yahya b. Hâlid el-Berneki hakkında: "*Malından geçmez fakat / Mürüvvetinden geçmez fetâ / Onu istemeden sana verir / İstemenin kötülüğü yeter sana*"¹⁰²⁷ şeklinde söylediği şiiri, İbn Ca'deveyh eserinin iki yerinde zikretmiştir.¹⁰²⁸

¹⁰¹⁶ Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 44.

¹⁰¹⁷ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 100.

¹⁰¹⁸ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 101, 102; Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 44, 45, 46.

¹⁰¹⁹ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 225.

¹⁰²⁰ Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 48.

¹⁰²¹ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 230.

¹⁰²² İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 229, 230; Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 47, 48, 49.

¹⁰²³ Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 50.

¹⁰²⁴ Seâlibî'nin "*Vedâdî*" şeklinde zikrettiği ismi İbn Ca'deveyh "*Vezârî*" şeklinde kaydetmiştir. İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 228; Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 51.

¹⁰²⁵ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 228.

¹⁰²⁶ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 228, 229; Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 50, 51.

¹⁰²⁷ Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 53.

¹⁰²⁸ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 27, 165.

Seâlibî'nin "*Kadınlar bahsi hakkında*"¹⁰²⁹ yazdığı on birinci babta Mesleme b. Abdulmelik'in sâliha kadın hakkında söylediği söz ve hanımının kötü ahlakından şikâyetçi olan bir kimse hakkındaki rivayet, İbn Ca'deveyh'in "*Nikâhın zikri, kadınlarla evlenme ve bundaki mürüvvet hakkında*"¹⁰³⁰ yazdığı yirmi dördüncü babda da geçmektedir.¹⁰³¹

Seâlibî'nin "*Nebîzin*"¹⁰³² zikri ve onunla ilgili şeyler hakkında"¹⁰³³ yazdığı on ikinci bab başlığı ile İbn Ca'deveyh'in "*Hamr ve onun çeşitleri ile onları terk etmenin mürüvveti hakkında*"¹⁰³⁴ yazdığı otuzuncu bab başlığı arasında isim benzerliği varsa da, babların muhtevaları birbirinden farklıdır.¹⁰³⁵

Seâlibî'nin "*Zikrini kerih gördüğü şeyi açıkça söylemenin ve manası eda edildiğinde onu çirkin kılan bir isimle isimlendirmenin zikri hakkında*"¹⁰³⁶ yazdığı on dördüncü bab ile İbn Ca'deveyh'in "*Zikrini kerih gördüğü şeyi açıkça söylemenin ve eziyet verici bir şeyle onu isimlendirerek kişiyi çirkin kılmanın zikri hakkında*"¹⁰³⁷ yazdığı otuz sekizinci babın başlıkları neredeyse aynı olmasına rağmen, bab içerikleri bir kaç kelime benzerliği dışında tamamen farklı olup verilen misaller ve rivayetler de farklıdır.¹⁰³⁸

Seâlibî'nin "*Sefer ve Haccın mürüvveti hakkında*"¹⁰³⁹ yazdığı on beşinci babın ikinci faslında Muhammed b. Yahyâ b. Halid hakkında yer verdiği rivayet, İbn Ca'deveyh'in "*İnsanların tabakaları ve menzilleri hakkında*"¹⁰⁴⁰ yazdığı otuz dokuzuncu babda "*Seferdeki mürüvete gelince*"¹⁰⁴¹ başlığı altında geçmektedir.¹⁰⁴²

¹⁰²⁹ Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 56.

¹⁰³⁰ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 117.

¹⁰³¹ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 118; Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 56.

¹⁰³² "*Nebîz: Kuru üzüm, kuru hurma, arpa ve darı gibi maddelerden elde edilen bir içki türü.*" Bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nebiz>; Nebi Bozkurt, "İçki", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 17 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/icki#1>.

¹⁰³³ Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 58.

¹⁰³⁴ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 148.

¹⁰³⁵ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 148-162; Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 58-59.

¹⁰³⁶ Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 64.

¹⁰³⁷ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 222.

¹⁰³⁸ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 222-224; Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 64-65.

¹⁰³⁹ Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 67.

¹⁰⁴⁰ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 225.

¹⁰⁴¹ İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 226.

¹⁰⁴² İbn Ca'deveyh, *Mir'âtü'l-mürüvvât*, 226; Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürûât*, 67.

Seâlibî'nin “*Tevkî'lere (imzalara) dair*”¹⁰⁴³ yazdığı on beşinci babın üçüncü faslında yer verdiği rivayetlerin tamamını, İbn Ca'deveyh'in otuz dokuzuncu babında “*Tevkî'lere dair*”¹⁰⁴⁴ yazdığı faslın içinde görmek mümkündür.¹⁰⁴⁵

Seâlibî'nin “*Mürüvvet ve kerem hakkında*”¹⁰⁴⁶ yazdığı on beşinci babın dördüncü faslında Mu'allâ b. Eyyûb ve [Harûn er-]Reşîd hakkında yer verdiği rivayetler, İbn Ca'deveyh'in eserinin otuz dokuzuncu babında bir kaç kelime değişikliğiyle mevcuttur.¹⁰⁴⁷

Görüleceği üzere Seâlibî'nin “*Nebî'nin (Allah'ın salât ve selamı ona olsun) mürüvvetin manalarından olan lafızları hakkındaki*” ikinci babı ve “*Şiirlerin en güzellerinden mürüvvet bahsini ihtiva edenler hakkındaki*” on üçüncü babı ile beşinci bab ve on beşinci babtaki birkaç faslı hariç diğer bab ve fasıllarda yer verdiği rivayet ve nakiller, genel olarak İbn Ca'deveyh tarafından da kullanılmıştır. *Kitabu Mir'âti'l-Mürüvvât*'ın muhakkikleri tarafından da ifade edildiği üzere İbn Ca'deveyh, Seâlibî'nin on beş babluk eserinin önemli bir kısmını kırk bir bab halinde genişletip zenginleştirmiş, bir bakıma yeniden bir terkip ve telif yapmış gibidir.¹⁰⁴⁸ Bununla birlikte Seâlibî'nin beşinci babın birinci faslında “*Müellif (Allah ona rahmet etsin) şöyle dedi*”¹⁰⁴⁹ ifadesini, İbn Ca'deveyh'in yirmi üçüncü babda “*Kitabın sahibi şöyle dedi*”¹⁰⁵⁰ şeklinde sanki kendine nispet ederek vermesi; Seâlibî'nin sekizinci babda “*ben derim ki*”¹⁰⁵¹ sözüyle başlayan beyanını, İbn Ca'deveyh'in otuz dokuzuncu babda “*dedim ki*”¹⁰⁵² şeklinde aktarması; Seâlibî'nin yedinci babda Müberred'in “*el-Kâmil*”¹⁰⁵³ adlı kitabından aktardığı sözü, İbn Ca'deveyh'in yirmi birinci babında¹⁰⁵⁴ aynıyla kaydetmesi izaha muhtaç hususlardandır. Yine Seâlibî'nin beşinci babın altıncı faslında “*Ebu'l-Kâsım es-Sâhib'den işittim*”¹⁰⁵⁵

¹⁰⁴³ Seâlibî, *Mir'âti'l-mürûât*, 68.

¹⁰⁴⁴ İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-mürüvvât*, 227.

¹⁰⁴⁵ İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-mürüvvât*, 227; Seâlibî, *Mir'âti'l-mürûât*, 68, 69.

¹⁰⁴⁶ Seâlibî, *Mir'âti'l-mürûât*, 69.

¹⁰⁴⁷ İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-mürüvvât*, 225, 226; Seâlibî, *Mir'âti'l-mürûât*, 69, 70.

¹⁰⁴⁸ İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-mürüvvât*, ٤.

¹⁰⁴⁹ Seâlibî, *Mir'âti'l-mürûât*, 28.

¹⁰⁵⁰ İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-mürüvvât*, 108.

¹⁰⁵¹ Seâlibî, *Mir'âti'l-mürûât*, 48.

¹⁰⁵² İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-mürüvvât*, 230.

¹⁰⁵³ Seâlibî, *Mir'âti'l-mürûât*, 44.

¹⁰⁵⁴ İbn Ca'deveyh, *Mir'âti'l-mürüvvât*, 101.

¹⁰⁵⁵ Seâlibî, *Mir'âti'l-mürûât*, 38.

diyerek aktardığı rivayeti, İbn Ca‘deveyh’in “*Ebû Tâhir el-Ümevî’nin şöyle dediği anlatılır: ‘Sahib İsmail b. Abbad’ın şöyle dediğini işittim*”¹⁰⁵⁶ şeklinde hocası Ebû Tâhir’e nispet ederek vermesi yoruma açıktır.

Mukaddime haricinde Seâlibî ve İbn Ca‘deveyh’in eserlerinin muhtelif rivayet ve nakillerden oluşan derleme mahiyetinde bir kitap olması, aynı konuda yazmaya niyetlenmiş olan her iki müellifin de tefsir, hadis, tarih, edebiyat gibi alanlarda yazılmış kaynak eserleri ve bunlarda yer alan rivayetleri birbirinden habersiz bir şekilde kullanmış olabileceğini akla getirir. Ancak yazı ve kayıt imkânlarının sınırlı olduğu bir dönemde geçmiş mirasın muhafaza altına alınıp devamlılığının sağlanması niyetiyle kaynak vererek ya da vermeyerek bir önceki müellifin eserini büyük oranda iktibas edip ayrı ve müstakil bir eser olarak sunmak, genellikle özgünlükle ilgili bir tartışmaya sebep olmamaktaydı.¹⁰⁵⁷ Nitekim aşağıda verilen misaller de bu hususu doğrular niteliktedir.

İlk İslam tarihçilerinden megâzî/siyer müellifi el-Vâkîdî (ö. 207/823), bu tutumu nedeniyle bazı günümüz araştırmacıları tarafından intihal ile itham edilmiştir. *Kitâbü’l-Megâzî* isimli eserinde o, *es-Sire* müellifi İbn İshâk’tan (ö. 151/768) bazı rivayetler aldığı halde metinlerde kısmî değişiklikler yaparak bunu gizlemeye çalışmış, dolayısıyla kaynağını açıkça zikretmeyerek günümüz bakış açısıyla intihal yapmıştır denilmektedir.¹⁰⁵⁸

Yine İbn Abdürabbih’in (ö. 328/940) *İkdü’l-ferid* isimli eserini te’lif ederken, İbn Kuteybe’nin (ö. 276/889) *Uyûnü’l-ahbâr*’ını birebir nakletmesi ve bu nakillerin altına da kendine ait metinleri ilave etmesi, benzer bir ithama sebebiyet vermiştir.¹⁰⁵⁹ Moğol istilası sebebiyle kaybolmaya yüz tutan İslamî birikimin etrafa

¹⁰⁵⁶ İbn Ca‘deveyh, *Mir’âtül-mürûât*, 115.

¹⁰⁵⁷ Ali Ertuğrul, “Cicero’dan Sultan II. Murad’a: Yaşlılık Üzerine”, *Sultan II. Murad ve Dönemi*, ed. İsmail Yaşayanlar, Bursa: Gaye Kitabevi, 2015: 429.

¹⁰⁵⁸ Mustafa Fayda, “Vâkîdî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 15 Kasım 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/vakidi>; J. M. B. Jones, “İntihal Açısından İbn İshak ve Vâkîdî’ye Göre Âtike’nin Rüyası ve Nahle Seriyyesi”, çev. Kasım Şulul, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.16 (Yaz- Sonbahar 2002): 3; Şaban Öz, “İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri” (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006), 381, 383, 388, 405.

¹⁰⁵⁹ İsmail Durmuş, “Uyûnü’l-Ahbâr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 11 Kasım 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/uyunul-ahbar>. Bu husustaki suçlamalara itiraz edenlerden biri olan Mustafa Muhammed eş-Şek‘a şu açıklamalarda bulunmaktadır: “Müellifin kendinden öncekilerden yaptığı nakiller sayesinde *el-İkdü’l-ferid*, ilk dönem İslâm tarihinin siyasi, içtimai, iktisadi ve kültürel kaynaklarından biri olma özelliğine sahip bulunduğu gibi, söz konusu nakilleri doğru, tam ve sağlıklı biçimde aktarması dolayısıyla da kendisinin faydalandığı bu eserlerin neşri sırasında başvurulacak güvenilir bir kaynaktır”.

saçılan parçacıklarını yeniden toplayan Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Neseffî'nin (ö. 710/1310) eseri hakkında da aynı şekilde intihal ithamları söz konusudur.¹⁰⁶⁰

Bu misaller, kaynak belirtmeme ya da kısmî değişikliklerle eseri kendine nispet etme anlayışının yaygın olduğunu ifade ediyorsa da, hicrî onuncu asırda yaşanan bir tartışma en azından müellif hayatta olduğunda böyle bir durumun tepki doğurduğunu göstermektedir. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505)¹⁰⁶¹, kendisi gibi İbn Hacer el-Askalânî'den ilim almış olan Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed es-Sehâvî (ö. 902/1497)¹⁰⁶² tarafından intihal suçlamasına maruz kalmıştır. Diğer taraftan intihalle suçlanan Süyûtî de, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî'yi (ö. 923/1517),¹⁰⁶³ kendisine ait olan *el-Mu'cizât*, *el-Haşâ'îşü'l-kübrâ*, *Ṭayyü'l-lisân* ve *Mesâlikü'l-hunefâ' fi vâlideyi'l-Muştafâ* adlı kitaplardan isim vermeden iktibaslar yapmakla suçlanmıştır.¹⁰⁶⁴

Bir müellifin başka bir müellifin eserinden bir şey alması veya onu kısmen değiştirerek kullanması bağlamında Süyûtî'ye yapılan ithamlara Ebü Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî'nin (ö. 1250/1834)¹⁰⁶⁵ vermiş olduğu şu cevap, meseleyi ve dönemin anlayışını açıklar mahiyettedir: *"Bu ayıp değildir. Bu hâlâ musanniflerin yapmaya devam ettikleri bir adettir. Biri gelir, kendinden önce tasnif edilmiş bir kitabı alır, ihtisar eder veya açıklar ya da itirazda bulunur yahut kendisini eser te'lif etmeye sevkeden*

Bkz. Mustafa Muhammed eş-Şek'a, "İbn Abdürabbih", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 12 Kasım 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-abdurabbih>.

¹⁰⁶⁰ Bu hususa istinaden Sıddık Baysal, "Moğol istilası sebebiyle kaybolmaya yüz tutan İslami birikimin etrafa saçılan parçacıklarını yeniden toplayan Ebu'l-Berekât" ifadesini kullanmaktadır. Bkz. Sıddık Baysal, "Tefsirde Te'vilin Epistemolojik Dayanakları: Ebu'l-Berekât en-Neseffî Örneği", *Dini Araştırmalar* 20, sy. 52 (Temmuz - Aralık 2017): 162, 163.

¹⁰⁶¹ Hayatı için bkz. Halit Özkan, "Süyûtî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 12 Kasım 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/suyuti#1>.

¹⁰⁶² Hayatı için bkz. Cengiz Tomar, "Sehâvî, Şemseddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 15 Kasım 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sehavi-semseddin>

¹⁰⁶³ Abdülkadir Şenel, "Kastallânî, Ahmed b. Muhammed", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 15 Kasım 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kastallani-ahmed-b-muhammed>.

¹⁰⁶⁴ Abdülkadir Şenel, "Kastallânî, Ahmed b. Muhammed", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 15 Kasım 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kastallani-ahmed-b-muhammed>; Halit Özkan, "Süyûtî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 12 Kasım 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/suyuti#1>.

¹⁰⁶⁵ Hayatı için bkz. Eyyüp Said Kaya, Nail Okuyucu, "Şevkânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim 16 Kasım 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sevkani>.

amaçlardan bu gibi [bir fiilde bulunur]. Kendisinden önce tasnif edilmiş bir esere dayanarak eser yazıp da onun kelimelerinden almayan kim var ki? ”¹⁰⁶⁶

Dönemin eser te’lif etme anlayışı bakımından yaygın ve kabul edilebilir bulunan bu tür teâmül ve temayüller, rivayet ve nakle dayalı alanlar söz konusu olduğunda daha da benzer ve aynî bir hal alabilmekteydi. İslam tarihinde hadis rivayetlerinin zamanla sistemli bir şekilde yazıya aktarılmasıyla başlayan eser te’lif etme geleneği, bazı hususlarda hadis rivayet etme mantığının tesirinde kalmıştı.¹⁰⁶⁷ Miladî dokuzuncu asırda oturmaya başlayan kitap yazma geleneği,¹⁰⁶⁸ bu bakımdan uzun müddet sözlü rivayet aktarımının usullerinden bir takım izler taşımıştır. Yine 300-656/912-1258 tarihleri arasında kapsayan “hadiste derlemecilik devri”nin genel karakterinin artık bir hayli uzamış olan hadislerin senedlerini zikretmemek yönünde olduğu da akıldan çıkarılmamalıdır.

Yazı kayıt usüllerinin ve saklama şartlarının günümüzden bir hayli farklı ve sıkıntılı olması, ceylan derisi veya parşömen gibi kayıt unsurlarına yazılan kitapların kullanım ve taşıma kolaylığına sahip olmaması gibi sebepler de sözlü rivayeti ve hafızayı öne çıkartmaktaydı. Hatta tefsir, hadis, kelam ve tarih gibi pek çok alanda kitapların yaygınlaşmasından sonra bile bu ilimlerin silsile halinde üstadlardan ve doğrudan alınmasının önemi azalmamış; aksi bir durum ilmin güvenirliliği tartışmasına yol açmıştır. Bu bakımdan ilim tedrisi esnasında okunan kitapların hem yazılıp hem de ezberleniyor olması, okunan ya da nakledilen cümle ya da ifadenin asıl olarak kime ait olduğunu malum kılmakta, bu durum da eser telif edilirken kayda geçirilen ifadenin kimden alındığını değil asıl olarak kime ait olduğunu önemli hâle getirmekteydi. Ezberlenmiş olan rivayetlerin ve ifadelerin birden fazla müellifin eserinde geçiyor olması da aynı neticeyi doğuruyordu. Bu durumda İbn Ca’deyeh’in te’lif usülü de dönemin te’lif usül ve alışkanlıkları açısından anlaşılabilir ve kabul edilebilir bir hal arz ediyordu.

¹⁰⁶⁶ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedru’t-tâli’ bi-mehâsini men ba’de’l-karni’s-sâbi’*, (Kahire: Dâru’l-Kitabu’l-İslâmî, 2012), 1: 333.

¹⁰⁶⁷ “İlk dönemlerde kitaplardan sadece istinsah (vicâde, kitâbet v.s.) şeklinde, ama istinsah edilen metin bir otoriteden işitilmediği müddetçe, zayıf olarak kabul edilen bir rivayet tarzı da vardı” Bkz. Gregor Schoeler (Basel), “İslam’ın İlk Döneminde Bilimlerin Sözlü veya Yazılı Rivayeti Sorunu”, çev: Nimetullah Akın, *AÜİFD* 48, sy. 2 (2007): 174.

¹⁰⁶⁸ “Miladi 9. asırda, yazarların, Arap İslam bilimlerine ait eserlerine daha yoğun bir şekilde belli bir kitap formu verdikleri göze çarpmaktadır”. Gregor Schoeler (Basel), “İslam’ın İlk Döneminde Bilimlerin Sözlü veya Yazılı Rivayeti Sorunu”, çev: Nimetullah Akın, *AÜİFD* 48, sy. 2 (2007): 181.

Öyle anlaşılıyor ki geçmiş için önemli olan, kimden alındığı değil asıl olarak kime ait olduğu önemli olan malumatın bir şekilde kayıt altına alınması ve devamlılığının sağlanmış olmasıydı. Nitekim bugün bizim için de önemli olan söz konusu malumatın kimin tarafından aktarıldığı değil tespit edilip kayıt altına alınmış olması ve bugüne ulaşmış olmasıdır. Geçmişe dair bilgilerimizi derinleştiren bu nev'i eserler kısmen veya tamamen birbirine benzer olsa bile, onların korunması ve farklı açılardan incelenmesi hâlâ mümkündür ve otantik bir değere sahiptir. Ömer Ferruh'un şu ifadeleri bu bakımdan dikkat çekicidir: *“Mısır ve Şam'daki Haçlı savaşları, doğuda Tatarlar'ın İslâm âlemini yok etmeleri ve Avrupalıların, Arapların Endülüs'ten çıkarılmasına yardımcı olmaları, beraberinde kütüphanelerin büyük bir kayba maruz kalmasını getirmiştir. Bundan dolayı bu uzun dönemde bize ulaşan eserleri, her ne kadar bir kısmı diğerinden alıntı da olsa, kaynak eserler olarak kabul ederiz. Çünkü bu eserler kaybolmuş olup da pratik bakımından yerlerini aldıkları eserleri temsil ederler.”*¹⁰⁶⁹

---

¹⁰⁶⁹ Ömer Ferruh, “İslâm Tarihinin Ana Kaynakları ve Müracaat Eserleri” çev: Adem Apak, *İstem* 1, sy.1 (2003): 175.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. KİTÂBU MİR'ÂTİ'L-MÜRÜVVÂT'IN TERCÜMESİ

KİTABU MİR'ÂTİ'L-MÜRÜVVÂT

ALİ B. EL-HASAN B. CA'DEVEYH

Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü No: 2049 (v. 35a-78a)'dan tahkik eden

İhsan Zünnün es-Sâmirî

Hulûd binti Muhammed el-Ahmedî

Tercüme

Arife Taştan

(s. 3)

Ali b. Ebî Tâlib (Allah ondan razı olsun)’in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Miraç gecesi Allah Resûlü (Allah’ın salât ve selâmı ona olsun)’nün Rabbinden sorduğu şey şudur: “Amellerin en faziletlisi hangisidir?” Azîz ve Celîl olan Allah şöyle buyurdu: “Ey Ahmed, katımda, tevekkül etmek ve taksim ettiğime rıza göstermekten daha üstün hiçbir amel yoktur. Ey Ahmed, benim için birbirini sevenlere, benim için birbirine şefkat gösterenlere, benim için bir araya gelenlere ve bana tevekkül edenlere muhabbetim vacip olmuştur. Onlara olan muhabbetimin bir işaret, bir sınır ve bir nihayeti yoktur. Ne zaman rütbelerini yükseltecek olsam onlara bir nişan koyarım. Yaratılanlara benim nazarımla bakar ve ihtiyaçlarını halka yüklemeler. Helâl yemekten dolayı karınları incedir. Dünyadaki nimetleri benim zikrimdir. Rızam ve muhabbetim onlardan tarafadır.”

Şed ve Tekmil Hutbesi

Fütüvvet ehlini yaratılanların en keremlisi kılan, nefislerini akrabalara karşı oluşacak şüphe kirlerinden temizleyen, kalplerinin derûnunu hakikat nurlarıyla aydınlatan, bâtınlarını ince hikmetlerle kirlerden arındıran Allah’a hamdolsun.

Zihni tazyik altında bırakan ve sıkıntı veren buhranlardan kendisiyle kurtulduğum bir şehadetle ve bütün kalbimle Allah’tan başka ilah olmadığına ve O’nun bir ve ortaksız olduğuna şahitlik ederim.

İzlenecek yolların en açığına ve takip edilecek usullerin en net olanına rehberlik eden Hz. Muhammed (Allah’ın salât ve selâmı ona, âline ve ashabına bilhassa Ebû Bekir es-Sıddık et-Takî, Ömeru’l-Fârûk en-Nakî, Osman-ı Zinnûreyn ez-Zekî ve Aliyyu’l-Murtezâ el-Vefî’ye, bütün ashâba ve onlara ihsan ile tâbi’ olanlara olsun)’in, O’nun kulu ve resûlü olduğuna da şahitlik ederim.(s. 4)

İmdi, ey ihvan! Allah sizleri şeytanın hilelerinden muhafaza etsin! Bilin ki fütüvvet libâsı Meliku’d-Deyyân olan Allah’ın kelâmında: “*Ey Âdemoğulları! Size ayıp yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise yarattık. Takvâ elbisesi... İşte o daha hayırlıdır. Bunlar Allah’ın ayetlerindedir. Belki düşünüp öğüt alırlar (diye onları indirdi)*” şeklinde belirttiği üzere Hazret-i Rahmân’dan bir menzildir.

Şüphesiz şeriat, fütüvvetin libâsı olan takvâ elbisesi ile vârid olmuştur. O beş şeyden ibaret olan mürüvvet ağacıdır. Fütüvvetin temeli: Sıdk, takvâ, emânete riayet, namazı edâ ve zinayı terk etmektir. O, dinin temel yapısıdır. Kim bu yapıyı güçlendirirse ulvî makamlara ulaşır, tüm saadet ve bâkî kalma derecelerine nâil olur. Kim de bu beş şeye muhalif kalırsa fütüvvet libâsı ondan çekilip alınır, ihvan musahipliğinden alıkonulur, dostluk muhabbetinden mahrum bırakılır ve Meliku'd-Deyyân'ın gazabına terkedilir. (s. 5)

Ey genç talebe! Bil ki, eğer Ali b. Ebî Tâlib'in yolunda olmaya niyetliysen şartlarımıza sımsıkı sarıl. Sana açıkladığımız şeylere bağlı kal. Malın ve nefsinle birlikte ihvânın haklarını gözetmekte daim ol. Ma'sûm olarak vasıflandırılan imamların peşini bırakma. Mahlûkatı rızıklandıran, çürümüş kemikleri diriltten Allah'tan yardım dile ve şöyle söyle: *“Hamd, bizi buna erıştiren Allah'a mahsustur. Eğer Allah'ın bizi erıştirmesi olmasaydı, biz hidayete ermiş olamazdık”* Allah bizi muvaffak kılsın. Kardeşlik haklarını eda etmeyi size nasip etsin. Günahkârlık ve azgınlığın yolunu terk etme hususunda size hidayet etsin. Sizden kim sûre-i Rahmân'daki gibi *“İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey değildir.”* ayetini hakkıyla söyleyerek hayırlı ve güzel işler yaparsa, Allah onu rızıklandırsın. Allah beni, sizi ve tüm müslümanları bağışlasın. O çok bağışlayıcı ve karşılıksız nimet vericidir. O el-Melik, er-Rahmân ve 'Azîmüşşân'dır.

(s. 7)

[Mukaddime]

Rahman ve Rahîm olan Allah'ın Adıyla

İnsan bedenini ihsan örtüsüyle saran, aklını beyân ve nefsini yakîn ile tahsis eden, zâtına ve katına yakınlığı sebebi ile onu diğer canlılara üstün kılan, onu şeriatın âdâbıyla terbiye eden, hikmetli delillerin tümüyle onu süsleyen, her şeyle ilgili hikmet ve öğüdü (mev'ıza) onun için levhalarda yazan Allah'a hamdolsun. Gizli ve açık her türlü nimet ve rahmetini onun önüne serdi. Hakkı batıldan ayırdı. Doğru gideni, eğriye sapandan ayırt etti. Celâli hakkında; *“Biz insanı karışım halindeki nutfeden yarattık. Onu imtihan edelim diye iştirir ve görür kıldık. Ona doğru yolu gösterdik. Artık ya şükreder ya da nankörlük eder [tercih ona aittir]”* buyurdu. Allah Sübhânehu, insana, dostluk (ülfet) ve yakınlık (kurbet) sahipleri yanında güzel sohbeti farz, fütüvveti gerekli kıldı. Mürüvvet yolunun âdâbını kitabında açıklayarak bunu ona (insan) öğretti ve gösterdi. Gaflet anında ona müsamaha gösterdi. Zillet anında onu örttü. Uzaklaştığında ona yaklaştı. Ayrılmasına ve kaçmasına rağmen ona sevgi gösterdi. O insan karanlıklar içinde kaldığında ona seslendi ve cevap verdi. Onu buhranlardan kurtararak bağlarını açtı ve mes'elelerini çözüme kavuşturdu. Ona söz verdiğinde sözünü yerine getirdi. İsyânını ve inkârını apaçık ortaya koymasına rağmen onu cezalandırmayıp affetti. (s. 8) O [Allah] çok sabırlı ve Halîmdir. Asi olanı cezalandırmak için acele etmeyen, uzaklaşan ve araya mesafe koyana karşı bile öfkesi daim olmayandır. Tahammül sahibidir. Apaçık ayetlerinde de: *“Sizi karada ve denizde gezdiren O'dur. Hatta siz gemilerde bulunduğunuz, o gemiler de içindekileri tatlı bir rüzgârla alıp götürdükleri ve (yolcular) bu yüzden neşelendikleri zaman, o gemiye şiddetli bir fırtına gelip çatar, her yerden onlara dalgalar hücum eder ve onlar çepeçevre kuşatıldıklarını anlarlar da dini yalnız Allah'a halis kılarak: «Andolsun eğer bizi bundan kurtarırsan mutlaka şükredenlerden olacağız» diye Allah'a yalvarırlar. Fakat onları kurtarıncaya, bir de bakarsın ki yeryüzünde haksız yere taşkınlık yapıyorlar. Ey İnsanlar! Sizin taşkınlığınız, sırf kendi aleyhinizedir. (Bununla) sadece dünya hayatının yararını elde edersiniz. Sonunda dönüşünüz bizedir. (Biz de) bütün yaptıklarınızı size*

haber vereceğiz” dediği gibi, diğer kötülük işleyenlere de mükâfatı terk etmekle iktifa edendir.

Kullarına karşı Latf, emirlerinde ve irâd ettiği hususlarda Kerîm olan Yüce Allah’ı tesbih ederim. Nefsin yetkisini (salahiyyet) insana hediye (hîbe) edene, celâlinin nurları üzerimize doğacak ve toprağımızın temiz olan yerlerinde marifetinin ağaçları yapraklanacak kadar kudsiyyetinin ehemmiyetine bizi yakın kılanı hamd ederim. Babalarımız vasıtasıyla ümmetin babasına varis olduk. Onlara karşı isyandan ve karşı çıkarak gücendirmekten uzak olduk. Bu sebeple usûl ve fûrû’un evlatları bize rağbet etti. Mükemmel bir mahsulün içine bırakıldılar. Soyuları pak olsun. Keramet ehlinin makamlarına ulaşmada ve velayet ehlinin mansıplarına riayet etmede [Allah] onların azimlerini kuvvetli kılsın. Zira [keramet ve velayet ehli] tarikâtı nakleden ve hakikati akleden, Allah’ın kendilerini misal gösterdiği ve helâl rızıkla rızıklandırdığı; gizli ve açıkta infak eden, adaleti emreden, sırât-ı mustakîm üzere yürüyen kimselerdir. (s. 9)

Bunlar, yüce Allah’ın nebîsi Muhammed’in (Allah’ın salat ve selamı ona olsun) şereflediği ve ondan da sırrına varis olan vasisinin devraldığı övülmüş hasletler ve doğru yola eriştiren fiillerdendir.

Allah Resûlü (Allah’ın salât ve selâmı ona olsun) bu fâni dünyadan göç ettiği sırada onu [Hz. Ali’yi] yanına çağırdı. Cennet elbiselerinden yeşil bir ipekle kaplanmış olan elinin içine mübarek nefesini üfledi. Emîrû’l-mü’minîn Hz. Ali (Allah ondan razı olsun) onun [mübarek] elini alıp kendine doğru çekti ve Allah Resûlünün “Ben ve Ali, Âdem’den on iki bin sene önce tek bir nurdan yaratıldık” -Zira o ikisinin (Allah’ın selamı üzerlerine olsun) on iki torunu olup her biri için bin yıl belirlenmişti. (Allah Teâlâ rahmetli mevtalarını bu hususta kâmil kılsın). Daha sonra onlardan Âdem’i, hilkatî düzgün bir insan suretinde ve nebevî tohum olarak seçti. O, [Âdem] aldığı kelimelerle tövbesini tamamladı. Bu kelimeler öğrendiği fütüvvet için düstur oldu- sözünü tasdik edercesine, etine ve kanına karışacak şekilde o mübarek nefesi yutkundu.

Allah size merhamet etsin. Bilin ki fütüvvet kilitli bir kapıdır. Anahtarı, yüzlerinin safhalarında fütüvvetin eserleri zâhir olan, kalplerinin derinlikleri bunlarla dolu olan, kötülük yapanlara güzellikle karşılık veren, aleyhlerinde konuşanın iyiliği için çaba sarf eden, nefislerini onların eline teslim edenleri

terbiye eyleyen, Allah'ın kendilerini kerametle nimetlendirdiği, hakiki sevgi ve şefkat ehli kimselerin elindedir. Onlar [başkalarını] kendi nefislerine tercih ederler. *“Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.”* ayetini kendi nefisleri üzerine varis kılmışlardır. Ahitlerini bozmazlar, muhabbet ve dostluklarını kesmezler, [dostluk ilişkisine] şüphe ve gıybet ile zarar vermezler; sözleri hüküm, susmaları ilim, işleri resmiyet, rehberlikleri nezakettir. Allah Azze ve Celle'nin sözü olan Kur'an-ı Macide'de de *“O çok merhametli Allah'ın (has) kulları onlardır ki, yeryüzünde tevazu ile yürürler ve cahil kimseler kendilerine laf attığı zaman (incitmeksizin) “Selam” derler (geçerler).Ve onlar ki, Rablerine secdeler ve kıyımlar ederek yatarlar.(s.10) Onlar ki, şöyle derler: Cehennem azabını üzerimizden sav! Doğrusu onun azabı defedilmez bir beladır. Orası cidden ne kötü bir uğrak, ne kötü bir konaktır. Ve onlar ki, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar. Yine onlar ki, Allah ile beraber başka bir tanrıya yalvarmazlar, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar ve zina etmezler. Bunları yapan günahı(nın cezasını) bulur. Kıyamet günü azabı kat kat olur ve orada alçaltılmış olarak temelli kalır. Ancak tövbe ve iman edip iyi davranışlarda bulunanlar başka; Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir. Ve her kim tövbe edip iyi davranış gösterirse, şüphesiz o, tövbesi kabul edilmiş olarak Allah'a döner. Ve onlar ki, yalan şahitlik etmezler, boş bir şeye rastladıkları zaman vakar ile (oradan) geçip giderler. Kendilerine Rablerinin ayetleri hatırlatıldığında ise, onlara karşı sağır ve kör davranmazlar. “Ve onlar ki: ‘Ey Rabbimiz! Bize gözümüzü aydınlatacak eşler ve zürriyetler bağışla ve bizi takva sahiplerine önder kıl’ derler. İşte onlar, sabretmelerine karşılık cennetin en yüksek makamları ile mükâfatlandırılacaklar, orada hürmet ve selamla karşılanacaklardır. Orada ebedî kalacaklar, orası ne güzel bir konak ve ne güzel bir makamdır.”* ayetinde onların işaretleri bu söylenen şekilde tarif edilmiştir.

Fütüvvet, Allah'ın aziz kitabında belirtilen bu sıfatları kendi üzerinde toplayarak veya bu sıfatlara benzemeye çalışarak yahut nefisini bu sıfatlara istinad etmeye davet ederek vasıflanmış, sözleri makbul, zümreleri kalabalık olan

ehlullahın ikame ettiği bütün esaslardır. [Muhammed] Aleyhisselam'ın sözünde buyurduğu gibi “Kim bir kavme benzemek isterse, ondandır.”

Allah size merhamet etsin! Amelin aslı niyettir. Niyetlerinizi ıslah edin. Derûnunuzdaki düşünceleri arındırın. Bilin ki bu övülmüş ahlâk ve kemâle erişmiş vasıflardan başkası boş ve fânidir. Muhakkak ki Allah'ın hikmet ve hükmüyle va'd ettikleri bu vasıflarla şekillenmiştir. [Allah] Teâlâ şöyle buyurdu:(s. 11) “*Ve gerçek şu ki, Zikir'den (Tevrât'tan) sonra, Zebur'da da şöyle yazmıştık: “Muhakkak ki yeryüzüne, iyi kullarım mirasçı olacaktır! İşte bunda, ibadet eden bir kavim için, yeterli bir öğüt vardır.”*

Samimi ihlas hususuna bizi rağbet ettiren kimselerden biri de Fazl b. Umeyr'dir. Bu hususu niyet için bir kapı kıldık. O kapıdan bize geliyorlar. Onun işaret ettiği bu yolla bizde delalet elde ediyorlar. Öncelikli olan bu şart en hâkim olan şarttır. Yola giren kimseler için de en doğrusu budur.

Allah'ım hidayetle basiretimizi aç, emirlerine riayetle bizi şerefendir. Bizi nasihatten faydalananlardan ve güzel davranışlarını artıranlardan kıl. “*Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter. [Kesinlikle Allah emrini yerine getirir.] Allah her şey için bir ölçü koymuştur.*” Azîm ve yüce olan Allah'tan başka hiçbir güç ve kuvvet yoktur.

İmdi: “Muhakkak ki mürüvvet ve fütüvvet birçok manalar içeren lafızlardandır. Güzel ahlak ve övülmüş vasıfları bünyesinde barındıran iyilik ve güzelliklere konulmuş isimdir. O mürüvvet ve fütüvvetin fetâların [fütüvvet ehli], meliklerin ve emirlerin menkıbelerini bir araya topladığını; (s. 12) seyyidlerin ve büyüklerin meziyetlerini tanzim ettiğini gördüm. O mürüvvet ve fütüvvetin; **Sahibu'l-ecel, Seyyidu'l-âlimu'l-âdil, Kıvâmuddin, Gıyâsu'd-devle, Seyyidu'l-vüzera, Sadru'l-İslâm, Razî emîrü'l-mü'minîn**, parlıtların efendisi (**gurretü'l- evdâh**), ordunun öncüsü (**kâdimetü'l-cenâh**), güzelliklerin cümlesi (**cümletü'l-cemâl**), tertibin mükemmeli (**külliyetü'l-kemâl**), kasidenin can alıcı beyti (**beytü'l-kasîd**), gerdanlığın ortası (**vâsıdatü'l-kılâde**), tâcın incisi (**dürretü't-tâc**), **Nizâmü'l-mülk** efendimizin hususiyetlerini tanzim ettiğini ve efendimizin bu [mürüvvet ve fütüvvet] mesalinde [tutulan yollarda] uzun mesafeler katettiğini gördüm. Başlı başına [mürüvvet ve fütüvvet] hakkında te'lif edilen ve orada onun faziletlerinin misalini zikreden bir kitap okumadım. Yalnızca Letâif ve

Zarâif'in derlenmesi dışında işaretlerin/parıltıların (Lüma') farklı yerlerinde meveddetin/[mürüvvetin?] zikrine dair kısımlara baktım. Sâfi bir hizmet ve sâdık bir muhabbet, beni yüce (sâmî) Hazret (Allah onu ve dostlarını korusun) için onun nişanesini taşıyan, onun ismiyle meşhur olan ve "Mir'atü'l-mürüvvât" diye ta'bir edilen bir kitabın te'lifine davet etti.

[Elinizdeki] bu kitap, [mürüvvet ve fütüvvetin] tefsirlerinden, taksimlerinden, genel cümlelerinden, tafsilatından, ayrıca dikkat çekici haberlerden ve zarif şiirlerden oluşur. Meliklerin kalplerini cezbeder. Kişilerin nefislerini kendine çeker. Hacmi hafif, vezni ağır, cismi küçük, ilmi büyük, dizilişi eşsiz, rivayeti yeni bir kitaptır. Hiç şüphe yok ki efendimiz (Allah devletini daim etsin ve nimetini kesintiden korusun) bu kitapta açıkladıklarımı zaten bilmektedir. Şu kadar var ki ben onun her zaman sahip olduğu âdetini hatıra niteliğinde zikrettim. Çünkü o kendi zamanının vezirleri arasında tektir ve akranları arasında benzersizdir.

Tıpkı Sâhip Ebu'l-Kasım İsmail b. Abbâd'ın dediği gibi:

"Gittiler ahitlerine güvenilen kimseler
İşte böyle bozuk bir zamandır bu zaman
Kaldı yeryüzünde bir tek kişi, işte sen
İhsanı bol, o biricik kişi işte sensin sen" (s. 13)

Onlardan birinin dediği gibi:

"Yaptığın işler, sadece övülecek şeyler
Yaptıklarını gören [sana] methiyeler düzer
Senin yerine emsalinin peşine düşen hata eder
Çünkü tüm mahlûkat tek, sen ise bir topluluğa bedelsin
Yürüdüğünde, yağmur bulutu kıskanır seni
Bu sana şeref olarak yeter çünkü o kıskanır seni
Söyle, geri dursun bereket yüklü bulutlar
Avuçlarından fişkırان bereket, fazlasıyla yeter
Avuçlarının cömertliğiyle, dilerim yeryüzünü kaplar
Hoş kokulu yeşil otlar, şimşek yüklü bulutlar
O avuçlardan çıkan avlar [mal ve rızıklar], rüzgârdan bile hızlıdır
Bu sebeple o cömertliğin avcıları ufukları kaplamıştır

Güzel işlerin ile güzelliğini daha da yüceltirsin
Gecelerin boynunda [parlayan] kolye [yıldızlar] gibidir o fiiller
Boynu bükük olanların rahatlatılması âdetindir
Karşılaştığında, zulmetlerine şahit olunca, cömertlik edersin
Tahtta oturan sensin, ikbal huzurundadır ve ayaktadır
Şerefli yüzünü görünce saygıyla boyun eğenler
Yücelik ve şerefte en yüksek yer sana aittir
Bunu işittiklerinde, ne yapsın kendisine boyun eğilenler
Ceddinin şerefli saadeti merteye merteye sana ulaşır
Düşünmeye gerek yok... O fiillerde ancak yüceliğin vardır”

Ve birisinin dediği gibi:

“Âdem’in sülbündeki şeref ridasını giydin
Övgüler ancak sende son bulur
Allah’ın gökte nurlu bir bedri vardı
Sen de bizim için yerde parlayan aysın ”(s. 14)

Bu kitap kırk bir bابتan oluşur. Zikrederek kitabı uzatmamak için senetlerinin pek çoğunu hazfettim. Allah yardımcımız olsun.

Birinci Bab: Lafzı geçmediği halde, Kur’an’ın manalarından mürüvvetin iktibâsı hakkında.

İkinci Bab: Mürüvvet ve fütüvvetin manaları hususunda ifade edilenler hakkında.

Üçüncü Bab: Meliklerin mürüvvete dair sözleri hakkında.

Dördüncü Bab: Vezirlerin mürüvvete dair sözleri hakkında.

Beşinci Bab: Akıl hakkında ve akıllı kimsenin mürüvveti hakkında.

Altıncı Bab: Güler yüz ve mütebessim çehre hakkında.

Yedinci Bab: Güzel ahlak ve güzel ahlakta bulunan mürüvvete dair hususlar hakkında.

Sekizinci Bab: Cömertlik ve mal ihsanı ile bunlardaki mürüvvete dair hususlar hakkında.

Dokuzuncu Bab: “Evet”in medhi ve “Hayır”ın zemmi hakkında.

Onuncu Bab: Sehavetin medhi ve cimriliğin zemmi hakkında.

On Birinci Bab: Ma'rûf ve ma'rûfta bulunan mürüvvete dair hususlar hakkında.

On İkinci Bab: Sıkıntıya dûçar olmadan önce hediye verme ve mü'mini sevince gark etme hakkında

On Üçüncü Bab: Ma'rufu teşvik etme ve bundaki sevindirme hakkında.
(s.15)

On Dördüncü Bab: Ahde vefa göstermek, sözleşmeye sadık kalmak ve lafza riayet etmek hakkında.

On Beşinci Bab: Layık olana ve hak eden kimseye ma'rufla muamele etmek hakkında.

On Altıncı Bab: Ma'ruf hususunda acele etmek ve bundaki mürüvvet hakkında.

On Yedinci Bab: Köle ve hizmetkârlara güzel muamele hakkında

On Sekizinci Bab: Ma'rûfun mükâfatı ve ma'rûfa karşı yapılan teşekkür hakkında

On Dokuzuncu Bab: İnsanları idare etmek, onlarla dostlukla bulunmak ve hata yaptıklarında özürlerini kabul etmek hakkında.

Yirminci Bab: Afv ve haddi aşma ile onda bulunan mürüvvet hakkında.

Yirminci Birinci Bab: Güzel koku ve onda bulunan mürüvvete dair hususlar hakkında.

Yirmi İkinci Bab: Elbise ve kisve ile bunlardaki mürüvvet hakkında.

Yirmi Üçüncü Bab: Yeme ve içme adabı ile bunlardaki mürüvvet hakkında.

Yirmi Dördüncü Bab: Nikâhın zikri, kadınlarla evlenme ve bundaki mürüvvet hakkında.

Yirmi Beşinci Bab: Çeyiz, kadınların mehri ve bunlardaki mürüvvet hakkında

Yirmi Altıncı Bab: Kerem sahipleri, efendi kimseler, yüz ve endamı güzel olanlarla sohbet hakkında.

Yirmi Yedinci Bab: İnsanların kaba saba olanları ve kusur arayanları ile sohbet etmekten sakınma hakkında.

Yirmi Sekizinci Bab: İhvan arasında yardımlaşmak ve bundaki mürüvvet hakkında.

Yirmi Dokuzuncu Bab: Göçüp giden insanlar ve yeni gelen insanlar hakkında. (s. 16)

Otuzuncu Bab: İçkinin, içki içmenin kötülüğü ve onu terk etmenin mürüvveti hakkında.

Otuz Birinci Bab: Kerem ve cömertliğin zikri ve onlardaki mürüvvet hakkında.

Otuz İkinci Bab: Kanaatin izzeti ve tamahın terki ile bunlardaki mürüvvet hakkında.

Otuz Üçüncü Bab: Bakışla imada bulunmama ve gözleri öne indirme ile bunlardaki mürüvvet hakkında.

Otuz Dördüncü Bab: Ziyafetin [mürüvveti] ve onun fazileti ve ziyafet sahibin mürüvveti hakkında.

Otuz Beşinci Bab: Şeref ve izzetli kimselerin zikri ve onlardaki mürüvvet hakkında

Otuz Altıncı Bab: Hediyenin zikri ve ondaki mürüvvet hakkında.

Otuz Yedinci Bab: Mizahın zikri ile fuhşun ve günah olmasa da ayıp olan sözlerin terki hakkında.

Otuz Sekizinci Bab: Zikrini kerih gördüğü şeyi açıkça söylemenin ve eziyet verici bir şeyle onu isimlendirerek kişiyi çirkin kılmanın zikri hakkında.

Otuz Dokuzuncu Bab: Muhtelif insan sınıfları ve dereceleri hakkında.

Kırkıncı Bab: Fütüvvet ve onunla ilgili sorular hakkında.

Kırk Birinci Bab: Duanın zikri ve salih dualar hususunda söylenilmiş olan şeyler hakkında.

Ben, salih ve sadık bir niyet ve saf bir akideyle, kapıların açıldığı yerden Allah Teâlâ'ya yöneldim. Allah doğruları başarılı kılsın.

(s. 17)

Birinci Bab

Lafzı Geçmediği Hâlde Kur'an'da Mürüvvetle İlgili Ma'nen Yapılan Atıflar Hakkında

Aziz ve Celil olan Allah'ın nebîsi Mustafa (Allah'ın salat ve selamı onun üzerine olsun)'nın fazileti ve onun [Allah'ın] yarattıklarının en hayırlısı olması hakkındaki sözü şudur: *“Muhakkak ki sen büyük bir ahlâk üzeresin.”*

Sahabelerden birine onun (ona selam olsun) ahlâkı hakkında soruldu. O şöyle cevap verdi: “Kur'an'ın; emirlerinden, nehiyelerinden, tavsiyelerinden ve sakındırdıklarından mürekkep manalar, onun ahlâkıdır.”

Bir başkasına soruldu. O da “O'nun ahlâkı Kur'an'dır.” dedi.

Muhammed b. Harb el-Hilâl'e:“İnsanların çoğu mürüvveti vasıflandırdı ve onun hakkında özlü sözler söyledi” denildi. (s. 18) O, şöyle dedi: “Mürüvvetin tüm manalarını bir arada toplayan Allah [Celle Celâluhu]'ın şu sözüdür; *“Muhakkak ki Allah, adalet ve ihsanı emrediyor... ilh.”*

Süfyan b. Uyeyne'ye soruldu: “Her şeyin delili Kur'an'dan bulunup, çıkartılmıştır. Mürüvvetin delili nerededir?” O şöyle dedi: “Allah'ın şu sözüdür: *‘Sen af yolunu tut, bağışla, uygun olanı emret, bilgisizlere aldırış etme.’* Bu ayette mürüvvetle ilgili her türlü husus mevcuttur.”

Azîz ve Celîl olan Allah, affetmekle ilgili ayetlerinden birinde şöyle buyurdu: *“Kim affeder ve ıslah ederse mükâfatı Allah'a aittir.”* İdare etme hususunda ise şöyle buyurmuştur: *“Sen kötülüğü en güzel bir tutumla sav.”* Mükâfat hakkında *“İyiliğin [ihsan] karşılığı iyilikten başka bir şey değildir.”* diye buyurmuştur. İnsanların yokluğunda [arkalarından] güzel konuşma hakkında şöyle buyurmuştur: *“İnsanlara güzel söz söyleyin.”* Emirlerle ilgili diğer ayetlerde de güzel ahlak ve övülen vasıflarla ilgili benzer hususlar bulunmaktadır.(s. 19)

İmdi, O şöyle buyurdu: *“Muhakkak ki Allah adaleti ve ihsanı emreder.”*

Ben derim ki (Tevfik Allah'tandır): “Mülkün istikâmet ve bekası bu âyet içerisinde emredilen üç şeye bağlı kılınmıştır. Mülkün ıstırap ve zevâli ise bu

ayetlerde nehyedilen üç şeye bağlı kılınmıştır: **Adalet:** [Kişi] onunla düşmana muamele eder. **İhsan:** [Kişi] onunla dostlarına muamele eder. **Îtâ':** [Kişi] onunla yardımcılara ve vezirlerine muamele eder. Adaletin semeresi zafer ve beka, ihsanın semeresi hamd ve senâ, îtâ' nın semeresi yakınlık (ülfet) ve nimetin artışıdır(nemâ). Fahşânın neticesi din ve dünyada fesat, münkerin neticesi zevâl ve fenâdır.

Ayetteki bir diğer işaret ise: Adâlet, nefis ve arzulara muhalefettir. İhsan, ruh ve hayâ ile muvafakattir. Îtâ', sadâkat ve davettir. Fahşâ, isyan ve sövgünün irtikâbıdır. Münker, akla muhalif olan ve yasak olan şeydir. Bağy, âzâları helal olmayan ve razı olunmayan şekilde kullanmaktır.

Hasan el-Basrî'ye bu ayet hakkında soruldu. O dedi ki: “Allah sizin için hayrı ve şerri şu ayette toplamıştır: *'Allah adalet ve ihsan ile muamele etmeyi emreder.'*”

İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Osman b. Maz'ûn el-Cumahî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir:(s. 20) “Müslüman değildim, Muhammed (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)'den hayâ ettiğim için müslüman oldum. O beni İslam'a davet ediyor ve İslam'ı bana arz ediyordu. Ondan utandım ve müslüman oldum. [Fakat] İslam kalbime tam yerleşmemişti. O gün, o, avlusunun kapısında oturduğu sırada, oradan geçiyordum. Beni çağırdı, yanına oturdum. Benimle konuşurken bir ara onun bakışlarını gökyüzüne diktiğini gördüm. Hatta bakışı tamamen göğe sabitlenmişti. Sonra başını sağına çevirdi. Sonra oturuşunu bana çevirdi. Sanki bir şey soruluyordu ve ona cevap veriyordu. Sonra yine döndü. Başını semaya kaldırdı ve sol tarafına doğru indirdi. Sonra yüzü kızarmış bir halde önüne döndü. Yüzünden ter akıyordu. Dedim ki: “Ya Resûlullah, seninle oturmuş olduğumuz süre boyunca ne yaptıysan hepsini gördüm.” “Elbette bu [durumumu] da gördün?” dedi. “Evet.” dedim. “Seninle konuşurken, bakışım göğe yöneldiği sırada Cibril'in bana doğru geldiğini gördüm. Beni tedirgin etmeyecek şekilde sağ tarafıma indi. Bana “Ya Muhammed, Allah adalet ve ihsanla muamele etmeyi emrediyor.” dedi.

Dedi ki “*'Adl'i'* [yani] Allah'tan başka ilâh olmadığına şahitlik etmeyi '*ve ihsanı'* farzları yerine getirmeyi '*ve yakınlara îtâ'yı'*, akrabayı ziyaret etmeyi [emrediyor]. '*Fahşâ'dan men ediyor'* yani zinadan '*ve Münkerden'* yani şeriatla

uygun görülmeıen Şeylerden ‘ve bağyden’ yani haddi aÇmaktan. ‘Size bŧyle ŧęđđt veriyor, umulur ki ŧęđđt alıp dđŐđnđrsđnđz.’”

Osman b. Maz’đn dedi ki “İman kalbime indi. İnanđım ve tasdik ettim. Ebu Tđlib bana geldi. Resđlullah’a indirileni ona haber verdim. Dedi ki: “Ey Kureyş topluluğu! KardeŐimin oğluna tabi olun ki, doğru yola ve kurtuluşa eresiniz. Eğer Muhammed doğru sŧzldđ ise Şayet yalancđ olsa bile size (s. 21) sadece gđzel ahlđkđ emrediyor ve kŧtdđ ahlđkđ yasaklıyor.”

Aziz ve Celil olan Allah’ın “Allah adalet ve ihsanı emrediyor” buyruğu hakkında Katđde’den Şu sŧz rivayet edilmiştir: “Aziz ve Celil olan Allah’ın emrettiği bu ayette, gđzel ahlak olarak, cđhiliye ehlinin yaptđęı ve beğendiği gđzel ahlak haricinde başka bir Şey yoktur. Allah’ın bu ayette nehyettiği kŧtdđ ahlđk ise cđhiliye ehlinin kendi aralarında kınayıp ayıp gŧrdđkleri kŧtdđ ahlđktan başka bir Şey değildir. Zđra O, bayağı ve adi olan ahlaktan menetmektedir.

Onlardan biri Őŧyle dedi: “Adalet, baŐarı; ihsan ise kurtuluŐtur.”

Bir baŐkasđ: “Adalet farz olan Şeyler, ihsan nafilelerdir.” dedi.

Muhammed İbnđ’l Hanefđyye: “Adalet, muhabbetullahtır; ihsan, muhabbet-i resulddr; đtđi zi’l kurbđ, onun ailesine ve ehl-i beytine muhabbet etmektir” dedi.

İmdi: “İhsanın karşılığı, ihsandan başka bir Şey değildir.” ayeti hakkında Enes b. Malik’ten yapılan rivayet Őŧyledir: “Resđlullah (Allah’ın salat ve selamđ ona olsun) Şu ayeti okudu: ‘İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir Şey değildir’ ve: ‘Rabbinizin ne dediğini biliyor musunuz?’ diye sordu. Biz: ‘Allah ve resulđ daha iyi bilir.’ dedik. Dedi ki ‘Rabbiniz diyor ki: ‘Tevhit ile nimetlendirdiğim kimsenin mđkđfatđ cennetten başka bir Şey değildir.’”(s. 22) “Sen af yolunu tut ve ma’ruf olanđ emret.” ayetine gelince, onun manasđ Őŧyledir: “Sana zulmedeni affet, senden esirgeyene ver, seninle alakasđnđ kesene git.” “Kim affeder ve sulhu sağlarsa onun ecri Allah’a aittir.” ayetine gelince İbn Mđlik’ten rivayet edilmiştir: “Resđlullah (Allah’ın salat ve selamđ ona olsun) Őŧyle dedi: “Kıyamet gđnđ [mahlđkat diriltildiğinde] bir mđnđdđ Őŧyle nidđ eder: ‘Kimin Allah indinde bir ecri mevcutsa gelsin. İŞte o ecir burada.’ [Sahabeler]: ‘O ecir nedir?’ diye sordular. [Resđlullah] “Kim bu dđnyada kendisine yapılan zulmđ affeder ve onu ıslah ederse, onun ecri Allah’a aittir.” dedi. [Sonra Nebđ] Aleyhisselđm buyurdu: “Kalkarlar ve ecirlerine doğru giderler. Onların az bir kısmđ đmmetimden, ekserisi diğer đmmetlerdendir.” (s. 23)

İkinci Bab

Mürüvvet Hakkında ve Fütüvvetin Manaları Hususunda İfade Edilenler

Ali b. Ebî Talib (Selam ona olsun)'den rivayet edilir: “Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun) şöyle buyurdu: “Kişinin mürüvveti aklıdır, keremi takvasıdır, şerefi dinidir.”

İbn Râfi' Nebî (Selam ona olsun)'nin şöyle dediğini rivayet etti: “İnsanlar arasında öyle bir zaman gelir ki mürüvvet azalmış, ahlak zayıflamış; erkeğin erkeğe, kadının kadına minneti kalmamıştır. İşte böyle olduğu zaman sabah akşam azabı bekleyin.”

Cafer b. Muhammed es-Sadık (Allah ondan razı olsun)'a “Mürüvvet nedir?” diye sorulduğu vakit, o şöyle dedi: “Üç şey kişide olduğunda mürüvvetini tamamlamıştır: Dininde muvaffak olduğunda, maişetinde iktisatlı olduğunda, kötü haber kendisine ulaşınca sabrettiğinde.”

Bir haberde bildirildiğine göre Amr b. Âs oğluna şöyle sordu: “Ey oğulcuğum, efendilik nedir?” O: “Aşiretine emretmek ve hatasına [kulfetine] katlanmaktır.” dedi. Amr: “Şeref nedir?” diye sordu. “Eziyetten kaçınmak, cömertliği çoğaltmaktır.” dedi. “Mürüvvet nedir?” diye sordu. “Hakkı tanımak, taahhüt ettiğin işi yapmaktır.” dedi.(s. 24)

Serî Es-Sakâtî şöyle dedi: “Mürüvvet, insanlardan şüphe ettiğinde, nefsin kirlilerden arındırılması, meclislerde ve [insânî] muamelelerde insanlara insafli davranılmasıdır.”

Mis'ar b. Kidâm şöyle dedi: “Mürüvveti olmayanın dini yoktur. Hayâsı olmayanın mürüvveti de yoktur.”

Rabiâtü'r-Re'y şöyle dedi: “Mürüvvet iki türlüdür: Seferde ve hazarda mürüvvet. Seferî mürüvvet, [elde] fazla olanı vermek, yakın arkadaşları ile iyi geçinerek muhalefeti azaltmak, mizahı çoğaltmaktır. Hadarî mürüvvet ise ısrarla mescide gitmeye devam etmek, Kur'an okumak, ihvâna icabet etmektir.”(s. 25)

Abdumelik b. Mervân, [Muaviye] b. Ebî Süfyan'ın yanına girdi. [Onunla görüşüp yanından] çıktığında Muaviye, Amr b. Âs'a: "Bu gencin mürüvveti ne kadar mükemmel" dedi. O şöyle dedi: "Allah emirin işlerini düzeltsin. Muhakkak ki o dört ahlak aldı, üç ahlakı terk etti. Karşılaştığında neşe ve sevinçle karşılamayı, konuştuğunda en güzel şekilde konuşmayı, bir şey anlatıldığında en güzel şekilde dinlemeyi, muhalefet edildiğinde sükûnetle hareket etmeyi [aldı]. Aklına güvenilmeyen kimsenin yanında mizahı, özür dilemek zorunda kalacağı kişinin yanında konuşmayı, adi kimselerle haşır-neşir olmayı [bıraktı]".

Muhammed b. İmran şöyle dedi: "Muhakkak ki mürüvvet alenî olarak yapmaktan hayâ edeceğin şeyi, tenhada da yapmamandır."

Asmaî dedi ki: "Hikmet sahiplerinden biri şöyle dedi:" Fütüvvet; fisk ve fücür işlemekten, şarap içmekten uzak durmak değildir. Muhakkak ki fütüvvet yemek yedirilmesi, işin iyi yapılması, dilin meşgul olması, nail [olduğun nimet]in dağıtılması, kötü iş ve kelamdan ma'rûfa uygun şekilde uzak olunması, ezâdan kaçınılmasıdır."

Emirlerden biri bir gün Muğire b. Şube'ye: "Ya Muğire, fütüvvet ve mürüvvet nedir?" diye sordu. O: "Nefsin cömertliği, ahlakın güzelliğidir." dedi. Emir: "Vah vah! Bende bunlar yok." dedi. Sonra Velid b. Ukbe'ye sordu: "Mürüvvet nedir?" O: "İffet ve hırfettir." dedi. Emir: "İrfet ve hırfet nedir?" diye sordu. O: "İffet (s. 25) Allah'ın haram kıldıklarından kaçınmak, hırfet ise Allah'ın helâl kıldıklarını meslek edinmektir." dedi. Emir: "Peh peh" dedi. "Bunlar da bende bulunmuyor." Sonra bir başka [zaman] sordu. O da: "Sana verildiğinde şükredersin, istenildiğinde bolca verirsin, belâya uğradığında sabredersin, kudretli olduğunda affedersin." dedi. Emir: "[Tamam, şimdi] mürüvvet hakkında doğru söyledin." dedi.

Hasan el-Basrî diyor ki: "Kişinin mürüvveti sözünün doğru olması, kardeşlerinin hatalarına tahammüllü olması, zamanın örfüne uygun olarak vermesidir."

Büzürmihr'e "Mürüvvet nedir?" diye soruldu. "Güzelce dostluk yapmak, lisanı muhafaza etmek, kendisine ayıp gelen şeyi terk etmektir." dedi.

Meymun b. Mihran şöyle dedi: “Mürüvvet güler yüzlü olmak, ihtiyaçların karşılanmasında dostluk ve muhabbet içinde olmak, zarar ziyana tahammüllü olmak, cürmü bağışlamaktır.”

İbn Mücahid'in şöyle dediği rivayet edilir: “Şafî mezhebini kim mezhep edinmiş, kumaş ticareti yapmış ve İbnü'l Mu'tez'den şiir rivayet etmiş ise zarafet ve mürüvveti tamamlanmıştır. (s. 27) [Bunun üzerine] arkadaşlarından biri şöyle dedi: “[Ben] Ebu Ömer'den kıraat okudum, Şafî mezhebini mezhep edindim, malım yok ki, kumaş ticareti yapayım. Eğer şeyhin fikri bize İbnü'l-Mu'tez'den bir şiir okumaksa [bundan memnun kalırız]” O, [İbn Mücâhid] şöyle dedi: [İbnü'l-Mu'tez'in] son sözleri şunlar oldu:

“Sabaha vardım, sevinçle parlayan gözlerle,
İçimde [derin bir] ayrılıkla akşama vardım.
Ey [taht] lezzet [i] tamamlanamadın ki
Zehir etti, onu ölüm [fermanıyla gelen] ayrılık.
Gözümle [nazar deġdirdim], kendi nefsi me.
Allah benimle onun arasında [olsun/ Allah beni gözümünden korusun]”.

Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem şöyle dedi: “Mürüvvet; Allah'a itaat ederek nefsi ne ikramda bulunmandır ve Allah Azze ve Celle'ye isyan etmekten kaçınarak onu nezih kılmandır.”

Asmaî, “Arapları şöyle derlerken işittim: ‘Mürüvvet, zenginlik anında iktisatlı olmak, muktedir olduğunda affedici olmak, idare makamında iyi davranmaktır.’” dedi.

Ve bize şu manada bir şiir okudu:

“Malını kaybetmiş fakat
Mürüvvetini kaybetmemiş bir fetâ,
Sen istemeden, verirse sana,
İstemeyi gereksiz kılması yeter sana.” (s. 28)

Üçüncü Bab

Melikler ve Sultanların Mürüvvete Dair Söylediği Güzîde Sözler Hakkında

Ben derim ki: “Sultanlara, işitip itaat etmek yoluyla ikram etmek, reaya üzerine düşen bir vazifedir. Reaya arasında adaletle hükmetmek de sultanın üzerine düşen bir vazifedir. Muhakkak ki devletin bekası adalet ile dir. Cevr [u cefâ] ile devletin sebâtı yok olur.

Said b. Evs’in, Nebî Aleyhisselam’dan şöyle dediği rivayet edilir: “Kim idareciye ihanet ederse, Allah da ona ihanet eder. Kim de idareciye ikram ederse Allah da ona ikram eder.

Ukbe b. Amir el-Cuhenî, Resûlullah (Allah’ın salât ve selâmı ona olsun)’ in şöyle dediğini söyledi: “Benden sonra idareye gelen kişiyi küçük düşürmeyin. Kim [bunu yapmayı isterse] İslâm’ın bağımlı boynundan çıkarmış olur.” (s. 29)

Kişilerin ve meliklerin mürüvvet hakkında söylediklerine gelince, Behram b. Behram şöyle dedi: “Mürüvvet bütün güzellikleri [kendisinde] toplayan bir isimdir.”

Emirlerden biri, “[Mürüvvetle ilgili nakledilmiş olan] umumî beyânâtların tamamıdır.” dedi.

Muhelleb b. Ebî Sufre şöyle diyordu: “Mürüvvet, kişinin tek başına at binip, orduyla dönmesidir.”

Abdullah b. Tahir: “Bir melik için mürüvvet; adalet ve cömertlik hususunda, muhabbet ve mehâbeti [sevgi ve korku] bir arada bulundurmadır” dedi.

Seyfuddevle Ali b. Ubeydullah b. Hemdân dedi ki: “Mürüvvet gösterişi terk etmek arkadaşları doğruya sevk etmek, şairlere [hediye] vermektir.”

Emir Kâbus dedi: “Meliklerin mürüvvet ve hâmiliklerinin gereği, emirlerin makamlarının yükseltilmesine, işlerin büyüklüğüne, fetihlerin üstlenilmesine, eksik ve gediklerin kapatılmasına, dostların yüceltilmesine, düşmanların

alçaltılmasına, malların paylaşılmasına, makam mevkilerin değiştirilmesine halkı iştirak ettirmemeleridir. Fakat yeme içmede, giyim kuşamda, düğün dernekte onlara iştirak etmeleridir. Himmetleri sultanı yüceltir. Bu konularda halkı çevrelerine yaklaştırmazlarsa (s. 30) ve [onlar sultanın] etrafında pervane olmazlarsa, melik ve reaya [birbirine ters düşer] iki ayrı taraf da harap olur.”

Gazneli Sultan Mahmut: “Meliklerin mürüvveti, müslümanların hürmet gösterdiği kişileri can kulağıyla dinlemek için dost (üns) meclislerinde hâzır bulundurmamak değildir.” derdi. Onlardan hiçbirine iştret meclisinde bulunma izni vermezdi. Ve şöyle derdi: “Meliklerin mürüvveti, memleketi imâr etmek, yolları emin kılmak, tebaasına yumuşak davranmak, çokça hediyeler vermek, askerlerini razı etmek ve daima hayır dua almaktır.”

Bir hikâyede şöyle denilir: Ka’b b. Ahbâr, Ömer b. Hattab (Allah ondan razı olsun)’ın yanına girdi. O hasır bir şilte üzerinde oturuyordu. Şiltenin yanında, onun sol tarafında bulunan iki minder vardı. Ömer ona eliyle minderi işaret ederek “Otur!” dedi. Ka’b ona teşekkür etti ve yere oturdu. Ömer ona “Mindere oturmaktan seni alıkoyan nedir?” diye sordu. O şöyle dedi “ Ey Mü’minlerin Emiri! [Peygamber] Süleyman (Allah’ın selamı onun üzerine olsun) bir vasiyetinde şöyle der: “Melik oluncaya kadar sultana yaklaşma. Sana yakınlık gösterinceye kadar yanına oturma. Sultan ile kendi aranda bir kişilik yer bırak. Belki kendisi için ayağa kalkılan, senden daha evlâ birisi gelir de yer bırakmadığın için ayıbı sana, fazileti ona kalır.”

Asmaî şöyle dedi: “Emirlerden biri Hakîm’e sultanın mürüvveti hakkında soru sordu. Hakîm şöyle dedi: “Seçkin kimselerin (havâs) ve avâmın itaatidir.” Emir ”Bunun yolu nedir?” diye sordu. O, “Havâsa sıcaklık göstermek, umûma da adaletli davranmaktır.” dedi. Emir: “Saltanatın zevaline sebep olacak şey nedir?” diye sordu. Hakîm: “ Uzak olması gereken kimseleri yakınlaştırmak, yakın olması gereken kimseleri uzaklaştırmaktır” dedi. Emir, Hakîm’e “Akıllı olmayan kişiyi sultan hizmetine almalı mı?” diye sordu. O: “Bu, pek hayırlı bir seçim değildir. (s. 31) Akılsız olan kişi sultana hizmet etmeye kalkışır, gurur kisvesine bürünür.” dedi. Emir ona “Sultan ne ile vasıflandırılır?” diye sordu: O şöyle cevap verdi: “Tebaasının arasında sulhu sağlaması ve onlara ihsan etmesi ile vasıflandırılır.” Emir: “Adaletle hareket eden ve onun için elinden geleni yapan sultan hakkında

ne düşünürsün?” dedi. Hakîm şöyle cevap verdi: “İblisin dostlarına şöyle dediği bana ulaştı: “Adaleti koruyan sultandan elinizi çekin”. Emir: “Emir akılsız hareket eder mi? diye sordu. Hakîm: “Akıllı tam olanların dışındaki kimseler için saltanat ve mal, fesada yol açan iki şeydir. Bolluk içinde olup da akıldan mahrum olan kimsenin insanlara ve çevresine hayrı yoktur. Onun kalıcılığı da yoktur.” dedi. Emir: “Sultanın nefsinde en hoş görünen şey nedir? Tebâsına karşı neyi çoğaltmalı?” dedi. Hakîm: “Taata ve ihsanı (bezl)” dedi. Emir: “Tebaasından korkmalı mı?” dedi. Hakîm: “Evet, eğer adil olursa, onların zararı onun için zarar, onların menfaati onun menfaattir.” dedi. Emir: “Reayanın sultan olmaksızın sulh içerisinde yaşaması mümkün müdür?” dedi. Hakîm: “Sultanın reaya içindeki durumu ancak onunla hayat bulan cesetteki ruhun durumu gibidir. Onların sultana itaati Allah (azze ve celle)’ın rızasına ve izzetin bekâsına sebep olur. İsyan etmeleri Allah (azze ve celle)’a isyan etmelerine ve dünyalarının fesada uğramasına yol açar.” dedi. Emir ona dedi ki: “Tebaadan biri girse ve layık olmadığı bir yere otursa, onu mertebesine uygun bir yere oturtmak, onu ıslah etmekten sayılır mı? Hakîm: “Evet, çünkü ona “öne geç” denmesi, “geride kal” denmesinden daha sevimlidir” dedi. Emir: “Mecliste hoşuna gitmeyen bir şekilde konuşan kişiyi sultanın terk etmesi uygun mudur?” diye sordu. Hakîm cevap verdi: “Eğer sultanın arzusu Allah’ın rızasına uygun (ve konuşan kişinin kelâmı Allah’a isyan içinde) ise konuşmayı sessiz kalması sultanın zayıflığındandır. Eğer kelam sahibi Allah’ın rızasına uygun konuşuyor (s. 32) ve sultanın arzusu Allah’a isyan içindeyse konuşmayı sessiz kalması Allah cellenin ismine karşı tevazu olur.” Emir: “Sultan kötü ahlak sahibi ise ne olur?” diye sordu. Hakîm: “Hayatı nefret içinde kalır, saltanatını korku kaplar, hizmetine koşan bulunmaz” dedi. Emir: “Kötü ahlaklı olan kişinin idaresinde nasıl davranılır?” diye sordu. Hakîm: “Hoşlanmadığı kişilerle oturulmaz. İşlerin bitirilmesinde acele edilir. Eğer acele edilmezse rütbe elden gider.” dedi. Emir: “Ahlakı güzel olan emir hakkında ne diyorsun?” diye sordu. Hakîm: “Onun hakkında üç husus gerçekleşir: Hizmetçiler hizmetleri ile ona faydalı olur. Cariye ve vildanlar onu neşelendirir. Avâm ve havâs onu sever. Cezalandırmak istediğinde onu geciktirir. Mükâfatlandırmak istediğinde acele eder. Yardım istediğinde yardım eder. Âmilinin zulmüne dair bir şikâyet gelirse onu değiştirir.” dedi. Emir ona sordu: “Güzel ameller nasıl artırılır?” Hakîm: “Hataları affetmek, iyileri

mükâfatlandırmak ve doğru sözlü olmakla.” dedi. Emir: “Sultanın hizmetçileri hakkındaki görüşü hususunda ne dersin?” dedi. Hakîm: “Onlar hakkındaki kötü fikirlerini yok etmeli, güzel düşüncelerini beyan edip, ifade etmeli.” dedi. Emir: “Bu hususta ne yapmalı?” diye sordu. Hakîm: “Hizmetçisi hakkındaki görüşü kötü olur da bu sebepten onu döverse, bunu başka biri bilmemeli. Onun hakkındaki görüşü güzel ise onun bu hareketini devamlı kılmak için ona her vakit kerem eylemeli. Hizmetçisine müsamahalı olduğu veya onu zabt u rabt eylediği vakitler vardır. Onu rahat bırakması nasihatten hisse almasına teşvik olur. Zabt u rabt altına alması da onu ikaz olur. Tamah etmesinden alıkoymaz.” dedi. Emir: “Eğer sultanı öfke ele geçirir ve bu sebeple galîz konuşmalar yapar (s. 33) ve iğrenç küfürler savurursa ne yapmalı?” diye sordu. Hakîm: “Hizmetçileri eğer akıllı kimseler iseler sultanın sövgüsüne sövgüyle karşılık vermezler. Çünkü izzet, sultana galîz ifadeler kullanmak yoluyla elde edilmez. İzzet gazap ve öfkeden beridir.” dedi. Emir: “Sultana ta’zim hususunda hizmetçinin nasıl davranması gerekir?” dedi. Hakîm: “Onun katında, kendisine güvenildiğini hissettiğinde, halvetteyken ona iltifatta bulunması, herkesin gözü önünde iken de ona açıkça ta’zim ederek hürmet göstermesi gerekir” dedi. Emir ona dedi ki: “Artık bu sohbeti toparlayalım, bundan sonra sana bir soru sormayacağım çünkü sana çok soru sordum.” Hakîm de: “Senin için faydası olmayan şeylerden yüz çevir, eğer böyle yapmazsan hicap perdesi yırtılır, mülayim biri olarak tanınırsın. Sana gelmesi, nefesine en az sevimli gelen adama karşı dikkatli olmayı sana hatırlatırım. Seni [başka işlerden] alıkoysa da amillerinle oturmayı uzat. Hükmünün şerîf kimseler üzerine nüfuz etmesi ve onların senin hassasiyetlerinden çekinmesi gerekir. Raiyyetinin sana i’timat edebilmesi için bir konudaki hükmünün tek bir hüküm olması gerekir. Amirlerinden hiçbir hediye kabul etme. Zira onu, reayandan, onları zayıf bırakarak alıyorlar. Raiyyetinden de bir şey kabul etme. Seni iğrenç bir hale koyar. Reaya senin hakkında hırsa kapılır. Onlardan hediye almayı reddedersen kesinlikle senden razı olurlar.” dedi.

Asmaî şöyle dedi: Emir Hakîm’e yüz bin dirhem verilmesini emretti. Hakîm: “Benden işittiklerin hakkında ne diyorsun?” dedi. Emir: “Güzel ve hikmetli sözler.” dedi. Hakîm: “Eğer bu maldan bir dirhem kabul edersem başka zaman aynısını alma arzusuyla kalbim meşgul olur. Bu hikmetli sözleri söyleyemem. Zâhidlikten vazgeçmek istemiyorsan sana verileni reddet. Aksi takdirde onunla meşgul olursun” dedi. (s. 34)

Dördüncü Bab

Vezirlerin Mürüvvete Dair Sözleri Hakkında

Âişe (Allah ondan razı olsun)'den şöyle rivayet edilmiştir: “Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun) şöyle buyurdu: “Allah bir emire hayır murad ettiğinde, ona sadık bir vezir ihsan eder. Unuttuğu zaman ona hatırlatır, hatırladığı zaman da ona yardım eder. Allah bir emire de hayırdan başkasını murad ederse, ona kötü bir vezir verir. Unuttuğu zaman ona hatırlatmaz, hatırladığı zaman da ona yardım etmez.”

Nebî (Allah'ın salat ve selamı ona olsun) şöyle dedi: “Salih vezir melikin önünde bir set olur, ona hayrı tavsiye eder. Kötü vezir ise melikin helâkına sebeptir, ona kötülüğü tavsiye eder.”

Mürüvvet hakkında vezirlerin sözlerinden [biri şudur]: Yahya b. Hâlid el-Bermekî şöyle dedi: “Mürüvvet, geniş ev, bol hizmetçi, dayalı döşeli eşya, güzel koku, maiyyetine ihsan etmek ve ihvana karşı bağışlayıcı olmaktır.”

el-Hasan b. Sehl şöyle diyordu: “Şeref, sereftedir(fazla harcamak). Gönlü, gönül genişliğinden başkası ıslah etmez.”

Vezirlerden biri şöyle dedi: “Kim ulemayı küçük görüp hafife alırsa dinini, kim sultanı hafife alırsa dünyasını, kim de ihvanı hafife alırsa mürüvvetini fesada uğratar.” (s. 35)

Ahmed b. İsrail'den zikredilmektedir. O şöyle diyordu: “Dört şey mürüvvettendir. Kim bunları adet haline getirirse, onlarsız olmaya sabredemez: “Mum, buhur, çuval bezi ve kar.” Ve şöyle diyordu: “Dört şey ancak sultanın ameli ile ikame edilebilir: Davetlere ulaşmak, mürüvvetleri ikame etmek, dostları yüceltmek, düşmanları alçaltmak.”

Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Musa (b.) el-Furat üç kez Muktedir'e vezirlik yaptı. Kendisi mürüvveti ile örnek gösterilir ve hakkında şöyle denirdi: “Onun vezir olarak atandığı vakitlerde kâğıt, mum, çuval bezi ve kar fiyatları çok pahalıydı. Onun bu hali tacirler tarafından bilinirdi. O'nun evinde bir oda vardı. Uzak diyarlardan gelen kâtipler, komutanlar ve gulâmlarına tahsis etmişti.

Sirkeli bal şerbeti, gülsuyu, kar ve diğer şeylerden istediklerini almalarına imkân tanıyordu. Sohbet ettiği herhangi bir kimse eğer güneş batarken onun evinden çıkıyorsa, elinde iki mumla çıkması o evin âdetinden idi. Şöyle derdi: “Vallahi şu dünya [malı]nın himmetime (s. 36) ve mürüvetime yettiğini görmedim. Vezirliği, dostluğu yüceltmek ve düşmanları alçaltmak haricinde bir şey için istemiyorum. Evimde, kapımda, maiyetimde kendisine vermekten hayâ ettiğim kimse dışında, ihsan etmediğim, arkadaşlık için himmet sarf etmediğim ve kendisine bolca ikram etmediğim hiçbir kimse görmedim.”

Ebu'l Fazl el-Bel'amî şöyle dedi: “Mürüvvet din ve dünyayı birleştirmektir. Yaratanın gazabından, mahlûkatın zemminden korunmaktır.”

Vezirlerden biri şöyle dedi: “Kalp tek başınadır ancak onu hıçkırıkla ve içini çekerek ağlamak ıslah eder. Hıçkırıkla ağlayan kişi, işinde mükemmeldir ve ihvana faziletli davranır.”

Muhammed b. Muhammed el-Adevî bir şiir okudu:

“Meclisin içinde yoksa bir efendi biri,
Hayrı yoktur o meclisten sadır olanın.
Kaç kişi dedi bana: “Seni yayan gördüm”,
Dedim ki ona: “İşte sen bu sayede, atlısın”.

Vezirlerden biri şöyle dedi: “Sadık vezir, dinini dünya ve içindekiler karşılığında satın alır. Ona kendisi ve tüm müslümanlar hakkında nasihat edilmelidir. Çünkü o kıyamet günü bundan mesuldür.” (s. 37)

Abdurrahman b. Ma'kıl (b.Yesar)'dan (o da babasından) rivayet edilir. Dedi ki: “Nebî (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)'nin şöyle dediğini işittim: “Müslümanların işlerinden birine velayet ettiği halde yalnız kendi nefsi için nasihat alıp çaba gösteren; fakat onlardan nasihat almayan ve onlar için çalışmayan hangi zalim olursa olsun, Allah kıyamet günü onu yüzüstü ateşe düşürsün.” (s. 38)

Beşinci Bab

Akıl ve Aklın Mürüvveti Hakkında

Ebu Hüreyre'nin şöyle dediği rivayet edilir: “Resûlullah (Salat ve selam ona olsun) şöyle buyurdu: “Allah akılı yarattığında ona: “Kalk!” dedi. O da kalktı. Sonra ona: “Otur!” dedi. O da oturdu. Sonra ona: “Sırtını dön!” dedi. O da döndü. Sonra ona “Önüne dön!” dedi. O da döndü. Aziz ve Celil [olan Allah] ona şöyle buyurdu: “Bana senden daha sevimli gelen hiçbir şey yaratmadım. Kendime senden başkasını ikram etmedim. Seni en iyi ben bilirim. Mükâfat ta senin için, ceza da senin içindir.”

Ebû Bekir Sıddık (Allah ondan razı olsun)'ın şöyle dediği rivayet edilir: “Ya Resûlullah, insanlar kıyamet günü ne ile hesaba çekilecek?” (Peygamberimiz) dedi: “Akıl ile.” O tekrar sordu: “Bize göre akıllı olan kimdir, ey Allah'ın resulü?” Resûl (Selam ona olsun) cevap verdi: “Akıl için bir sınır yoktur fakat kim Allah'ın celâlini yüceltirse ve kim Allah'ın yasakladıklarını kendine haram kılsa ben onu akıllı olarak isimlendiririm.”

Enes b. Malik (Allah ondan razı olsun) dedi: “Allah, kıyamet günü çekip alıncaya kadar, kişiye [aklı] emanet etti.”

İbn Abbas'a soruldu: “Aklın başı nedir?” O şöyle cevap verdi: “Zulmedene karşı hilm sahibi olmak, kendinden düşük olana tevazu göstermek, düşünerek konuşmaktır.” (s. 39)

Ahnef b. Kays'a: “Kulun başına gelen en hayırlı şey nedir?” denildi. O: “Akıldır.” dedi. “Ya o yoksa?” denildi O: “Uzunca susmaktır.” dedi. “O da yoksa?” denildi. O: “Salih edeptir.” dedi. “O da yoksa?” denildi. O: “İyi bir yönetici” dedi. “O da bulunmuyorsa?” denildi. O: “Gıpta edilecek halde olmak” dedi. “O da yoksa?” denildi. O: “Hemen ölmek.” diye cevap verdi.

Yahya b. Muaz: “Akıl mü'minin yularıdır. Nefis binek hayvanlarının en kötüsüdür. Velhasıl aklın gayesi, nefsi elim bir azabın elinden satın almaktır.” dedi.

Ömer b. Hattab (Allah ondan razı olsun) Nebî (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)'nin kendisine şöyle dediğini rivayet etti: “Kişinin faziletli akıl gibi

kazandığı [kıymetli] bir kazancı yoktur. O (akıl) sahibini doğru yola sevk eder. Helak[e götüren şeyler]i reddeder. Akıllı kâmil olmayan kulun imanı tamam olmaz ve dini istikamet bulmaz.”

Vehb b. Münebbih şöyle dedi: “Her şey için bir vasıta vardır. Mü'minin vasıta akıldır. Her şey için bir vasıta vardır. İyiliğin vasıtası da akıldır. Her şeyin bir gayesi vardır. Kulun gayesi akıllı olmaktır. Her zümrenin bir rayihası vardır. Âbidlerin rayihası ise akıldır.” (s. 40)

Büzürmihr şöyle dedi: “Şu beş haslet dünyayı daha [yaşanabilir] hale getirir. Salih evlat, salih zevce, merhametli yönetici, hikmetli söz, kâmil akıl.”

Ali b. Ebî Talip (Allah ondan razı olsun) şöyle dedi: “Akıl kalpte, merhamet ciğerde, şefkat (re'fet) dalakta, istek (nefs) akciğerdedir.

Fudayl b. İyaz şöyle dedi: “Akıllı ile savaşmak, cahillerle palûze yemekten daha kolaydır.

Ziyad en-Numeyrî şöyle dedi: “Akıllı kimse başına bir iş geldiğinde, onu çözüme kavuşturmaya çalışan kimse değildir. Akıllı kimse bir iş başına gelmeden önce onun çözümünü arayan kimsedir. Bilakis akıl sahibi olmak işinde kurnazlık yaparı önceden fark edendir.”

Mutarraf b. Abdullah'a soruldu: “Ta'lim edilemeyen şey nedir? Değiştirilemeyen (tağyir) şey nedir? Def' edilemeyen şey nedir? Hilesi yapılamayan şey nedir?” O şöyle cevap verdi: “Aklın ta'limi, soyun tağyiri, kaderin def'i, ölümün hilesi yoktur.” (s. 41)

Nebî (Allah'ın salat ve selamı ona olsun) şöyle buyurdu: “İlim mü'minin dostudur. Hilm veziridir. Akıl delilidir. Amel dayanağıdır. Nezâket (rıfk) babasıdır. İyilik kardeşidir. Sabır, askerinin komutanıdır.”

Ca'fer b. Muhammed (Allah ondan razı olsun) şöyle dedi: “Birbirine akran olan en güzel iki şey, aklın kudretle, faziletlerin mürüvvetle birlikte olmasıdır.”

Onlardan biri bize bir şiir okudu:

“Görmedin mi ehlinin üzerinde zînet olan akılı?

Ve görmedin mi uzun tecrübelerle elde edilen kâmil akılı?” (s. 42)

Altıncı Bab

Güler Yüz ve Mütebessim Çehre Hakkında

Ebu Hureyre (Allah ondan razı olsun)'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Sizler insanların katına mallarınızla varmayın. Sizler onların katına güler yüzle eziyetten kaçınarak ve bolca cömertlikte bulunarak varın. Allah resulü (Allah'ın salat ve selamı ona olsun) şöyle buyurdu: “İnsanları mallarınıza koşturmayın. Bilakis onları; sizin güler yüzlü, eziyetten kaçınan, cömertliği çoğaltan halinize koşturun.”

Musa, Hızır (Allah'ın selamı onların üzerine olsun)'a şöyle dedi: “Bana bir nasihatte bulun.” Hızır şöyle cevap verdi: “Faydalı ol, zararlı olma. Güler yüzlü ol, öfkeli olma. Kabını münakaşadan uzak doldur, hacetin dışında yardım isteme, kibirliden başkasına gülme, hataları ayıplama, kendi hatalarına ağla ey İmran'ın oğlu!”

Züheyr'in güler yüz ve mütebessim çehre hakkında söylediği şu söz ne güzeldir:

“Ondan bir şey istemeye geldiğinde neşe ve coşku içinde görürsün onu, Sanki ondan bir şey istememişsin de sen ona vermişsin.”

Muhdesûn'dan biri sözü aldı:

“Çevir yolunu, badiyeye, o [kerem sahibi] efendiye

El açan ve isteyeni karşılar, neşeyle.

Yağdırmayı sevdiğinden dolayı, sanki

Ona veriliyormuş gibi verir, sevinçle.”(s. 43)

(Bir başkası):

“Fayda verendir, kendini telef edendir, geldiğinde isteyen biri,

Titrer ve sevinir heyecanla, mühenned kılıcı gibi.”

Bir başkası:

Bir kardeş ki kardeşlerine, daima,

Görürsün onu sanki cömert bir bahçe.

Bir kardeş ki, sevgisi değildir riya.

Koşar hemen, fakir düşen kardeşine.
Biz onun fazlından isteriz bolca.
Verir o, umduğumuzdan daha fazla
İhsan eder, yine ihsan, sonra döneriz
Yine ihsan eder. Dönerim, o da döner
Döndüğümde ona, yaslanıp gülerek teşekkür eder.
Şöyle denildi: “Yüzün güleçliği, cömertliği güçlendirir.”

Şeyhlerden birinin şöyle dediğini işittim: “Şehir ehlinin cümlesi, kendilerine vafedildiği şekilde huzuruna çıkmak için, Fazl b. Sehl’e, yazdıkları bir [mektup]la halife Me’ûn’un ahlakını sordular. Fazl b. Sehl mektubu halifeye arz etti Me’ûn şöyle dedi: “Onların mektuplarına cevap yazdığında bana bildir.” (s. 44) Fazl onların mektubuna cevap yazdı. Sonra halifeye arz etti. Emîrû’l-mü’minîn mektuba kendi eliyle şairin dediği gibi bir kayıt düştü:

“İsteyenler kendisine geldiğinde,
Güler yüz kandilleri yanar [yüzünde].
Yağmur bulutunun suyu gibi, kurak beldelere,
İhtiyaç sahipleri bir nimettir, ona göre”

A’ttâbî şöyle dedi: “Sevinç ve neşesini [insanlarla paylaşmaktan] kaçınan [insanların] en cimrisi olarak kabul edilir.”

Ve bu manada bize bir şiir okudu:

“Sevinç ve neşesini, esirgeyen tercih edilmez
Malını da esirgeyen bir cimridir o”

Hakîmlerden biri şöyle dedi: “Neş’e başarılı bir manzaradır, parlak bir ahlaktır, kabul edilmeye davettir, akıl sahiplerine dostluktur, [etrafına] yayılan bir manzaradır, genel bir övgüdür, yükü hafifletendir, rahat bir zırhtır, hasenatın başıdır, başarıya götüren vasıtaadır.”

Şair şöyle söyledi:(s. 45)

“Neş’eli olan kimsedir, her hâlükârda övülen,
Yok edemez öfkeyi, asık suratlı olan”

Bir başkası:

“O da övülecekler arasındadır:

En azından, seni kötölemeye çağırmayan.

Bu kimse de övgüye layıktır.

Güler yüze ulaşmamış olsa bile, buna da kabul vardır”.

Nebî (Allah’ın salat ve selamı ona olsun) şöyle dedi: “Kimin ateşi kendine haram kıldığını biliyor musunuz? Veya ateş kimi kendine haram kılmıştır? Sonra şöyle dedi: ‘Yumuşak başlı yardımcı, kolay akraba.’”

Şair şöyle dedi:

“Kazandırmadı [hiçbir şey] övgüler isteyene
Neşe ve güler yüz kadar.” (s. 46)

Yedinci Bab

Ahlak Güzelliği ve Onda Bulunan Mürüvvet Hakkında

Aişe (Allah ondan razı olsun)'nin şöyle dediği rivayet edilir: Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı onun üzerine olsun) hanımlarından hiçbirine asla vurmadı. Hizmetçisine de hiç vurmadı. Allah yolunda cihad ederken vurmak dışında hiçbir şeye asla vurmadı. Allah'ın haramları çiğnendiğinde intikam almak dışında, kendi nefsi için vurmak yoluyla bir şeyden hiç intikam almadı. İki iş arasında tercihte bulunmak durumunda kaldığında, günah olmamak kaydıyla, daha kolay olanı tercih etmek dışında hiçbir tercihte bulunmadı. Günah olduğunda ise, o işe karşı insanların en uzak duranı o idi.

Üsame b. Şerîk şöyle rivayet etti: “Nebî (Selam ona olsun)'ye: “Hangi amel daha üstündür?” diye soruldu. O, “Güzel ahlak” diye cevap verdi.

Bişr b. Ömer şöyle dedi: “Kötü ahlaklı kimse için ancak acı (hicran) vardır.”

İbn Abbas şöyle dedi: “Güzel ahlak,[kızgın] yağın buzu eritmesi gibi hataları eritir. Kötü ahlak da sirkenin balı ifsad ettiği gibi amelleri bozar.”(s. 47)

Aişe, Nebî (Selam ona olsun)'nin şöyle dediğini söyledi: “Kötü ahlak sahibi olan kimse hariç tövbesi kabul olmayan hiç kimse yoktur. Bu kimse şerden dönmedikçe günahına tövbe de yoktur.”

Vehb b. Münebbih dedi: “Kötü ahlak sahibinin misali kırık çömleğin misali gibidir. Ne yapıştırılabilir ne de tekrar çamur haline getirilebilir.”

Hasan el-Basrî dedi: “Ahlakını kötü kılan nefsine azab etmiş olur. Malını çoğaltan borcunu çoğaltmış olur. Kelamını çoğaltan [dil] sürçmesini çoğaltmış olur.”

Fudayl b. İyaz şöyle dedi: “Bir adamın meclisindeki kimseleri latîf kılabilmesi için yağcılık yapmadan onlarla birlikte ahlakını güzel kılması gerekir. Bu hal, onun gecelerini kaim, gündüzlerini saim kılmasından daha hayırlıdır.”

Enes b. Malik şöyle dedi: “Bir kul [abidler derecesinde] ibadet etmese de ahlakının güzelliği ile cennetin en yüksek derecesini elde edebilir. Yine bir kul [abidler derecesinde] ibadet etse de ahlakının kötülüğü ile cehennemın en aşağı derecesine inebilir.”

Nebî (Selam ona olsun) şöyle dedi: “Ben cennetin en üstündeki evin, ortasındaki evin ve alt tarafındaki evin reisiyim. Bu evler hakikaten ikiyüzlülüğü terk eden, [insanları eğlendiren] oyuncu olsa bile yalanı terk eden ve ahlakını güzelleştiren kimseler içindir.”

Ali b. Ebî Talib (Allah ondan razı olsun) şöyle dedi: “Kim evhamını çoğaltırsa bedenini hasta eder. Kim ahlakını kötüleştirirse nefesine azap eder. Adamların hayâsız olanının mürüvveti düşer, kerameti gider. Gülmesini çoğaltanın heybeti azalır. Takvası azalanın kalbi ölür.”

Ebu Hâzım şöyle dedi: “İnsanların en mesut olanı ahlak güzelliği ile nefisini [donatandır]. Güzel ahlakı sebebiyle o, zevcesi, çocuğu, arkadaşları, rahat içindedirler. Hatta atı, (s. 48) onun sesini duyduğunda kışner; köpeği, onun ellerinin arasında kuyruk sallar, kedisi sofrasının altına girer. İnsanların en kötüsü ise nefisini kötü ahlakla [kuşatandır]. Kötü ahlakı sebebiyle onun eşi, çocuğu ve hizmetçisi ondan yana belâ içindedir. Evdekiler sevinç içinde iken, o eve girdiğinde ondan ayrılıp kaçırlar. Hayvanı, ona taş attığından dolayı onu görünce yavaşılar. Köpeği onu görünce duvarın ardına gizlenir, kedisi ondan kaçır.”

Fudayl b. İyaz şöyle dedi: “Benim için, güzel ahlaklı bir facirin, benimle arkadaşlık etmesi, kötü ahlaklı bir âbidin benimle arkadaşlık etmesinden daha sevimlidir.”

Bir yolculuğu sırasında İbnü'l-Mübarek kötü ahlaklı birisi ile yol arkadaşlığı etti. Ona karşı tahammül ediyor ve onu idare ediyordu. Ondandır ayrıldığı vakit ağladı. Ona neden ağladığı soruldu: “Ayrılıp gittiğinden dolayı ona acıyorum. Zira ahlakı da onunla birliktedir, ondan ayrılmadı” dedi.

Yahya b. Muaz Er-Râzî: “Ahlak zenginliğinin içinde rızıkların hazineleri vardır.”

Eb'd-Derdâ (Allah ondan razı olsun) Nebî (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)'nin şöyle dediğini rivayet etti: “Mizan kurulduğunda [her şeyden fazla] güzel ahlakı tercih ederim.”

Ebu Hureyre (Allah ondan razı olsun) Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)'ın şöyle söylediğini rivayet etti: “Allah Teâla kimin yaratılışını [fitratını] güzelleştirir ise onun ahlakı cennet ehlinin ahlakı gibi olur.”

Ebu Amr, Nebî (Selam ona olsun)'den şöyle rivayet etti: “Allah, bir kulun fitratını kâmil kılmamış ise [cehennem] ateşi onun etine tamah eder.”

Câbir, Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)'tan şöyle rivayet etti: “Güzel ahlak âdemoğlunun saadetine vesile olur. Kötü ahlak ise onun şekavetine sebeptir.” (s. 49)

Sekizinci Bab

Cömertlik ve Mal İhsanı Hakkında

Sa'd b. Ebî Vakkas'tan şöyle rivayet edilir: “Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun) şöyle dedi: ‘Muhakkak ki Allah çok cömerttir, cömertliği sever.’”

Muhammed b. Şâzan şöyle dedi: “Muhammed b. Abbad el-Muhellebî, Me'mun'un yanına girdi. Me'mun ona: “ Malını telef ettiğine dair bana haber geldi, ey Muhammed?” dedi. O “Ey mü'minlerin emiri, cömertlikten kaçınmak, ma'buda karşı sûizan etmektir.” dedi. [Me'mun]: “Doğru söyledin, ihtiyaçlarını bize ilet” dedi.

Urve şöyle dedi: “Muaviye, Âişe [Allah ondan razı olsun]'ye yüz bin dirhem gönderdi. [Âişe] onları dağıtmadan meclisinden kalkmadı. Hizmetçisi onun yanına geldi. “Eğer bizim için de birkaç dirhem ayırdıysan, onunla et satın alırız” dedi. [Âişe] “Neden bana onu paylaştırmadan önce hatırlatmadın?” dedi. Bir taraftan da elbisesini yamalıyordu. (s. 50)

Şöyle anlatılır: “Bir bedevî, Halid b. Yezid eş-Şeybânî'nin yanına vardı ve ona üç gün misafir oldu. Dördüncü gün olunca binek devesinin üzerine semeri vurdu ve şöyle dedi: “Ey emir, misafirlik üç gündür sonra dilek gelir.” [Emir ona] “Ne istiyorsan söyle.” dedi. O: “Emire [misafir olmayı] ben murad ettim, bana diyet lazım gelir.” dedi. [Emir:] “Bana gelmeyi murad etme sebebin neydi? Çok yakın olmak mı, kadim tanışıklık mı?” dedi. O: “Onu beyitlerle dile getirdim” dedi. [Emir:] “Haydi söyle.” dedi. [Bedevî] inşa ettiği [şu beyitleri] okur:

“Keremlik ve cömertliğe: ‘Hanginiz daha hürsünüz?’ dedim
Cevap vererek ‘Şüphesiz biz köleyiz.’ dediler
‘Bana cömert olan o efendiniz kim?’ dedim,
‘Halid b. Yezid.’ dediler.”

Emir: “Güzel söyledin. Ey Gulâm, ona yüz bin dirhem ver.” dedi. Sonra: “Bize artır biz de sana artıralım” dedi. Bedevî [tekrar] inşa ettiği [şu beyitleri] okur:

“Cömertliğin ile koştun bana, hatta kamaştı gözlerim
O kadar verdin ki bana, eğleniyorsun sandım.
Sen cömert oğlu cömertsin ve kardeşisin cömertin,
Senden başkasına gidilmesi hatadır, ey cömert”.

(Emir) “Doğru söyledin. Ey Gulâm, ona yüz bin dirhem ver.” dedi ve sonra: “Bize artır biz de sana artıralım” dedi. Bedevî [tekrar] inşâ etti[ği şu beyitleri] söyledi: (s. 51)

“Kerimdir, saygılıdır, kerem sahiplerinin en esaslısı,
Şiddetlice akıtır cömertliği, avuçları ve parmak uçları.
O bir denizdir, hangi taraftan yanaşsan da ona.
O denizin ma’ruf’luktur dibi ve cömertliktir sahili,
Avuçlarında ruhundan başkası olmasa, verir onu bile.
Ondan istekte bulunan, korksun Allah’tan”.

Emir “Güzel söyledin. Ey Gulâm, ona yüz bin dirhem ver.” dedi. Sonra “Biz sana artırdıkça sen de bize artır” dedi. (Bedevî): “Bizim aldığımız bize yeter, işittiğin de sana yeter.” dedi. (Emir): “Niçin ey Bedevî?” dedi. O: “Emirin malı bâkî kalsın, artanı da benim gibi bir maksadı olana kalsın” dedi.

Bir hikâyede şöyle anlatılır: “Ma’n ibn Zâide Irakeyn’de Basra ve civarının âmili idi. Kapısına bir şair geldi. Bir müddet bekledi. Ma’n’ın yanına girmek istedi fakat bu mümkün olmadı. Bir gün Ma’n’ın hizmetçilerinden birine: “Emir bahçeye girdiğinde onu bana tarif et.” dedi. Ma’n bahçeye girdiğinde hizmetçi ona haber verdi. Şair bir odun parçasının üzerine bir beyit yazdı ve bahçeye akan suyun üzerine bıraktı. Ma’n da suyun başında idi. Odun parçasını görünce onu aldı ve (üzerindeki şu şiiri) okudu. Orada şöyle yazılmıştı:

“Ey Ma’n’ın cömertliği, ihtiyacımı gidererek kurtar, şu Ma’ni’yi
Benim için senden başka bir şefaatçi yoktur, Ma’niye.”

Emir: “Bunun sahibi (şairi) kim?” dedi. Adamı çağırdı. Ona: “Nasıl[sın]?” dedi. Ona on kese altın [verilmesini] emretti. O odun parçasını aldı ve halının altına koydu. Orada yazılanı [bir daha] okudu. Adamı çağırdı. Ona yüz bin dirhem daha verdi. Üçüncü ve dördüncü gün onu tekrar çıkardı, okudu, adamı çağırdı ve ona yine yüz bin dirhem verdi. [Adam] onu alınca kendi kendine düşündü ve ona verilen malın geriye alınmasından korktu. Elindekilerle birlikte şehirden çıktı.(s.

52) Emir beşinci gün de o[du]nu çıkardı ve orada yazılı olanı tekrar okudu. Adanı çağırdı. Arandı fakat bulunamadı. Ma'nun: "Evimde dirhem ve dinardan hiçbir malım kalmayıncaya kadar onları dağıtmak bana haktır" dedi.

Hevazin [kabilesin]den bir kadın, Halid b. Abdullah el-Kasrî'ye geldi ve şöyle dedi: "Beni alçaklara düşüren ve yükseklerle çıkartan, uçsuz bucaksız diyarlardan sana geldim. İşlerimdeki terslikler azmimi kırdı, dayanma gücümü yok etti hatta yüreğim daralıp boğazım düğümlendi. Geniş belde bana dar oldu. Bana bir tüy bile kalmadı. Bir parça yünüm bile yok. Çocuk kalmadı. Sayı azaldı. Kuvvet gitti. Ben Hevâzin'den bir kadını. Nail olduğu şeyi vermesi umulan, isteyen kişiyi açık etmeyen ve huyları övülmüş olan kimseden istiyorum. Senin şu üç şeyden birini benim için yapacağın bana söylendi: Zincirimi çözeceğin, meşakkatimi gidereceğin, beldemi bana geri vereceğin." (Hâlid): "Bilakis [birini değil] bunların hepsini senin için yapacağım." dedi. (s. 53)

Esmâ' b. Hârice şöyle dedi: "Hiç kimseye yüzü suyu döktürmedim. Yüzü suyu dökecek olan kimseye vereceğim her bedeli de, dökeceği yüzü suyundan daha kıymetsiz buldum. Çünkü alınan yok olur, sarf edilen baki kalır." Bu manada bize şöyle bir şiir okudular:

"Teşekkürdür, zahire kalacak olan fetâya,
Mal, baki kalmaz malikine
Cömert bir avuçta hibe edilmeyince,
Maldan ne hayır kalır [sahibine]."

Hikâye: "Yezid b. el-Muhelleb, Haccâc'ın ordusunda [tutuklu] iken bir A'râbî yanına girdi. Kendini takdim ederek inşa' ettiği şu şiiri söyledi:

"Ebu Halid, daraldı Horasan senden sonra
"[Ah!] Nerede Yezid?" dedi ihtiyaç sahipleri
Bir katre damlamaz Rey'de senden sonra
Bir dal ıslanmaz Merveyn'de, senden sonra
Sevinç yoktur mülkün tahtında, senden sonra
Bulunmaz senin gibi bir cömert, senden sonra"

Denilir ki: "Yezid, Haccac'a ödeyip kurtulmak için elli bin dirhem kurtuluş akçesi hazırlamıştı. Şöyle dedi: "Ey gulâm, onu A'râbî'ye ver ve Haccac'ı çağır, işte bedenim." [Gulâm] şöyle dedi: "Bu [haber] Haccac'a ulaştı.

[Haccâc:] “Mahbus iken de emir iken de keremini terk etmeyenin yolunu aç ve serbest bırak” dedi.” (s. 54)

Bize şöyle hikâye edildi: “Bir adam (vezir) Ali b. İsa’ya geldi. Ona şöyle dedi: ‘Ben Mısır ahalisinden bir adamım. Zaman bana çelme taktı. Sultan bana zulmetti. Nimetim yok oldu. Şefkat ve lutfunu umarak sana geldim.’ (Vezir): “Ey gulâm, yanındakinden ona ver” dedi. O da ona yüz dinar verdi. (Hikâyeci şöyle) dedi: “Adam ondan uzaklaşıp kayboldu ve birkaç gün sonra tekrar döndü. Sakalını kına ile boyamıştı. Şöyle dedi: ‘Ben Basra ahalisinden bir adamım. Halim kötü oldu. Malım gitti. Bakmak zorunda olduğum kimseler çoğaldı.’ (Vezir): ‘Ey gulâm, ona yanındakinden ver.’ dedi. O da ona yüz dinar verdi. [Adam aldı] ve çekip gitti. Uzun bir süre sonra geri döndü. Sakalını siyaha boyamıştı. Şöyle dedi: ‘Ben Kasr İbn Hübeyre ahalisinden bir adamım. Felek dişlerini geçirerek bana zulmetti. Zaman naiplerini üzerime saldı. Her türlü geçim kaynağından beni uzaklaştırdı.’ (Vezir): ‘Ey gulâm, o Mısır’lı, Basralı, Kasır’lı adama yanındakinden ver’ dedi.”

Bize şöyle hikâye edildi: “Bir A’râbînin, bir çocuğu oldu. Adını Ma’n koydu. Sabah olunca onunla Ma’n İbn Zaide’nin damına vardı ve inşa’ ettiği şu şiiri okudu: (s. 55)

“Ma’n ile isimlendirdim Ma’ni’yi

Sonra ona dedim: “Bu şeref ve cömertliğin komutanıdır (akîd)”

Ma’n şöyle dedi: “Ey gulâm, ona iki bin dinar ver. A’râbî’ye haydi bundan daha güzel başka bir şiir söyle” dedi.

A’râbî şöyle dedi:

“Cömertliğin için dua etti, bütün insanların en cömerdi

Cömertliğin oldu, bütün cömertlerin mihrabı”

Ma’n şöyle dedi: “Ey gulâm, ona iki bin dinar ver. [A’râbî’ye] haydi bundan daha güzel başka bir şiir söyle” dedi.

A’râbî şöyle dedi:

“Sen daima cömertsin, sendendir cömertliğin evveli

Eğer kaybedilirsene, ortalıkta cömert kalmaz”

Ma'n şöyle dedi: "Ey gulâm, ona iki bin dinar ver. A'râbî'ye haydi bundan daha güzel başka bir şiir söyle" dedi.

A'râbî şöyle dedi:

"Ey cömertlerden olan kişi, Allah refahını arttırsın
Sen ki cömertlik ve ihsandan başka bir şey bilmeyensin"

Ma'n şöyle dedi: "Ey gulâm, ona iki bin dinar ver. [A'râbî'ye] haydi bundan daha güzel başka bir şiir söyle" dedi.

A'râbî şöyle dedi:

"Yayıldı bütün yeryüzüne ihsanların
Sen ve cömertlik aynı ağaçtan yontulmuşsunuz.

Ma'n şöyle dedi: "Ey gulâm, ona iki bin dinar ver. A'râbî'ye haydi bundan daha güzel başka bir şiir söyle" dedi.

A'râbî şöyle dedi:

"Yüzünün nurundan, parıldayarak aydınlanır yeryüzü,
Sağ elinden su akar, oluk gibi"

Gulâm şöyle dedi: "Ey efendim, hazineyi bitirdin, orda hiçbir şey kalmadı!
Ma'n şöyle dedi: "Onun ağzını inci ile doldur." Hikâyeci şöyle dedi: "Gulâm, onun ağzını inci ile doldurdu."

Asmaî şöyle dedi: "Bir A'râbî'yi İsfahan'da gördüm. "Nereden geliyorsun?" dedim. "Bu şehrin emirinin, yani Ebu Dülef'in yanından geliyorum." dedi. "Ona varmakla niçin murad ettin?" dedim. "Onu medhettiğim şiir beytini ona sunmak için" dedi. (s. 56) Bana bin dirhem verilmesini emretti ve benim şiirimden daha güzel bir beyitle bana cevap verdi." dedi. "Ona ne okudun?" dedim. Şu şiiri inşâd etti:

"Kerim kimsenin [kapısında] olursa örtü (hicab),
Kerimin ne üstünlüğü kalır, cimriye karşı?"

Sonra şöyle dedi: "Bana bin dinar verilmesini emretti ve bana [şu şiiri] yazdı:

"Kerim kimsenin az olursa, malı,
Kaldırmaya gücü yetmez, hicabı".

Denilir ki: “Harun er-Reşîd, Malik b. Enes’e beş yüz dinar gönderdi. Bu husus Leys b. Sa’d’a ulaştı. O da [Malik’e] bin dinar gönderdi. Harun er-Reşîd gazaplandı ve şöyle dedi: “Ben ona beş yüz dinar gönderdim. Sen ise ona bin dinar göndermişsin. Sen benim ra’iyyetim değil misin? ” [Leys şöyle] dedi: “Ey mü’minlerin emiri, benim bir günlük kazancım bin dinardır. Bir günlük gelirimden daha azını ona vermektten hayâ ederim.”

İbnü’s-Semmâk şöyle dedi: “Ebu Ziyad Kûfe’ye sadakaları toplamak üzere ayak bastığında, bir adam Hammad b. Seleme ile konuşarak bir işi hususunda Ebu Ziyad’dan yardım istemek üzere kendisi ile konuşmasını rica etti. Hammad ona: “Ebu Ziyad’dan ne kadarlık bir beklentin var?” dedi. O, “Bin dirhem” dedi. [Hammad ona şöyle] dedi: “Sana beş bin dirhem verilmesini emrettim. Ben ona yüzüsu düök[türerek minnet ettir]mem” dedi.

Ubeydullah b. Ebi Bekre, Ubeydullah b. Ziyad’a bir adam hakkında şu hikâyeyi anlattı. İbn Ziyad bu adama (s. 57) bin dirhem verilmesini emretmişti. Bu İbn Ebû Bekre’ye ulaşınca o, adama bin dinar gönderdi ve İbn Ziyad’ın yaptığından dolayı kendisine özrünü ilettil. Ona şöyle dedi: “Sana takdim edilen [meblağ, seninle görüşmekten] beni men ediyor. Zira ben onu senin için az buluyorum. Başka türlü davranmam mümkün değildi.”

Ubeydullah es-Serrâc şöyle dedi: “İbn Ebî Bekre, sağından kırk ev, solundan kırk ev, ardından kırk ev, önünden kırk ev olmak üzere komşularına sair nafakalarıyla beraber infak ederdi. Onlara kurbanlıklar ve bayramlık elbiseler gönderirdi. Bayramın her bir günü, yüz Memluk askerini azad ederdi.”

Ömer b. (Ebî) Rebîa, bir gece tavaf ediyordu. O esnada bir fetâ [genç], Kâbe’ye yapışmış ağlıyor ve şöyle diyordu:

“Ya Rab, onun istediklerinin yokluğu, mani oluyor bana,
Cömertlik ve kerem sahibi birisi ile lütfet bana.

[Ömer] ona: “... İsteğin ne?” dedi. Genç ona bakınca onu tanıdı ve ondan utandı. Şöyle dedi: “Ya Ömer, bir kelam mı ettim?” [Ömer]: “Ne olursa olsun” dedi. [Genç]: “Babasının kucağında büyüdüğüm amcamın kızı ile birbirimize âşık olduk. O bana bağlandı, ben de ona bağlandım. Ona [evlilik niyetimi] açtığım sırada malımın azlığından dolayı [bu iş] benden uzaklaştı. Ben onun tarafından

adeta büyülenmiş vaziyetteyim. Ona gidecek bir yol [da] bilmiyorum.” dedi. [Ömer]: “Onun babası kim?” diye sordu. [Genç]: “Fılan oğlu filan.” dedi. [Ömer]: “Beni ona götür” dedi. [Genç]: “Bu gece mi, ya Ömer?” dedi.[Ömer]: “Elbette, (s. 58) elbette” dedi ve hemen yola koyuldular. Babasının evinin kapısına gelinceye kadar genç, onunla birlikte yürüdü. [Ömer]: “Ey fetâ, geride kal” dedi ve kapıyı çaldı. “Kim o?” denildi. [Ömer]: “Ömer İbn Rebâ” dedi. Adam aceleyle dışarı çıktı. “Merhaba, hoş geldin, Allah sana merhamet etsin, buyurunuz, giriniz!” dedi. [Ömer]: “Sen, hacetimi karşılayıncaya kadar ben içeri girmeyeceğim.” dedi. “Giriniz, eğer Allah yazmışsa onu karşılayabilirim.” dedi. Bunun üzerine içeri girdi ve: “Kardeşinin oğluna kızını istemek için sana geldim. Ona on bin dirhem tasadduk ettim” dedi. [Adam]: “Onun için gelmeden dolayı sana şefaattim ve onu kızıyla evlendirdim” dedi. [Ömer] sevinçle ayrıldı. Evine gelince yatağına uzandı ve şu şiiri inşâd etti:

“Keşke sabah nurunu yaysa üzerimize
Çünkü kerîm, [bir tek] aydınlığa hasrettir (müştâk).”

Esmâ b. Hârice evinin kapısına vardığı sırada, kapısının önünde bir gençle karşılaştı. “Seni burada oturtan şey nedir?” diye sordu. Genç: “Hayırlı bir şeydir” dedi ve ona yalvardı: “Ben bu eve bir dilenci olarak geldim. Karşıma bir cariye çıktı. Kalbimi ele geçirdi. Belki bir saniye çıkar da onu görürüm diye burada oturuyorum” dedi. Esmâ: “Onu tanıyor musun?” diye sordu. “Evet” dedi. Esmâ cariyeleri çağırdı. Onları ona arz etti. O cariye geçerken “İşte bu!” dedi. Esmâ: “Burada bekle!” dedi. Sonra, o cariyenin yanına gitti. “Beni dinleyin! Olmasını beklemediğim bir şey kızlarımdan birisinin başına geldi. Onun için üç bin dirhem tamam ettim. [Cariyeye] onu al, Allah sana bereketli kılsın.” dedi. [O cariye] Kûfe’de, o gençten evlatlar doğurdu.

Esmâ b. Harice şöyle diyor: “Hiç kimse bana yüzüsu dökmeydi. Yüzüsu döktürmemek için azmediyorsam bunun sebebi, (s. 59) dünyada onun bedelini karşılayacak hiç bir şey olmadığını görmemdir”.

Şair el-Ahtal onun hakkında şöyle diyordu:

“İbn Harice b. Hısn eğer ölürse
Yağdırmaz [ki] sema, yeryüzüne.
Ganimetle dönen ordu müjdesi gelmez.

Kadınlar onun gibisine hamile kalmaz.
Nimet ve dileklerin rahatlattığı bütün beşerden,
Seninle geçen bir gün daha hayırlıdır.
Allah bol bol versin senin oğullarına ve onların babalarına
Uğurlarına feda oluruz biz, anıldıklarında.”

[Ravi] şöyle söyledi: “Münkedir, Âişe (Allah ondan razı olsun)’nin huzuruna vardı ve şöyle dedi: “Bana bir zaruret isabet etti, bana yardım et.” Âişe: “Yanımda hiçbir şey yok. Eğer yanımda on bin dirhem olsaydı, onu sana gönderirdim.” dedi. [Ravi şöyle] dedi: [Münkedir] yanından çıkınca, [Âişe’ye] Halid b. Useyd’den on bin dirhem geldi. Âişe: “Bu ne hız! Bununla imtihan mı ediliyorum, ne?” dedi. Sonra hemen arkasından o parayı gönderdi. (s. 60) [Münkedir] çarşıya girdi. İki bin dirhem ile bir cariye satın aldı. O [cariye] ona üç [evlat] doğurdu. Onlara şöyle diyorlardı: “Medine’nin köleleri: Muhammed, Ebû Bekir ve Ömer; Münkedir’in oğulları.

[Ravi] şöyle söyledi: “Bir adam Said b. el-Âs’a geldi ve ondan bir şey istedi. [Said]: “Ey gulâm, ona beş yüz ver” dedi. Gulâm istifhamla döndü ve “Dinar mı, dirhem mi?” dedi. [Said]: “Vallahi, dirhemden başkasını kast etmemiştim fakat sen dönüp [sorunca]... Onu dinara çevir.” dedi. Adam çömelerek oturdu ve ağlamaya başladı. [Said]: “Neden ağlıyorsun?” dedi. O: “Şu yer (arz) hususunda ağlıyorum ki senin gibi bir adamı yer” dedi.

Ravi şöyle dedi: “Abdullah b. Ca’fer oğluna beş yüz dinar gönderdi ve davetine icabet etmeyi terk ettiğinden dolayı özür diledi. Bu sebeple kendisinden helâllik istedi.”

Enes b. Malik’ten rivayet edilmiştir: “Bir adam Nebî (Allah’ın salat ve selamı onun üzerine olsun)’den istedi. Nebî ona iki dağ arası[nı kaplayacak kadar] koyun sürüsü verdi. Adam kavmine geldi ve şöyle dedi: “Teslim olun. Allah’a yemin olsun ki Muhammed, fakirlik korkusu olmadan bağış (atıyye) yapıyor.”

Fityandan biri şöyle dedi: “Şüphesiz dünyadan başkasını istemeyen şu adam var ya! Dini ona dünya ve içindekilerden aziz olmadıkça ilerleyemez.” (s. 61)

Dokuzuncu Bab

“Evet” Demenin Medhi ve “Hayır” Demenin Zemmi Hakkında

Aktarılan Şeylere Dair

Cabir b. Abdullah’tan şöyle rivayet edilir: “Resûlullah (Allah’ın salat ve selamı onun üzerine olsun)’tan bir şey istendiğinde asla “Hayır” demezdi.

Asmaî şöyle dedi: “Halid b. Abdullah’a bir A`râbî geldi. Atını, binmesi için ona takdim etti ve inşâ ettiği şu şiiri okudu:

“İşte budur, [yardımın için] rica eden olarak kendisini sana getirdiğim,
Zamanın başıma getirmesinden korktuğum şeyi defetmek için.
“Hayır” demez asla, diyecek olursa eğer “hayır”ı.
Ayın on günü bunun için oruç tutar.”

Heysem b. Adiy şöyle dedi: “Bahreyn’de Ebû Müslim’le birlikteydim. Şarkî b. el-Katâmî onun yanına girince şöyle dedi: “Allah emiri ıslah etsin. Seni şairler övmüş. (s. 62) Ben de şu iki beyitle seni övüyorum. Bunlarla yirmi bin dirhem almayı umuyorum.” O: “ Haydi söyle o iki beyti” dedi. [Katâmî] inşâ ettiği şu şiiri okudu:

“Eşyadan iştımayinceye kadar “evet”ten başka bir şey
Sadece “evet” demek yakışır sana
Geçmiş zaman ve ümmetlerden “hayır” ı duymadıkça
Asla “hayır” demek yakışmaz, sana
[Ebu Müslim]: “Ey gulâm, hükmettiğin miktarı ona ver” dedi.

Onlardan biri Abdullah (b.) Ca`fer hakkında şöyle dedi:

“Yağdırır semahatını, ziyaret edersen onun sahasını
Bol yağmur ve çise ile hissettirilir sana onun ferahlığı
Ahlakı kerimdir, sözleri “Evet”tir (naam),
Ağzı “evet” deme hususunda kararlıdır,
Eğer denilirse: “Bir gün de bize “Hayır” de”
“Emretmeyin bana!” der, “Ağzımın gücünün yetmediği “Hayır”ı”

Abdullah b. Şeddâd b. Evs'in oğluna şöyle vasiyet ettiği hikâye edilir: "Ey oğulcuğum, iyilik yapmaktan (ma'ruf) el çekme. Çünkü zaman gizli ve açık olarak felaketlerle, günler de iniş çıkışlarla doludur. Ona heveslenen nice kişi hevesine yenik düşmüştür. Bil ki, şüphesiz zamanın çeşitli renkleri vardır. Kim onun ardına takılıp giderse alçaklığa düşer olur. "Ey oğulcuğum, Benî Dül'in kardeşinin dediği gibi ol: (s. 63)

"Rahman'dan [ganîmet] say fazilet ve ni'meti,
Hayır için gelen talibe, hayır yapmak vaciptir sana.
Bir kimse ki hayır geri çevrilmezse yanında,
Ağırlığı hafifleşir kendisiyle konuşacak olana.
İhtiyaç sahibini men etme, istemeye geldiğinde,
Bilemezsin sen ne zaman gideceksin istemeye.
Nice devletler gördüm bu zamanda,
Naip de vardı ahâlisinin arasında.
Bir şey hususunda "evet" dersen onu tamamla
Zira "evet" bir borçtur her hür-i vacibe.
Diyeceksen "hayır", müsterih ol ve rahatla bununla,
"Yalancısın" demeyecekleri için insanlar sana
Rica edilen kimseye fayda verir uzaktakiler
Kendisine yardımcı olmasa bile yakındakiler."

Şairlerden biri Ebu Dül hakkında şöyle dedi:

"Cimrilikten dolayı "hayır" demedi asla Ebu Dül
Sadece teşehhüt kelimesi hariç oldu sözü daima "evet"
Kendisi ile arasında zimmet bulunan bir kardeşine
Yazdığı bir mektubu okudu kâtibi ona.
Kitabın bir sayfasında duyunca "Hayır"ı
Dedi: "Dinle, yoksa senden musibet eksilmez
Benim adıma yazma hiç kimseye, "hayır"ı
Yırt nameyi ve emret kırılınsın kalem."

Bir başka şiiir:

"Eğer varsa yeryüzünde güzel bir şey
O da Abdülmelik oğulları devrindedir (s. 64)
Zînetlendirdiler yeryüzünü, sanki

Feleğin âfâkında, gecenin yıldızları gibi
Kendilerinden istenildiğinde, boş vermediler
Kalmadı geride bir şey mallarından, helak da olmadı
“Hayır” sözünden uzak oldu lisanları
“O senindir” sözünü bilirler ancak, bilmezler “Hayır”ı”

Ye’s (beklenti içinde olmamak)’e gelince, bu hususta şöyle denilir:

“Ye’s başarıya götüren iki şeyden biridir.”
Şöyle de denilir: “Rahat olmak (beklenti içinde olmamak), başarıdandır.

Ve şöyle bir şiir vardır:

“Rahatlat beni [içimdeki kaygılarımı]hafifletmekle
Muhakkak ki gerginlik keder verir kişiye
Şüphesiz ye’s başarmak gibidir
Olmadığında tedirgin olur kişi”

Bir başkası şöyle dedi:

“Arzu edilen nice şeyden, yüz çevirdim
Nefsin ihtiyaç duyduğu dilekleri
Leyla’nın yanında bile dile getirmedim
Ümit içinde olmak hasta nefise rahatlık verir
Nefs hazzettiği şeyin ardına düşerse ona nail olamaz”

Bir başkası:

“Büründüm ye’s’e, sığındım zamandan
Beni işimde, izzete ulaştırdı ve mülk sahibi kıldı
Ye’s içinde olmak, tamahın zilletinden emin kılar
Fetâda azim olmazsa, sabır da az olur.”

Şöyle denilir: “Ye’s izzettir, tamah (hırs) zillettir.” (s.65)

Said b. el-Âs şöyle dedi: “Hacetinden dolayı isteyeniyi asla reddetmedim bundan dolayı [mal] benden çıktı. Ancak fakirlik içinde de ye’sin izzetini gördüm”

Ömer b. Hattab (Allah ondan razı olsun) şöyle dedi: “Kim bir şeyden dolayı minnet etmezse, ona muhtaç olmaz.”

Bir başkası şöyle dedi:

“Yoktur beldelerim, mal [edinmek] için bir kapı çalmadım

Allah’tan başka, hiç kimseye ümit etmedim

Elhamdülillah, kanaatkârlığın izzeti beni

Men’ ediyor, tenezzül etmekten minnettarlığın çilesine” (s.66)

Onuncu Bab

Cömertliğin Medhi ve Cimriliğin Zemmi Hakkında

Ümmü Seleme'nin şöyle dediği rivayet edildi: “Ali b. Ebî Talip (Allah ondan razı olsun), Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)'a Hâtem Et-Tai'nin durumunun ne olacağını sordu. Çünkü o şirk üzere ölmüş olmakla birlikte bize haber verildiğine göre güzel işler yapmıştı. Nebî (Allah'ın salat ve selamı ona olsun) şöyle cevap verdi: “Cibrile onun hakkında sordum o da şöyle dedi: ‘Şirk üzerine ölen Hatim'in halini Levh[-i Mahfuz] ile [görevli] Melek'ül-Müvekkil'e sordum o da şöyle dedi: “Levhte şöyle yazıldığını gördüm: “Kıyamet günü olunca Allah Teâla Hâtem Et-Tai için cehennemde kerpiçten bir ev yapılmasını emretti ve cehennem ateşine bu evi yememesini buyurdu. Hâtem Et-Tai oraya girdi. [Bu ev] onun için cehennem alevinin şiddetine karşı bir korunak oldu””

Enes b. Malik, Nebî (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)'nin şöyle dua ettiğini rivayet etti: “Allah'ım, cimrilikten ve korkaklıktan sana sığınırım.” Ve (Nebî, selam ona olsun) şöyle dedi: “Cömert Allah'a yakındır, insanlara yakındır, cennete yakındır ve ateşe uzaktır. Cimri Allah'a uzaktır, insanlara uzaktır ve ateşe yakındır.”

Araplardan biri şöyle dedi: “Cömertlik, malını münasip gördüğün kimseye infak etmen değildir. Bilakis birr (iyilik) ve seha (cömertlik) seni tanımayan kimseye cömertlik etmendir. Böyle bir kimseye ihsan ettiğinde Allah seni över.”
(s.67)

Süveyd b. Said'e şöyle denildi: “Birr ve seha nedir? O: “Seni tanımayan cömertlik etmendir.” dedi. Efendilik nedir diye soruldu: “Sana insaf etmeyene insaf etmendir” dedi.

Allah Teâla Musa'ya: “Samiri'ye bir şey söyleme, o cömerttir” dedi.

Nebî (Allah'ın salat ve selamı ona olsun) şöyle dedi: “Cömertlik mü'minin cemalidir. Allah İslam'ı getirdi, onu cömertliğin üzerine koydu.”

Şöyle denilir: “Câhiliye ehli, üzerinde şu altı haslet bulunmayan kimseyi efendi addetmezlerdi: Cömertlik, yiğitlik, sabır, hilm, beyan, tevazu. Bu altı şey İslam’da takva ile tamamlandı.

İbn Abbas şöyle dedi: “Allah, imanı yarattığında [İman]: “İlahi! Beni koru.” dedi. Onu cömertlikle korudu. Küfr: “Beni koru!” deyince onu da cimrilikle korudu.”

Nebî (Allah’ın salat ve selamı ona olsun) şöyle dedi: “Elbette fasık bir cömert, (Aziz ve Celil olan) Allah’a cimri bir abidden daha sevimli gelir.” (s.68)

On Birinci Bab

Ma'rûf ve Onda Bulunan Fazilet ve Mürüvvet Hakkında

İbn Abbas'tan Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Dünyada ma'rûf ehli olanlar, ahirette de ma'rûf ehlidirler." İbn Abbas'a denildi: "Nebî (Selam ona olsun)'nin bu sözünün manası nedir?" İbn Abbas şöyle cevap verdi: "Kıyamet günü olunca bir münadi arşın ortasından şöyle nida eder: "Dünyada ma'ruf ehli olan öne çıksın" ve "Kalkın" der. [Ardından] Allah Teâla şöyle buyurur: "Sizde bulunan şey üzerine size mağfiret ettim. Sizde var kıldığım şey beni hoşnut etti. O hasletler için sizi kabiliyetli kıldım ve onları sizin tabiatınıza yerleştirdim. Sizin kabiliyetiniz benim yaratmamla mümkün oldu. Bugün sizin hasenatınızı mahşer halkının tanınmasını sağladım. Böylece dünyada ma'ruf ehli olduğunuz gibi ahirette de ma'ruf ehli oldunuz.

Kabîsa b. Bürme el-Esedî şöyle dedi: "Nebî (Allah'ın salat ve selamı ona olsun) 'nin yanında iken onun şöyle dediğini işittim: 'Dünyada ma'ruf ehli olan ahirette de ma'ruf ehlidir. Dünyada münker ehli olan ahirette de münker ehlidir.'"

Ve bu "Onlar ahirette münker ehlidir sözünün manası şudur: (s. 69) "Bu ehl-i münker, mezalim, katl ve gıybet gibi büyük günahlar ve gayrısını işlemiş olan ashab-ı kebaîrdir. Onlar, inkâr ehli olmalarından dolayı dünyada insanlara çektirdikleri azap gibi kıyamette ateşte azap çekeceklerdir." (s. 70)

On İkinci Bab

Sıkıntıya D   ar Olmadan  nce Hediye Vermek ve M 'mini Sevince Garketmek Hakkında

İbn Abbas'tan rivayet edilir: "Bir adam Neb  (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)'ye geldi ve hangi insan sana daha sevimli gelir?" diye sordu. O da: "İnsanlara en faydalı olan kimsedir. Şüphesiz Aziz ve Celil olan Allah'a amelleri en sevimli gelen kimse ise müslümanı sevince gark eden, sıkıntısını kaldıran veya açlığına mani olandır. Bir ihtiyacı hususunda kardeşimle birlikte y r mem, iki ay mescitte i'tikaf yapmamdan bana daha sevimli gelir. Kim öfkesine h kim olursa Allah onun ayıbını örter. Kim yerine getirme imk nı olduğu halde öfkesini yenersen Allah kıyamet günü onun kalbini rızayla doldurur. Kim kardeşinin hacetini giderme hususunda onunla birlikte yürür ve giderinceye kadar onunla birlikte sebat ederse Allah da ayakların kaydığı o gün onun ayaklarını sabit kılar, sirkenin balı ifsad ettiği gibi kötü ahlak da ameli ifsad eder." diye cevap verdi.

Muaz b. Cebel, Res lullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)'ın şöyle dediğini rivayet etti: "Ni'met Allah tarafından ağır kılınmamıştır fakat rızık peşinde koşmak insanlara ağır gelir. Kim insanların ihtiyacını gidermezse ve ezalarına katlanmazsa bu nimeti, zevale terk etmiş olur."

Neb  (Selam ona olsun) şöyle dedi: "Hacetini arz edemeyen kimsenin hacetini bana bildirin. Kim ihtiyacını bildirmeye imk nı olmayan kimsenin ihtiyacını sultana (idareci) bildirirse, Allah, kıyamet günü onun ayaklarını sırat-ı müstakimde sabit kılar." (s. 71)

Ebu Hureyre, Res lullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)'ın şöyle dediğini rivayet etti: "Kim müslüman kardeşini kendisinin razı olacağı şekilde sevindirirse, Allah da dünya ve ahirette onu razı kılar."

Ali (Allah ondan razı olsun) şöyle dedi: "Müslüman kardeşini sevince gark etmek, mağfireti v cip kılan [davranışlardandır]"

İbn Abbas şöyle dedi: “İhtiyaçlarını giderip, sevince gark edilmeleri hususunda insanların kendilerinde rahatlık bulduğu Allah’ın kulları, işte onlar kıyamet günü Allah’ın azabından emin olacaklardır.”

Ca’fer b. Muhammed Es-Sadık (Allah ondan razı olsun) şöyle dedi: “Allahın yarattıkları içerisinde bazı simalar vardır ki, Allah onları kullarının ihtiyaçlarını gidermek için yaratmıştır. Cömertliği şeref, ihsanı kazanç olarak görürler. Allah yüce ahlak sahibi kimseleri sever.”

İbn Abbas şöyle dedi: “İhtiyacınız olanı gece talep etmeyiniz, şüphesiz hayâ gözlerdedir.”

Esmâ b. Harice şöyle diyordu: “İsteyen kişiyi asla geri çevirmem, sövenle asla harp etmem. Muhakkak ki benden isteyen kişi şu iki kimseden biridir: Ya kerim bir kimsedir, hedefi ihtiyacını gidermektir. Ben onun yardımına daha çok muhtacım. Ya da alçak bir kimsedir, alçaklığını bana doğru yönlendirir, ırzımı onun kötü niyetinin hedefi haline getirmem.”

Bir kadın elindeki bir kadehle bal istemek için Leys b. Sa’d’a geldi ve: “Kocam hasta” dedi. Sa’d ona bir tulum bal verilmesini emretti. Ona: “Ya Eba el-Haris, o kadehle istemişti” dediler. Sa’d: “O kendi kadrine göre istedi, biz de ona kendi kadrimize göre verdik” dedi.

Bir rivayette İbn Ömer’in şöyle dediği ifade edilir: “Bir adam Resûlullah (Allah’ın salat ve selamı ona olsun)’a geldi ve şöyle dedi: (s. 72) “Ya Resûlullah, hangi insan Aziz ve Celil olan Allah’a daha sevimlidir ve amellerden hangisi ona daha sevimli gelir? [Nebî] Ona selam olsun şöyle dedi: “İnsanların Allah’a en sevimli geleni insanlara faydalı olanıdır. Aziz ve Celil olan Allah’a amel en sevimli gelen müslümanı sevince gark etmektir yahut onun sıkıntısını kaldırmak veya açlığını gidermek ya da borcunu ödemektir. Elbette ihtiyacını gidermek hususunda kardeşimle birlikte yürümek bana bu mescitte yani Medine Mescidinde bir ay i’tikaf yapmaktan daha sevimlidir. Kim gazabını yenerse, Allah da onun aybını örter. Kim yerine getirme imkânı olduğu halde öfkesini yenerse Allah onun kalbini kıyamet günü rızayla doldurur. Kim hacetini gidermek hususunda kardeşiyle birlikte yürür ve giderinceye kadar onunla birlikte sebat ederse, Allah ayakların kaydığı gün onun ayaklarını sabit kılar. (s. 73)

On Üçüncü Bab

Ma'rûf'un Teşvik Edilmesi Hakkında

Emîrû'l-mü'minîn Ali'den şöyle rivayet edilmiştir: “Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun) şöyle dedi: Ma'rûfu (iyilik) ümmetimin merhametlilerinden talep ediniz, onların kanatları altında yaşayınız. Çünkü onlar Allah'ın rahmetinden yaratıldılar. Kalpleri katı ve kasvetli olanlardan talep etmeyiniz. Zira onlar Allah'ın gazabından yaratıldılar. Şüphesiz Allah Teâla ma'rûfu halk etti ve ona ehil kimseleri yarattı, onlara ma'rûfu sevdirdi, kalplerini onunla bezedi, onlara onun fiillerini sevdirdi, çatlak çorak yere suyu yöneltip ahalisini ihya ettiği gibi onları onun istediği şeylere yöneltti. Şüphesiz bu dünyada ma'rûf ehli olanlar öbür dünyada da ma'rûf ehli olacaklardır. Ey Ali cennette bir kapı vardır, ona “ma'rûf” denilir. Oraya ma'rûf ehlinden başkası giremez. Ey Ali, ma'rûf hususunda malınla, elinle, kalbinle koş, onun ehlinden ol. Ey Ali cehennemde bir vadi vardır. Ona: “Münker” denilir. Oraya münker ehlinden başkası girmez. Ey Ali şüphesiz ma'rûf Allahtan kullarına bir hediyedir. Kim onu kabul ederse rahmetiyle, kim de reddederse günahlarıyla [baş başa kalır].

Ebû Zer el-Gıfari, Nebî (Selam ona olsun)'nin: “Âdemoğlunun uzuvlarından her bir uzuv için bir sadaka vardır. Karşılaştığın her kimseye selam vermen bir sadakadır. Ma'rûfu emretmen bir sadakadır. Münkerden nehyetmen bir sadakadır. Yoldan eza veren şeyi kaldırman bir sadakadır. Evlad u iyaline nafaka vermen bir sadakadır.” dediğini rivayet etti. (s. 74)

Nebî (Selam ona olsun): “Her ma'rûf (güzel davranış) bir sadakadır. Karşılaştığın kardeşine güler yüz göstermen de, kendi tencerenden kardeşinin kabına bir kepece koyman da ma'rûftandır.” dedi.

Muhammed b. Ali şöyle dedi: “Layık olana da olmayana da ma'rûfla muamele et. Eğer layık olana denk gelmişsen isabet etmiş olursun, layık olmayana denk gelmişsen sen [ma'rûf] ehli olmuş olursun.”

İsa b. Meryem (Allahın salatı ona olsun): “O şeyi çoğaltın, ateş yemeyin” dedi. “O şey nedir?” dediler. “Ma'rûftur” dedi.

Mekhûl eş-Şâmî şöyle dedi: “ Şüphesiz her şeyin bir meyvesi vardır, ma’rûfun meyvesi ise kandil (sirac) dir yani işlerin çabucak hallolmasıdır.”

Serî es-Sakatî şöyle dedi: “Vuslat ehli ve cömertlikte ileri giden selef bizi geçti. Onlar ma’rûfla muameleyi kendilerine farz, iyilik ve ihsanı (birr) hakiki bir vecibe olarak görüyorlardı. Sonra zaman bu kavmi değiştirdi. Ma’rûfu ticaret edindiler, iyilik ve ihsanı kazanç kapısı bildiler, iyiliği çekişme ile yerine getirdiler. Çarşı parası gibi al, ver.”

İbn Abbas şöyle dedi: “Şu üç şey olmadan, ma’rûf tamam olmaz: Acele edilmesi, küçük görülmesi ve gizli yapılması. Acele ettiğinde onu sevindirir, küçük gördüğünde onu yüceltir, gizlediğinde onu tamamlar. Ma’rûf hususunda kimseye minnet ve ezada bulunmaz.” (s. 75)

Şair şöyle dedi:

“Elbet sana müteşekkirim, himmet ettin ma’rûfla,
Çünkü Ma’rûf, sana himmet etmiş ma’rûfla.
Seni zemmetmem, kader sana yazmamışsa.
Elbet kaderde yazılmış olan şey, sarf edilir.”

İbn Abbas şöyle dedi: “Bana karşı ma’rûf sahibi olan adamla kendi aramda aydınlıktan başka bir şey görmedim. Bana karşı cefalı olan adamla kendi aramda ise karanlıktan başka bir şey görmedim.”

Ma’mer b. Râşid şöyle dedi: “İhsan ve ma’rûf bu zamanda şerre karşı koruyucu bir basamaktır.”

Hükema şöyle der: “Ma’rûf, onu inkâr edene benim ihsan etmemdir, dili dışında her şeyiyle bana müteşekkirdir.” (s. 76)

On Dördüncü Bab

Ahde Vefa Göstermek, Sözleşmeye Sadık Kalmak ve Lutfu Riayet Etmek Hakkında

Abdullah, Nebî (Selam ona olsun)'nin şöyle dediğini rivayet etti: “Yalandan sakın, şüphesiz yalan fücra götürür. Şüphesiz fücür ateşe götürür, şüphesiz kişi Allah katında yalancı olarak yazılınca elbette yalancı olur. Sadık olun, şüphesiz sadık iyiliğe (birre) götürür, şüphesiz iyilik cennete götürür, kişi Allah katında siddik olarak yazılınca elbette sadık olur.”

“Ebu Hureyre, Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)'ın, kendisinden borç istenilen Beni İsrail'e mensup bir adam hakkında anlattığı şeyi rivayet etti: “Bu adamdan Beni İsrail'den başka biri bin dinar borç istedi. Adam borç isteyene: “Bana kendilerini şahid kabul edeceğim şahitlerle gel.” dedi. Adam: “Şahit olarak Allah yeter” dedi. O: “Bana kefil getir” dedi. Adam: “Kefil olarak Allah yeter” dedi. O: “Doğru söyledin” dedi ve o adama belirli bir süre sonra geri ödenmek üzere borç verdi. Adam deniz yolculuğuna çıktı. İhtiyacını giderdi. Sonra bir gemi bulmaya çalıştı. Vadesi gelen borcunu zamanında takdim edebilmek için binebileceği bir gemi aradı fakat bulamadı. Bir kütük aldı, onu oydu, içine bin dinar ve [borç] sahibine [yazılmış] bir sayfa koydu. (s. 77) Sonra onu kütüğe iyice sıkıştırarak yerleştirdi. Sonra onunla denizin kıyısına vardı ve şöyle dedi: “Allah'ım, sen biliyorsun ki ben filan kişiden bin dinar borç aldım. Benden kefil istedi ben “Kefil olarak Allah yeter” dedim. Senin kefil olmana razı oldu. Benden şahit istedi, ben : “Şahit olarak Allah yeter” dedim. Senin şahitliğine razı oldu. Ben borcumu ona ulaştırmak için bir gemi bulmaya çaba gösterdim, güç yetiremedim. Onu sana emanet ediyorum.” Onu denize attı ve kütük suya gömüldü ve oradan ayrıldı. Bir müddet sonra memleketine varmak için bir gemi aramaya yöneldi ve yola çıktı. Kendisine borç veren adam da belki alacağı malı getirir diye gemilerin yolunu gözetliyordu. İçinde parasının olduğu kütüğü görünce onu aldı ve odun olarak kullanmak üzere evine götürdü. Onu parçalayınca malı ve sayfayı buldu. Daha sonra borçlu olan kişi adama bin dinar getirerek takdim etti ve şöyle dedi: Vallahi malımı sana getirmek için ısrarla bir

gemi aradım fakat geldiğim bu gemiden önce başka bir gemi bulamadım. Adam: “Sen bana bir şey göndermiş miydin?” diye sordu. Borçlu: “Dedim ya geldiğim bu gemiden önce başka bir gemi bulamadım.” dedi. Alacaklı “Muhakkak ki Allah kütük içinde gönderdiğin şeyle senin borcunu ödedi. Bin dinarını al, mutmain olarak git.” dedi. (s. 78)

Ben derim ki: “Söze vefa gösterilince, [Allah da] kullarının vefasını muhafaza etti. Kendisinden bir fazilet olarak böyle ikramla ona ikramda bulundu. Tefsirlerden birinde “**Şüphesiz o sözünde sadıktır**” ayetinin manası hakkında şöyle denildiğini gördüm: “Bir adam diğer adam gelinceye kadar sözleştikleri yerde duracağını vaat etti ve vaat ettiği yerde bir yıl bekledi.”

Nuh el-Ayyâr, Ebû Hafs el-Hıyerî’ye fütüvvet hakkında soru sordu. O şöyle dedi: “Ayyarların fütüvveti, ibadetin ifasıdır. Ariflerin fütüvveti hatıra vefa ve fikrin muhafazasıdır.” (s. 79)

On Beşinci Bab

Ehline ve Hak Edene Ma'rûfla Muamele Etme Hususunda

Nafi'nin İbn Ömer'den şöyle rivayet ettiği bildirilir: “Manevî olarak iki kitap sahibi Abdullah bin Selam ile birlikte Nebî (Selam ona olsun)'nin yanında oturuyorduk. Abdullah: “Ey Allah'ın resulü, sana Benî İsrail hakkında bir hadise anlatayım mı?” diye sordu. [Nebî] Aleyhisselam şöyle cevap verdi: “Benî İsrâil'den bahset, onlar hakkında var olan acayip hikâyelerle ilgili bana bir şey ulaşmadı. Abdullah şöyle anlattı: “Beni İsrâil'de kendisine Hımyer İbn Abdillâh denilen bir adam vardı. Avlanmaya meraklıydı. Bir gün avlanmak için tuzak kurmaya çıktı. Gün üzerine doğdu. Güneş yükseldi. Susadığını fark etti. Evine dönmek üzere kalktı. Bu esnada atının bacakları arasından hızla ilerleyip gelen bir yılan gördü. Yılan ona şöyle dedi: “Ey Hımyer ibn Abdillâh, beni öldürülmekten korusun, Allah da seni korusun, bana ma'rûfla muamele et, Allah da seni affetsin.” Hımyer: “Sen bir yılansın ben de bir insanım.” Yılan: “Kılıcımı sıyırıp omuzlarına kadar kaldırmış bir halde izimi sürerek arkamdan gelen düşmandan beni korusun. (s. 80) Eğer yakalarsa beni parça parça kesecek.” dedi. Hımyer ona: “Seni nasıl koruyayım?” dedi. Yılan şöyle cevap verdi: “Eğer ma'rûfla muamele etmeyi istiyorsan ağzını aç, içine gireyim, düşmanım geldiğinde beni görmesin sonra ağzından çıkarım. Sana hiçbir zarar vermem.” Abdullah bin Selam şöyle devam etti: “Adam teessüf ederek yani acıyarak ağzını açtı ve yılan içine girdi. O sırada kılıcını sıyırılmış bir halde yılanın izini takip eden adam Hımyer'in olduğu yere kadar geldi. Adam ona : “Ey Abdullah, burada bir yılanla rastladın mı?” diye sordu. Hımyer bulunduğu mevziden geri çekilerek: “Bu mevzide bir şey görmedim” dedi Adam ona: “Ağzından büyük laf çıktı” dedi. Abdullah: “Sözüme cevap verirken [kullandığın] ve benim sözümü geçersiz kılan laf daha büyük oldu” dedi. Genç adam ortaya çıkan bu durumdan dolayı mahcup bir halde geri döndü. Genç gözden kaybolunca Hımyer yılanla: “İçimden çık, düşmanın gözden kayboldu” dedi. Yılan ona: “Ciğerini parçalamadan, kalbini oymadan nereye çıkayım ey ahmak?” dedi. Hımyer: “Sübhanallah! Senin mükâfatın bu mu? Karnımı sana yuva, cesedimi sana sığınak kıldım. Senin bana vereceğin mükâfat, ciğerimin parçalanması, kalbimin oyulması mıdır?” dedi. Yılan ona: “Bana göre

senin mükâfatın ancak öldürülmeştir, yeryüzünde senden daha ahmak biri yoktur. Bilmiyor musun benim malım yoktur seni elde edeceğim, benim evim yoktur seni mesken kılacağım. Niçin bana ma'rûfla muamele ettin?" dedi. (s. 81) Hımyer: "Ben sana ma'rûfla muamele etmedim yalnızca Rabbime karşı ma'rûfla muamele etmek istedim" dedi. "Bilmiyor musun, ben senin düşmanımın; Âdemin düşmanıyım; onu cennetten çıkarmadım mı? Oğlunun da düşmanıyım." dedi. Hımyer: "Benim dua etmem gerekir. Bana su bulup, abdest almam ve iki rekât namaz kılıp, Rabbime dua etmem [için izin ver]" dedi. Yılan: "Sen bilirsin" dedi. Abdullah şöyle devam etti: "Dağın tepesine tırmandı. Akarsu kaynağı olan bir yerde bir genç namaz kılıyordu. Bineğinden indi, hakkını vererek tam bir şekilde abdest aldı, iki rekât namaz kıldı sonra başını semaya kaldırdı ve şöyle dedi: "Ey belaları def eden, ey gizlilikleri bilen, ey üzülenlere merhamet eden Allah'ım, beni öldürmek isteyen düşmandan beni koru!" Sonra ikinci kez şöyle dedi: "Ey korunmak isteyenleri koruyan, ey medet isteyenlerin imdadına koşan, yetiş imdadıma" Salavatlardan [etkilenen] genç yüzünü [ona] çevirdi ve şöyle dedi: "Ya şeyh, sana ne oldu, başına ne geldi? Hımyer: "Ey genç, düşmanla aramda olan şeyi hallet. Onu içime yerleştirdim, bedenimle korudum. O ise bana ciğerimi parçalamakla, kalbimi oymakla karşılık veriyor " dedi. Genç ona şöyle cevap verdi: "Endişe etme, şu dal parçasını al ve onu çiğne". Abdullah şöyle devam etti: "Dal parçasını elinden aldı ve onu çiğnedi, yılan karnında kıpırdayıp hareketlendi, ona bir tane daha verdi ve ona: "Yut!" dedi. Adam yuttu. Sonra tuvalet ihtiyacını görmeye gitti. Yılan baş, gövde ve kuyruk olmak üzere parça parça düştü. Hımyer rahatlayınca gencin yüzüne baktı ve onun yüz itibarıyla insanların güzeli ve koku itibarıyla da en güzel kokanı olduğunu görünce şöyle dedi: "Ey, Allahın bana lütfu olan genç, sen kimsin? Bu dünyada sana benzeyen kimse görmedim. Bana [yaptığından dolayı] Allah senden razı olsun" Genç ona: "Ya şeyh, beni tanımadın mı?" diye sordu. O: "Hayır" dedi. Genç şöyle dedi: "Ben senin bu yılanı karşı gösterdiğin ma'rûf'um. Onun başarısızlığa uğratarak seni mükâfatlandırdım. Allah bana yedi kat gökten emretti: (s. 82) "Ey ma'rûf, kulunun yanına in, bana gösterdiği ma'rûfla muameleden dolayı yılanı başarısız kılarak onu mükâfatlandır." dedi ve ekledi: "Hayatta olduğun sürece ma'rûfla muamele et."

Asmaî şöyle dedi: "Çöle vardığımda çadırında ağlayan ve şöyle diyen bir A'rabî kadın ile karşılaştım:

“Kuzucuğumu katlettin, sürüyü telef ettin,
O masumların evlatlığıydın.
İçlerinde büyüdün, sütleriyle beslendin,
Babanın kurt olduğunu nereden bildin?
Aslen kötü olunca tabiat,
Kâr etmez müeddibin verdiği edeb.”

Ona dedim ki: “Ey teyze, bu sözün [manası] nedir? O şöyle dedi: “Ben bir kurt yavrusunu aldım, onu henüz süttten kesilmemiş kuzucuğumun yanına kattım. Bu şekilde kuvvetlenip güçlendi Bir gün bazı ihtiyaçlarım için çıktım, döndüğümde bir de baktım ki kuzumun kanını yalıyor. Bu sebeple bu sözü söyledim”.

Asmaî de aynı şekilde şunları söyler: “Bir adam bir sırtlanı emanetine aldı, sırtlan da onu yedi.”

Şair şöyle dedi:

“Kim ma’rûfla muamele ederse layık olmayana,
Düşer, sırtlanı himayesine alan kişinin durumuna.
Onu misafir ettiği evini donattı, -onu rahat ettirmek için-
Aşılansmış [cins hayvanlara ait] sütlerle. (s. 83)
İyice semirtti onu, nitekim ne zaman ki güçlendi,
Tırnak ve dişleriyle onu parçalayıp yedi.
De ki: “Bu ceza, ma’rûf sahiplerinedir
Şükürsüz nanköre ma’rûfla muamele edenleredir”

Ali b. el-Hasan (Allah ikisinden razı olsun): “Ma’rûf’un mükemmel seviyesi, şükredenden de şükretmeyenden de [iyiliğin] kesilmemesidir. Tam bir fütüvvetin tamamlanmış hali şükreden olsa da, olmasa da halka iyilik ve ihsanda bulunmaktır.”

Ebu Hureyre, Nebî (Selam ona olsun)’nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Bir kul müslüman kardeşinin ihtiyacını giderdiği sürece, Allah da o kulun ihtiyacını giderir.”

Denilir ki: “Fütüvvet ve ma’rûf, kendi nefsini başkalarından üstün görmemendir.”

Cüneyd (Allah ondan razı olsun) şöyle dedi: “Avam ve havasa göre fütüvvet Şam’da, lisan Irak’ta, sadakat Horasan’dadır.” (s. 84)

On Altıncı Bab

Ma'rûfla Mumelede Acele Etme Hususunda

Amr ibn Meymûn Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)'ın bir adama şöyle öğüt verdiğini rivayet etti: “[Şu] beş [şey]den önce, beş [şey]i ganimet bil: “İhtiyarlıktan önce gençliğini, hastalıktan önce sıhhatini, fakirlikten önce zenginliğini, meşguliyetten önce boş vaktini, ölümden önce hayatını.”

Muhammed b. el-Hasan şöyle dedi: “Dünün terk edilmiş, yarının belirsiz, bugünün henüz idrak edilmemiştir. Üzerinden geçip gitmeden önce onun kıymetini bil, zira bir daha sana geri dönmez.”

Fadl b. Rebî, Ca'fer es-Sâdık (Selam ona olsun)'ın yanına girdi. [Ca'fer es-Sâdık ona] şöyle dedi: “Ey Fadl, insanların ihtiyacını gidermeyi ganimet olarak bil, zira ömür çok kısadır, zaman çok cefalıdır. Felek, anın tamamlanmasından önce ve sevinci hüzne döndürmek üzere çok hızlı döner.” (s. 85)

Birisi şöyle dedi: “Bir kimsenin varlığının bakiliğine nispetle, felek daha ciddi, devir daha keskindir”

Şair şöyle dedi:

“Kalmaz zaman bu haliyle
Ya yüzünü gösterir ya da sırtını döner
Eğer karşılaşırsan onun kerih tarafıyla
Sabret çünkü kalmaz zaman, her iki halde de”

Ebû Muhammed el-Cerîrî şöyle dedi: “Dünyadan daha büyük zindan yoktur, arzulardan daha fazla meşgul edici iş yoktur, fesadı, hevadan daha yayıcı bir şey yoktur, takvadan daha güzel esas yoktur, hayâdan daha mükemmel menfaat yoktur, anlayışlı olmaktan daha şerefli bir sıfat yoktur.”

Ebû Süleyman ed-Dârânî şöyle dedi: “Hayatında hayır olmayan kimsenin ölümünde de hayır yoktur.” (s. 86)

Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun) şöyle buyurdu: “Kime cennetten bir kapı açılırsa ona doğru koşsun zira onun ne zaman kapanacağı bilinmez.”

Şöyle denilir: “İhsanın en hayırlısı, ihtiyaç anına denk getirilendir”

Abdullah b. Tahir şöyle dedi: “Her saat ve anda ihsan ile muamele imkânı yoktur. İmkânın olduğunda onu hazır hale getirirsen [imkânım yok diyerek] özüre gerek kalmaz.”

İnsanlardan biri şöyle dedi: “Allah Bermekî’leri kahretsin, biliniz ki dünya onlara da kalmayacaktır. Ma’rûfla muamele etmede acele edin. Sûr’a üfleninceye kadar onların [ma’rûf sahiplerinin] zikri bâki kalır.”

Şair şöyle dedi:

“Mal biriktirene kalmaz yığdığı,
Ma’rûf biriktirene kalır yığdığı.
Pişman olur, ölüm anında, malını zahire kılan,
Hâlbuki ölüm anında sevinir, zahiresi ma’rûf olan.”

Şair bu manada şöyle dedi:

“Hayırlı işe her saat acele eden,
Hayırlı iş yapmaya muktedir olur.”

Denilir ki: “Sahip İsmail b. Abbâd’ın divitinin üzerinde şu beyitler yazılmıştı:

(s. 87)

“Rüzgârın esiyorken kıymetini bil, onun,
Zira bütün bayraklar iner (sükûn) bir gün.
Gafil olma, oradayken, ihsan etmekten,
Bilemezsin sükûnet ne zaman olur.”

Hasan b. Ali (Allah o ikisinden razı olsun) şöyle dedi: “Bir adam bana ihtiyacını arz ettiğinde, onun vazgeçmesinden endişe ederek o ihtiyacı karşılamada acele ederim. Aksi halde ben mahrumlardan olurum.”

Nebî (Allah’ın salat ve selamı ona olsun) şöyle dedi: “Şüphesiz Allah, kulları, kullara faydalı olması için yarattı. Sarf edecekleri şeyleri onların arasına yerleştirdi. Sarf etmekten kaçınırlarsa onu onlardan çekip alır, başkalarına havale eder.”

İbn Abbas şöyle dedi: “Kapıma üç kere ayak bastığı halde üzerinde benden bir eser görülmeyen adamdan hayâ ederim.” Sonra şöyle dedi: “Sizden birinizin kardeşinin ihtiyacı olduğunda onu evine davet etsin zira bu durum ihtiyacın karşılanmasına sebep olur.”(s. 88)

On Yedinci Bab

Ma'rûfun Mükâfatı ve Ma'rûfa Karşı Yapılan Teşekkür Hakkında

Cabir'in şöyle dediği rivayet edilir: "Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun) şöyle buyurdu: " Kim bir atıyye verirse ve [atıyye alan kişi onunla karşılaşır] ona teşekkür etsin. Eğer onunla karşılaşmazsa ona senâ etsin, kim sena ederse ona teşekkür etmiş olur, kim susarsa nankörlük etmiş olur."

Âişe (Allah ondan razı olsun) şöyle dedi: "Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun) birçok defa bana şöyle derdi: "Ey Âişe, ne oldu senin [okuduğun şiir] beyitlerine ?" Dedim ki: "Hangi beyitleri istiyorsun ey Allah'ın resulü? Onların sayısı pek çoktur" O: "Şükür hakkında" dedi. Ben de: "Evet, [tamam] annem, babam sana feda olsun" dedim. [Ve şöyle devam ettim:]

"Şair İbn Garîz şöyle dedi:

Zayıfın elinden tut, onun zayıflığını küçümseme
Bakarsın ki bir gün düşer olmuştun aynı akıbeta
Mükâfatındır, müteşekkir olunman veya medhedilmen,
Şükürünü bilmişse biri kâfidir, yaptığın şey için.
Ulaşmayı arzu ediyorsan eğer keremliğe,
Zayıfken güçlendirdiğin ipi, yıpratarak eksiltme"

[Râvî] Âişe'nin şöyle dediğini söyledi: "Allah mahlûkatı kıyamet günü mahşer yerine topladığında, kullarından bir kulun (s. 89) kendisine ma'rûfla (iyilik) muamele ettiği başka bir kuluna: "Ona teşekkür ettin mi?" diye sordu. Kul: "Ya Rabbi, ben bu iyiliği senden bildim ve onun şükürünü sana yaptım" der. Allah şöyle buyurdu: "Onun eline verdiğim o şey için ona teşekkür etmedikçe bana şükretmiş olmazsın."

Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun) şöyle dedi: "İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah'a şükretmiş olmaz."

Halife Ebu Ca'fer şöyle dedi: " Kendisine yapılan iyiliği,[sanki] ölmüş gibi unutan kimse insan değildir."

Ali b. Ebî Talip (Allah ondan razı olsun)şöyle dedi: “Ma’rûf en kıymetli hazinelerden bir hazinedir. En bereketli ekinlerden, bir ekindir. Nankörlük yapan kişi seni iyilikten vazgeçirmesin. Bu kişi sana teşekkür ediyorsa bununla sana bir faydası olmaz. Şayet şükreden kimselerin şükürünü senden esirgiyorsa, nankör kimselerin kaybı bundan daha fazladır.

Ebû Bekir el-Harezmi’nin Sahib [İbn Abbâd]’i şu iki beyit ile medhettiği hikâye edilir:

“Bütün ümitlerimi bir zamana saklamıştım,
O zaman da, senin zamanındı vesselam.
Dünyanın [cömertlik] hürriyetine taliptim,
O hürriyet[e sahip olan da] sendin, bitti kelam.”

Sahib on bin dirhem ile ona mukabelede bulundu ve onu şu şekilde hicvetti:

“Avucundan akan cömertlik her ne kadar yağmurları bastırıyorsa da,
İbn Abbâd’ı bu kadar medhetmeyesin.
O nesebine şefkatten dolayı cimrilik yapan değildir,
Cömertlik faziletinin menfaati için de cömertlik yapan değildir. (s. 90)
Lakin bunlar onun [Harezmi] vesvesesinden doğan kuruntulardır.
Verir de, vermez de, ne cömerttir, ne keremdir.”

Ebû Bekir öldükten sonra Sahib ona şöyle diyerek cevap verdi:

“Sordum Horasan’dan gelen postacıya:
“Sizin Harizmi öldü mü?” Dedi: “Evet”.
Dedim: “Kireçle yazın, onun mezar taşına:
“Rahman lanet etsin, nimete nankörlük edene.” (s. 91)

On Sekizinci Bab

Köle ve Cariyelere Güzel Muamele Hakkında

Ebû Hureyre (Allah ondan razı olsun)'den Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)'ın şöyle dediği rivayet edilir: “Hiçbiriniz: “Kölem ve cariyem” demesin, ellerinizin altındakiler de: “Sahibim, sahibem” demesin. Sahipleri onlara: “Oğlum, kızım” desin, köleler de: “Beyim, hanımım” desin. Zira hepiniz kölesiniz ve sahibiniz Aziz ve Celil olan Allah'tır.”

Şöyle rivayet edilir: “Rebeze'de Ebû Zer el-Gıfârî'nin yanına bir grup geldi. Üzerindeki bezin aynısından kölesinin üzerinde de vardı. Ona şöyle dediler: “Ey Ebû Zer, eğer kölenin üzerindeki bezi de alsaydın tam bir elbise olurdu. Onun gibilerin zaten kisvesi olmaz.” Ebû Zer, Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)'ın şöyle dediğini işittim dedi: “Azîz ve Celîl olan Allah kardeşlerinizi ellerinizin altına verdi. Kimin elinin altında kardeşi var ise yediğinden ona yedirsin, giydiğinden ona giydirsin, ona ağır gelecek bir şeyi ona yüklemesin, eğer ağır bir şey yükleyecek olursa ona yardım etsin.”

Ebû Mes'ûd el-Ensârî şöyle dedi: “Kölemi darp ediyordum, arkamdan bir ses işittim: (s.92) “Bil ki ey Mes'ûd, bilesin ki ey Mes'ûd, Azîz ve Celîl olan Allah, senin ona hükmettiğinden daha fazla senin üzerinde hüküm sahibidir.” Döndüm ve onun Nebî (Allah'ın salat ve selamı ona olsun) olduğunu gördüm. Dedim ki: “Ya Resûlullah, Azîz ve Celîl olan Allah'ın hatırı için o, [şu andan itibaren] hürdür.” Selam ona olsun şöyle dedi: “Eğer böyle yapmamış olsaydın cehennem sana dokunurdu.”

Müverrik el-'İclî, Ebû Zer'den şöyle rivayet etti: “Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun) şöyle dedi: “Kölelerinizden anlayabildiklerinize, yediğinizden yedirin, giydiğinizden giydirin, anlayamadıklarınızı satın. Aziz ve Celil olan Allah'ın yarattıklarına eziyet etmeyin.” Selam ona olsun şöyle dedi: “Malik olduklarınıza yaptığınız güzel muamele, artarak çoğalır; kötü muamele ise felaket habercisidir.”

İbn Ömer şöyle dedi: “Resûlullah (Allah’ın salat ve selamı ona olsun)’ın yanına bir adam geldi ve şöyle dedi: “Ya Resûlullah, hizmetçini kaç defa affedersin?” O şöyle cevap verdi: “Onu, her gün yetmiş defa affederim.”

Ebû Hureyre şöyle dedi: “Nebî (Allah’ın salat ve selamı ona olsun)şöyle buyurdu: “Kim kölesine ithama bulunur, o da ondan berî ise, kıyamet günü ona celde vurulur.”(s.93)

İbn Ömer, Resûlullah (Allah’ın salat ve selamı ona olsun)’ın şöyle dediğini rivayet etti: “Kim kölesine tokat atar yahut döverse, bunun keffareti onu azat etmektir.”

Hikâye edilir ki: “İbn Ömer köleler satın alır ve ona en güzel şekilde dua eden her bir köleyi azat ederdi. Bunu bilirlerdi. Her köle, İbn Ömer onu satın aldığında kendi niyet ve düşüncesine göre ona dua ederdi. Bu husus ona söylenildiğinde o şöyle dedi: “Kim bizi Allah ile kandırırsa, biz ona kanarız.” (s.94)

On Dokuzuncu Bab

İnsanlarla İyi Geçinmek, Onlara Nezaketle Davranmak ve Hata Yaptıklarında Özürlerini Kabul Etmek Hakkında

İbn Abbas (Allah ondan razı olsun) Nebî (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)'nin şöyle dediğini rivayet etti: “Her şeyin bir şerefi vardır. Meclislerin en şerefliyi içinde kibleye yönelmiş olduğunuzdur. Meclislerde bir araya geldiğinizde emaneti iade edin. Çok uyuyan ve çok konuşan kimselerin arkasında namaz kılmayın. Namaz kıldığınız sırada [önünüze çıkan] yılan ve akrebi öldürün. Kardeşinin mektubuna [izinsiz] bakan kişi ateşe bakmış gibi olur, onun sırrını tutan ise insanların en keremlisi olur. Allah'tan sakınsın. Onun sırrını tutan insanların en değerlisi olur. Allah'a tevekkül etsin. Onun sırrını tutan insanların en kıymetlisi olur. Allah'ın kudretinin [tecelli ettiği gün] elindeki şey onun en güçlü vesikası olsun.”

Salam ona olsun [Nebî] şöyle dedi: “Sizin en şerlinizi size haber vereyim mi?” “Evet, ya Resûlullah” dediler. “Kendi başına yiyen, kölesini döven, bahşişe mani olan kimsedir. Bundan daha kötüsünü size haber vereyim mi?” dedi. “Tabii ya Resûlullah” dediler. “İnsanlara buğzeden ve insanların da kendisine buğzettiği kimsedir. Bundan daha kötüsünü size haber vereyim mi?” dedi. “Tabii ya Resûlullah” dediler. “Kendisinden hayır istenilmeyen ve şerrinden emin olunamayan kimsedir. Hepsinden daha kötüsünü size haber vereyim mi?” dedi. “Tabii ya Resûlullah” dediler. Hatası söylenemeyen, ma'zeret kabul etmeyen, suçu affetmeyen kimsedir” dedi. (s. 95)

Bir haberde Nebî (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)'nin, Âişe (Allah ondan razı olsun)'ye şöyle dediği geçer: “Ey Âişe, bütün işlerinde rıfk (nezaket ve yumuşaklık) ile muamele et. Zira bir şeye rıfk dâhil olduğunda o şey güzelleşir. Bir şeye niza' dâhil olduğunda o şeye hâlel gelir.”

Cerîr, Nebî (Allah'ın selamı ona olsun)'nin şöyle dediğini rivayet etti: “Rıfkta mahrum edilen kimse hayırdan tümüyle mahrum kalır, rıfkla rızıklandırılan kimse hayırdan tümüyle rızıklanır.”

Salam ona olsun (Aleyhisselam) şöyle dedi: “Bir kimseden müslüman kardeşi özür diler de o da onun özrünü kabul etmezse [ahirette onun] yükünün hesabı tahsildarın ki gibidir yani öşür tahsildarının [vereceği hesap] gibidir.” (s. 96)

Yirminci Bab

Afv ve Haddi Aşma Hakkında

Şöyle rivayet edilir: “Huzâ’a kabilesinden atlı bir heyet yardım istemek için Resûlullah (Allah’ın salat ve selamı ona olsun)’ın yanına gelmişlerdi. Sözlerini bitirdiklerinde şöyle dediler: “Ey Allah’ın resulü, Enes b. Züneym Ed-Düelî seni hicvetti.” Allah Resûlü onun kanını heder etti. Fetih gününde, Enes müslüman oldu, Resûlullah’ın yanına geldi ve yanına vardığında ondan özür diledi. Bununla ilgili olarak Nevfel b. Muaviye Ed-Duelî, Resûlullah’a şöyle dedi: “Sen affetme hususunda insanların en üstünüsün. Câhiliye dönemimizde hangimiz sana eziyet ve düşmanlık etmedik ki? Ne aldık, ne verdik, alakayı tamamen kestik, bırakmadık. Nitekim bu şekildeyken Allah bize senin vesilenle hidayet etti ve bizi helak olmaktan kurtardı.” Resûlullah (Allah’ın salat ve selamı ona olsun) şöyle buyurdu: “Ben onları affettim.” Nevfel: “Anam, babam sana feda olsun.” dedi. İbn Züneym Resûlullah’tan özür dilemeye kalktı ve şu şiiri söyledi

“Sen [ey], rehber kılınansın Maad’a, O’nun emriyle,
Belki, Allah [Maad’a] hidayet eder de sana “Şahid ol” der.
Muhammed’den daha iyi ve sözüne daha sadık olanı,
Hiçbir deve rahlinin üstünde taşımadı.
Bildir [cezâmı] ey Allah’ın resulü, sen benim müdrikimsin,
Senin vereceğin ceza (vaîd) elle tutulur [âdil bir ceza olur].
Bildir [cezâmı] ey Allahın Resûlü. Sen muktedirsin
Her meskenine Necid ve Tihame’nin. (s.97)
Haber verin, Allah’ın Resûlüne ben onu hicvettim
Şu var ki elimde iken yükselmedi kamçım [/durup dururken söylemedim].
Aslında ben “Yazık oldu gençlere!” dedim,
Hayatlarının baharında talihsizliğe uğradılar.
Denk geldi onlara, denkleri olmayan kimseler,
Gözyaşım çoktur, şaşkınlığım büyüktür Züeyb’e, Külsûm’e ve Sülma’ya.
En derin ıstırapla gözlerim yaş dökmekte, arka arkaya giden [gençler]e
Onların arasında Sülma ve [biz] kardeşleri gibisi yoktur,
Hiç melikler ve köleler [bir olabilir] mi?
Şüphesiz ben kan dökmedim, ırzı çiğnemedim.
Düşün ve öyle ver hükmünü ey Hakkın âlimi.”

Hasan Basrî şöyle dedi: “Aziz ve Celil olan Allah’a şu iki şeyin yutkunulmasından daha sevimli olan bir şey yoktur: “Kendisine acı bir musibet isabet eden kişinin o musibeti güzel bir teselli ve sabırla karşılayıp yutkunması yahut kendisine kin besleyen kişiye yumuşaklık ve afv ile karşılayıp yutkunması.”

Ömer b. Abdulaziz kendisini kızdıran bir adama “Eğer Allah Azze ve Celle *“Öfkelerini yenerler, insanların kusurlarını affederler. Allah iyilik yapanları sever.”* buyurmamış olsaydı senin akıbetin kötü olurdu” dedi. (s. 98)

İsmail b. Hammad şöyle dedi: “Bir gün Me’mun’un yanına girdim, bir adamı boynunu vurmak üzere çağırdı. Ona şöyle dedim: “Ey Emîrû’l-mü’minîn, sakın ol, teennî ile hareket et. Malik b. Miğvel’in, Şa’bî’den aktardığı şekilde yapman gerekir. O şöyle dedi: “İbn Hübeyre’nin yanına girdim, bir adamı boynunu vurmak üzere çağırdı, ona dedim ki: “Allah emiri ıslah etsin, Sana yapılmayan şekilde karşılık verirsen, senin verdiği karşılık daha kıymetli olur. O da “Doğru söylüyorsun” dedi ve adamı affetti.” Bunun üzerine Me’mun da adamı affetti.

Ca’fer b. Muhammed şöyle dedi: “Bana affetmekten dolayı pişman olmak, ceza vermektan dolayı pişman olmaktan daha sevimli gelir.”

Nebî (Allah’ın salat ve selamı ona olsun) şöyle dedi: “Kıyamet günü bir münadi şöyle nida eder: “Karşılıkları Allah tarafından verilecek olanlar neredeler? İnsanları affedenler kalkarlar ve cennete girerler.”

Şöyle denilir: “Nebî (Allah’ın salat ve selamı ona olsun) fetih günü, yanında Halid b. Velid olduğu halde Mekke kapısına varınca şöyle dedi: “Ey Halid, bu gün afv ve kucaklaşma günüdür. Bu gün ben, kardeşim Yusuf’un dediği gibi diyorum: *“Bugün size bir ayıplama ve azarlama yoktur. Allah, sizi, mağfiretiyle bağışlasın.”* (s. 99)

Haccac, İbn Eş’as ashabından bir adamın boynunun vurulmasını emretti. Adam şöyle dedi: “Ey emir, eğer günah işlemek hususunda bir yanlışımlar varsa, affetmek sana ne kadar çok yakışır.” Haccac: “Öf, şu leşe bak, onların içinde bunun gibi güzel konuşan başka bir adam yok mu?” dedi ve o adamı affetti.

Katade şöyle dedi: “İnsanların affetmek bakımından en faziletlisi olan kimse, onların gönüllerini teslim alan kimsedir.” (s. 100)

Yirmi Birinci Bab

Güzel Koku ve Onda Bulunan Mürüvvete Dair Hususlar Hakkında

Enes b. Malik'in şöyle dediği rivayet edilir: "Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)'ta bir misk parçası vardı ve onunla kokulanırdı."

Enes şöyle dedi: "Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun) koku sürmeyi asla ihmal etmezdi."

Nebî (Selam ona olsun) şöyle buyurdu: "Dünyanızdan bana üç şey sevdirdi: "Güzel koku, kadın ve gözümün nuru kılınan namaz."

Ca'fer el-Hâşimî şöyle dedi: "Mürüvvetin lisanı güzel kokudur. Muhammed el-Utbî şöyle dedi: "Güzel kokuda dört hususiyet vardır: "Sünnet, mürüvvet, lezzet ve kuvvet." Mekhûl eş-Şâmî şöyle diyordu: "Elbisesini temizleyen vehmini azaltır, koku sürünen aklını artırır, her ikisini de yapan mürüvvetini zahir eder." (s. 101)

el-Müberred "el-Kâmil" kitabında şöyle söyler: "Şu üç şey tanımadığın halde kendilerinin şeref ve mürüvvet sahibi olduklarına hükmettirir: "Kendisinden güzel koku gelen kimse, Acem beldelerinde Arapça konuştuğu görülen kimse ve asil ata binen kimse."

Meliklerden biri şöyle dedi: "Güzel kokuların başka güzel kokularla takviye edilmesi mürüvvetin kuvvetindedir: "Gül ile misk, menekşe ile anber, nergis ile gül suyu, reyhan ile kâfûr, şebboy ile buhûr, yasemin ile abîr."

Şöyle denilir: "Buhur [hazırlama işi] dışında her hususta çok fazla araştırma yapmak eleştirilmiştir zira bu husus mürüvvettedir."

Ebû Hamd el-Hasnevî'nin (Haşnevî) şöyle dediğini işittim: "Dört şey mürüvvettedir, onlarda ihtiyatlı davranmak gerekmez:(s. 102) Misvak, kürdan, temizlik, buhur."

Ebû Muhammed el-Feyyazî (Seyfu'd-Devle'nin kâtibi) mürekkebinin miskle karıştırır, divitini gül suyu ile ovardı.

Emir Ebu'l-Muzaffer Nasr b. Nasıreddin'in emretmesi ile (bahçe sorumlusu tarafından) kasrındaki ikamet ettiği yerin duvarlarına Fars Gülü suyu püskürtülmüştü. Karpuz, elma ve hoş kokulu otlar gibi pek çok şey orada görülüyordu. Etrafa, üstü açık, renkli, hoş kokulu şerbet tasları konulmuştu. Ev yoğun buhardan nemlenmişti. Buharı mendillere sürülecek gibiydi. Bu rayihanın akabinde birisi birisine (takva sahiplerine va'd edilen cenneti anlatıyordu. En doğrusunu Allah bilir) (s. 103)

Huzeyfe b. el-Yeman, Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)'ın şöyle buyurduğunu rivayet etti: “Âdem cennetten Hint arzına indirildiğinde üzerinde cennet libasından olan yaprak vardı. Yaprak kurudu. Hint arzına savruldu. Hint ağaçlarına sindi ve ağaçlar ondan aşılındı. Ud, sandal, misk, amber ve kâfur bu yapraktan oldu”

Şöyle dediler: “Ya Resûlullah, misk hayvânî değil midir?”

Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun) şöyle buyurdu: “Elbette, o ceyslana benzeyen bir hayvandır, bu ağaçtan otladı. Allah, onun karnında bunu miske çevirdi. İlkbaharda otladığında Allah onu miske dönüştürüp ondan sadır eder ve Âdemoğlu ondan faydalanır.”

Dediler ki: “Ya Resûlullah, o nerelerde bulunur?”

Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun) şöyle buyurdu: “Cebrail bana şöyle dedi: “Yeryüzünde şu üç bölgeden başka yerde bulunmaz: “Hind, Soğd ve Tibet.”

Dediler ki: Ya Resûlullah, amber denizdeki bir hayvandan değil midir?”

Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun) şöyle buyurdu: “Elbette, bu hayvan Hint arzının toprağından beslenir.”

Hakîmler şöyle dedi: “Üç şey bedenini çoğaltır: “Keten ve dibikî elbise, hamamda çokça temizlenmek, güzel koku kullanmak.” (s. 104)

Yirmi İkinci Bab

Elbise ve Kısve ve Onda Bulunan Mürüvvet Hakkında

Ebî Said el-Hudrî (Allah ondan râzı olsun) şöyle dedi: “Resûlullah (Allah’ın salat ve selamı ona olsun) ister kamîs (gömlek), ister imâme (sarık) olsun, yeni bir giyecek aldığında, onu bir isimle isimlendirir sonra da şöyle derdi: “Allah’ım! Sana hamdolsun. Onu bana sen giydirdin. Senden onu hayırlı kılmanı ve [yaratılış gayesine uygun olarak] hayırlı işlerde kullanmayı dilerim. Şerrinden ve [yaratılış gayesine aykırı olarak] şerli işlerde kullanmaktan sana sığınırım.”

(Selam ona olsun) şöyle buyurdu: “ Kim yemek yedikten sonra: “Bana bu yiyeceği yediren ve tarafımdan bir güç ve kuvvet olmadan bunu bana rızık kılan Allah’a hamdolsun” derse geçmiş günahları affolunur.” Kim elbise giydikten sonra: “Bunu bana giydirip, tarafımdan bir güç ve kuvvet olmaksızın beni bununla rızıklandıran Allah’a hamdolsun.” derse geçmiş ve gelecek günahları affolunur.

Ömer (Allah ondan razı olsun): “Takva temiz olanın libasıdır” der sonra şu ayeti okurdu: “*Elbiseni temiz tut.*”

Hişam b. Abdülmelik şöyle dedi: “ Teşhir ve tahkir sebep olmayacak elbise giy çünkü bu mürüvvetendir.” (s. 105)

Ebû Amr b. el-‘Alâ’, ashabından gözleri celbeden teşhir edici bir elbise giymiş olan bir gence baktı ve ona şöyle dedi: “Ey evlâdım, münasip gördüğünü yemen ve insanların münasip gördüğünü giymen mürüvvetendir.”

Süleyman b. Abdülmelik, Yezid b. el-Muhelleb’e: “Ey Ebu Mahled, sende bulunan üç şeyden hoşlanmıyorum” dedi. Yezid: “Onlar nedir, ey Mü’minlerin emiri!” dedi. Süleyman: “Kokun görünüyor, erkeğin koku, rayıhası hissedilip rengi görülmeyendir. Pabuçların bembeyaz; oysa pabucun giyilen elbiseden farklı renkte olması mürüvvetendir. Sakalının tutamı çoğalmış; kokunu ve pabucunu değiştir, sakalını bir tutamdan fazla bırakma” Ve şöyle dedi: “ Akıllı bir kimsenin onunla [sakal] işleri çekip çevirdiğini görmedim. Ancak bir kimseye sakalından dolayı itimat edilir.”

el-Hasan b. Mahled şöyle diyordu: “Bir adamın, Allah Azze ve Celle’nin “*O halde Rabbinin nimetini an*” sözüne misal teşkil etmesi, kendisine hased edenlerin burnunu sızlatması, dostlarının kalbini meylettirmesi için, hadem ve haşemini kendisinin giyindiği gibi giydirmesi mürüvvettendir.

Cahza el-Bermekî şöyle dedi: (s. 106) “Gördüğüm seyyidler ve mürüvvet ashabından çoğunda Abdûn b. Mahled’in mürüvvetinden daha güzelini görmedim. Asla içlik (bidane) olmadan elbise giymezi. Bu dışlık (zihare) ve onun benzerlerinden daha güzeldir. Şöyle derdi: “İçlik bedenim içindir, dışlık insanların gözleri içindir. Muhakkak ki Ebû Ca’fer el-Utbî bu mürüvvet ile amel ederdi, içliği Yemen ipeklisi (hazza) olan elbise, Rey bürdeleri giyerdi.

Nebî (Selam ona olsun) şöyle buyurdu: “Sokakta yemek âdîlidir.”

Şöyle denilir: “Kim yemekten önce ellerini yıkarsa ölünceye kadar rızık hususunda rahat olur”

Semûre b. Cündeb’e şöyle denildi: “Senin oğlun sanki ölecekmiş gibi yemek yedi.” Şöyle cevap verdi: “Eğer ölseydi namazını kılmazdım.”

Ebu’d-Derdâ şöyle dedi: “Şunlar dinde ne kötü bir yardımcıdır: “Ümitsiz kalp, şişkin karın, azgın uzuv.” (s. 107)

Seyyidlerden biri şöyle dedi: “Melikler ve seyyidlere boyanmış renkli elbiseler giymek uygun düşmez. Mürüvvet sahiplerine ipekli elbiseler giymek yakışmaz zira o gulâmların ve kadınların elbiseleridir. Melikler ve büyüklerin elbisesi, dibîkîden, Nişâbûr’un hafâ’sından, Fars’ın attâbîsinden, Merv’in mülheminden, Sîn’in musmetinden, Semarkand’ın vezârîsinden başkası değildir.”

Mansur b. Ammâr esvabını takviye etti. Yüzüğünün taşı elli bin dirhem gümüş idi. Yahya b. Ammâr el-Herevî esvabını takviye etti. Onun hayvanı beş bin dinar idi. Ona bu hususta soruldu o da şu ayeti okudu: “*De ki, Allah’ın kulları için çıkardığı zîneti kim haram kılabilir?*” (s.108)

Yirmi Üçüncü Bab

Yemek ve İçmek ve Onlardaki Mürüvvet Hakkında

Sahabenin Nebî (Selam ona olsun)'ye şöyle dedikleri rivayet edilir: “Ya Resûlullah, Biz yiyoruz, ama doymuyoruz.” Resûlullah: “Herhalde ayrı ayrı [yiyorsunuz]?” buyurdu. Sahabe: “Evet” dediler. Resûlullah: “Yemek [sofrasının] etrafında bir araya gelip, Allah'ın ismini zikrederseniz, onda sizin için bereket [hâsıl] olur.” buyurdu.

Ahnef şöyle dedi: “Meclisimizde kadın ve yemek hakkında konuşmaktan kaçınınız, zira ben karnı ve ferci ile vafedilen adama buğz ediyorum. Bir adamın canının çektiği yemekten vazgeçmesi, o kimsenin mürüvvetindedir.”

Nebî (Allah'ın selamı ona olsun) şöyle dedi: “Kim sofradan düşeni yerse refah içinde yaşar, çocuğu ve torunu ahmaklıktan kurtulur.”

Hakîmlerden birine şöyle denildi: “Hangi yemek daha güzeldir?” Hakîm: “Aç olan daha iyi bilir.” dedi.

Şöyle denilir: “Açlık devam ettiği müddetçe hiçbir şeyi onun önüne geçiremezsin”

Kitabın sahibi şöyle dedi: “ Nebî (Selam ona olsun) şu haberde mürüvveti tamamlayan şeylere işaret etti: “Yemek cemaatle birlikte [yenmelidir]. Bedenin kuvveti ve hayatın ve canlıların terbiyesi olan yemek ve gıda söz konusu olduğunda [denilebilir ki:] Bu ikisi her hâlükârda gereklidir. Pişmesi temiz, (**s. 109**) rengi güzel, kokusu hoş, tadı iyi olursa, tabiat ona meyleder, hazmı iyi olur, gıdası çok olur, kuvveti[azalara] ulaşır, bütün işlerde kudreti tam olur, onun temiz, güzel, hoş, iyi, olması mürüvvettendir. Şüphesiz (şanı yüce olan) Allah şöyle der: “*De ki: ‘Allah'ın kulları için yarattığı zineti ve temiz hoş rızıkları kim haram etmiş?’*” Ve Allah Azze ve Celle şöyle der: “*Size kismet ettiğimiz rızıkların hoşlarından yiyin.*”

Ebu Abdullah b. Hamdûn en-Nedîm pişirilen yemeğin temizliği hususunda oldukça mübalağalı ve güzel olması hususunda oldukça titiz idi. Aşçısının sanatı hususunda maharetinden memnun değildi. Bir gün aşçısına şöyle dedi: “Sana

yemek pişirmeyi öğretmemi ve takdimi hususundaki ilmini artırmamı ister misin?” Aşçı: “Evet, sana teşekkür ve dua ederim” dedi. Ebu Abdullah: “Tencereleri parlayıncaya kadar iyice temizle ve o şekilde bırak. Ona ihtiyacın olduğunda sıcak su ile tekrar yıka. Turunç kabuğu ve ûd-i hindî ile ovala. Et seçiminde titiz ol. Koyunun iyi semirmiş olanını seç ve yağ bezlerinden tertemiz bir şekilde ayır. (s. 110) Nemli odun kullanma. Gerektiğinden fazla ya da eksik koymaman için baharat miktarlarını muhafaza hususunda dikkatli ve araştırmacı ol. İsfizebâcât da tuz takviye etmen gerekir. Muhammezâtta ise onun [tuz] azaltılması gerekir. Eğer yemeğimi güzel yaparsan, iştahım açılır. Mürüvvetimde bana yardımcı olursun. Sen benden yağmur istersen, ben sana gökyüzünü ihsan ederim” Aşçı: “İşittim ve itaat ettim” dedi ve işleri gerektiği şekilde yerine getirdi.

Hakîmlerden birisine şöyle denildi: “Hangi vakitte yemek yemek daha uygundur?” Hakîm: “Muktedir olan kimse için acıktığı vakit, muktedir olmayan kimse için bulunduğu vakit en uygun vakittir.”

Nebî (Selam ona olsun) şöyle buyurdu: “ Davetsiz giren, hırsız olarak girer, baskın yapmış olarak çıkar. Davete icabet etmeyen de Allah ve Resûlüne asi gelmiş olur.”

Selam ona olsun şöyle buyurdu: “ Sizden biriniz çağrıldığında, elçi ile birlikte [davet sahibine] gelirse bu onun için izin sayılır”

Selam ona olsun şöyle buyurdu: “Hayır, yemek yediren kimseye, deveye hörgücündeki besinin ulaşmasından daha hızlı ulaşır.”

Selam ona olsun şöyle buyurdu: “Bir kimsenin misafiriyle beraber evin kapısına kadar yürümesi sünnettendir.”

İsa b. Ali el-Hâşimî yemek, giyinmek ve koku hususundaki mürüvvet bakımından Beni Haşimin en üstün olanlarındandı. O şöyle diyordu: “Yemeğini kuş ve kuzu arasında; (s. 111) tatlısını şeker ve bal arasında; kokusunu misk ve anber arasında; yazlık elbisesini dibîkî ve keten arasında; kışlık elbisesini ipek ve kürk arasında tutan kimse, mürüvvetin ve nimetin hakkını vermiş olur.”

Ebu Mansur Saîd b. Ahmed el-Berîdî, Fahru'd-Devle'nin vezirliği döneminde vekilharç idi. Buhara üzerine vardı. Ebu Nasr b. Zeyd –zamanın veziri- ona karşı zafer kazandı ve kendi yanına alıkoydu. Rızkı, nedimi ve ikramı

için ona büyük bir mal ihsan etti. Zira o Basra'nın emirlerinden ve Irak'ın reislerinden olan Berîdîler'in ehl-i beytinden idi. Bağdat'ın imareti ile sorumlu tutulan kimseler de Berîdîler'dendi.

Ebu Nasr bir gün ona halvette aralarında geçen bir söz hakkında şöyle dedi: “Yediğin, beğendiğin, iştahının çektiği güzel yemekler ve tatlılardan en güzelini bana tarif et ki bundan senin mürüvvetine işaret bulayım.”

Ebu Mansur: “Peki, Mevla'mız olan Allah [beni] desteklesin. Semirmiş ve kızarmış kanatlı hayvan derileri, tuzlanmış yumurta, iki ay emzirttiğin ve iki ay beslediğin kuzuların döşleri; sonra bu sığır ve semiz kuzu etinin bir araya getirildiği reyhanlı sekbâce (terbiyeli et çorbası) yemeği. Sığır eti onun içinden çıkarılır, gül suyu ile tatlandırılır, misk ve anberden iki tutam ile kokulandırılır. Semiz tavuk ve yavru güvercin etleri ile pişmiş keşkek (Herîse). (s. 112) Kaymaklı süt ve şeker ile pişmiş dövülmüş pirinç. Dövülmüş badem ve badem yağı ve buhurdanın buharında damıtılmış, bal ile yapılan; güllâb ile şerbetlenmiş, şeker, gül suyu ve kâfur ile ağdalanmış kadayıf.

Ebu Nasr: “Ey Ebû Mansur, bu iştah kabartıcı tariften dolayı ağzım sulandı. Kesinlikle sen nimet ve mürüvvet ehline sensin.” dedi ve her gün [yemekleri] tertip etmesi için on[un adın]a seksen dinar kaydetti.

Hakîmlerden biri şöyle dedi: “Melikler ve eşraf ile beraber yemek yemek isteyen kimse bütünâdâb ve mürüvvet kaidelerine uyması gerekir. Tırnakları kesik, elbiseleri yeni ve temiz, lokması küçük olsun. Geçirtisi yahut ağız kokusu varsa yemek yemesin. Eli sofranın üzerinde gezinmesin. Yanındaki önünden yemesin. Ekmeğin yüzünü sıyırmamasın. [Yemeklerin] güzel rengini bozmasın. Yumurtanın sarısını, kemiğin iliğini, kuzunun böbreğini, oğlağın böğrünü kendine ayırmasın.

Bir adam, meliklerin hizmetkârlığını yapan oğluna şu nasihati verdi: “Yemek yerken ağzını kapat, sağına soluna bakma, kürdanını maşa gibi kullanma, asla bıçakla yeme, lokmanı yutacağın sırada elinde bıçak varsa onu sofranın üzerine bırak sonra yutkun. (s. 113) Senden daha şerefli ve mertebesi yüksek kişinin ilerisinde oturma. Mersin (âs) ağacından kürdan kullanma. Bedenini elbisenin üzerinden sıvazlama. Ayakta olduğun halde suya uzanma. Tırnaklarınla yeri kazma. Duvar üzerine, kapı önüne oturma veya bu ikisinin üzerine yazı

yazma, lanet edilirsin. Kapı eşiğine yayılma, cahillikle itham edilirsin. Pisliğini parmaklarınla temizleme basur olursun. Sümkürük sesinin işitileceği yerde sümkürme. Temizlenmiş mekânlara tükürme.” (s.114)

Hadis-i Şerifte şöyle buyrulmaktadır: “Üç şey, olmamış elma, farenin üzerinde yürüdüğü şey ve içinde tahıl bitinin kalıntı bıraktığı şeyi yemek, unutkanlığa yol açar”

Denilir ki üç şey zayıflığa yol açar: “Aç karnına su içmek, yumuşak olmayan sert yerde uyumak, yüksek sesle çok konuşmak, tavuk derisi ve bildircin ciğeri. Islak ve kuru tatlı aynı anda yenmez. [Allahın] yarattıklarından yemesi mürüvvetli ve edepli olmayanın ağzına bakılmaz”.

Misafirlerin mürüvvetine gelince; Abdullah b. Ahmed b. Yusuf [mürüvveti] sınıflandırırken şöyle diyordu: “En büyük mürüvvet, yemek yedirmek ve ikram meclisi oluşturmaktır.”

Ziyafet sahibinin payına düşen mürüvvet, hizmeti başkasına bırakmaması, güler yüzle yakınlık göstermesi ve güzel sözlü olmasıdır.

Mürüvvet, hazır olanı takdim etmektir. Şöyle denilir: “Kapın çalındığında hazır olandan ver, davet ettiğinde mazeret sunma.”

Ramazan Ayı’na girenlerin mürüvvetine gelince; Resûlullah (Allah’ın salat ve selamı ona olsun) Ramazan hususunda insanların en cömerti idi. O ay oruç, yedirme, ikram, in’am, mürüvvet ve fütüvvet ayı idi. (s. 115)

Ebû Tâhir el-Ümevî’nin şöyle dediği anlatılır: “Sahip İsmail b. Abbad’ın şöyle dediğini işittim: “Ramazan akşamlarından birinde Üstad İbnü’l Amîd’in meclisinde idim. Orada fıkıhçılar ve kelamcılar münazara için hazır bulunuyorlardı. O zamanlar ben gençliğimin en güzel çağında, ömrümün baharında idim. Meclis sönükleşince, topluluk da çekip gitti. İftar vakti idi. Ben bu durumu içimden kendi kendime ayıpladım ve hazirunun yeri rahat ve geniş olduğu halde iftar vakti kalkıp gitmesini ve mürüvvetin ihlal edilmesini çirkin buldum. Eğer birine gidersem veya bir makama gelirim, [yukarıda] ihlal edilen şeyi ihlal etmemeyi kendime kaide edindim.”

Ebu Tahir şöyle devam etti: “Ramazan’da ikindi vaktinden sonra hiç kimse Sahip [İbn Abbad]’ın evine gitmez, eğer giden olursa onun evinden ancak iftardan

sonra çıkabilirdi. Onun evinde gece boyunca iftar yapmış en az bin kişi bulunurdu. Onun bu ayda yaptığı sıla-yı rahimleri, sadakaları, kurbanları ve mürüvvetlerinin miktarı, senenin bütün aylarında yaptıklarının seviyesine ulaşırdı.” (s. 116)

Ebu Nasr b. Sehl b. el-Merzûbân şöyle diyordu: “Ramazan ayında komşularına iftar ettirmek ve iftara icabet etmelerini uhdelere bırakmak mürüvettendir.”

Ramazan ayında öğleden önce evine giren kimselerin kokulanmadan evinden çıkmaması, ikindiden sonra girenin ise iftar etmeden evinden ayrılmaması Ebu Mu‘az el-Cürcânî’nin mürüvvetinden idi. Şöyle derdi: “Oruçluyu doyurmak ne güzeldir”. (s. 117)

Yirmi Dördüncü Bab

Nikâh Bahsi ve Ondaki Mürüvvet Hakkında

Ebû Hureyre Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)'ın şöyle buyurduğunu rivayet etti: “Allah şu üç kişiye yardım eder: “Allah yolunda cihad eden kimse, harama düşmekten çekinip evlenmek isteyen kimse, borcunu ödeyerek hürriyetine kavuşmayı isteyen köle [mükateb]”

Şöyle dedi: “Bir kadın Hatim el-Esam'a geldi. Ona şöyle dedi: “Benimle evlen bu on bin senin olsun.” Hatim ona: “Peki” dedi. “Lakin [senin üzerine gelecek olan] diğer kadınla ilgili bir söz söyleyecek olursan bana yüz bin getirmen gerekir. Onu senin üzerine nikâhlamama razı olur musun?” dedi. Kadın: “Hayır” dedi. Hatim: “Ben de aynen” dedi. “Evladımın annesine eziyet vermek istemem, o zor ve sıkıntılı zamanlarda benim ortağımıdır. Hukuku terk etmek mürüvvete uygun olmaz.”

Bir adam kızının izdivacı hakkında istişarede bulunmak için Hasan el-Basrî'ye geldi. O [Hasan el-Basrî] şöyle dedi: “Onun kocası mürüvvet sahibi takvalı bir adam. Eğer o adam onu severse ona ikram eder. Eğer buğz ederse mürüvvetinden dolayı onu boşamaz.(s. 118) Ona buğz etmesini gerektirecek bir durum yok.”

Şakîk el-Belhî şöyle dedi: “Günümüzde beş haslet garip hale geldi: “İffet için nikâh, iddet için bina, [Allah rızasına] niyetle ziyafet, sünnete [ittiba] ile cihad, ilim hususunda muhasebe ile beyanat.”

Şeyh şöyle dedi: “Şeref, tevhidin içinden bir kelimedir. Nebî (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)'nin sözü şöyledir: “Yarattığı kulunun kendisini tanıması için acziyetten başka yol kılmayanı tesbih ederim.”

Muaz b. Cebel şöyle dedi: “Eğer dünyada yalnızca bir gece kalmış olsa bile onda zevcem olsun isterim.”

Mesleme b. Abdulmelik şöyle dedi: “Saliha bir kadın gibi bir adamın mürüvvetine yardımcı olan bir şey yoktur. O kadın iki cennetten biridir.”

Bir arkadaş başka bir arkadaşına hanımının kötü ahlakını şikâyet ediyordu: “Arkadaşı ona: “Onu derhal boşa, o adamı yaşlandırır, mürüvvet ve keremini giderir.” dedi. (s. 119)

Yirmi Beşinci Bab

Çeyiz ve Kadınların Mihri Hususunda Eli Geniş Olmak ve Bunlardaki Mürüvvet Hakkında

Bir eserde şöyle denilir: “Ömer b. Hattab; Ali b. Ebî Talip (Allah o ikisinden razı olsun)’ın, Resûlullah (Allah’ın salat ve selamı ona olsun)’ın kızı Fatıma’dan olan kızı Ümmü Külsûm’e talip olarak şöyle dedi: “Resûlullah’ın (Allah’ın salat ve selamı ona olsun)’ın şöyle dediğini işittim: “Kıyamet günü benim nesep ve sıhriyetimden başka bütün nesep ve sıhriyetler kesilecektir.” İşte ben bu sebeple ona rağbet ediyorum.” Ali : “Onun küçük olduğunu görmem için onu sana göndereyim.” dedi ve kızını ona gönderdi. Kız Ömer’in yanına geldi ve şöyle dedi: “Babam sana: “Hulle [vermeye] razı mısın” diye soruyor.” dedi. Ömer: “Evet, razıyım.” dedi. Ali ona kızını nikâhladı. Ömer kıza kırk bin dirhem mihir verdi.

Hasan b. Ali (Allah o ikisinden razı olsun) bir kadınla evlendi. Ona yüz cariyeye ve her cariyeye ile beraber bin dirhem gönderdi.

Ukbe b. Amir el-Cühenî’den Resûlullah (Allah’ın salat ve selamı ona olsun)’ın şöyle dediği rivayet edilir: “Nikâhın hayırlısı kolay olanıdır. Resûlullah (Allah’ın salat ve selamı ona olsun) bir adama: “Seni filan kadın ile evlendirmemi ister misin?” diye sordu. Adam: “Evet” dedi. Bir kadına da : “Seni filan adamla evlendirmemi ister misin?” diye sordu. Kadın: “Evet” dedi. O ikisini birbiri ile evlendirdi. Adam kadının yanına vardığında ona çeyiz veya başka bir şey vermedi. O Hudeybiye gününe şahit olan kimselerdendi (s. 119) Onlara Hayber [gazvesinde] ganimetten hisse düşmüştü. Vefat anı geldiğinde şöyle dedi: “Resûlullah (Allah’ın salat ve selamı ona olsun) beni filan kişi ile evlendirdi. Ona çeyiz veya başka bir şey de vermemiştim. Biliniz ki ben ona mehir olarak Hayber ganimetinden olan hissemi verdim. O kadın, hisseyi aldı ve yüz bine sattı.”

Şöyle denilir: “Ümmü Habibe, Ca’fer b. Ebî Talip’le beraber Habeş Ülkesine hicret etmiş idi. Resûlullah (Allah’ın salat ve selamı ona olsun) onu nikâhladı. Necaşi ona dört yüz dinar çeyiz verdi. (s. 121)

Yirmi Altıncı Bab

Kerem Sahipleri, Seyyidler, Tebessüm Yüzlüler ve Komutanlarla Sohbet Hakkında

Âişe, Nebî (Selam ona olsun)'nin şöyle dediğini rivayet etti: “Yüzü güzel ve güleç olan kimselerin yanında hayrı talep edin.”

Enes b. Malik, Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)'ın şöyle dediğini rivayet etti: “Şüphesiz Allah, yüzü güzel ve güleç olan kimselere azap etmez, gözleri kararmış [öfkeden simsiyah kesilmiş] kimselere azap eder.”

Abbas (Allah o ikisinden razı olsun), Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)'ın şöyle dediğini rivayet etti: “Yüzü güzel ve güleç olan kimsenin yanında hayrı iltimas edin.”

[Nebî] Selam ona olsun şöyle dedi: “Allah'ın hilkatini ve ahlakını güzel kıldığı kişi cennet ehliendir.”

Yüzü güzel ve güleç olan kimse hakkında sahabeden sekiz kişi rivayette bulundu: Âişe-i Sadıka, İbn Abbas, Abdullah b. Ömer, Amr İbnü'l Âs, Ebû Hureyre, Câbir b. Abdullah, Enes b. Mâlik, Büreyde b. el-Hasîb.

Ebû Said'in insanlardan birisi hakkındaki [şii]:

Senin için hüsn-ü zannım ve duam şudur:

“Allah düzeltsin işlerini” Zira yok etmedin salâhı.

Senin için duam, Allah Resûlünün şu fasih sözüdür:(s.122)

“Eğer bir ihtiyacınız için bir topluma varırsanız,

Onlara temiz yüz ve mütebessim çehre ile varın”.

Ömrüme yemin olsun ki daima çehrem temiz oldu

Kurtuluş isteyen, onunla [güler yüzle] eli boş dönmez”

“Yaîş” rivayetinde, Nebî (Allah'ın salat ve selamı ona olsun) şöyle dedi: “Kim bize elçi olur?” Bir adam kalktı. Nebî: “Adın ne?” diye sordu. Adam: “Filan.” dedi. Nebî: “Otur” dedi. Sonra nebî: “Kim bize elçi olur?” dedi. Bir başkası kalktı. Nebî: “Adın ne?” diye sordu. Adam: “Filan kişi.” dedi. Sonra:

“Otur” dedi. “Kim bize elçi olur?” diye tekrar sordu. Bir adam kalktı. “Adın ne?” diye sordu. Adam: “Filan” dedi. Nebî: “Otur” dedi. Sonra Yaîş kalktı. Nebî: “Adın ne?” diye sordu. O: “Yaîş (yaşa!) dedi. Ona: Resûlullah “Sen elçi ol.” dedi. Ravi şöyle devam etti: “Nebî askerlerin emirlerine şu şekilde yazdı: “Bana elçi göndereceğiniz zaman yüzü ve ismi güzel olandan başkasını göndermeyin.” (s. 123)

Yirmi Yedinci Bab

İnsanların Kaba-Saba (Saqîl) Olanları ve Kusur Arayanları ile Sohbet Etmekten Sakınma Hakkında

Ebû Hureyre (Allah ondan razı olsun) bir adam kendisine kaba-saba gözüktüğünde şöyle diyordu: “Allah’ım ona mağfiret et, beni de ondan yana rahat kıl.”

Muhammed b. Umeyr onlardan birisi için şu şiiri inşâd etti:

Elbette, uğursuz baht ve çiğnenmiş gatt,
Bin Cumartesi ve Çarşamba,
Puslu ay, kopan kaya,
Zahmetli iş üstüne bastıran öğle sıcağı,
Sakız suyu ile yolunan zülûf,
Kırık kaburga ve mumya,
Rahatça etrafi seyreden gözlerimin
Seni görmesinden daha ehvendir
Ey kaba saba [kişi]
Arşa çıkan velvelenle, arz inliyor”

A’meş kaba-saba bir kişi gördüğünde şöyle diyordu: “Burada ne kadar kalmak niyetindesiniz?” (s. 124)

Musâvir el-Verrâk şöyle dedi:

“Sözünü riyakârlıkla karıştırarak konuşan,
Kabilenin kaba-sabası,
Eğer yanından uzaklaşıp giderse,
Orada oturmak rahat olur sana,
Şüphesiz oturmanın hoşluğu, oturanların nezaketine bağlıdır.”

Hâtem Ebî Ömer ed-Dımeşkî şöyle nakşetmişti: “Kesin karar verdiysen kalk.” Kendisine ağır gelen bir kimse hakkında karar verildiğinde: “Bana tînetinle gel” der, mührü basar ve “Git ve oku” derdi.

Câhız şöyle dedi: “Kendisini usandırıcı bulduğum bir komşum vardı. Uykuda iken ölüm meleğini gördüm ve ona: “Ey hayatın babası, niçin onun ruhunu almıyorsun?” dedim. Şöyle dedi: “Allah bana usandırıcı bulduğun kimsenin ruhunu kabzetmemi emretti ve ben bu gece onu kabzettim.” Sabahladık. O kişi ölmüştü. Onun cenazesinde toplandık. Aşiret üzerine bir duvar düştü ve onları öldürdü.”

Tiyaduk Haccac’a şöyle dedi: “Kaba saba kimselerin meclisinden sakın. Biz, tıpta, onların meclislerini ruhun humması olarak görürüz.”

Yahya el-Kattân kaba saba (seqîl) kimse ile karşılaştığında şöyle derdi: “Üzerinize bir dağ geliyor.” (s. 125) Onların yanına vardığında ise şöyle derdi: “Rabbiniz üzerinize pislik yağdırıyor.”

Ebû Neame’nin seqîl kimse hakkındaki şiiri:

“Seqîl daha şiddetlidir ölümün ağırlığından,
Ve elîm bir azabın şiddetinden,
Eğer isyan etseydi cehennem, Rabbimize,
Akıbeti bundan daha beter olmazdı.”

Bir başkası:

“Ey dünyayı bezdiren, yüzüyle
Uykusuzluktan bezen gözkapakları gibi
Arzı aşır geçerek yürüyor, kindar yüzüyle
Sanki basıyor, ciğerimin üstüne
Onun çirkinliğinden bir parça insanlarda olsaydı,
Ölüm, hiçbirine şefkat etmezdi.”

Bir başkası:

“Kindar kimse bir gün, yanında dursa
Her kapıdan getirir sana kaygı ve tasa, (s. 126)
Ey kindar, senin mi ki, o nevaleler,
Bol bol verirsin kıyamete kadar.
Malıma helalmiş gibi el koydun.
Yanıdaki daha helaldir sana bulutun bir damlasından.
Yolundu sakalım, ezildi burnum.

Ne azı dişim kaldı ne köpek dişim.
Mükâteb (köle) yazıldım ve çabaladım.
Boyunduruktan kurtulmak için çabalayanlarla beraber.
Seni bir daha görmek istemiyorum ve bana bir daha görünme.
Kesildi hesabımız, Hesap Günü'ne. ”

Bir başkası:

“Arkadaşının gözünde şahsen sen,
Yıldızların uğursuzluğundan daha ürkütücüsün.
Ey yüzü üzerimize [çöken] adam,
Namerde minnet etmekten daha ağırsın.
Senden çektiğim acıdan dolayı,
Belki cehennem[in ateşin]den kurtulurum”

Bir başkası:

“Bu genç daha ağırdır Uhud'dan,
Eziyet içinde kalır, onunla karşılaşan.
Alâmeti yüzündedir kininin,
Beşiklik çağından beri â'yândır.” (s. 127)

Bir başkası:

“Ezildin ey toprak, yeryüzünde
Senden biri, sana birini şikâyet ediyor.
Balığın yüklendiği arzdan kat kat ağırını,
Kendi toprağından olan birini yüklendin.
Şu dünyada layık olana senin buğzetmen
Farzdır, kesinlikle farzdır”

Asma'î şöyle dedi: Bir adam Halid b. Safvan hakkında şöyle dedi: “Fılan kişi bana çok kaba-saba geliyor.” Sonra şöyle devam etti: “Ah, o zikredildiğinde neredeyse ciğerim çatlıyordu. Vallahi o, hastalık günlerinde ya da hazımsızlığın arkasından veya hacamat esnasında incir suyu ile türencebîn içmekten daha ağırdır.”

Hikâye edilir ki: “A'meş hasta olduğunda kaba-saba bir adam ziyaretine geldi ve onun yanında oturmayı uzattı. Sonra şöyle dedi: “ Ey Ebû Muhammed,

bu hastalığından sana daha şiddetli gelen bir hastalık var mıdır?” O şöyle cevap verdi: “[Evet] Senin gelip yanımda oturman vardır.”

Şöyle denilir: “Ebû Hazım el-Kâdî çok ağır bir hastalığa yakalandı. Yanına kaba saba olan kimselerden biri geldi. Yanında oturmayı uzattı ve ölümden söz etti. Gitmeye niyetlenince “Bir isteğin var mı?” diye sordu. O da: “Evet, dileğim, senin bir hastanın yanına vardığında, onun yanında ölümden çokça söz etmemen ve yanımdan çıktığında bir daha buraya dönmemendir.” dedi. (s. 128)

Kaba saba olan kimseler hakkında bir başka şiir:

“Dikkat ey Allah’ın iğrenç kulu ve iğrenç kulunun çocuğu,
İğrenç kimseler arasında baban ve sen kıdemlisiniz.
Buğz hususunda baban, insanların hepsine önderdir.
Sen de babandan sonra onun veliahtısın.”

Bir başkası:

“Sakîl, ümmetin arasında bizi gözetliyor,
Duyduğum eleme rağmen beni sıkıştırıyor.
Hacamat tarağının dişlerinin batışı gibi
Onun bakışı, organlarıma batıyor.

Batmaya geldiğinde onun için şöyle dedim:

“Keşke onu taşımasaydı bize ayaklar,
Kaybolsun hayalin, kör olmayandan,
Silinsin sesin, sağır olmayandan.”. (s. 129)

Yirmi Sekizinci Bab

İhvan Arasında Yardımlaşmak Hakkında

Rivayet: Ebû Said el-Hudrî Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)'ın şöyle dediğini rivayet etti: “Kimin yedeğinde fazla bineği varsa, yedeği olmayana versin. Kimin erzağı varsa erzağı olmayana versin.” [Yardımlaşma üzerinde o kadar duruldu] ki hiçbirimizin fazla mal bulundurma hakkı olmadığını anladık.”

İbn Ömer'e “Müslümanın müslüman üzerindeki hakkı nedir?” diye soruldu: “Açlık varken doymamak, çıplaklık varken giyinmemektir. Beyazıyla sarısıyla onu paylaşmaktır.”

İbnü'l-Münkedir'e: “Sana göre, ilimlerin hangisi daha faziletlidir?” soruldu. Şöyle dedi: “Mü'mini sevince dâhil etmektir.”

A'meş şöyle dedi: “İbrahim'in hizmetçisi öldü. Hayseme ona bir hizmetçi gönderdi. Allah'a yemin olsun ki, Hayseme elçisine “Ona vardı[mı?]” demedi. İbrahim de: “Ne sana vardı ne de bana vardı.” demedi. [Böylece kimse kimseyi minnet altına koymadı.]

Muhammed b. Münkedir: “Safvan b. Süleym'e elli bin dinar gönderdi ve oğluna: “Ey oğulcuğum, bir adama [yardım etmekle] Rabbine karşı ibadetinin bittiğini zannetmeyesin” dedi. (s. 130)

Şöyle denilir: “İhvana karşı [yapılanla] faziletler lezzet kazanır.”

Tu'me el-Ca'ferî şöyle dedi: “İmran b. Musa bana binlik dinarlar halinde bin dinar gönderdi ve şöyle haber yolladı: “Onu ihvanına paylaşır lakin benim tarafımdan gönderildiğini onlara bildirme.”

Hasan el-Basrî Kurra'dan pek çok kimseye infak ederdi. Mis'ar onlardan biriydi. Ona şöyle dedi: “Bütün bir sene için sana ne kadar kâfi gelir?” O da: “Altı yüz” dedi. Senenin tamamı için ona ödeme yaptı. İbn Huyesmi ise şöyle dedi: “Maişet derdi için ne ekin ektim, ne hayvan sağdım yalnızca ihvanın desteği ile geçindim.”

Yine İbrahim en-Nehaî de şöyle dedi: “Ebû İshak el-Keşî’nin bir arkadaşı gece ona geldi ve şöyle dedi: “Ne sebeple geldin?” O: “Bana borç ver.” dedi. “Ne kadar?” diye sordu. O: “Dört yüz dinar” dedi. Kesesini çıkardı ve ona talep ettiği kadarını verdi. O gittikten sonra ağlamaya başladı. Ailesi bunun sebebini sorunca şöyle dedi: (s. 131) “Onun hakkını terk etmem beni ağlatıyor. Çünkü o zillete düşüp bana gelinceye kadar onun halini araştırmadım.”

Ali b. Haşrem şöyle dedi: “İsam b. Yusuf bana şöyle dedi: “Ebû Bekir b. Ayyâş’ı dinleyip istifade etmek için benimle birlikte Kûfe’ye gel.” Ona şöyle dedim: “Benim bir senelik nafakamı götürme.” O da bana: “Sana yüz dinar verdim” dedi. Ben de şöyle dedim: “Borç alma taraftarı değilim.” O ise: “Onu sana borç veren, şöyle söyleyen Emîrû’l-mü’minîn Ali’dir” dedi.

“Allah’a sununca itaatini,
Ne güzeldir dünya ve onun ikbali.
İnsanlarla paylaşmayan elindekini,
Perişanlığa mâruz bırakır ikbâlini.
Fazla olanın zevâlinden sakın ey Manî’a.
İsteyenle paylaş dünyalığını.
Pek çabuktur Mevlanın mükâfatı,
Cennette verir sana emsalini [misli misli]” (s. 132)

Yirmi Dokuzuncu Bab

Göçüp Giden İnsanlar ve Yeni Gelen İnsanların Zikri Hakkında

İmam eş-Şâfi'î şöyle dedi: “Allah’a ve Allah’tan Allah’ın muradı üzerine gelene iman ettim. (O Allah’ın şanı ne yücedir). Allah’ın resûlüne ve Allah’ın resûlünden Allah’ın resulünün muradı üzerine gelene de iman ettim.”

Âişe (Allah ondan razı olsun)’den şöyle rivayet edilir: “Nebî (Allah’ın salat ve selamı ona olsun)’ye, Lebîd’in şu iki beytini terennüm ettim:

“Gitti, himayesinde yaşanan kimseler.

Bir ben kaldım geride, uyuz deve derisi gibi.

Hıyanet ve melâmetle konuşuyorlar

Ayıplanıyor, şaibesiz konuşanlar”

Nebî (Allah’ın salat ve selamı ona olsun) şöyle dedi: “Lebîd, eğer bu zamanımızı idrak etseydi [bu şiiri] nasıl söylerdi?” Âişe şöyle cevap verdi: “Nebî eğer bu zamanımızı idrak etseydi [bu şiiri] nasıl söylerdi?”. Hişam şöyle dedi: “Babam eğer bu zamanımızı idrak etseydi [bu şiiri] nasıl söylerdi?”. Süfyan şöyle dedi: “Hişam eğer bu zamanımızı idrak etseydi [bu şiiri] nasıl söylerdi?”. Muhammed b. Abdullah el-Mukri’ şöyle dedi: “Süfyan eğer bu zamanımızı idrak etseydi [bu şiiri] nasıl söylerdi?”. Ebû Ali et-Tûsî şöyle dedi: (s. 133) “İbnü’l-Mukri’ eğer bu zamanımızı idrak etseydi [bu şiiri] nasıl söylerdi?”. İbn Salih şöyle dedi: “Ebû Ali eğer bu zamanımızı idrak etseydi [bu şiiri] nasıl söylerdi?” Bu kitabın sahibi Ali b. el-Hasan b. Ca’deveyh şöyle dedi: “Şeyhim el-Halîl eğer bu zamanımızı idrak etseydi, [bu şiiri] nasıl söylerdi?” Lebîd b. Rebîatü’l Âmirî’ nin beyitlerine karşılık, bize Ebû Ahmed b. Muhammed b. Sahtuveyh el-Mahzûmî’ nin beyitlerini inşâd ederlerdi:

“Ağlamasın gözlerin en yakın sevgili için,

Bilakis ağlasın zalim ve dönecek zaman için.

Onlarla birlikte gitti, ridasına sığınılan kimseler,

Onlarla gitti, bereketsiz zaman [geçirmekten] kaçınan kimseler?

Nerede o naiplere ve misafirperverlere umut edenler?

Yahut nerede, nerede o bolluk ikliminin sahipleri?

Yahut nerede o yoksul, umut sahipleri?
Ve [kendilerine] ikramda yarışılan, eksiki giderilmiş kimseler?
Kalmadı hiç bir şey isimlerinden ve kabirlerinden başka.
Tek nefes ben kaldım, ayıplı [görünür gibi] huzurda.
İşe yaramıyor artık onların şerefleri ve zenginlikleri.
Onları çalıp, mülk edindi alçak, makam sahipleri.
Gerçek oldu babamın âkilâne sözleri.
Hep onun zamanında mıydı iyi kimseler?
Gitti, himayesinde yaşanan kimseler.
Bir ben kaldım geride, uyuz deve derisi gibi.
Böyle bir kaybın yoktur, başka bir benzeri.
Mahrum kaldı bütün kardeşler, yıldızların ışığını kaybetmesi gibi.” (s. 134)

İbn Abbas şöyle dedi: Resûlullah (Allah’ın salat ve selamı onun üzerine olsun) şöyle buyurdu:“ Yıldızlar semanın emniyetidir; yıldızlar söndüğü zaman sema ehline va’dedilen şey gelir. Ashabım da ümmetim için bir emniyettir. Ashabım gidince ümmetim için va’dedilen şey gelir. Dağlar yeryüzünün emniyetidir. Dağlar sarsılınca yeryüzü ehline va’dedilen şey gelir.”

Mirdas el-Eslemî şöyle dedi: “Salihler önden gittiler, öyle ki geride ancak hurma ve arpanın posası gibi süprüntüler kaldı. Allah da bana onları aratmasın.”

Şöyle denilir: “Arz her gün kalburunu eler. Hayırlıları aşağı iner. Süprüntü yukarıda kalır. Ve şöyle inşâd ederim:

“Yorgun gözlerle bak insanlara,
Değersizleşir onların galeyanları, gözlerinde.
Onların dünyaları yanıltmasın seni.
Metruktur onların dünyaları.
Vallahi geçip gitti kardeşlerimiz.
Onlar bizi sever ve nehyederlerdi.
Sonra dönüp gittiler.
Onlarla tanışıklığımız, sanki bir gün bile sürmedi.”

Hakîmlerden biri şöyle dedi: “Tökezlemesi affedilmeyecek ve en küçük sürçmesi bile bağışlanamayacak sefihler kaldı. Selam olsun zamana, ehline, iyilik sahiplerine ve vuslata erenlere.” (s. 135)

Malik b. Dinar şöyle dedi: “Kendisinden bir kelâm-ı Hakîm işitince Sa’dûn el-Mecnûn’a: ‘İnsanların iddiasına göre sen mecnun değil misin?’ dedim. O şöyle dedi: ‘Ben mecnun değilim lakin Mevlamın muhabbeti kalbimi ve organlarımı alt-üst ediyor ve etim ve kanım arasında akıyor. Vallahi ben onun muhabbetine gönlünü kaptırmış bir şaşkıyım.’ Ona: ‘Niçin insanların yanında oturmuyor aralarına karışmıyorsun?’ dedim. Şunları söyleyerek çekip gitti:

“Seni kaçık sanacaklar diye.
İnsanların yanında yer al.
Sonra bahsetme bana,
Kardeş, dost ve arkadaştan.
Dilersen evir çevir insanları.
Akrebler olarak bulacaksın onları.”

Hükemadan biri şöyle dedi: Sözler kaydedilmiş, sırlar okunmuştur. Her nefis kazandıkları karşısında rehindir. Allah Teâlânın kendilerini masum kıldığı kimseler müstesna, insanlardan söz söyleyenleri iğneleyici (nâğir), dinleyenleri gaib olan, isteyenleri hâzırda bulunmayan, icâbet edenleri yapmacık olan kusurlu ve kof kimseler ortaya çıktı. Faziletleri neredeyse gösteriştir, cevapları memnuniyetin en alt seviyesinde ve hiddet doludur. Belleri neredeyse kaskatı, ağlamaları bir anlık, çağırmaları bir kelimedir.

Nâbîğa’nın şiiri:

“Gitti, öfkelenildiğinde sana tahammül edenler,
Kabalık ettiğinde, mukabele etmeyenler. (s. 136)
Şahitte de kardeş, gaibte de kardeşlerdi.
Düşman karşısında el değıştirmezlerdi.
Ganimet verdiğinde buna sevinirler,
Vermeyince, yoksun bırakmazlardı.
Etrafına bak, onlardan birini, görüyor musun?
Göğün üstünden kabirlerin altına kadar ararsın.”

Müteahhirînden biri şöyle dedi: “Kimin izini takip edelim? Onların hepsi kördür. Kime dayanalım? Onların hepsi şaşkındır. Geride kalanlar arasında kerem sahibi bir adam yoktur. İşlerinde itimat edilenler, Allah ehli ve hallerinde sadık olan kimseler değillerdir. Eğer hacet anında karşılıklarına çıkarsan sana şiddetle ve

ekşi yüzle karşılık verirler. Onları sımayacak olursan sırtlarını tavus gibi, karınlarını fiçı gibi bulursun.”

Bu manada bir şiir:

“Kahredici gerçek şu ki, [göçüp] gittiler
İşlerinde itimat edilen adamlar ve abidler.
Telaş içinde kaldım. Zira bunların yüzleri,
İsteme anında cehennem ehlinin yüzü gibi.
Yalnız Beni Hamîdin keremlileri,
Onların tebessüm ve ikramla güler yüzleri.”

Şeyh Ebû Said’e hadis işitmek (sema‘) hakkında soruldu. Şeyh şöyle cevap verdi: “Sema‘ kalbin diri, nefesin ölü olmasıdır.” Şeyhe “Sıdk ve tarîk nasıl olur?” diye soruldu: O şöyle cevap verdi: “Sıdk, Hak [Allah] ile yoldaşlık etmek, [Tarîk] ise halk ile yoldaşlık etmektir.” (s. 137) Şeyh Ebû Said şöyle dedi: “Sıdk ile Allah’a [kavuşmak için] acele eden kimseye velâyet beratı yazılır.” Şeyhe aşk hakkında soruldu. O da şöyle cevap verdi: “Aşk Hakkın sikkesidir.”

Cafer ed-Dâbi‘î şöyle dedi: “Akşam namazını Havşeb ile birlikte kıldım. Bana şöyle dedi: “Ey Cafer, Malik b. Dınarı defnettin mi?” Ben de : “Evet” dedim. Şöyle dedi: “Ey Cafer biraz daha geç doğsaydın dost (mu’nis) bir kimse bulamayacaktın. Eğer biraz daha geç kalsaydın mürşid bir kimse de bulamayacaktın.”

Muhammed b. Zahir’in şiiri:

“Gittiler, gönderilmiş rahmetler,
Kaldı indirilmiş azaplar.
Rahmet kesildi zamanımızın ahalisine.
Sanki vuslata erdirilmemek üzere yaratılmışlar.”

Ulemadan bir adam bir gün meclisinden kalktı ve meskenine girdi. Önüne bir kadın dikildi. Kadına şöyle dedi: “İhtiyacını çabuk söyle. Açlıktan düşmek üzereyim.” (s. 138) Kadın: “Âlimlerin yüzlerine bakmanın ibadet olduğunu bilmiyor musunuz? Ben bunu görmek istedim.” Âlim ağladı. “Hata ettin ey kadın. Yüzlerine bakılması ibadet olan kimseler otuz kırk sene önce iki toprak arasına

defnedildiler. Bunu istiyorsan kabristana doğru yürü ve orada Halef b. Eyyub, Süfyan b. İbrahim'in kabirlerini bul.”

Bir adam ulemadan birine şöyle dedi: “Şöyle denilmez mi? Âlimin yüzüne bakmak ibadettir. Bir saat yanımızda otur, yüzüne bakalım.” Âlim şöyle dedi: “Ey kişi, eğer bu senin için bir ibadet olamayacaksa, kıyamet günü, ne hafif olur mizanın!”

Emîrû'l-mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib (Allah ondan razı olsun)'in şiiri:

“Gitti işlerinde itimat edilen adamlar,

Ve her kötülükten nehyedenler.

Bir ben kaldım geride.

Alacaklının, borçlunun tepesine binmesini,

Kendi aralarında [nasıl da] güzel görüyorlar?

Ana yoldan uzaklaştılar, diğer yolun sâliki oldular”

İbn Ömer bir adamın şöyle dediğini işitti: “Nerede, dünyada zahidliği tercih edip ahirete rağbet edenler?” İbn Ömer adamın elini tuttu ve ona Nebî (Allah'ın Salat ve selamı ona olsun)'nin, Ebû Bekir ve Ömer (Allah o ikisinden razı olsun)'in kabirlerini gösterdi. Şöyle dedi: “Sen onları mı soruyorsun?”

Meymûn b. Mihran şöyle dedi: “Eğer öncekilerden (selef) birine sizi görmek müjdelenseydi, kıblenizden başkasına inanmazlardı.” (s. 139)

Âmir b. Ebî Malik şöyle dedi: “Namaza çağrılmalarından başka insanlar hakkında idrak ettiğim şudur ki, Ma'rûf ağlayarak gitti, münker gülerek geldi.”

Bir adam gece uykusunda Ömer b. Abdülaziz'in sanki şunları söyleyerek öldüğünü gördü:

“Gitti taifelerinin yanında sözü geçenler

Keşke beldeler de ahalisi ile birlikte altüst olsaydı”

İnzivaya çekilmiş zahidlerden biri İbnü's-Semmak'e şöyle yazdı: “İmdi, [eskiden] insanlar, onlar (zahidler) vasıtasıyla tedavi oluyordular. Artık onların da deva olamadığı hastalar oldular. İlgî ve alakan [yalnız] Allah'a olsun. Ve her nerede oturursan otur, malikin Allah olsun.”

“Gittiler beni gördüklerinde karşılayanlar,

Güler yüzle “merhaba” diye mukabele edenler.
Onlar ki taşıdığımda bir yükü,
Onları görünce sanki ben taşımıyordum o yükü.
Ayak takımı arasında kaldım şimdi.
Uğultuları, menziline havlaşan köpekler gibi.”

Muhammed b. Ziyad şöyle dedi: “Selefte şunu idrak ettim. Çoğu kez onlara bir misafir geldiğinde bir başkasının da tenceresi ateşin üzerinde olurdu. Misafir sahibi [gelip] onu misafiri için götürürdü. Tencere sahibi tenceresinin başına gelir, misafir sahibi de: ‘[Tencereyi] ben aldım.’ derdi. Tencere sahibi: ‘Allah onun içindekini sana mübarek kılsın’ der ve bunu da aralarında güzel görürlerdi. (s. 140)

Rukye şöyle dedi: “Bunlardan bazısına ben de yetiştim.”

İhvanlarından bazısı es-Sevrî’yi ziyaret etti. Onu evde bulamadılar. Kapıyı açtılar ve içeri girdiler. Üzerinde ekmek ve peynirin olduğu sofraya buldular. Oturdular ve onlardan yediler. Sevrî geldi ve onları yemek yerken gördü. Ağlamaya başladı. Ona: “Ebu Abdullah, niçin ağlıyorsun ?” dediler. Şöyle dedi: “Bana selefın kardeşliğini hatırlattınız ve salihlerin ahlakı ile muamelede bulundunuz. Ne yazık ki ben onlardan değilim.”

“İnsanlar geçip gitti, cömertlik dönemi bitti,
Azıcığı hariç, [kalanların] hepsi köpektir.
Yüzleri [hâlbuki] insan sûretindedir,
Vücutları da o surete elbisedir.
Ancak yalancı ve cimriler ile karşılaşırısın.
O, yüzünde “Me’yûs” yazan kimseler ile.”

Müteahhirînden biri şöyle dedi: “Zamanımız hasetlik, kınama, kulluk, düşmanlık, çirkinlik ve ihanet zamanı olmuştur. Vefa azalmış, cefa çoğalmıştır. Eğer onlardan biri koklanacak olsa, insanlığın en ağır kokusu alınır ve onda münasip olan çok az şeye şahit olunur. Bu münasip şey de ona yapışıp tutunmasından ve ona olan sevgisini alışkanlık (itiyad) haline getirmesinden dolaydır.(s. 141) Nerede o kibrî-i Ahmerden daha aziz olan kişi?”

İbn Abbâd şöyle dedi: “Bağdat’ta Mühellebî’nin meclisinde bulundum. İnsanların gidişatı hakkında muhaverelerde bulunuyorlardı. Mühellebî kendi nefsi hakkında şöyle dedi:

“Gittiler, ahidlerine güvenilen kimseler,
Kaldı yalnızca alaycı ve haset kişiler.
Şu zamanda sana iyi davransa yalnızca bir kişi,
İşte, arzum budur, fakat nerde öyle bir kişi.”

İbn Abbâd: “Ona şöyle söyledim” dedi. “Muhterem vezir, bir kelam için bu kuluna izin verir mi?” Mühellebî: “Söyle.” dedi. Ben de şöyle söyledim:

“Gittiler ahidlerine güvenilen kimseler
İşte böyle bozuk bir zamandır bu zaman
Kaldı yeryüzünde bir tek kişi, işte sen,
İhsanı bol, o biricik kişi işte sensin sen.”
Mühellebî [Sahib’in] ağzının inci ile doldurulmasını emretti.

A‘meş şöyle dedi: Biz öyle insanlar gördük ki, onlardan biri kardeşiyle bir ay, iki ay karşılaşmaz, karşılaştığında da “Nasılsın, iyi misin?” den fazla bir kelam etmezlerdi. Buna rağmen kardeşi malının yarısını istese, düşünmeksizin ona verirlerdi. Sonra da öyle insanlar gördük ki, onlardan biri kardeşiyle günde on defa karşılaşır da buna rağmen kardeşi evindeki tavuğunu yahut bir buğday tanesini istese ona vermezler.”

“Haberiniz olsun, nedim ve vefanın,
Gitti, yok oldu adamları, kaldı köpükleri. (s. 142)
İnsanlara karşı zaman, teslim aldı bizi.
Onlar sanki uluyan kurtlar gibi.”

Ebû Mühelhil şöyle dedi: “Süfyan beni aldı ve bahçelere doğru yürüyüşe çıkardı. Beni yolun yan tarafına çekti ve ağladı. Sonra şöyle dedi: “Ey Mühelhil, önceki gün ölümü kerih görüyordum fakat bugün ise dilim bu hususta konuşmasa bile kalbim ölümü temenni ediyor.” Dedim ki: “Allah sana merhamet etsin, niçin böyle?” Şöyle cevap verdi: “İnsanların değişmesi ve bozulması sebebiyle.” Sonra şöyle devam etti: “Bu gün Kûfe’de şöyle bir kişi var mı bilmiyorum: Ona sığınıp on dirhem borç istesem bana borç verir ve yanıma gelip gittiği sürece bana karşı

susar. Sonra da [arkamdan] şöyle der: “Süfyan benden borç istedi ben de ona borç verdim.”

“Yok oldu beldelerden, gitti kerem sahipleri,
Efendiler oldu, âlemin rezilleri.
Bir ihtiyaç için çıkacak olsan, karşılarna,
Bakarsın ki, simsiyah kesilir yüzleri.”

Fudayl b.Iyad, Davud et-Tâî’ye şöyle dedi: “İnsanlarla meclislerde oturuyorken sonradan niçin onlardan uzaklaştın ve evinde oturmaya başladın? Davud şöyle cevap verdi: “Eğer borçla ilgili hususta bir ihtiyacın olacak olursa insanlardan aslandan kaçır gibi kaç. Ben onlarla oturduğum zaman, onlar ya sana vakarı ve ciddiyeti olmayan çocuk gibidirler ya da ayıplarını tek tek sayan yaşlı kimse gibidirler.”

“Ne çok insan var [diyene] bilakis ne de azdır onlar [dedim].
Allah biliyor ki, ben bunları asılsız söylemedim. (s. 143)
Pek çok kimse görmek için açıldığında gözlerim,
Heyhat! Göremedim kimseyi. Açıldı gözlerim”

Mâlik b. Dinar’ın omuzunda bir köpekle birlikte dolaştığı rivayet edilir. Kavminden biri ona sordu: “Ey Ebû Yahyâ, niçin köpek[le gezmek]ten kaçınıyorsun?” O şöyle cevap verdi: “Bu [köpek], kötü arkadaştan daha hayırlıdır.”

Onlardan birinin bu manadaki şiiri:

“Meylettim, arkadaş edinmeye maymunu,
Şu haset sürüsü ayıpladı bunu,
“Akıl yok sizde” dedim. “Ey eblehler,
İnsan bulamayan, arkadaş edinir maymunu”.

İbn Abbas şöyle dedi: “Vesveseciler[in konuşacaklarından endişem] olmasaydı insanlarla oturup kalkmazdım.”

Onlardan biri şöyle dedi: “Hakîmlerin, ‘Şüphesiz insanlar, sözün kaynağıdır’ dediğini işittim.

Şiblî şöyle dedi:

“İnsanlar, derin bir denizdir.
Onlardan uzak olmak, gemidir.
Sana nasihatimdir:
“Miskin nefsinle ilgilen.”.

Bir başkası:

“İnsanlar yok artık, gitti insanlar,
Tamahın arasına ye’s girdi. (s. 144)
Düşük insanlar, en şerefimiz oldu.
Başlar kuyruktan aşağıda kaldı.”

Hakîmlerden biri şöyle dedi: “Abdallar gitti, aşağı kimseler (anzal) kaldı, kerim kimseler (kirâm) gitti, kötü kimseler (liâm) kaldı. Nefis bakımından şerif kimseler gitti, müsrif kimseler kaldı. İtiraf sahipleri gitti, günah işleyen suç sahipleri kaldı.”

“Gitti insanlar ve göç ettiler,
Kaldık arkada rezil maymunlar içinde.
İnsan gibi görünürler, insanlar içinde,
Bakınca, insanlık bulunmaz içlerinde.
Bir arzu için onlara ricaya gelince,
Karşılarlar beni açık bir ümitsizlik içinde.
Hatta alçaklaşır bana, temenni edince.
Yanlarında müflisim ben, baş olmuşlar kendilerince”

İbn Abbas (Allah o ikisinden razı olsun) şöyle dedi: “Eğer vesvesecilerin korkusu olmasaydı, hiç ünsiyetim olmayan beldelere giderdim. İnsanı, insandan başkası bozabilir mi?”

Onlardan İbrahim b. Edhem’e şöyle dedi: “Bana nasihat et.” O şöyle cevap verdi: “Allah’ı sahip edin, insanlara sırtını dayamayı bırak.” (s. 145)

Behlül’e soruldu: “Kabirlerde olmaya neden ihtiyaç duyuyorsun? Behlül şöyle cevap verdi: “Ben, bana kulak vermeyen kavimlerin arasındayım. Aralarından uzaklaştığımda gıybetimi yapamazlar.”

Atâ b. Müslim, Süfyan’ın kendisine şöyle dediğini söyledi: “Ey Atâ insanlara karşı tedbirli ol. Ben onlara karşı tedbirliyim. Eğer öfkesi kabarmış bir

adama muhalefet ediyorsan, o “ekşi” dediğinde sen “tatlı” diyorsan yahut o “tatlı” dediğinde sen “ekşi” diyorsan, onun senin kötülüğün için faal durumda olduğunu elbette tahmin edersin.”

Yahya b. Eksem’in şiiri:

“Keşke etrafımızda vahşi hayvanlar olsaydı
Gördüğümüz kimselerin hiçbirini görmeseydik.
Vahşi hayvanlar mekânlarında bize yol gösterirlerdi,
İnsanlar asla yol göstermezler, ebedidir şerleri”. (s. 146)

Hatim el-Esam şöyle dedi: “İnsanları kendi yanında ateş mesabesinde tut. İhtiyacın olmadıkça ona yaklaşma. Eğer bir parça kor almak için yaklaşacaksan onu uzaktan dikkatlice tut.”

Abdurrahman b. Hassân’ın şiiri:

“Geceler ve gündüzler, sürelerinin değişmesiyle
Tükenmezler, lakin insandır tükenen.
Şüphesiz zaman, bitmez onun acayıplıkları,
Bize kaldı kuyruk, kökünden söküldü başlar.
Bütün yitirilmişlik bize kaldı ve çok acı verdi [hatıralar]
Hayale karışanlar, akan gözyaşları ve dümdüz olmuş mezarlar.
Düнде kaldı ihsan sahipleri, gördüğünde gediğimi kapatanlar.
Şüphesiz cimrilere en çöpçü olanlar, [kendi çukurunu dolduranlar]dır.”

Vehb b. Münebbih şöyle dedi: “Beş yıldır insanları tecrübe ediyorum. Hata anında kusurumu bağışlayan, gaf yaptığımda beni düzelten, açığım olduğunda örten yahut öfke anında kendisinden emin olduğum bir kimse bile bulamadım.”

“Sırrını insanlara ifşa etme
Hüzünlerini yeis ile dillendirme
Şüphesiz İblis, bu şekilde
Üstün gelir, insanlara insanlar ile”

Onlardan biri şöyle dedi: “Eyvah, eyvah! Eğer Rabbâni bir âlim ve mümtâz bir ârif görmek istersen kabirlere gitmen gerekir. Derler ki: “Filan kişi şöyle şöyle idi. Eğer kerem sahiplerini talep edersen (s. 147) “Öldüler ve nesilleri

tükendi” derler. Onlardan yaşayanlar reis ve efendi değildirler. Bu zamanda geride kalanlardan kerem ve istikamet sahibi bir kimse çıkmaz.”

Şair şöyle der:

“Gittiler kerem sahipleri,
Öldüler ve define oldular, hayat rüzgârı misali.
Arkadan altüst oldu mevkileri,
Salih elbiselerini giyindi otlar.
Kaldım [öyle] bir zamanda ki fâş olur sırlar.
Korkutur bu hususta, evdeki dostlar.”(s. 148)

Otuzuncu Bab

Ĥamr ve Onun eşitleri ile Onları Terketmenin Mürüvveti Hakkında

Emîrû'l-mü'minîn Ali b. Ebî Talib, Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)ın şöyle dediğini rivayet etti: “Kim içki içerse kırk gece onun namazı kabul edilmez. Tövbe ederse Allah onun tövbesini kabul eder. Eğer onu ikinci kez içerse namazı yine kırk gece kabul edilmez. Şayet tövbe ederse Allah onun tövbesini kabul eder. Üçüncü kez tekrar içerse yine kırk gece namazı kabul edilmez. Eğer tövbe ederse Allah tövbesini kabul eder. Eğer dördüncü kez tekrar içerse kırk gece namazı kabul edilmez ve Allah onu “Tinetü'l-ĥabâl”den içmeye müstahak kılar. Ali şöyle dedi: “Tînetü'l-ĥabâl” nedir, ey Allah'ın resulü?” Resûlullah: “Cehennem ehlinin vücutlarından çıkan kan ve irindir” dedi.

Enes b. Malik Resûlullah (Allah'ın salât ve selamı ona olsun)'ın şöyle dediğini rivayet etti: “Kim sarhoş olarak ölürse Melekü'l-mevt ona sarhoşlara uygun muamele ile yaklaşır. Kabire sarhoş olarak girer. Münker ve Nekir ona sarhoşlara uygun muamele yapar. Allah (Azze ve Celle)'nin huzurunda bekler. Cehennemnin ortasındaki bir vadiye sarhoş olarak gönderilir. Orada kaynar irin ve kanın aktığı bir pınar vardır. Bundan başka yiyecek ve içecek yoktur.” Allah Teâlâ ayette şöyle buyurdu: “İçki, kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak şeytan işi birer pisliktir.” (s. 149)

Bil ki içki aklı örten bütün sarhoş edicilerin hepsine şamildir. Yani zihnin içini birbirine karıştırır. Onun ismi [gramerde] müennestir bazen de müzekker olur. Ĥamr aklı örttüğü için “ĥamr [örtü]” ismiyle isimlendirilmiştir. Aklı bozan ve karmakarışık eden bir şeydir.

İlim ehlinen biri şöyle dedi: “Nebîzin haram olmasının delili sarhoş ederek aklı karmakarışık etmesi ve onu örtmesidir. İnsanlar Câhiliye döneminde ve İslamiyet'te içkiden tövbe ettikleri gibi alkol(nebîz)den de tövbe ediyorlardı. İslam ehli ondan dini sebeplerle tövbe ediyordu. Câhiliye ehli ise siyasi sebeple tövbe ediyorlardı.”

“Terk ettim ayyaşlığı ve nebîzi,
Onu ayıp gören kimseyi dost edindim

Şarap kirletir, gencin ırz ve şerefini
Şer için açar kapılarını.”

Ebu Abdullah el-Mağribî şöyle dedi: “Tavafta cidden dövünüp vaveyla koparan bir genç gördüm. Ona “Sen ne yaptın, ne günah işledin?” diye sordum. Şöyle cevap verdi: “Mezar soyguncusu idim ve yüz tane mezar soydum. Hepsini de gayrimüslim olarak buldum. Sebebini bulmak istedim. Hepsinin de içki içtiğini ve tövbe etmeden öldüğünü öğrendim.”(s. 150)

Salihlerden biri vefatından sonra rüyada görüldü. Ona soruldu: “Allah sana ne ile muamele etti?” Şöyle dedi: “Etrafımda yatan ölümler sebebiyle şiddetli bir azap içindeyim. Ona niçin böyle?” denildi. O şöyle cevap verdi: “Çünkü onlar içki içtiler ve son nefeste onlardan iman çekilip alındı.”

“Terk ettim bela ehline has olan nebîzi,
Tövbe ettim Allah’a onu içmekten.
Uzaklaştırdım meclisten ağzı pis kimseleri,
Aklını kaybetmiş bir kişi olmamak için.
Bu hayâ etmektir müslümanlardan,
Lakin kişi asıl hayâ etmelidir Rabbinden.”

Hamr, Kahve [iştah kesen] olarak ta isimlendirilir. Çünkü o, yemeğe karşı iştahı keser yani iştahı meneder. Muteahhirînden biri şöyle dedi: “İçki yemeğin iştahını meneder. O İslam’ın doğuşundan itibaren yasaklandı. Mutat tatlılardan kabul edilmedi. O, kabiliyetlerin tecelli etmesine mani olduğu için şiddetli bir yasaktır. Çünkü onun içilmesi dünya işlerinin çoğunu terk ettirir ve dağınık halde bıraktırır. Din ve ahiret işlerinden yüz çevirtirir. Onun içilmesi gençlerin yanında güzel olsaydı bile yaşlıların yanında çirkin olurdu. Cahil için süslü kılınsaydı bile akıllı için kusur sayılırdı. Sefih için mubah olsaydı bile fakih ve nebih için mahzur kabul edilirdi. Basit kimseler için mükerrem kabul edilseydi bile şeref sahibi kimseler için rezalet kabul edilirdi. (s. 151) Akli gideren, fikri bozan, mürüvveti yok eden, düşmanlığı esas kılan ve şahitliğin düşmesine sebep olan şey haramlık ve çirkinlik hususunda nasıl şeriatın dışında bırakılabilirdi?”

Me’mûn, İbrahim b. el-Mehdî’ye yazdı. Onu nebîz içmek üzere içki arkadaşlığına çağırdı ve ona şu beyitleri yazdı:

“Geçip gitti elli yıl, çocuk gibi oldum
Ak saçlar başımda harp ediyor.
Cehalet, ihtiyarlık ve ak saçlar.
Ömrüme yemin olsun ki bu durum çok zor.
Yemin ettim bir kadeh içeceğim.
Kervan henüz hacca gitmedi. [Dizlerim henüz bükülmedi].”

Nebî (Allah’ın salat ve selamı ona olsun)’nin şöyle dediği rivayet edilir:
“Her sarhoş edici haramdır. Allah Teâlâ’nın sarhoş edici şeyi içen kimse hakkındaki ahdi, onun “Tînetü’l-ħabal”den içmesidir.

Aleyhisselâm şöyle buyurdu: “İçki içen kimse kıyamet günü parlayan karnı, şişmiş şakakları, sarkmış dili, karnına akan salyası ile karnında onu yiyen bir ateş olduğu halde ve (s. 152) bütün mahlûkatın dikkatini çeken yüksek bir sesle kabrinden çıkar.”

Şöyle denilir: “Süveyd b. Adî et-Tâî Câhiliye döneminde kendisine içkiyi haram etti. İslam’ı idrak edip müslüman olduktan sonra şu şiiri söyledi:

“Terk ettim şiiri ve onu namazla değiştirdim
Münadi sabah namazına çağırdığında icabet ettim
Kendisinde şerik olmayan Allahın kitabı hakkı için
Şaraba (Müdâme) ve içki arkadaşlığına veda ettim”

Muhammed b. Ka’b el-Kurazî, Resûlullah (Allah’ın salat ve selamı ona olsun)’ın şöyle dediğini rivayet etti: “Kıyamet günü içki içen kimse, boğazında bir testi asılı ve elinde bir tambur olduğu halde, getirilir. Bir münadi: “Bu, şu yerdeki filan oğlu filandır. İçkisinin kokusu ahaliye eziyet vermiştir. Hatta onun pis kokusundan dolayı Allah’tan imdat dilemişlerdir.” diye nida eder. Sonra akıbeti cehennem olarak belirlenir. Cehenneme atıldığında, ateşte, bin sene “Ah, susadım! Ah, susadım! Ah, susadım!” diye bağırır. Sonra Mâlik’e nida eder. Seksen sene kadar bir zaman ona cevap verilmez. Sonra ona cehennem sıcaklığından daha şiddetli sıcaklıkta doksan çeşit illet yüklenir. Sonra Allah Teâlâ ona pis kokan bir içki (Ara) gönderir. O seslenir: (s. 153) “Ya Rabbi, onu benden uzak tut” Ondan uzaklaştırılmaz. Sonra ateş gelir. Onu yakıp küle çevirir. Sonra yeniden yaratılır. Sonra ateş geri döner ve onu yakar ve kendisine merhamet edilinceye kadar bu şekilde muamele görür.

Şöyle denilir: “İçki akli yağma eder. Kalbe galebe çalar:

“Şarabı (müdame), galebe çalan (gallâbe) olarak buldum,
Artırır kişinin heyecan ve arzusunu
Bozup ifsad eder kişinin edebini
Fakat [içmeyip] güzelleştirirse ahlakını
Enfes olur fetânın akli (lûbb).
Akli sahibi kerih görür, içkiye nafaka temin etmeyi.”

Ebû Amr olarak künyelendirilen, Nusaybinli, şarap içen bir adam vardı. Bir gece sarhoş olarak evine geldi. Ona sanki şöyle söylenmekteydi:

“Aklını başına devşir ey Ebû Amr
Sen içkiye mübtelâ olmuşsun
Alenen kırmızı şarap (Sahbâ) içiyorsun.
Şarap sel olmuş sana akıyor, farkında değilsin.” (s. 154)

Müteahhirînden biri şöyle dedi: “İçki içen kimse kor ateşe ayak basmış olur. Çünkü onu içtiğinde kendisi için düşmanlık hâsıl olur. Kasaveti artar. Akli örtülür. Cehaleti artar. Namazı keser. Halvetlerden uzak kalır. Hayâsı yok olur. O, putlara ibadet etmek gibi fitnelerin en fitnelisi [olan ameli işlemiş olarak] ilâhını gazaplandırır. Adalet önünde şahitliğine itibar edilmez. Konuşma hususunda sözünün kıymeti kalmaz. [İçki] hataların başı belâların merkezidir.”

Onlardan biri şöyle dedi: “İçki içiyordum. Bir gece çok içtim. Yorgun olarak sabahladım ve şu şiiri söyledim:

“Betîz -Nabât'taki üzüm bağına uğramadığım halde
Su içen kimsenin hali beni şaşırtıyor”

O sırada arkamdan bir ses: “ Ey Ebû Muhammed” dedi. “Buyur” dedim. Şöyle dedi:

“Cehennemde bir su vardır. Halkı ondan içer
Kalıcıdır bağırsaklarda, karınlara eza verir”

[Sonra şöyle devam etti:] (s. 155)

“Allah'a vasıl oluncaya kadar bir daha ona dönmeyeceğime ve ondan zevk almayacağıma dair Allah'a taahhüt ettim.”

Şöyle dedi: “Öncelikli olarak müdâmeyi terk etmekte acele etmek gerekir. Terk etmeyi ertelemek pişmanlık verir. Aksi takdirde şarap içmeye devam etmek ebedi cezadan korkmamaya sebep olur”.

Şöyle dedi: “Ey kendini müdâmeye adayan kimse, ebedî cezadan korkmuyor musun?” Ve yine şöyle dedi: “Şaraba (el-I’kâr) mübtelâ olmak insanların akıllarını ibtilâ eder. Mal sahiplerini fakirleştirir. Şarabı (A’kâr) satanın da alanın da aklı yoktur. Ey filan kişi akşamdan sabaha kadar şarap (Râh) üstüne şarap dolduruyorsun ve bu haldeyken “hayye alel felâh”ı iştıyorsun. Sen ne zaman kendine çeki düzen verip de kurtuluş yoluna gireceksin?”

A’râbiye soruldu: “Niçin nebîz içmiyorsun?” Şöyle cevap verdi: “Çünkü ondan üç şey hâsıl olur: Malın telef olur, aklın gider, mürüvvetin sefih hale gelir.”

Şöyle de dedi: “Hamr adavete sevk eder, geride kasvet bırakır, şekâvete yol açar.”

Ebû Amr en-Neyâtî şarap ve hamr hususunda şöyle dedi: “Onlar şarap içmek üzere toplanıp oturduklarında ve kadehler geldiğinde yüzlerinin kızardığı, başlarının sallandığı, (s. 156) peştamallarının açıldığı, sırlarının ortaya döküldüğü, evlerinin avlusuna yönelmeyi şaşırtdıkları bize ulaştı. Bundan dolayı onlar hakkında aşırı öfkeye kapıldım.” Sonra şöyle dedi:

“Şarap içmek selamlaşmalarla başlar,
Yayıma ve kahkahalarla devam eder.
Şarap onları şaşirtmaya başlayınca,
Selamlaşmalar, küfürleşmelere döner.
Sonra kavim dostluğu terk eder,
Muhabbetten tamamen uzaklaşırlar.
İşte bu hal, şarab içmenin sonucudur.
İçki, nedimlerini ayrılığa davet eder.”

Şöyle denilir: “Câfer-i Tayyâr (Allah ondan razı olsun) şöyle diyordu: “Dört şeyi câhiliye döneminde yapmadım: “Yalan söylemedim. Putlara tapmadım. Nâmahreme gözümü uzatmadım. İçki içmedim.” Ona: “Bu nasıl oldu?” denildi. Şöyle dedi: “Çünkü ben sonradan bir şey hakkında doğru konuşmuş olsalar bile hiçbir yalancının sözüne inanılmadığını gördüm. Bana yarar ve zarar veremeyen bir şeye ibadet etmeyi [doğru]bulmadım. Kendi nefsim için razı gelmeyeceğim

şeye başkaları için de razı gelmeyerek gözlerimi başka birinin mahremine dikmedim. İçki içmedim. Çünkü herkes aklının ziyadeleşmesini ister. (s. 157) Aklımı gideren ve malımı eksilten şeyi yapmayı doğru bulmadım.”

Safvân b. Ümeyye de şu manada bir şiir söyledi:

“Gördüm ki, boş bir hayal imiş hamr
Kerîm kimseyi ifsâd eder, ondaki ayıplar
Vallahi, artık onu hayatım boyunca içmeyeceğim
Asla, onunla bir illete şifa aramayacağım”

Nebî (Allah’ın salat ve selamı ona olsun) şöyle dedi: “Cehennemde bir vadi vardır. Ateş ehli onun azabından günde yetmiş bin defa imdat dediler. Bu vadide ateşten bir ev vardır. Bu evde ateşten derin bir kuyu vardır. O kuyuda ateşten bir tabut vardır. O tabutta bin başlı ateşten bir yılan vardır. Her başta bin ağız, her ağızda on bin diş vardır. ....bin zira’dır. Enes b. Mâlik şöyle dedi: “Bu azab kimin içindir?” O şöyle cevap verdi: “Kur’an ehlinden olup da hamrı çokça içen kimse içindir”

Nebîz içen yaşlı bir kimseye öğüt veren hakîmlerden biri şöyle dedi: “Ey şeyh, çocuk olmadığı halde çocuk gibi davranmak ne kadar çirkindir. Şeker kabındaki şekere, bu nasıl bir müsamahadır. Sadece eğlence ile meşgul olmak ne kötüdür. Göz her gün ferini kaybetmektedir. Uyan! Sonra Afif b. Mağdî Kerib’in şiirini inşâd etti:

“Bana ‘Haydi, çocuklar gibi olmaya.’ dedi.
‘Bizi ta’limine çağırdığın şey için affımı diliyorum. (s. 158)
Ben kadahi terk ettim ve bana görünen şu ki:
Bu zamanda âşık olmak, rehin olmaktır.
Mezarın içine girinceye kadar,
Kendime içkiyi haram kıldım’ dedim

Müteahhirînden biri va’zında şöyle dedi: “Ey İslam ehli, bu şeyi câhiliye ehli siyaseten terk etti. Bu şeyi siz de dininizi korumak için (hırsaseten) bırakın. Putlara tapanların rağbet etmediği şeyi iman ehlinin bırakması daha güzeldir. Velew ki içkiyi bırakmak diyaneten farz olmasa bile, [bedeni] korumak için (sıyaneten) onu terk etmek daha güzeldir. Velew ki onu içmenin cezası (ukûbet) olmasa bile, [Allah’a] yakınlık için (kurbet) onu terk etmek daha güzeldir. Velew

ki onun tövbesinde uhrevi mükâfatlar olmasa bile, dünyada onu terk etmenin güzelliği hakkında söylenmiş güzel rivayetler vardır. Onu içen için dünyada utanç (âr), ahirette ateş (nâr), aleyhine şahitlikte kadeh, adalet önünde yaralanma (cerah) var iken, halk arasında ihtimam gösteren vasıflı kimseler ve aleyhinde olan sair kimseler karşısında kızı ve kız kardeşinin velayeti hususunda zeval içinde iken, o nasıl terkedilmez?

Câhiliye döneminde bir kavmin seleflerine ve babalarına tabi olarak içki içmedikleri bana ulaştı. Babaları onu aklen ve mürüvveten terk etmişlerdi. Onlar selefleri ile birlikte icmâen mü'min olmadıkları ve haşir ve neşirde de muttakîler ile birlikte olmayacakları halde; sırf neseplerinin sıhhatine zarar vermemek ve soylarının şerefini ayıplı kılmamak için oğulları da babalarının izinden gidiyorlardı.

Câhiliyeden biri şöyle inşâd etti: (s. 159)

“Benim babalarım ve dayılarım, şu kerem sahibi kimselerdendir
Ben onların izzetleri ile büyüdüm”

Şerîf[ler]den el-A'ceb onların bahsini işitti ve haberlerini bildirdi. Onlar [el-A'ceb] makamlarının itibarına ve velayetlerinin hatırına babalarının sünnetlerini takip ediyorlardı. Babası Murteza, dedesi Mustafa, annesi Fatımatü'z-Zehra, ninesi Hafîcetü'l-Kübra olan kimse, hiç kendisi için kötü olan hamrı içer mi, fücûra rağbet eder mi?

Eyyûb b. Ğassan şöyle dedi: “Yuh olsun, altın sahibi bir reis iken nebîz içen kimseye. Onun yakın zamandaki akıbeti rezil rüsva olmak, gelecekteki akıbeti ise alçağın en kötüsü olmaktır. Şer altüst edicidir.”

Mücahid şöyle dedi: “Can çekişen bir hastaya: “Lâ ilâhe illallah de” denildi O: “İç ve doldur.” dedi ve bu şekilde öldü.

Mukatil şöyle dedi: “Hamrın ilk yudumunda kulun kalbinin karardığı, ikincisinde Hafaza meleklerinin, üçüncüsünde ölüm meleğinin, dördüncüsünde Nebî (Selam ona olsun)'nin, (s. 160) beşincisinde sahabenin, altıncısında Cebrail'in, yedincisinde Mikâil'in, sekizincisinde İsrâfil'in, dokuzuncusunda göklerin, onuncusunda arzın, on birincisinde denizdeki balıkların, on ikincisinde güneşin, on üçüncüsünde ayın, on dördüncüsünde yıldızların, on beşincisinde sair

meleklerin ondan beraat ettiği, on altıncısında ateşin (cehennem) kapılarının ona açıldığı, on yedincisinde cennet kapılarının ona kapandığı, on sekizincisinde arşın ondan beraat ettiği, on dokuzuncusunda kürsünün, yirminci yudumunda ise el-Celîl Celle Celâluhu'nun -bundan Allah'a sığınırım- o kuldan beraat ettiği bana ulaştı.

Bil ki Һamrın isimleri çoktur. Muhtasar olarak onun meşhur olan isimlerinden şunları sayabiliriz: el-Һamr, el-Müdâme, er-Râh, el-Kahve, el-Handîd, es-Selsâl, el-Handerîs, es-Sülâf, el-Hurtûm, eş-Şemûl, eş-Şemûle, Er-Rudâb, Et-Tulle, Eş-Şemûs, el-Muşe'se'a, el-Müskir, er-Reyyâne, el-İşm.

Müteahhirînden biri şöyle dedi: “Һamr içen kimse kor ateşe (cehennem) ayak basar. Mudâme içen kimse nedamet kazanır. Râh içen kimse felahı kaybeder. Kahve (içki) içmeye kalkan büyük yanılgıya düşer. (s. 161) Handîd içen kimse tevhidin şiarından uzak düşer. Şelşal içmeye el uzatan kimse ibretlik bir azaba uzanır. Hinderîs içilmesi iman ehli için şeytanın desiseli bir şerridir. Sülâf içmeye uzanan kimseler asla anlaşmazlık ve ihtilaftan emniyette olamazlar. Kılıftan ihtilaf çıkarırlar. Һurtûm içiminde koyu bir hortum (azap) vardır. Bilhassas yaşlılar ve orta yaşlılarla Şemûl ve Şemûle içmek ne çirkindir. Rużab içmekte ısrar ettiği için zebanilerin elinden gazap göreceğ olanlara yuh olsun. Tulle üzerine yapışıp kalan dostluk ne kötüdür! Şemûs sevgisi fakirlik ve sıkıntıya taşır. Müşa'sa'a içmekten tat alan kimse irin doldurulmuş kadehlerle başbaşa kalır. Müskiri (sarhoş edici) alan ve satan kimse -vallahi- münkir (nankör) olarak geri döner. Reyyâne'ye doğru gönlü akanın, mezarının üzerinde solucanlar sürünür. İşm, adı[nın anlamı] gibi günahdır. Allah Teâlâ onu haram kılmıştır. Çünkü şöyle buyrulmaktadır: “*De ki: Rabbim ancak açık ve gizli kötülükleri haram kıldı.*” ve günahı (işm) yani Һamr'ı.

Şair şöyle dedi:

“Yaratılana karşı Allah'ı tercih eden,
Naîl olur onun sevdiklerinin ulaştığına. (s. 162)
Dünyayı boş ver, daha lezzetlidir,
Firdevsi'l-A'lâ'da helâl kılman.”

Bir başkası:

“Hamr içtim aklımı sapıtıncaya kadar
Günahla işte, böyle gider akıllar.”

Bir başkası:

“Verdiği ayyaşlıktan dolayı Nebîzi bıraktım.
Yemeğine sıcak içecek eklemeyenlerin,
Nebîlerin ve mürsellerin içtiği,
Tatlı ve soğuk su içer oldum.
Bataklık gibi şeyleri satmayandan,
Altıncı kötülüğü, ortaya çıkarmayan,
Halis takva elbisesini kirletmeyenden,
Hevâ ve helâke karşılık satın aldım bekâyı.
Velev ki mazur görülse bile genç yaşta içen,
Nasıl mazur görülür onu yaşlılıkta içen?” (s.163)

Otuz Birinci Bab

Keremlik ve Cömertlik Hakkında

Cabir'den Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)'in şöyle dediği rivayet edilir: “Dostlarla bir araya gelindiğinde güler yüzlü olmak ve karşılaşıldığında musafaha etmek muttakiler ve siddıkların yüce ahlakındandır.”

Şöyle denilir: “Kerim kimsenin yüzü güleç bir sima ile mühürlenmiştir. Kötü kimsenin yüzü çatık ve kötü çehre ile resmedilmiştir. Kerim kimse karşılaşma esnasında yüzü gülümseyen, elini vermekte acele eden kişidir. Kerim kimse kumandanın mülayim olanıdır. Kötü kimse yöneticiliği sert ve kaba olandır. “Evet” sözü kırmızı deveden daha güzeldir. İhsanlardan vazgeçmek çirkin şeylere kapı açmaktan daha hayırlıdır.

Şöyle denilir: “Kerim kişi kardeşler diyarında, zor zamanda çevresindekilerin yanında olandır, samimi dostluk konusunda elini geri çekmeyendir.

Şöyle de denilir: “Borçlunun kokusu, kerîm kimsenin verdiği rahatlıktadır.” Ve şöyle denilir: “Kerîm kimsenin yüzü cennet, avuçları kalkandır (cünnet).”

İbn Abbas şöyle dedi: “Kendisi için bir ihtiyaç baş gösteren ve kendisine kimin yardım edeceğini düşünerek geceyi geçiren bir adam; bu işe beni ehil görürse; bunun mükâfatını bana Allah'tan başka hiç kimse veremez.”

Esmâ b. Harice şu manada bir şiir söyledi:

“Sıkıntılar kapı çaldığında, uyandırırısın bir fetayı,
Bunaltan gece [ona] beni düşündürttü ve erkenden geldi bana.(s.164)
Demek ki yoktu onun için sığınılacak başka bir kişi.
Ya da zamanın felaketlerine karşı yardım eden başka biri.
Endişesine karşılık serdim mekânına malımı.
Misafir kılığındaki sıkıntılar terk etti [onun dârını].
O nimet ve hayra ulaştığını zannediyor, benim vasıtamla.
Müteşekkirim o zannedene. Bilakis [hakiki nimete ulaştım] ben [onunla].

Talha et-Talhât'ın şöyle dediği hikâye edilir: “Bir adama benim indimde bir şey va’dolduğunda, o ihtiyacı gidermek için koşmadıkça, gece beni uyku tutmaz. Arz edilen şeyi yerine getirememe korkusu, bana uykusuzluktan daha şiddetli gelir. Zira verilen söze muhalefet, kerem sahibi kimselerin ahlakından değildir.”

Onlardan biri şöyle dedi: “İstedikten sonra sana veren gerçek cömert değildir. Asıl cömert kimse bir şey istemeden önce sana verendir. Senin yüz suyunun saçılması onun malının saçılmasından daha kötüdür.”

Bir adam Hasan bin Ali (Allah o ikisinden razı olsun)’ye üzerinde yazı bulunan bir kâğıt (ruk’a) uzattı. O: “İsteğin yerine getirilmiş bil.” dedi. Ona: “Eğer o kâğıdın üzerindeki yazıya bakıp da sonra konuşmuş olsaydın ne söyledin, bize bildir.” denildi. O: “Kâğıtta yazılı olanı okuyuncaya kadar karşımda beklemesinin zilletinden Allah bana hesap sorar” dedi.

Onlardan birine cömertlik hakkında soruldu ve o şöyle cevap verdi: “Bağış (atâ) istenmeden eksikliği idrak edip vermektir.”

Ve şu manada bir şiir inşâd etti: (s. 165)

“Malımı kaybetmiş fakat
Mürüvvetini kaybetmemiş bir fetâ,
Sen istemeden, verirse sana,
İstemeyi gereksiz kılması yeter sana.”

Abdullah b. Ca’fer’in yanında benzer bir durum meydana geldi. O şöyle dedi:

“Muhakkak ki iyilik, iyilik olmaz,
Yapılış yolunu gizli tutmadıkça.
O halde bir iş ortaya koyduğunda onu Allah için yap,
Yahut yakınlar için yap ya da bırak.”

Abdullah b. Ca’fer şöyle dedi: “Bu iki beyit insanlar hakkında bir elektir. Ancak ma’rûf yağmur olarak yağdı. Eğer kerim kimselere isabet etmişse onun ehli oldular. Eğer kötü kimselere isabet etmişse -ben de- onun ehli oldum.”

Ali b. el-Hüseyin şöyle dedi: “İsteyenlere malını ihsan ettiğini vASFEDEN kimse cömert değildir. Çünkü cömert kişi taat ehli olma hususunda Allahın

hukuku ile hareket edendir. Kendisini Allah Azze ve Celle'nin sevabı ile mükâfatlandırılan kimse, kendisine teşekkür edilmesinden hoşlanarak kendisi ile ters düşmez.

Arabın cömertlerinden biri, "Lebid'in sözü şöyle diyor" dedi: **(s. 166)**

"Az mal onu doğru sarf edersen baki kalır
Çok mal yanlış sarf edildiğinde yok olur"

Onu söyleyen şöyle dedi: "Allah, Allah!" Dikkat edin bunu söyleyen şunu da söyledi:

"Cömert kimse sarf ettiği için malı yok olan kişi demek değildir,
Cimri kişi de sarf etmediği için malını çoğaltan kişi demek değildir."

Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun) şöyle buyurdu: "Şüphesiz Allah cömertliği ve şeref veren işleri sever; alçak kılan işleri kerih görür."

Onlardan birine cömertlik hakkında soruldu, o şöyle dedi: "Nimetin yokluğunda vermek ve ceza ve mükâfat gözetmeksizin yardıma koşmaktır" dedi.

Esmâ b. Harice şöyle diyor: "Hiç kimse bana yüzüsu dökmeydi. Yüzüsu döktürmemek için azmediyorsam bunun sebebi, dünyada onun bedelini karşılayacak hiç bir şey olmadığını görmemdir".

Şair el-Ahtal onun hakkında şöyle diyordu:

"İbn Harice b. Hısn eğer ölürse
Yağdırmaz [ki] sema, yeryüzüne.
Ganimetle dönen ordu müjdesi gelmez.
Kadınlar onun gibisine hamile kalmaz. **(s. 167)**
Nimet ve dileklerin rahatlattığı bütün beşerden,
Seninle geçen bir gün daha hayırlıdır.
Allah bol bol versin senin oğullarına ve onların babalarına
Uğurlarına feda oluruz biz, anıldıklarında."

Amr b. Abdullah b. ez-Zübeyr, Ebû Hâzım, Safvan b. Süleym ve benzerleri gibi olan abidlere, secde ettikleri sırada câizeler [hediye] verirdi. İçinde dinarlar ve dirhemler olan keselerle onların yanına varıp nalınlarının kenarına bırakırdı. Oraya bir şey konulduğunu hissederek fakat kimin koyduğunu fark

etmezlerdi. Ona şöyle denildi: “ Bu parayı onlara [bir elçiyle] göndermekten seni alıkoyan nedir?” O şöyle dedi: “Benimle karşılaşır elçimi gördüklerinde onlardan birinin yüzünün şenlenmesini [minnet duymalarını] kerih görürüm.”

Arap fasihlerinden birine soruldu: “İnsanların hayırlısı kimdir? Şöyle dedi: “Yemininde sözü en doğru olanlar, liyakat hususunda en yeterli olanlar, ömründe en çok yedirip içiren ve ... [düşkünlere] en çok ihsanda bulunanlardır.” dedi ve şu şiiri okudu: (s. 168)

“Eğer meşakkat olmasaydı, herkes efendi olurdu,
Cömertler fakir, yiğitler katil olurdu.”

Halid b. Yezid babası Yezid b. el-Muhelleb’e sordu. “Cömertlik nedir baba? Babası: “Senden isteyene vermektir” dedi. Halid: “Bu küdyedir.” dedi. Babası “Evladım, o nedir?” dedi. Halid: “Bağış (atıyye) vasıtasıyla istemenin önüne geçmektir” dedi. Gözlerinin arasından öptü ve “Baban sana feda olsun” dedi.

Şöyle denilir: “Mal ve cömertlik asla bir araya gelmez. Kasteden için şark ve garp bir araya gelmez. İnsanın avucunda dirhemler sınırlanmaz. Oysa hasret duymadan terk ettiğin mal, onu acele ile dağıttığında sana ganimetler halinde geri döner.”

Araplardan birine soruldu: “Efendiniz kimdir?” O: “Hakaretimize tahammül gösteren, istediğimizde veren, cehaletimizi bağışlayan kimsedir.” dedi.

Şöyle denilir: “Eş’as b. Kays kavmine şöyle dedi: “Şüphesiz ben sizden biriyim, sizin içinizdeki birinden daha faziletli de değilim fakat ben içinizde yüzünü en fazla gösteren, malını en çok sarf eden, hukukunuzu en çok gözeten, hastalarınıza en çok ziyaret eden, cenazelerinize en çok katılanınızım. Kim böyle yapıyorsa o da benim gibidir. Kim bundan fazlasını yapıyorsa o benden daha hayırlıdır. Kim bundan daha azını yapıyorsa ben ondan daha hayırlıyım.”

“Kim hamde ve şükre ulaşmayı dilerse
İhvanın mürüvvetinden yudum yudum içmelidir (s. 169)
Şüphesiz hamd ve yapılanlar idrak edilir
Ele geçeni ihsan etmek ve lisanın doğruluğu ile”

Hasen şöyle dedi: “Hali hazırda düşkünlük içinde iken, emek verilerek elde edileni sarf etmek, cömertliğin en üst derecesidir.”

Hakîmlerden birine denildi: “Sana en sevimli gelen insan kimdir?” Şöyle cevap verdi: “ Bana göre eli daha bol olan kimsedir” dedi. “Eğer değilse?” diye soruldu. “Kendisine göre elimin daha bol olduğu kimsedir.” dedi.

Abdulaziz b. Mervan şöyle dedi: “Bir adam, iyiliğimi (ma’rûf) onun önüne serme imkânını bana verdiğinde onun elinin benim yanımdaki yeri, benim elimin onun yanındaki yerine denktir”

Muhammed b. el-Cehm el-Bermekî, halifelerden birinin yanına girdi ve ona bir şiir inşâd etti:

“Bol ve içten yağdırırsın, yağmur yağmadığında,
İçten yağdırmak, bol yağmurun zirvesine ulaşan en kısa yoldur.”
O da şöyle dedi: “Güzel söyledin, daha önce böylesi hiç söylenmedi.”

Muhammed b. Abbâd el-Muhellebî şöyle dedi: “Babam Me’ mûn’un yanına girdi. Me’ mûn ona yüz bin dirhem bağışta bulundu. Onun yanından çıktığında onu tasadduk etti. Me’ mûn bunu haber aldı. (s. 170) Yanına tekrar girdiğinde, Me’ mûn bu hususta ona sitem edince şöyle dedi: “Ey Emîrû’l-mü’ minîn, mevcut olanı vermemek, ma’bûda sui zanda bulunmaktır.” Bunun üzerine ona iki yüz bin dirhem verdi.”

Şöyle denilir: “Cömertlik, yardım isteyenini sevindirmek, ah edene el uzatmak, imkânı olmayana yardım etmektir.”

Şöyle denilir: “Cömertlik, malın da, kulun da Allah’a ait olduğu fikriyle bağışta bulunmaktır. Fakirliğe düşme endişesine kapılmadan, Allahın kuluna, Allah’ın malından vermektir”

İbnü’s-Semmâk şöyle dedi: “Malı ile mülkler satın alan kimseye ve iyilik ile hür kimseler[in gönüllerini] satın almayan kimseye şaşarım.”

“Fetânın lisanında gizlidir bütün ayıplar
Lisanın sürçmesiyle ortaya çıkar tüm kabahatler
Bir insanda tamam olsa bütün hayırlı hasletler
Fakat cimri olsa; cimrilik ifşa olup onu rezil eder”

Şöyle denilir: “Cömertlik (arf), kerîm kimsenin yanında toprakta hoş koku bırakarak yağın yağmur gibidir.” Şöyle de denilir: “Kerîm kimsenin himmeti, dirheminden daha üstündür. Cömertliği, vücudundan daha büyüktür.

Bu hususta Şâfi (Allah ona rahmet etsin) şöyle diyor:

“Görüyorum ki, gönlüm bazı işlere meylediyor.

Malımın meblağı da ona yetmiyor.

Nefsim cimriliğe razı gelmiyor.

Malım da, o işlere yetmiyor.”(s. 171)

Ma'n İbn Zaide'nin, Mervan b. Ebî Hafsa'ya bu hususta şöyle demesi üzerine yüz bin dirhem verdiği hikâye edilir:

“Arz ehli, keremli davranışları senden öğrendi.

Yeryüzünde kerem ehli olarak isimlendirin onu.

O, işaret gerekmezsiniz cömertliğin resmi oldu.

İhtiyaç sahipleri için açtı, işaretli yolları. ”

Halid b. Abdullah bu hususla ilgili olan üç beyitlik bir şiir için üç bin dirhem verdi:

“Cömertlikte zahid olan kimse gibi elini açarak

Cömertliği fazla mı abarttın, ya Halid!

Şayet hakkıyla boşalmazsa yağmur bulutu,

Çağırırlar bolluğun adamı Halid'in mahalline.

Biriken damlalar avucunun altından yağmur olup yağar.

Halid'in atiyeleri yağarsa, çok yağar.”

Şöyle denilir: “Ebu Dülef el-Kasım b. İsa el-Kerecî bu hususta kendisine yazılmış iki beyit için iki yüz bin dirhem verdi:

“Ebû Dülef, şüphesiz el açıklığı zayi olmaz.

Elleri bağlanmış cariye, halini Allah'a arz eder.

Rabbim, Kasım'ın doğumu ile onu müjdeler.

Cebrail'i gönderir ve bağlarını çözer.”(s. 172)

Otuz İkinci Bab

Kanaatin İzzeti ve Tamahın Terki ile Bunlardaki Mürüvvet Hakkında

Fezale b. Ubeyd şöyle rivayet ediyor: “Nebî (Allahın selamı ona olsun)’nin şöyle dediğini işittim: “Kıt kanaat geçindiği halde İslam’la hidayet bulan kimseye ne mutlu! O, “*Ona hoş bir hayat yaşatacağız*” ayetine kanaat etti.”

Bil ki, kemâle ulaşmış bir namaz, huşûnun devam etmesi ile olur. Tam bir ubûdiyyet, tevâzunun içini kaplaması ile olur. Hakîkî bir tövbe nedamet ve akan gözyaşı ile olur. Güzel bir hayat rıza ve kanaat ile olur. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: “*Biz ona hoş bir hayat yaşatacağız.*”

İbn Atâ şöyle dedi: “ [Ayetteki] Hoş hayat, Rabbi ile birlikte oluncaya kadar kadar iki cihanda onun sırrına vakıf olmaktır.” Onlardan biri şöyle dedi: “Hoş hayat, Azîz ve Celîl olan Allah ile yetinmek, O’na bir başka şeyi tercih etmemek ve O’nu bir başka şeyle değiştirmemektir.”

Cerîrî şöyle dedi: “Hakiki hayat Azîz ve Celîl olan Allah ile birlikte olmaktır. O kimseler için Allah’tan gayrısı yoktur.” (s. 173)

Musa Rabbine şöyle dedi: “Ey Rabbim, kullarından hangisi daha zengindir?” O şöyle buyurdu: “Rızık olarak verdiğime en çok kanaat eden [kulum daha zengindir].”

Bir adam mescidin kapısı önünde [şair] Ebu’l Atâhiye ile karşılaştı ve şöyle dedi: “Mescide girmeden önce bana beyitler oku.” O şöyle dedi:

“Kanaatkâr olarak vasıflanırız, oysa hangimiz kanaat ediyor?

Yahut elde ettiğinden hangimiz razı oluyor?

Maaşallah, o kanaat sahiplerine,

En saf ve en geniş hayatları için.

Kim lezzet almak isterse,

Azalarını doğru yolda tutmak dilerse, tamah etmesin.

Nefislerin fakirliği, ihtiyaçları miktarıdır.

Nefislerin zenginliği ise kanaat duyduğu kadardır.”

Bir başkası:

“Kanaat etmeyen nefis doymaz
En şâki insan tamah edendir
Hasetçinin hasadı kendi ektiğidir
Zikir sahipleri tevazu göstermelidir”

Nebî (Allah’ın salat ve selamı ona olsun) şöyle buyurdu: “Kanaat, bitmeyen maldır.” Şöyle de buyurdu: “Kanaat tükenmez hazinedir.” (s. 174)

Onlardan biri şöyle buyurdu: “Yırtık hırkanı [dilenmek için] kaldırma, ekmek parçanı su ile ıslat, günün geceye ancak fakirlik ve yoksulluğa kanaat ederek ulaşsın. Şekli senin gibi olanların arasında bulunup tevazu göstermen, emsallerin arasında bulunup tamah etmenden daha rahattır.”

“Bana tamahkârlığı, rahatlık olarak beyan edene,
‘Rahatlık, başkalarından bir şey beklememektir’ dedim.
‘Onarmak ve yamamak, yanımda olanı
Başkasından istemekten daha güzeldir’ dedim.”

Müteahhirînden biri şöyle dedi: “Nefsine sahip olan mesrûr olur, nefsi kendisine sahip olan ise esir olur. Elindeki az olana kanaat eden kimse, elinde olmayanın çokluğu hakkında hırsa kapılmaz. Kendisine taksim edilene rızaya göstermeyen tasası çok olur. Kısmetine razı olanın ise gamı yok olur. İnsanlardan uzaklaşıp uzlete yönelen kimse, nefsi için beklentisi olmayan bir hayata yönelmiş olur. Hemcinslerinden uzaklaşan kişinin, kendisi hakkında kanaatte bulunmayan ..., kendisine itaat etmeyen ve şefaatte bulunmayan kimselere, onlarla meclis kurma hususunda yağcılık (müdahene) yapmasına gerek kalmaz.”

“Kul olduğum halde, nefsimi köle edindim.
Hürriyete kavuştum, hayatım güzelleşti.
Adı sanı bilinmeyen biri olmayı tercih ettim,
Böyle teskin ettim hırsım ve telaşımı.
Razı oldum Rabbimin taksimine.
Eğer râzı olmazsam yürüyorum.”

Müteahhirînden biri şöyle dedi: “Kanaat iki dünyanın izzetidir. İki menzilin şerefidir. Dünyada rahatlık, âhirette ferahlıktır. O fani olmayan

hazinedir. Belasız bir iyiliktir. (s. 175) Kanaat sahibinin, insanlar arasında, zıtlarına ve cinslerine karşı başı dik olur.”

“Deveni sürmekle yetin ve insanlardan vazgeç,
İzzetin tamamı beklentisizlik [ye’s]tedir.
İnsanlara ihtiyaç arz etmekten başka.
Zillet ve onun gibisi var mı, bilmiyorum.
Şereflendirdim nefsimi onlara muhtaç olmamakla.
Kibir sahibinin onurumu çiğnediğini görmüyorum.
Eğer bir ferde ihtiyaç duyacak olursam,
Dik başlıktan zillete düşerim.”

Eyyûb es-Sahtiyanî şöyle dedi: “Şu iki huy tezahür etmedikçe bir adamı sinadım deme: “İnsanların önünde iken elini çeken [iffetli] fakat aralarına karıştığında mütecaviz olan”

Zünnûn-ı Mısrî’nin ashabından Yusuf b. el-Hüseyin şöyle dedi: (s. 176)

“Giydim iffet yoluyla ihtiyaçsızlık elbisesini,
Onurlu, başı dik yürüyen bir kimse oldum.
[Konuştuğunda] hak ile konuşur, dilim.
Meclis içinde söz söylemekten çekinmem.
Gına sahiplerinden bir şaşkın görürsem,
Ye’sle mağrur dururum onun mağrur haline.
Eğer çalım göstermezsem onun kibrine,
Muhtaçlığı [iflas] yıkıp indiremem, yere.”

Ve şöyle dedi: “Dört kitaptan dört kelime çıkardım. Tevrât’tan: “Kanaat edenin karnı doyor”. İncil’den: “Affeden müstağnî olur”. Zebur’dan: “Uzlete çekilen selamete erer”. Furkan’dan: **“Eğer Allah size yardım ederse, kimse size galip gelemmez.”**

Şöyle denilir: “Tamahkârlıktan uzak duran fitneye düşmez, istemeyi bırakan da kimsenin sırtını sıvazlamaz”.

Şöyle denilir: “Kanaat ettiğin zaman yanındaki az olan, çok olur. Tamah ettiğinde ise yücelik Rabbine mahsustur”.

“Fakirlik seni zayıf düşürdüğünde,

Nezaket ve iffetle ört gediğini.
İffetin fazileti herkes içindir hatta
Herkes zengin olurdu eğer avucundaki ile yetinseydi.
İhtiyaçsızlık ve kifayet mahalline
Ulaştıran malın, fazlası meşguliyettir.”(s.177)

Zünnûn’a ait bir başkası:

“Kanaat ve izzet dolaşır memleketin her tarafını,
Tevekkül eden bir adamın kalbine yerleşmek için.
Tevekkül edenin yardımcısı, hesabıdır,
Akıllı kimsenin ulaşmaya çalıştığı şey işte budur.
Takdir edilene nefsimin razı olması tarifsiz hazdır.
İnsanların ekserisi için de bu [güzel bir] mertebedir”

Denilir ki: “Allah Teâlâ’nın indirdiklerinden birinde şöyle yazılıdır:
“İnsanlar onu övseler de, şüphesiz zalim pişman olacaktır. İnsanlar onu
zemmetse de şüphesiz mazlum selamete erecektir. Aç ve çıplak olsa da
kanaatkâr zengin olacaktır. Bütün dünyaya malik olsa da harîs kimse fakir
olacaktır.”

Şöyle denilir: “Hür, hevasının köleliğinden nefsinin azat eden kimsedir.
Gerçek zengin, yüceler yücesi (Aliyyul A’lâ) ile yetinen kimsedir.”

Aynı şekilde şöyle denilir: “Kanaatkâr hürdür, tamahkâr köledir.”

Sa’dûn’a ait bir şiir:

“Sana ümit ederek azıksız yola çıktım,
Nefsime “Yolcular birleşti.” dedim.
Ona kavuştuğumda, tamahkârlıktan azat oldum
Tamah sahipleri köledir, ebediyyen köle kalacaktır” (s. 178)

Zünnûn şöyle dedi: “Üzerinde eski püskü elbiseler olan bir fetâ (genç)
gördüm. Nefsim onu hor gördü. Kalbim ona dostluğa meylettir. Kalbim ve nefsim
arasında tereddütte kaldım. Genç sırrıma vakıf oldu. Bana baktı ve şöyle dedi:
“Eski elbisemden dolayı beni hakir görme. Şüphesiz inci sedefte gizlidir. Sonra
şöyle diyerek uzaklaştı:

“Ehli zamana karşı mağrur dururum,

Hiçbirine başımı kaldır[ıp el uzat]mam.
İşte ben böyle zeki bir fetâyım,
Nefsime de, insanları da [iyi] tanırım.
Kanaatkârlık ve beklentisizlik zırhını kuşandım.
Melikler melikine [yönelmekle] hür oldum.”

Müteahhirînden biri şöyle dedi: “Dünyada zâhitlerden başka melik yoktur. Mal ve evlât ile meşgul olanlardan başka fakir yoktur. Şüphesiz dünya, onu terk eden, nefsinden onu atan, onu bozup dağıtan, ona küsen ve ona buğz edenden başkasına gerçek yüzünü göstermeyeceğine dair vaatte bulundu. Ancak onun âşıkları ve talipleri onunla ilgili sıkıntıya düşerler. Ya onu bulurlar ya da kaybederler; ya onunla zafere ulaşırlar ya da onu elden geçirirler. Saadete ermiş kimse, öncelikle Rabbine taat üzere olan kimsedir. Allah Teâla o kimseye emretti ve kefil olduğu şey hakkında kul da ona itimat etti. Şüphesiz Allah ahbine vefalıdır, va’dettiğini yerine getirendir.” (s. 179)

“Ancak kanaatle ulaştı fetâ, başka şeyle değil,
Ne mal ne elbise veya hulle ile değil.
Resullerin zühdü ile zahid olandan başkasına,
Dünyanın saf olduğunu görmedim.
Şüphesiz onu şiddetle arzulayanlar şaki olur.
Arzulamayanlar ise onun sıkıntılarından uzaktır.
Nerede kanaatin kuvveti varsa orada eksiklik yoktur.
Bilakis en az olanla kafası rahattır.
Bırak rızık istemeyi, salih amel işle.
Şüphesiz Rabbim kefildir, ihsanları ile.”

Abidlerden bir kadın kendisine geçim darlığından şikâyet eden komşusuna şöyle dedi: “Evladım, istemenin zilletine karşı kanaatin izzeti ile yetin. Vallahi çoğu zaman gördüm ki nice çok mal sahipleri merhamete muhtaç geri döndü. Vallahi çoğu zaman da gördüm ki nice az malı olanlar salimen geri döndü. Adam dedi ki: “Kanaat etmem hususunda onun kelamının bereketini gördükten sonra, bir daha zillete düşmedim.” Ve şu manada bir şiir inşâd etti:

“Bana ifade etti kanaat, bütün izzeti.
Kanaatten daha izzetli bir şey var mı?

Kanaati kendine sermaye yap.
Sonra da mal edin takvayı.”

Bir adam, Emîrû'l-mü'minîn Ali (Allah ondan razı olsun)'ye sıkıntılı halini şikâyet etti. O da ona şöyle dedi:

“Ömrüne yemin olsun ki şikâyetin çokluğu zararlıdır.
Her meşguliyet insanlar için faydalı değildir.
Rızıklar olursa [Allah'a] yakınlık ve niyetle ilgili,
Bu sana yeter, ganimet bil, duanın lezzetini.
Eğer darlık olursa sabret, Allah görür halini.
Nice darlık vardır ki, genişliktir akıbeti” (s. 180)

Hasan el-Basrî şöyle dedi: “Tevrât'ta şu beş söz yazılıdır: “Kanaatte zenginlik(gına), uzlette selamet, şehveti terk etmede hürriyet, rağbeti terkte muhabbet, uzun ve kısa günlere sabırda temettu' (kazanç) vardır.”

Hakîmlerden bir hakîm şöyle dedi: “Kanaati semiz olanın, tiridi lezzetli olur.”

İsa (Allah'ın selamı ona olsun) şöyle diyordu: “Kalbinden tamahı çıkar. Ayağındaki bağı çöz.”

İbn Mübarek şöyle dedi: “İnsanların elinde olduğu kadarı ile yaptığı cömertlik, bolluk içindeyken yaptığı cömertlikten daha büyüktür. Kanaatin ve rızanın mürüvveti, bağışın (atiyye) mürüvvetinden daha büyüktür.”

İbnü'l-Enbarî'nin şiiri:

“Yüzümü çevirip el açmam, ihtiyacım olduğunda,
Muhtaç olmayan (Samed) ve bir (vahid) olandan gayrısına.
Bu günüm ve yarınım hakkında, razıyım Allah'tan,
Ummak daha efdaldir, yarından sonrasını Allah'tan.” (s. 181)

Kitapların birinde şöyle yazıldığı söylenir: “Allah Teâla şöyle buyuruyor: “Ey âdemoğlu, dünya tümüyle sana ait olsa bile onda senin için sadece bir azık vardır. Ben o azığı sana verdiğim vakit onun hesabını senin dışında hâsıl ederim, ben [en güzel şekilde] ihsan ederim.”

Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun) şöyle diyordu: “Allah'ım Muhammed ailesinin rızkını faydalı kıl.”

Yahya b. Muaz şöyle dedi: “İlahî, bir kimseye muhtaç olduğumda ona karşı hor ve zelil duruma düşerim. Seni düşündüğümde beni hor kılma. Sana itimat ettiğimde beni mahrum bırakma. Ey kevnîyeti (oluş) ve vücudîyeti (varlığı) yarattıkları gibi olmayan, kullarının hilâfına kerîm ve cömert olan [Allahım!]

“Allahım, pek çok vakit beni aziz kıldın, kanaatkâr itaatimle Kınayıcılar arasında uzunca kaldığım halde”

Abdullah b. Salih'in şiiri:

“Ey, sabah erkenden ya da gece boyunca
Veya akşamleyin çıkıp yol katedenler
Rızık peşinde koşmayın, bedenlerinizle
Şüphesiz rızık belirlenmiş miktardadır (s. 182)
Kalemler kurudu, hakkınızda [yazacak bir şey kalmadı],
Yok, artık [yazılmayacak rızık] genişliği ve darlığı.
Kanaat ettim ve kalbim müstağni oldu.
Kabul ettim yiyecek ve giyecekten bana verileni.
Cehennemde zilletin uzunluğunu miras bırakan ve
Çoğalan zenginlikten, fakirlik daha hayırlıdır.”

Bir başkası:

“Zillet kapısı zenginlik tarafından olduğunda,
Yüce makamlara fakirliğin tarafından yükseldim.”

Hakîmlerden bir adam dünyaya karşı haris olan kardeşine şöyle yazdı: “Ey Kardeşim, kim iffet elbisesini giyerse, kifayet ridasıyla örtünür. Bu ikisi ile dünyası ve ukbası aziz olur. Ahirette ve dünyada kazananlardan olur. İstemenin zilletinden ve boynun büküklüğünden hür olur. Alçak ve düşük ayak takımına boyun eğmekten kurtulur.”

Bunun bir benzeri olarak Bustî de şöyle diyor:

“El çekme (iffet) hususunda, rahat bırakın beni.
Hayatıma alışkanlık ettim kanaati.

Fetânın ellerini keserek ulaştığı hayır (birr),
El açarak ulaştığından daha büyüktür.”

Bir başkası:

“Kanaati iş edindim,
Rızık avuçlarıma geldi.
Öleceğim ana kadar rızkım var.
Engel olmaya çalışırsa [sana] eğer bir mahlûk,
Allah’a sığın ondan, bundan, şundan”(s. 183)

el-Eğânî adlı kitabın sahibi Ebu'l-Ferec el-İsfahanî bir şey ihsan etmesini istediği kardeşlerinden birine sade ve küçük bir şey gönderdi ve ona şöyle yazdı:

“Sana muhtaç olan biri gözüyle mi baktın bana,
Zengin olunca ittin beni halkanın dışına.
Seni kınamıyorum, bilakis kınanacak olan benim,
Çünkü ben, iyiliği Halık’ın gayrısından diledim.”

Dünyadan elde ettiğin bir parça ile avret mahallini ört, topladığın kırıntılarla belini doğrult. Bu ikisinden başkası kişiye fuzuli sayılır. Bunun verdiği sevinç,[daha fazlasının] gururundan fazladır. Onun verdiği lezzet, musibetine; onun verdiği ikramiye, meşguliyetine; onun verdiği hediye, dilenilmesine denk değildir. Bilhassa abidler, ulaşmak için dilenmeye ihtiyaç duyduğunda alçakların rezilliğine maruz kalır.”

Onlardan biri Kadı İsmail’in şu şiirini inşâd etti:

“Mesaisi kendine kâfi geleni,
Besler bir somun ekmek. (s. 184)
Giydiği bir libası var.
Koruyan bir evi var.
Yüzsuyu döküyor, niye?
Sefih, alçak kimseye.
Sefihin bütün marifeti,
Servetinin gösterişi.
O, varisleri için,
Kazandığı malın, yalnızca veziri.”

Nebî (Selam ona olsun) şöyle buyurdu: “Tabiat haline gelen tamahtan Allah’a sığınırım. Tamahkârdan tamahkâr olmayana, tamahtan tamahsızlığa yönelirim.”

Ebû Bekir b. Abdullah şöyle dedi: “Bir adam tamah ve öfkeden halis olmadıkça takva sahibi olamaz.”

İnsanlardan herhangi birine karşı,
Ye’s hakkında Allah’a, hamd ederim.
Fakirlik ve iflastan korkanın,
Fazlından bir şey istemem.
Ben ancak sevinç ve tasama,
İcabet edenin[Allah], fazlından isterim.
Yalçın kayalıkların tepesindeki,
Küçük bir zerreyi bile rızıklandırandan isterim” (s. 185)

Otuz Üçüncü Bab

Nazar (Bakış) Hakkında, Bakışları Kısmının Medhi ve Ondaki Mürüvvet Hususunda Denilen Şeyler

Ebu Hureyre'den Nebî (selam ona olsun)'nin şöyle dediği rivayet edilir: “Kim bir ev halkını onların izni olmaksızın gözetler ve onlar da onun gözünü çıkarırsa (o adamın bu) gözü heder olur.” Allah teala bir ayette şöyle buyurdu: “*Mü'minlere söyle gözlerini indirsinler.*”

Nebî (Selam ona olsun), Emîrül-mü'minîn Ali'ye şöyle dedi: “Ey Ali, bir bakışın ardına bir bakış daha ekleme çünkü ilk bakış senin lehine ikincisi aleyhinedir.”

“ez-Zehra” kitabının sahibi Muhammed b. Davut şöyle dedi: “Göz ucuyla bakışını çoğaltan, hüsrânını artırır.”

Hakîmlerden biri şöyle dedi: “Nice sevgili bir lafız ile nice âşık, bir parça bakış ile tutuşur.”

Şöyle rivayet edilir: “Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı onun üzerine olsun) Arafatta vakfe günü Fazl b. Abbasi terkisine almıştı. Fazl, endamı güzel bir gençti. Resûlullah bir A'râbi ile karşılaştı. A'râbi'nin yanında kadınların en güzeli sayılabilecek derecede güzel olan kız kardeşi de bulunuyordu. A'rabi Resûlullah'a soru soruyor, Fazl ise A'râbi'nin kız kardeşine bakıyordu. Resûlullah Fazl'ın yüzünü elleriyle örttü. (s. 186) Bir tarafını örttüğünde, Fazl diğer taraftan bakıyordu. Nebî (Selam ona olsun) Fazl'a yöneldi, omuzlarını tuttu ve şöyle dedi: “Ey çocuk sayılı (hac) günlerdeyiz. Hac günlerinde bir adamın helâli olmayana gözlerini dikmesi hac sevabından başka bir ecir kazanmasına engeldir.”

İsa (Selam ona olsun) şöyle dedi: “ Bir anlık bakıştan dahi sakının, şüphesiz o kalbe şehvet tohumunu eker ve bu da sahibinin fitneye düşmesine kâfi gelir.”

Nebî (Selam ona olsun) şöyle dedi: “Bir kadının güzelliklerine bakmak şeytanın oklarından. Kim onu terk ederse Allah ona ibadet aşkının zevkini tattırsın.”

Şairlerden biri şu beyitlerle bunu daha anlaşılır kıldı:

“Kadın hususunda güvenmesin kardeş, kardeşe
Kadınlar hususunda güvenilmez erkeklere
Bütün erkekler iffetli olmak için çaba gösterse de
Bir bakış ihanet ettirir erkeğe”

Şöyle denilir: “Bakışını serbest bırakan kimse, teessüf içinde boğulur.”

Şöyle denilir: “Fazla bakış şehveti miras bırakır, sürekli ziyaret hakareti miras bırakır.”

Hakîmlerden biri şöyle dedi: “Dirhemini çoğaltan vehmini çoğaltır. Yanında gümüş biriktiren, uykusuzluğunu daim eder. Cehaletini veli edinen, kıyametteki yükünü ağırlaştırır. Gözünü serbest bırakan, esefini artırır. Bakışını kısan, ömür yorgunluğundan ve çirkin hale düşmekten yana rahat olur. Başkasına itaat eden, kalbini ona tabi kılar. (s. 187) Hevasının yularını serbest bırakan bela ve fitnenin altında telef olur.”

“Gözler, kalplerin üzerindedir
İşleyince suçu, cezası bedene gelir
Suç işlersen eğer, onun kokuşmuşluğu.
Bedende adet haline gelir”

Said b. Cübeyr şöyle dedi: “Şüphesiz Davut’a fitne bakış yoluyla geldi.”

Davut oğlu Süleyman (Allah’ın selamı o ikisinin üzerine olsun)’a şöyle dedi: “Ey oğulcuğum, kapkara bir aslanın arkasından git fakat bir kadının arkasından gitme.”

Birisi Ebu’l-Gusn el-A`râbî’den şöyle bir hikâye anlattı: “Haccetmek için yola çıktım. Kuba’ya vardığımda su ehli (denizciler) şöyle diyerek seslendiler: “Parlaklığınla bizi katlettin.” Baktığımda yüzü sanki kılıcın parıltısı gibi olan bir cariye gördüm. Biz ona ısrarla bakınca yüzünden burkasını indirdi. Dedim ki: “Allah sana merhamet etsin. Biz seferiyiz ve bunda ecir vardır. Sen yüzünle bizi mest ettin.” Güldü. Gözlerinin içinin güldüğünü gördüm. Sonra şöyle dedi: (s. 188)

“Ne zaman kalbine vezir kılırsan bakışını
O gün manzaralar, yorar seni

Görürsün ki, hepsine kadir değilsin
Ve bazısına da sabredemezsin”

Aynı şekilde şöyle de dedi: “Gözlerini kısan, alnını muhafaza eder.” Ve şöyle denilir: “Bakışına tabi olan, kendi mezarını kazar”

Şöyle denilir: “Bakışın evveli esef, sonu ise teleftir.”

Şiblî bir gün hamama girdi. Orada üryan halde bir gulâm gördü. Şöyle dedi: “Ey filan kişi, avretini ört.” Gulâm ona şöyle cevap verdi: “Eğer üryan olmayaydım, üryan görmezdin. Sen gözlerini kıs da insanların avretleri sana görünmesin.”

Asmaî şöyle dedi: “Badiyeye (çöl) vardığımda latif bir cariye ile karşılaştım. Ona bakmayı umarak durdum. Şöyle dedi: “Elinin ulaşamayacağı yere gözünün dibi ile baktığını mı görüyorum?”

Ömer b. Mekki, Haşim’in gulâmına baktı. Gulâm onun kendisine kötü niyetle baktığını zannetti. Ömer şöyle dedi: “Ey Gulâm, bu zannettiğin gibi değil. Senin bu güzelliğin Allahın kullarını hayrette bıraktığı güzellik sanatını gösteriyor. (s. 189) Hak onu kullarından bazısına verir. Menedilen, Allah (Azze ve Celle)’in onu neyden menettiğini bilir. Allah (Azze ve Celle) şöyle dedi: “Mü’min erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar.”

Meşayihden biri şöyle dedi: “Yolların birinden geçiyordum. Güzel bir cariye gördüm. Şöyle dedim: “Bakmaktan haz duyuyorum, inkârı mümkün değil.” Ona şöyle dedim: “Sen yüzü açık halde mi yürüyorsun?” Şöyle dedi: “Takvaya hevesli babamla [birlikte yürüyorum].”Bu duruma vakıf olduğumda nefsimde neler olup bittiğini bildim. Çılgınlıkla haykırdım ve düştüm. Geldi başımı aldı, kucağına koydu. Şöyle dedi: “Efendim, beni bir suret olarak gördün bu yüzden asi oldun. Şunları şunları istedin. Bu şekilde ancak benim yaratılışımı çirkinleştirdin.” Başımı kaldırdım ki bir de ne göreyim, cariyenin yüzü simsiyah. Sonra şöyle dedi: “Sizler seferde sufisiniz, bizler de hazar da sufiyiz. Biz hazarın sufileri:

“Ey uyku tadının borçlandığı uykusuz göz kapakları.

Göz kapakları için uyku ve istirahat lezzettir.

Şüphesiz Allah kullar arasında hayaller var etmiştir.

Gözler onu kalplere musallat kılar.”

Fazl şöyle dedi: “Şüphesiz bir kadına bakmak, şeytanın zehirli oklarından bir oktur.”

İbn Mes‘ûd şöyle dedi: “Bakışta, şeytanın tamahından başka bir şey yoktur.” (s.190)

“Nedir ki aşk, bakış ve kulağın duyması dışında
Ve anılmasıyla kalbin deli olması dışında
Heva son bulurdu eğer olsaydı bunların dışında
Hevaya kapılan belayı bulur velev ki taş olsa bile.”

İbn Sirîn şöyle dedi: “Bana dünyada şu üç kadından başka kadının yüzü asla açık olmadı: “Annem, kız kardeşim ve hanımım.”

“Ey göz, nedir çektiğim senden,
Şüphesiz ki sen benim düşmanımsın.
Beni asıl kandıran sensin.
Sonra da şüphe dışında kalırsın.”

Mesih (Selam ona olsun) şöyle dedi: “Bakışını sakırırsan fercin zina etmez.”

“Zarafet nedir?” denildi. “Bakışı sakınmaktır.” dedi.

“Bakışım, sürükledi belaların kalbine,
Şüphesiz bakışım, beladır kalbime. (s. 191)
Eğer ağlamak çare olacaksa bunlara,
Ey mahrum, ölünceye kadar ağla”

Kurra zümresinden bir adam, bir gulâmın güzel yüzüne baktı. Gulâm bunun kötü niyetli olduğunu zannetti ve ona şöyle bir not (ruk‘a) yazdı:

“Ben Rabbimin yaratması üzerine ay misaliyim,
Kullar arasında benim gibi ikinci bir güzel yoktur.
Baktığın sırada, yanından geçiyorken,
Bana ızdırap veren bakışlarını gördüm
Yaratılışımdan istifade etmek için.
Eğer varsa meylin hevesine ulaşmak için,
Uzak dur benden, vazgeç hevesinden.” (s. 192)

Adam ruk‘ayı okuyunca ona şöyle yazdı:

“Ey aydın yüzlü, korkma,
Lisanımla ettiysem eğer hata.
İffetlidir içim, akmışsa da kalbim sana.
Sadece ben meftunum güzel olana.
Zannetme beni fasıklardan.
Fısk sırtır Kur’an hafızında.”

İbn Ömer şöyle dedi: “Melikzadelere bakmak haramdır, çünkü onlarda bakire kızların şehveti gibi şehvet vardır.”

“Şüphesiz bakışında hastalık bulunan gözler,
Katlettiler bizi, sonra da diriltmediler katlettiklerini.
Akıl sahiplerini yıkıp indirerek yere, hareketsiz kılarlar.
Hâlbuki onlar, Allahın, yapısı en güçsüz olan varlıklarıdır.”

Atâ’ el-Horasani şöyle dedi: “İbn Ömer’le birlikte evinin kapısında oturuyordum. Yüzü güzel bir gulâm önümüze çıktı. İbn Ömer kalktı ve evine girdi. (s. 193) Gulâm sokaktan geçip gidinceye kadar kapısını kilitli tuttu. Sonra çıktı. Bunu ona sordum: “Evine girmenin ve kapını kilitlemenin sebebini bana söyle.” dedim. O: “Şu gulâm yüzünden” dedi. “Niçin?” dedim. O: “Onlara bakmak haramdır, onlarla beraber oturmak haramdır.” dedi. Ona: “İşittiğini mi söylüyorsun yoksa kendi fikrini mi söylüyorsun?” dedim. O: “Bilakis habibim Allah resûlü (Allah’ın salat ve selamı ona olsun)’nün şöyle dediğini işittim: “Melikzâdelerden sakının, onlarda bakire kızların şehveti gibi şehvet vardır. Dikkat edin, onlara bakmak haramdır, onlarla kelam etmek haramdır.”

Şöyle hikâye edilir: “Bir sufi bir gulâma şehvetle baktı, onu meşayihden bir sufi gördü. Ona şöyle dedi: “Sende birkaç sene içerisinde bunama peyda olacak.” Ve şöyle devam etti: “Bir müddet sonra onda bunama meydana geldi. “Ey şeyh” dedi. “Senin dediğin gibi bunama bende hâsıl oldu ve Kur’ân’ın tamamını unuttum.” Şeyh ona : “Ey oğulcuğum, hangi musibet bundan daha büyüktür?” dedi.

“Ey bakış, başıma bela oldun,
Sana yetki verdim bir daha uslanmadın.”

Abidlerin birinden şöyle hikâye edilir: “[Süfyan es-] Sevrinin şöyle dediğini işittim: “Bağdat’ta bir yerde güzel bir gulâm gördüm. Ona baktım. Sonra bakışlarımı çoğaltmayı diledim. Ve şöyle dedim: “Sarrâre giyiyorlar, yollarda geziyorlar.” Gulâm

şöyle dedi: “Güzel söyledin ey şeyh, ilminle bütünleş.” (s. 194) Sonra şu şiiri inşâ etti:

“Hakkı ara, nazar ediyorsan eğer gözlerinle,
Allahın güzellikleri bulunan bir yüze.
Eğlenmek için nefsin arzularına fırsat verme.
Hak ile bakan ol Kadir Mevla'nın kudretine.”

Zâhitlerden biri vefatından sonra rüyada görüldü. Yüzü simsiyah bir sığata bürünmüştü. Ona bunun sebebi soruldu. O şöyle dedi: “Basra'da bir mevkinden geçiyordum. Parlak yüzlü bir gulâm gördüm ve ona şehvetle baktım. Yüzüm ateşe arz edildi ve alev yüzüme çaldı.” Bana şöyle denildi: “Yaptığın işin cezası bu kadar, eğer arttırırsan sen arttırmış olursun.”

“Tattın sevdiğini ey gözüm, başımın belası,
Geldi gözün başına kendi belası”

Ebu Abdullah el-Bekka' rüyada görüldü. Ona “Allah sana nasıl muamele etti?” diye soruldu. O: “Bütün günahlarımı ikrar ettim ve bu sebeple affolundum. Ancak açıklamaktan hayâ ettiğim bir günahım kaldı. Bu sebeple beni yüzümün etleri dökülünceye kadar güneşin altında diktiler.” dedi. Ona: “Bu günah nedir?” diye soruldu. “Bir gulâma ısrarlı bir şekilde şehvetle bakmışım ve bunu ikrar etmekten hayâ ettim” dedi.

“Acıyla birlikte ağladığımı söyleyen gözlerime,
Acıyı bana yüklüyor bir de ağlıyorsun, dedim.”

Cüneyd şöyle dedi: “Bir gün Kerh'e çıkmışım. Güzel yüzlü Nasranî bir gulâmla karşılaşınca onun hizasında durdum. Ona bakıyor ve yaratıcı Aziz ve Celil olan Allah'ın san'atı hakkında tefekkür ediyordum. Bana: “ Ey Ebu'l Kasım, niçin bana öyle bakıyorsun?” dedi.(s. 195) Ben de: “Teessüf ediyorum bu yüze ki yarın cehennem ateşinde yanacak.” dedim. Gulâm bana şöyle dedi: “Ta'rizden sakın, manayı çarpıtma, sen ben ol, ben de sen olayım.” Cüneyd şöyle dedi: “Çılgılla haykırdım ve bayılarak düştüm. Bir vakit sonra kendime geldim ve şu şiiri inşa edip söyledim:

“Rahatlığı vecd de bulan kimseyi vecd sevindirir,
Vecd hakkın huzurunda yitiktir.
Yönelişim beni coşturdu ve gaflete düşürdü.
Vecd ile var olan kimse beni vecdi görmekten gafil bıraktı.” (s. 196)

Otuz Dördüncü Bab

Misafirperverliğin Zikri ve Fazileti ile Ev Sahipliğinin Mürüvveti Hakkında

Nebî (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)'in şöyle dediği rivayet edilir: “Misafirin gelişinden kırk gün önce Allah, ev halkına, beyaz kuş yaratılışında, kanatları doğu ve batıyı kaplayan bir melek gönderir. Melek onların evlerinin eşiğinde durur. Sonra kendisine misafir gelecek kim veya kimler varsa onlara seslenir. Onun “Ey ev halkı” diyen sesini hazır olan herkes işitir. Ancak sakaleyn (insanlar ve cinler) işitmez ve ona cevap veren hiç kimse olmaz. Sonra ikinci kez seslenir: “Ey ev halkı!”. Yine ona cevap veren kimse olmaz. Sonra yüksek ve uzun bir sesle üçüncü kez “Ey ev halkı!” diye seslenir. Hâlâ ona cevap veren kimse olmaz. Cibril (Selam ona olsun) ona şöyle cevap verir: “Buyur âlemlerin Rabbinin elçisi. Bu ev halkından ne istiyorsun?” Melek ona şöyle cevap verir: “Allah (Azze ve Celle), filan kişi onlara şu şu gün ve şu şu gece misafirdir diye müjdelemem için beni gönderdi. Bu, cennetten getirdiğim onun rızkı ve bereketidir. Bunun yanındaki de misafirin geleceği vakitle ilgili mühürlenmiş davetiyedir.” Cibril: “Yanındaki bu davetiyenin mahiyeti nedir?” dedi. (s. 197) Melek: “Onda cehennemden kurtuluş beratı vardır.” dedi. Cibril: “Onu bana ver” dedi. Meleğe bir münadi şöyle seslendi: “Davetiyeyi Cibril'e ver.” Melek onu Cibril'e verdi. Cibril (Selam ona olsun) onu açtığında içinde şunlar yazılıydı: “Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, el-Vâhidü'l Kahhar olan Allah'tan, filan oğlu filan için cehennemden berattır.” Muhammed ve ümmetinin sevgisi adına, Cibril'in yüzü güldü. Melek ona “Bu seni sevindirdi mi ya Cibril?” dedi. Cibril: “Nefsim elinde olana yemin olsun ki benim Muhammed ve ümmetine sevgim fazladır.” dedi. Melek ona şöyle dedi: “O halde senin sevgini artırayım. Allah (Azze ve Celle) onların yanında olayım ve onlara hasenat yazayım, kötülüklerle onların arasında duvar olayım, derecelerini yükseltelim, afetleri onlardan uzak tutayım ta ki misafirleri onlara gelsinler, rızıklarını yesinler ve gitsinler diye beni gönderdi. Misafir gittiğinde Allah (Azze ve Celle) onların dirileri ve ölüleri,

şahidde ve gaipte olanları, küçükleri ve büyükleri, erkekleri ve kadınları, hürleri ve köleleri için onlara nazar eder.”

Yusuf b. Semmâk şöyle dedi: “İbn Ebî Kursafe er-Razî bu hadisi Nebî (Allah’ın salat ve selamı ona olsun)’den bana haber verdi. İbn Ebî Kursâfe bana şöyle dedi: “Resûlullah (Allah’ın salat ve selamı ona olsun) Âişe (Allah ondan razı olsun)’ye şöyle dedi: “Şüphesiz Allah, İbrahim’i misafir sevgisinden dolayı dost edindi. Ey Âişe, misafir hususunda isteksiz davranma, ona hizmet etmekte acele et. (s. 198) Kendi yediğinden yedir. Ey Âişe, kim misafiri için vedece kesip boğazlarsa o, onun cehenneme karşı fidyesi olur. Ey Âişe, tencere, yemek, baharatlar, sofrâ, odun, ateş, onu çevreleyen ev, misafir onlarda kaldığı müddetçe ev sahibi için istiğfar ederler.”

İbrahim şöyle dedi: “Abdülaziz İbn Yahya el-Kettânî’ye sordum: “Vedece nedir?” O şöyle dedi: “Tavuk, piliç, ördek, güvercin gibi yükselip havalanan [kanatlı hayvanlar]dır.” İbrahim şöyle dedi: “ Bu hadisi Ebû Umeyr’e okudum. Onu beğendi, yazdı ve beni misafir ederek bana tavuk kesti.”

... Hâtem...[Onun hakkında] şöyle denilir: “Gelişip serpilip ekmeğini kazanmaya başlayınca, birisini bulduğunda yedirmeden bırakmadı.” Şöyle dedi: “Babası onu gördüğünde o yemek yedirmekten helak olmuş vaziyetteydi. Babası ona şöyle dedi: “Develeri güt.” Onları gütmek için çıktı. Babası ona bir cariye ve bir at hediye etti. Develeri gütmeye gidince insanlar ile beraber yemek ve onları misafir etmek istedi, kimseyi bulamadı. Yola çıktı, orada da kimseyi bulamadı. O böyle tereddüt içinde iken yolda bir kafilâ göründü. Onlara doğru gitti. Ona: “Ey fetâ, sen misafir ağırlamaktan hoşlanan kimselerden misin?” diye sordular. Hâtem: “Misafirperver kimse arayanlar, develeri gördüler mi?” dedi. “Evet, elbette.” dediler. Hâtem onların Abîd b. el-Ebras, Bişr b. Ebî Hazım, Nabîğa olarak ma’rûf olan Ziyad b. Cabir olduğunu fark etti. Nu’man b. el-Münzir’i arıyorlardı. Hâtem develerinden onlara üç deve kesti. (s. 199) Abîd şöyle dedi: “Biz bir misafirperver arıyorduk [fakat] süt bizim için kâfi iken gösterişli bir sofrâ ile karşılaşmak bizim beklemediğimiz bir şeydi.” Hâtem şöyle dedi: “Bu farklı çeşitli yüzleri tanıdım. Tek bir memleketten olmadığımı bildim. İstedim ki heyetteki her biriniz için bir deve keseyim.” Onların her biri bir şiirle onu medhetti. Onların söylediklerini işitince şöyle dedi: “Ben size en güzel şekilde

ihsan etmek istedim lakin siz bana üstün geldiniz. Şimdi benim develerin dizlerini kırmam gerekir. Onları taksim etmek üzere develer[in olduğu yere] doğru kalktılar. Onların başına varıp onları paylaştırdılar. Onlardan her birine otuz yedi deve düştü. Yolculuk etme niyetleri doğrultusunda Nu'man b. Münzir'e doğru geçip gittiler. Hâtem'in babası oğlunun yaptığını işitti ve ona geldi. "Develer nerede?" dedi. Hâtem: "Ey babacığım, şanın ve cömertliğiyle güvercin gerdanlığını boynuna taktın fakat övgüye yeterli gelmedi. Şiir, senin develerle ancak kifayet buldu." dedi. Babası: "Develerimle mi?" dedi. Hâtem: "Evet" dedi. Babası: "Vallahi, asla yanında durmayacağım." dedi. Hâtem: "İzin senindir, benim buna diyecek bir şeyim yok." dedi. Babası, ailesi ile birlikte çıktı, cariyeyi, atı ve yavrusunu da yanına alarak Hâtem'i terk etti. Hâtem babasının kanaat değiştirmesini zikrederek şu şiiri söyledi: (s. 200)

"Şüphesiz ben fakirlikten kaçıp zenginliğe iştirak ettim,
Yolu terk eden kimseye uygun gelmedi yolum.
Sa'd'ın ailesiyle yürümek gerekli değil bana,
Beni yalnız bıraktı, yanımda değil ailem.
Sa'd b. Haşrec'in şanınin ışığı kâfi gelir bana,
Şerefizden gelen tüm kokuyu [üzerimde] taşıyorum.
Cömertlik savaşı azı dişleriyle kendini gösterdiğinde,
Şerefte öne geçerek, malı cömertçe saçıyorum."

Beni Esed'den ve Kays'tan bir kafil e çıkageldi. Nu'man'a gitmeyi istiyorlardı. Hâtem'le karşılaştılar. Şöyle dediler: "Biz bir kavmin yanına varmıştık, seni hayırla anıp övüyorlardı. Sana bir mektup gönderdiler." Hâtem: "Mahiyeti nedir?" diye sordu. "Kavim seninle ilgili ve seni öven bir şiir gönderdi." dedikten sonra ona şöyle dediler: "Biz ihtiyacımız olan şeyi istemekten dolayı senden utanıyoruz." Hâtem: "O nedir?" dedi. Onlar: "Bizim yaya yolculuk yapan bir arkadaşımız var." dediler. Hâtem: "Şu atımı alın, arkadaşınızı ona bindirin." dedi. Atı aldılar. (s. 201) Cariye, atın yavrusunu bağladı ve [gözden] kayboldu. Hâtem şöyle dedi: "Arkasından onlara eklenen şey de onlara katılır. Bu sebeple yavrusu da ona aittir." Atın yavrusu ve cariy e at ile birlikte gittiler. Nu'man: "Yanızdaki nedir?" dedi. Onlar da: " Kerim, cevad ve levent bir gulâma uğradık, ondan istedik bize fazlasıyla verdi." dediler

Onlardan biri şöyle dedi: “Muaviye’nin yanındaydık. Cömertlikten bahsediyorduk. Bir adam şöyle dedi: “Yaratılmış diri ve ölü insanlar arasında en cömert olan kişi Hâtemdir.” Muaviye: “Bu nasıl olur? Vallahi Kureyşten bir adam mecliste öyle bir ihsanda bulunur ki ne Hâtem, ne kavmi onun gibi helak olmaz.” dedi. Adam şöyle dedi:

“Allah sana ecir versin, ey Mü’minlerin Emiri. Beni Esed’den bir grup Hâtem’in kabrine uğradı. Şöyle dediler: “Vallahi, onu cimrilerden sayacağız. Arap’a, “Biz Hâtem’e gittik fakat bize misafirperverlik göstermedi.” diye haber vereceğiz.” Şöyle seslenmeye başladılar: “Ey Hâtem, misafirlerini ağırlamayacak mısın?” Kendisine “Ebu’l Hayberî” denilen ve grubun reisi olan adam o esnada şöyle diyordu: “[Dert etme] Ben senin misafirlerini ağırlarım.” Ona şöyle dediler: “Yavaş ol! Çürümüş kemikle konuşuyorsun.” “Elbette.” dedi. Onlar, [Hatem’in] gelen hiç kimseyi misafir etmeden bırakmayacağına inanıyorlardı. Ebu’l Hayberî gece yarısı olduğunda şöyle seslenen bir ses duyar: (s. 202)

“Eba Hayberi sen öyle bir adamsın ki,
Hakaretle zulmeden bir aşiretin adamısın.
Muradın neydi, [uğursuz] baykuş gibi ötmekle,
Badiyedeki çürümüş kemiklere,
Laf atıp, eza etmeyi istemekle,
Çevrende varken ûd ağaçları ve onun nimetleri?
Elbet yedireceğiz yığın halindeki misafirlerimizi.
Kılıçla, karanlık [mezarda] olsak bile.”

Seher vakti olduğunda Ebu’l-Hayberî sıçrayıp yerinden kalktı. O şöyle diyordu: “Vah binek hayvanım!” Arkadaşları ona: “Vah sana! Ne oldu sana!” dediler. O: “Vallahi Hâtem bir kılıçla [kabrinden] çıktı. Ben de ona bakıyordum. Bu sırada devemi kesti.” dedi. Arkadaşları: “Yalan söylüyorsun.” dediler. Devesine baktılar ki o tekrar canlanamayacak şekilde boğazlanmıştı. O: “Vallahi şurada, vallahi onun etinden yiyorlar.” dedi. Onun peşinden gittiler. Koştular. Allah ne yana dilemişse o yana yürüdüler. Sonra baktılar ki Adevî b. Hâtem siyah bir deveye binmiş bir halde karşılarına çıktı. Şöyle dedi: “Esselamu aleykum, Ebu’l-Hayberî hanginiz?” “Bu” dediler. Şöyle dedi: “Hâtem uykuda bana geldi ve senin hakaretini anlattı. O bu söylediklerinden uzaktır. Çünkü o, senin bineğine ve

arkadaşlarına karşı misafirperverdir. Yukarıdaki beyitleri ondan ezberledim. (s. 203) Devemi sana vermemi emretti. Onu al". Onu aldı, bindi ve beyitler inşâ etti."

Onlardan biri şöyle dedi: "Hâtem'e soruldu: "Arabın içinde senden daha cömert olanı var mı?" Tebessüm etti ve şöyle söyledi: "Arabın hepsi benden daha cömerttir." Sonra şöyle anlattı: "Araptan bir gulâmın yanına varmıştım. Gece vakti, beni tebessümle karşıladı. Yüz koyunu vardı. Onlardan birini kesip bana getirdi. Yemek bana doğru yaklaşınca elimi kemiğin iliğine uzattım. "Ne kadar hoş", dedim. Gulâm hemen fırladı ve ilikleri önüme doldurdu. Ben de: "Yeterli." dedim. Baktım ki yüz koyunu boğazlamış iliklerini önüme getiriyor. Geride ona hiçbir şey kalmamıştı. Hateme şöyle denildi: "[Buna karşılık] sen ne yaptın?" Şöyle cevap verdi: " Ona ne yapsam yine de onun yaptığı iyiliğin şükrünü ödeyemem" Sonra Hâtem şöyle dedi: "Ona sürünün en iyilerinden yüz dişi deve verdim." Şöyle denildi: "Sen ondan daha cömert davranmışsın." Hâtem: "O daha cömert çünkü o, sahip olduğu her şeyi verdi." dedi.

Asmaî şöyle dedi: "Badiyeye girdim. O esnada soğuk bir gecede yürür vaziyetteydim. Bir çadırda başucunda gulâm olan bir fetâ gördüm. Fetâ şiir söylüyor ve şöyle diyordu:

"Ateş yak, bu gece soğuk bir gecedir,
Rüzgâr, sert ve tıslayan bir rüzgârdır.
Ey ateş yakan, umarım ateşini görür yoldan geçen,
Hür olacaksın, eğer seslenirse bir misafir." (s. 204)

Asmaî şöyle dedi: "İlerleyip çadırın kapısına vardım ve selam verdim. Selamımı aldı ve şöyle dedi: "Bize ve dostlarımıza mübarek olsun, buyur." Güler yüz ve kemal-i akıl hususunda, asla o fetâ gibisini görmedim. Üç gece yanında kaldım bir kez bana bir şey sormadı. Her gün iyilik ve ikramını artırıyor. Üçüncü gün olunca şöyle dedi: "Ey misafir, bir emrin var mı?" Ondaki kereme imrendim. Ona şöyle cevap verdim: "Allah elini güçlendirsin. Üzerimde diyetler var ve ben Basra'dan kaçtım." Şöyle söyledi: "Ey Gulâm, davaları topla." Fetâya ait olan bütün davar toplandı. [Bana dönüp] şöyle dedi: "Ey misafir, borcunun ve diyetinin meblağını bilmiyorum. Benim bundan başka bir şeyim yoktur. Yarısını

sana veriyorum.” Basra’ya gidip bunları sarf ettim. Ondan daha kerem sahibi birini görmedim.”

Yusuf b. el-Hüseyin şöyle dedi: “Bir düğün yemeğine gitmiştim. Bir adam gördüm. Kendisine “Ebû Ferve” deniliyordu. Kapısı kilitli olmayan biriydi. Herkes rahatça evine girip çıkıyordu. Orada bir şey bulursa yerler sonra çekip giderlerdi. Evinin zaviyesinde köşesinde şunlar yazıyordu:

“Meskenimiz ihtiyacını gidermek isteyenler içindir,
Orada yolcular ve biz eşitiz.
Kim gelirse evimize istediği gibi davransın.
Ev sahibi bu kararda sadıktır.
Vermekten çekinmez, ihtiyaç sahibine karşı,
Sani, Rezzak ve Hâlik olan Rabbinin ihsanını.”(s. 205)

O’na bir adam geldi. “Ey Ebû Ferve” dedi. “Ben senin misafirimim.” Ebû Ferve: “Merhaba” dedi. Gece çökünce, adam: “Ey Ebû Ferve, ben senin misafirimim” dedi. Ebû Ferve: “Evet” dedi. Gecenin üçte birinde namaz kılmaya kalktı. Gecenin üçte biri olunca adam: “Ey Ebû Ferve, ben senin misafirimim.” dedi. Ebû Ferve: “Evet” dedi. Namaz kıldı. Gecenin üçte biri kalıp üçte ikisi geçince: “Ey Ebû Ferve, ben senin misafirimim, şimdi seher vakti, yarın oruç tutmaya niyet ettim” dedi. Üç gün bu şekilde geçti. Dördüncü gün olunca, iftar vakti: “Ey Ebû Ferve, Sekbâc e (sirkeli et çorbası) kokusu geliyor.” dedi. Ebû Ferve: “Sübhanallah! Adam üç gündür oruç tutuyor. Aklının iyice karıştığını zannediyorum” dedi. Bir saat geçtikten sonra bir adam kapıyı çaldı. Ona kapıyı açtı ve adam içeri girdi. Bu kişi bir aydır uzakta, gazvede olan Ebû Ferve’nin arkadaşıydı. Yanında sekbâce tenceresi, başka bir çeşit yiyecek, tatlı tepsisi ve bolca somun getirmişti. Geldi ve bunları içeri koydu. Ebû Ferve şöyle anlattı: “Akşam olunca iftar hazırlamaya başladım ve fetâya: ‘Buyur, vakit geldi’ demiştim” Misafir: “Ey Ebû Ferve, senin hakkındaki zannımda hata etmişim. Üç günün ardından yemek mi yiyorsun? Allah için yedi güne kadar yemek yememeyi kendime farz kıldım.” dedi. Kalktı ve çekip gitti.

Abdullah b. Ca’fer Şam’a gitti. Yağmur onu evlere sığınmaya mecbur etmişti. O sırada Yeşil Kubbe (Kubbetü’l Hadra)’nin avlusunda bir adam: “Bana doğru gel, bana doğru gel, mevali Abdullah” diyordu. Kubbeye girdik, sonra bize

bir dana getirdi, onu kestik, doğrayıp ateşte kızarttık. Gecenin üçte biri geçinceye kadar birlikte sohbet ettik sonra çekip gitti. Sabahladığımızda kubbenin önüne geldi, selam verdi ve gidişatımızı hal hatırımızı sordu. Sonra çekip gitti. Daha sonra bize bir dana getirdi ve onu kestik. Ona şöyle dedik: “Allah sana merhamet etsin. Bundan ne murat ediyorsun?” (s. 206) O da: “Yiyin, Allah size merhamet etsin, biz misafire gasp edilmiş et yedirmeyiz. [Helâldir.]” dedi. Abdullah şöyle dedi: “Bunun üzerine ben de elbise vermek için onu davet ettim. Elbisenin her tarafına yüz dinar koyarak onu za‘feran gibi sapsarı yaptım. Sonra onu ailesine gönderdim. Şöyle dediler: “Onun izni olmadan bizim bunu almamız yakışık almaz.” Benden kabul etmesini istedim, reddetti. Yola çıkıp ona veda ettim. Ona karşı olan ezikliğim geçmişti. Elbiseyi evlerin arasına attım. Biz yürürken, o hızla atının üzerinde, gözleri kıpkırmızı, ellerinin arasında elbise olduğu halde karşımıza çıktı bize yetişti ve bize şöyle bağırdı: “Bunu benden alın” Sonra şöyle diyerek elbiseyi üzerimize attı:

“Verdiğimin karşılığını elbise ile alırsam,
O da ceza olarak bana yeter.”

Abdullah b. Amir insanların en cömertlerinden ve en çok yemek yedirenlerindendi. Aşçısı onun yemeğini hazırladığında yanına girer ve o da ona şöyle derdi: “Yanımda neler olduğunu insanlara haber ver.” (s. 207) Aşçı da herkesin iştahını artırmak için: “Yanımda şu şu çeşitler ve şu şu yiyecekler var.” derdi. Sofra kurulduğunda insanlar yemekteki sınıra inanamazdı. Onların yemeğe rağbet etmeleri için acıkmış gibi yemek yerd. Ünsiyet sağlamak ve misafirlerin her çeşitten yemeleri ve her türlü ihtiyaçlarını gidermeleri için avucunda ne varsa ortaya dökerdi. Bu manada şöyle denilir:

“Parmak yaladığım nice yemekler vardır, gösterişli,
Cehalet sahibi cimri bir karın öne geçer, orada.
Nice yemek de vardır ki, yerken hesap etmeyiz yarını,
Bilin ki, kötü hesap cimrinin en cimrisi olmaktan gelir.”

Abdullah b. Amir’e bir misafir geldi. Günlerce ona misafir oldu. Yola çıkmaya hazırlanırken gulâmları misafire yol hazırlığında yardımcı olmadılar. Veda ederken misafiri ona şöyle dedi: “Ne yüce şeref sahibi birisin. Keşke şu kötü edep sahibi gulâmların da olmayaydı.” Abdullah: “Onlardan ne kötülük gördün?”

diye sordu. Misafir: “Yolculuğun şiddeti ve ağırlığı hususunda bize yardımcı olmuyorlar.” dedi. Abdullah güldü ve şöyle dedi: “Biz izzetin gereği olarak yola çıkmaya hazırlanan misafire yardım etmeyiz.” Misafir onun kerem ve şerefinden dolayı şaşkınlık içinde kaldı.

Onlardan biri bu hususta şöyle der:

“Kapımı çaldığında söylemem misafirime:

‘Sen kimsin?’ ya da ‘Ne kadar kalacaksın ey adam?’

Rızık ve cömertlik anlatır ona şerefimi,

Mal fanidir, şerrin adı cimriliktir.” (s. 208)

Bu misafirlik bahsi ve ondaki mürüvvet hakkındaki bir başka hikâye de şöyledir: “Asım b. Hamza şöyle dedi: “Emîrû’l-mü’minîn Ali (Allah ondan razı olsun)’nin yanına vardım. Ağlıyordu. Ona: “Seni ağlatan nedir, ey mü’minlerin emiri?” dedim. Bana şöyle cevap verdi: “Bana bir musîbet isabet etti.” Ben: “O nedir?” diye sordum. O da: “Yedi gündür bana misafir gelmiyor, Rab Teâla’nın beni hor görmesinden korkuyorum” dedi.

Ebu Muhammed el-Cerirî şöyle dedi: “Ebu Abbas b. Mesruk bir gece bizi evine davet etti. Bir arkadaşımız da bize katıldı. Bizim için çok yakın sayılmayan bu arkadaşımıza: “Şeyhin evine gel, onun davetine iştirak edeceğiz.” dedik. O: “Beni davet etmediği halde nasıl gelirim?” dedi. Biz : “Resûlullah (Allah’ın salat ve selamı ona olsun)’ın Âişe’yi istisna ettiği gibi biz de seni istisna ediyoruz” dedik. Birlikte ona gittik. Şeyhin kapısına ulaşıncaya arkadaşımızın dediğini ona haber verdik. Şeyh şöyle dedi: “Siz benim evime gelmeden evvel, “Eğer birisi davetsiz evime gelirse oturduğu yere varıncaya kadar onu yanağımın üstünde taşıyacağım” demiştim “Eğer davetsiz olduğun halde evime gelersen kalbinde yer edinmiş olurum. Eğer [davetsiz misafirim] yanağımın üzeri hariç bir yere oturur, ben de bir yere kıpırdayacak olursam, Allah için şunları şunları kendime farz kıldım. O yemin etti biz de ısrar ettik. Reddetti. Ancak şu şekilde çözüm bulundu: Yere bir örtü (rida) serdik. [Fetâyı onun üzerine oturttuk]. İki kişi onu örtünün üzerinde taşıdı. [Şeyhin yemininin yerine gelmesi için], fetâ oturduğu yere varıncaya kadar, ayağını şeyhin yanağının üzerinde tuttu.” (s. 209)

Otuz Beşinci Bab

Şerefli (Kiram) ve İzzetli (Emcad) Kimselerin Zikri ve Onlardaki Mürüvvet Hakkında

Enes b. Malik'ten, Resûlullah (Allah'ın Salat ve Selamı Onun Üzerine Olsun)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: “İnsanların en cömert olanını size haber vereyim mi?” Onlar: “Evet, ey Allah'ın resulü” dediler. O: “Allah, cömertlerin en cömert olanıdır. Ben Âdemoğlunun en cömert olanıyım. Benden sonra onların en cömert olanı ilim öğrenen ve onu yayan kimsedir. Kıyamet günü bu kişi tek başına bir ümmet olarak diriltilir ve ölünceye kadar da cömert bir kimse olarak bilinir.

Bir hikâyede şöyle anlatılmıştır: “Abdullah b. Amir, çarşıdayken Halid b. Ukbe b. Ebî Muayt'tan evini yedi bin dirheme satın almıştı. Gece olunca Halid b. Ukbe'nin ailesinin ağladığını işitti. Ailesine sordu: “Onlara ne oldu?” Onlar da: “Evleri için ağlıyorlar” dediler. Şöyle dedi: “Ey gulâm, git onlara bildir, ev ve paranın hepsi onlara aittir.”

Bir hikâyede şöyle anlatılmıştır: “Saîd b. Halid, Süleyman b. Abdülmelik'in yanına vardı. Saîd cömert bir adamdı. Verecek bir şey bulamadığında onun bahşişini (atiyye) verinceye kadar isteyen kişi ile kendi arasında bir borç senedi (sak) yazardı. Süleyman ona bakınca ona misal olarak şu iki beyti söyledi:(s. 210)

“Sabahleyin bir münadinin şöyle dediğini işittim
‘Ey fetânın daima yardımına koşan yardımsever,
Tam bir mürüvvetle mürüvvete talip oldun,
Öyle ki binaların zirvesine uçacak kadar.’”

Sonra şöyle dedi: “İhtiyacın nedir?” O da: “Borcum” dedi. Süleyman “Ne kadar?” diye sordu. O: “Otuz bin dirhem” dedi. Süleyman: “Borcun ve misli kadarı senindir” diye cevap verdi.

el-Hasan b. Recâ şöyle anlatıyordu: “Parlak bir gulâmdım. Me'mun parlak ve güzel yüzlü gulâmlara meyilliydi. Bir gün divana girdi ve beni gördü: “Sen

kimsin ey gulâm?” dedi. Ben de: “Senin kölen ve senin kölenin oğlu, senin nimetine nankörlük eden, devletin hususunda haddi aşan, hizmetine ümitvâr olan el-Hasan b. Recâ’yım” dedim. O: “Aferin ya gulâm, şüphesiz açık ve net söylenen sözle insanlar hayal ettiklerinin üzerinde bir fazilet elde ederler.” dedi. Sonra elimi tuttu. Benimle birlikte meclise girdi. Babamı, bütün kâtipleri ve komutanları çağırdı. Şöyle dedi: “Bu günden itibaren el-Hasan b. Recâ’nın bana evlat olmasına karar verdim.” Babam eğilerek gurur duyduğunu ifade etti. Sonra şöyle dedi: “Ey efendim, Hasanı bu makama getiren şey nedir?” O: “Sus! Ben ondan, divan kâtibi olmana rağmen sen ve senin gibilerinden işitmediğim bir kelam işittim” dedi. Devamında şöyle dedi: “ Sonra beni çağırdı, azat etti ve kendine mülazım kıldı. Ben gece ve gündüz onun en gözde kişisi oldum. Ben onun divanında iken şu beyti söyledi: (s. 211)

“Ta’n hızlıdır benden
Ta’nım nefesimi bile geçer”

“Bu beyit kime aittir ey sahibim? Bu şiiri ezberlemiştim fakat şairini tanımıyorum.” dedim. O: “Ebû Dülef el-Kasım b. İsa el-İclî’ye aittir. İstersen bir saatte yanına gelebilir. [Ebû Dülef el-] Kasım da süratle yanına gelince Me’mun şöyle dedi: “Sana bahsettiğim şiirin sahibi işte bu kimsedir.” Hakkını teslim ettiğinde elleri arasında bulunan kılıca dimdik yaslanmış bir vaziyetteydi. Ona: “Şu şiiri söyleyen sensin” dedim:

“Kılıcım, geceleyin ışığım,
Gündüz vakti dostumdur.
Harpte yüzüme kalkandır,
Yoktur, başka bir kalkanım.
Ben mert bir adamım.
Zor binişlere alıştırırdı beni tayım.
Kılıcım, över beni,
Atımın hamlemi övdüğü gibi.”

Ebu Dülef: “Bu benim şiirim, senin gibiler onu inşâd edemez, o büyük bir şiirdir, ancak büyük şairler onu inşâd edebilir.” dedi. [Hasan] şöyle dedi: “Kızdım ve orada çirkin bir beyit söyledim.” Me’mun öfkeleni ve [ona] şöyle dedi “Sakin ol ya Kasım, o sabidir. (s. 212) Sen arabın büyüklerindensin.” Sonra şöyle dedi:

“Ey gulâm, Hasan’ın para cezası olarak Kasım’ın evine elli bin dirhem götür.” [Hasan] şöyle dedi: “Para ulaştırıldı. Vallahi buna çok kızdım. Kalbimde, elimle sakalıma vurma arzusu hiç yok olmadı. Adamlara meblağı ödedim. Me’mun adımı anmaktan ve benden bahsetmekten çok hoşnuttu. Şöyle dedi: “Ey Hasan seç, hangi nahiye senin için daha evladır?” Ben de kalbim hala Kasım’da olduğu için “el-Kerec” dedim. Elimi sıkarak benimle akitte bulundu. Maiyetimde birçok kişi olduğu halde çıktım. el-Kerec’e indim. Oraya gidişim dışında Kasım ile sıkıntıya yol açacak bir harekette bulunmadım. Ancak kalbim onun aleyhinde idi. Kasım da bunu benden bekliyordu. Daha sonra bir gece hacib geldi ve şöyle dedi: “Kasım kapıda” Ona ihtiyacım olmadığını hissettirir şekilde kapıda bir müddet beklettim. Sonra yanıma girdi. Selamını aldım. Ondan sadır olanı yazayım diye başımı kaldırmadım. O: “Mum” dedi. Ben de: “Ey gulâm, Kasım için mum kes, kes ve götür” dedim. Emîrû’l-mü’minînin katında benim hakkımda yalan uydurdular. Sözümü değiştirdiler. Sanki ben: “Ya Kasım, mum kes” demişim. Hayır, vallahi böyle söylemedim. Me’mun buna kızdı. “Yazıklar olsun, ona! (s. 212) Demek arabin efendilerinden bir efendiye: “Mum kes” diyor ha!” dedi. Beni azletti. Onu vali tayin etti. Hesap raporlarını çıkarmasını ona emretti. Beni hesaba çekti. Benim üzerimde ona ait yirmi bin bin dirhem (20.000.000) çıktı. Yanımda dirhem veya dinar yoktu. Hayvanlar, gulâmlar, cariyeler, zînet eşyası ve mefruşat vardı. Fakir bırakılacağımı kesin olarak anladım ve emre teslim oldum. Malik olduklarımın ve tasarrufumda bulunanların tümüyle ödemeye karar verdim. Kasım benim bu durumuma vakıf oldu. Geldi ve yanıma girdi. Şöyle dedi: “Burada hiç kimse kalmasın.” Bütün herkes çıktı. Sonra bana döndü ve şöyle dedi: “Ey Hasan keşke kendi nefsin için düşündüğün şeyi benim için de düşünseydin. Şüphesiz ben yaptığın fiile karşılık seni mükâfatlandırıdım. Benim durumumda olan hiç kimse senin gibisine bunu yapmaz. Emîrû’l-mü’minîn’e bu meseleyi açtım ve sana ihsanda bulundu. Nafakan için beş bin dinar emrettim. Kardeşim Ma’kıl’a emniyet içinde olacağın yere varıncaya kadar seni koruması için emir verdim. Haydi, git Allah seni muhafaza etsin.” el-Hasan b. Recâ şöyle diyordu: “Kasım’ın hayatına yemin ederim ki hayır, [bu teklifi kabul etmedim.]”

Mansur b. Ziyad’dan hikâye edilir. O Yahya b. Halid el-Bermekî tarafından Divanu’l-Harac sorumlusu olarak tayin edilmişti. [Harun] er-Reşîd Bermekiler üzerinde değişiklik yaptığı vakit Mansur b. Ziyad onlar hakkında

aracılık yapmak için er-Reşîd'in katında çaba gösterdi. Raşîd bundan dolayı ona çok kızdı. Salih el-Musallî'yi gönderdi. O'na: "Mansur b. Ziyad'a git. (s. 214) Ondan dört yüz bin dinar talep et." dedi. Salih ondan dört yüz bin dinarı üstlenmesini talep etti. Reşîd sonra şöyle dedi: "Eğer onu üstlenmezse onun başını bana getir" dedi. Salih şöyle anlattı: "Ona haber verip onu bilgilendirdim" Mansur: "Biraz mühlet ver" dedi ve harem dairesine girdi. Saçlarını çözüp dağıtan, yakalarını yırtan kadınlar getirdi. Mansur için dövündüler, vaveyla kopardılar ve ağıtlar yaktılar.

Salih şöyle dedi: "Ona acıdım, Vah sana! Sana [kurtulman için] bir yol (hile) göstereyim mi?" dedim O: "O nedir?" dedi. Dedim ki: "Kendini Yahya b. Halid'in önüne at. " O: "Hangi yüzle onun önüne çıkayım?" Dedim ki: "Sen onun kerem ve nezaketini biliyorsun." Sonra [Salih] şöyle dedi " Yahya b. Halid'e geldim. Mansur'un durumunu ona bildirdim. Beni şöyle diyerek Fazl'a gönderdi "Yanında iki yüz bin dinar var. Onunla çiftlik satın almaya niyetlenmiş olduğun o meblağı bana yolla." Katırlara yüklenmesini beklemeden, biz birlikte Reşîd'e gittik. Durumu ona bildirdim ve şöyle dedim: "Yahya b. Halid bakiyeye kefil oldu." O: "Kefil kabul etmiyorum, bakiyeyi tamamlasın yoksa onun başını bana getirin" dedi. Yahya'ya döndüm ve durumu ona bildirdim. Beni kızı Ümmü Amr'a gönderdi: "Şüphesiz senin yanında Emîrû'l-mü'minîn'in sana hediye ettiği inci gerdanlık vardır, onu bana yolla." dedi. Yahya Salih'e şöyle dedi: "Bu gerdanlığın kıymeti iki yüz bin dinardır. Onunla Emîrû'l-mü'minîn'in yanına var." Kolye ile birlikte Reşîd'e vardım. (s. 215) Onu görünce tanıdı. Şöyle dedi: "Onu Ümmü Amr'a götür. Kolyeyi ondan kabul ettiğimi ya da kolyeyi ona yeniden hediye ettiğimi Ümmü Amra bildiriniz." Sonra Mansur'un çözülmesini emretti. Ertesi gün Yahya b. Halid'in alayında Mansur'la karşılaştım. Ona şöyle dedim: "Yazık sana! Bu adamdan ikram gördüğüne de mi şahit olacaktım?" O da şu şiiri inşâd etti:

"İkiniz terekenizden bana bir şey bırakmadınız
Keşke şeref timsali olmak sizi korkutmasaydı"

Ona: "Allah seni çirkinleştirsün Yaptığı işi senden daha çirkin yapan hiç kimseyi görmedim. Vallahi bunu Yahya b. Halid'e söyleyeceğim." Ona gittim ve söyledim. O şöyle dedi: "Dokunma ona. O şaşkınlık içindedir." Ben:

“Sübhanallah! Sizin mizacınızda var olan keremlik ve alçaklık bana çok acayip geliyor” dedim.

Ebu Mersed kerem sahibi kimselerden biri idi. Onun yanında şairlerden biri şiir söyledi ve onu medhetti. O şaire şöyle dedi: “Vallahi yanımda sana ‘atiyye olarak verecek bir şey yoktur lakin benimle kadıya gel. On bin dirhem üzerine bana iddiada bulun hatta ben de senin lehine itirafta bulunayım sonra beni hapsettir. Ailem beni zindanda hapsedilmiş bir halde bırakmaz.” Böyle yaptı. Akşam olmadan ona on bin dirhem ödendi ve Ebu Mersed hapisten çıktı. (s. 216)

Şöyle denilir: “Kays b. Sa’d b. Ubade hasta oldu. İhvanları onu ziyaret etme hususunda geciktiler. Ona şöyle denildi: “Onlar sana borçları olduğu için yanına gelmeye utanıyorlar.” Şöyle dedi: “İhvanı ziyaretten alıkoyan malı Allah geri bıraksın.” Sonra bir münadiye emretti ve şöyle nida edildi: “Kays b. Said’in kimde hakkı varsa o artık onun[borçlunun] tenceresindedir.” Evine gelenlerin çokluğundan dolayı, akşamleyin merdiveni kırıldı. Ona şöyle denildi: “Onlar senden hayâ ettiklerini izhar etmekle senden uzak kalarak seni aldatıyorlar.” Bunun üzerine o şu şiiri inşa etti:

“Kerim kimseye kurnazlıkla gidersen,
Bakarsın ki atmakta o senden daha hızlı.
Bil ki yanındaki [kerîm] cahilane bir kurnazlık yapmıyor,
Şüphesiz kerim fazilet üstünlüğüyle kurnazlık yapar.

Bir hikâyede şöyle anlatılır: “Bir adam Hasan b. Ali’ye bir not kâğıdı bıraktı. O şöyle dedi: “İhtiyacın giderilmiştir.” Hasan’a şöyle denildi: “Kâğıda bir baksaydın, sonra cevabı onu takdir ederek verseydin.” O şöyle dedi: “Kâğıdı okurken geçecek vakit sırasında Allah (Azze ve Celle)’nin kudretinin altında bulunan düşük makam sahiplerinin hesabını benden sormasından korktum.”

Düşük makam sahiplerine el açtırmamak, bu derecedeki kerem sahipliğinin en üst makamıdır. Şair şöyle dedi:

“Sanma ki ölüm belaların en beteridir,
Asıl beter olan insanın istemek zorunda kalmasıdır.
İkisi de ölümdür; lakin
Başkasından istemenin zilleti, daha beter bir ölümdür” (s. 217)

Otuz Altıncı Bab

Hediyenin Zikri ve Ondaki Mürüvvet Hakkında

Nebî (Selam ona olsun) şöyle buyurdu: “Şüphesiz hediye kavga ve düşmanlığı (sehaib) giderir.” Rivayetlerin birinde “nefret-kin (sehaim)” şeklindedir. Nebî (Selam ona olsun) şöyle dedi: “Hediyeleşerek birbirinizi seviniz. Çünkü hediye kalbin katılaşmış kapısını açarak, düşmanlığı çekip çıkarır.”

Şöyle denildi: “Verilmekte acele edilen hediye, ne güzel vasıtaadır.” Şöyle denilir: “ Hür kimse, yapılan iyiliğin kölesi olur.” Şöyle de denilir: “Hediye kalpleri birbirine sevdirebilir, ayıpları örter, istekleri kolaylaştırır.”

Nebî (Allah’ın salat ve selamı ona olsun) şöyle buyurdu: “Musafahalaşınız, çünkü musafahalaşmak kalplerin kinini giderir. Hediyeleşiniz çünkü hediye düşmanlığı giderir.”

Nebî (Selamı ona olsun) şöyle dedi: “Bana bir koyun paçası hediye edilmiş olsa bile onu kabul ederim, bir paça yemeğe davet edilsem bile ona icabet ederim.”

Bir adam bir emire hediye verdi. Emir ona şöyle yazdı: “Onu mevkiine göre bir kabul ile kabul ettim ve daha kalıcı bir hediye ile cevaplıyorum.”

Şöyle denildi: “Hediye ayrılığa set olur, hataları bağışlatır, kusurları azaltır.”

Hediye üç çeşittir: “Ya [birisinin kalbini] meylettirmek için olur, ya adab-ı muâşeret gereği olur ya da ihtiyacın giderilmesi için olur. Kalplerin meyli için olan bütün hediyeler mürüvvettendir. (s. 218) Adab-ı muâşeret gereği olan hediyeler de fütüvvetten bir parçadır. İhtiyacın giderilmesi için verilen hediyeler ise zarurettendir. Mürüvvetten de uzak değildir.

Said b. Humeyd Mihrican günü hediyelerle dolu bir tabakla Mehdî’nin yanına girdi. Tabakta ceviz, şeker, dinar, dirhem, ok ve elma vardı. Sonra şu şiiri inşâ ederek söyledi:

“Mihrican günü hediye seçtim,

Sadûk falı ile düşünerek hareket ettim.
Sahih dinar, dirhem ve ok,
Elma, ceviz ve şeker hediye ettim.
Bütün işlerin dümdüz olsun ok gibi,
Sapsarı parlasm yüzün dinar gibi.
Altın, inci ve mücevherle, evlerin
Dopdolu olsun daima ceviz gibi
Tatlı olsun kalplerin içi daim şeker gibi,
Güzellik ve manzara daim olsun elma gibi.
Sevinç ve gıpta ile bin yıl yaşa.
Bin emir daha gör, bundan sonra.” (s. 219)

Şöyle dedi: “Sanki beni Basra’ya vali kıldın, bu ne güzel bir hediye!”

Onlardan biri dostlarından birine şöyle yazdı:

“Kabul et sana göndermiş olduğumuz hediye,
Allah elini genişletsin bir şeyle.
Az vereni kıyaslama cömert kimseyle.
Gönderdiğim çok ve bol olmayan hediye ile
Mazur gör benden sana ulaşan küçük hediye.
O hediye kendisi azdır amma çoktur cehdi.”

Bir başkası:

Himmetimin yanında, hediye çok azdır,
Emellerimin yanında da himmetim çok azdır.
Halis bir sevgi ve sadık bir vefa,
Ve benzeri şeylerin gelmesi en güzeldir.” (s. 220)

Otuz Yedinci Bab

Mizahın Zikri ve Ondaki Fuşsiyyatın Terki Hakkında

Âişe (Allah ondan razı olsun)'den soruldu: "Resûlullah (Allah'ın Salat ve Selamı ona olsun) nasıldı?" O şöyle dedi: "Sizden biri gibiydi. Tebessümle gülerdi. Ona soruldu: "Ey Allah'ın resulü, sen de bize şaka yapıyorsun? O şöyle cevap verdi: "Şüphesiz ben ancak doğruyu söylerim"

Kendisine Ebu Umeyr de denilen Ümmü Süleym'in oğlu hakkında, Enes'in şöyle söylediği rivayet olunur: Nebî (Allah'ın salat ve selamı ona olsun) Ümmü Süleym'in yanına girdiğinde Ebu Umeyr'e şakalar yapardı. Bir gün onun yanına vardığında onu mahzun buldu. Ona Ümmü Süleym, Ebu Umeyr'in bu üzüntülü durumu nedir?" dedi. Şöyle dediler: "Ya Resûlullah, onun oynadığı küçük bir kuş vardı, öldü." Resûlullah ona: "Ya Eba Umeyr, ne oldu küçük kuşa?" derdi.

Enes şöyle anlatıyor: Bir adam, Nebî (Allah'ın Salat ve selamı ona olsun)'ye geldi ve ona şöyle dedi: " Beni bindir" O şöyle cevap verdi: "Seni devenin yavrusuna bindireceğim" Ve şöyle dedi: "Her deve bir deveden doğmaz mı?"

Mücahid şöyle dedi: "Âişe'nin yanında yaşlı bir kadın varken Nebî (Selam ona olsun) onun yanına girdi. Şöyle dedi: "O kimdir?" Âişe: "O kardeşlerimden yaşlı bir kadındır" dedi. Nebî (Selam ona olsun) şöyle dedi: " Şüphesiz yaşlılar cennete girmez." [Mücahid] şöyle dedi: "Bu kadını derin bir şekilde üzdü." (s. 221) Nebî (Selam ona olsun) tekrar eve gelince Âişe ona: "Ya Resûlullah, şöyle şöyle oldu?" dedi. O şöyle cevap verdi: "Şüphesiz Allah Azze ve Celle [kıyamet günü onları] şu an ki hallerinden farklı bir şekilde halkedecektir."

Emîrû'l-Mü'minîn Ali (Allah ondan razı olsun) şöyle dedi: "Nebî (Selam ona olsun) beni Yemen'e gönderdiğinde bana üç nefer geldi. Bir kadından olan bir gulâm hakkında ihtilafa düşmüşlerdi. O kadının aynı temizlik döneminde hepsi onunla cima ettiler. Hepsi onun kendi oğlu olduğunu iddia ediyorlardı. Aralarında kura çektim ve çocuğu kura kendisine isabet edene ilhak ettim. Diğer iki arkadaş için de bir hür kişinin üçte iki diyetini tayin ettim. Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)ın yanına vardığımda bu meseleyi ona anlattım. O ayaklarını yere vuracak derecede güldü. Sonra şöyle dedi: "Onların aralarında Allah Azze ve Celle'nin hükmü ile hüküm vermişsin." Yahut şöyle dedi: "Onların aralarında verdiğin hükümden Allah elbette razı olmuştur." (s. 222)

Otuz Sekizinci Bab

Kerih Bir Şekilde Anıldığında ve Eziyet Verici Çirkin Bir Lakapla İsimlendirildiğinde Takınılacak Tavrın Zikri Hakkında

Abbas'a şöyle denildi: "Sen mi daha büyüksün yoksa Nebî (Selam Ona Olsun)' mi? O şöyle dedi: "O benden daha büyüktür fakat ben ondan önce doğdum."

Nebî (Selam Ona olsun) seferlerinden birinde idi. Yanında Enceşe vardı. Nebînin hanımlarından birinin devesini sürüyordu. Nebî (Selam Ona Olsun) şöyle dedi: "Ya Enceşe yavaş ol, sen kristal taşıyorsun." Kristal ile hanımları kinaye etti.

Araplar arasında, kadınlar hakkında, dişi koyun (en-Na'ce), koyun (eş-Şât), genç deve (el-Kalûs), serbest bırakılmış deve (es-Serhat), bineklik deve (el-Fıraş), sayvan (el-Atebe), sepet (el-Kavsara), nal (en-Na'le), semer(el-Kated), avrat (et-Talle), tohum (el-Halbe) ile kinaye yapılır.

Sünnet etmekle ilgili olarak temizlik ve temizlenmek ile kinaye yapılır. Kara (esmer) adamlarla ilgili şöyle kinaye yapılır: "Onun yemende akrabaları var, çünkü maymunlar orada çoktur." (s. 223)

Ağırla ilgili olarak hafif kelimesi ile kinaye yapılır. Körle ilgili olarak perdeli veya gözsüz kelimeleri ile kinaye yapılır. Cimri hakkında "iktisatlı" ve "mutfağı temiz" ifadesi ile kinaye yapılır. Onun hizmetçileri tencerelerin kaynatılmasından ve peşkirlerin yıkanmasından şikâyet etmezler.

Esnafla ilgili olarak "zemme müstahak olan" ifadesi ile kinaye yapılır. Terzi hakkında: "daimi oturuş, içe işleyen yara" ifadesi ile dokumacı hakkında: "dirilerin kisvesi, ölülerin çeyizi" ifadesi ile hacamat yapan hakkında: "demirle yazı yazan" ifadesi ile hasta hakkında: "arızalı", ölü hakkında: "Allah onu kendine ayırdı, Allah komşularına yardım etti" ifadesi ile kinaye yapılır.

Yiyeceklere gelince: Şöyle dedi: "Şa'bî arkadaşımın yanına girdi. Ona yemek sundu ve ona şöyle dedi: "Şu iki hediyeden hangisi sana daha sevimlidir? Meryem'in hediyesi mi (tuhfetü Meryem), İbrahim'in hediyesi mi (tuhfetü

İbrahim)” O şöyle dedi: “Tabii ki Meryem’in hediyesi çünkü benim onunla sözleşmem bir saattir.” Bunun üzerine [arkadaşı] ona bir sepet hurma çıkardı. Şüphesiz “İbrahim’in hediyesi” ifadesi ile et hakkında kinaye yapılır. “Meryem’in hediyesi” ifadesi ile hurma hakkında kinaye yapılır.

Yemekler hakkında sufilerin kinayeleri: Şöyle diyorlar: İki bal (eş-Şehdeyn) taşıyoruz: Şehîd: Kadayıf için, şehitlerin kabirleri (Kubur’uş-Şüheda); Palûze (Falûzec) için, hayrın sonu (Hatemetü’l-Hayr); şekerli pirinç için, askerî taylasanlı şeyh Taberî (eş-Şeyhu’t-Taberî bi Taylasani’l-Askerî); badem tatlısı için, hamdın parmakları ifadesi ile kinaye yapılır.

Hişam b. Abdülmelik, İsmail b. Ebû’l Cehm’e kinaye ettiği eşyalar hakkında sordu. (s. 224) O, tas için “Ebû Kâmil”, ibrik için “Ebu’l-Ârif”, su için “Ebû Hayyan”, havuz için “Ebu’n-Nakî”, mendil için “Ebu’l-Bühey”, kandil için “Ebu’r-Rıza”, sofraya için “Ebu’l-Hayr”, ekmek için “Ebû Câbir”, tuz için “Ebû Sâbir”, bakla için “Ebû Cemîl”, çanak için “Ebu’l-Muredded”, kebab için “Ebû Recâ”, sirke için “Ebû ‘Âmir”, tirit için “Ebû Râci”, et için “Ebu’l-Hasb”, çeşitler için “Ebu’l-Müsenna”, pirinç için “Ebu’l-Lu’lu”, yağ için “Ebu’l-Mübarek”, bal için “Ebû Meymûn”, peynir için “Ebû Müsâfir”, ceviz için “Ebû Mukabil”, tereyağı için “Ebû’ş-Şerîk”, pekmez için “Ebu’l-Esved”, yumurta için “Ebu’l-Esfer”, yoğurt için “Ebu’l-Ebyez”, salata için “Ebû Muaz”, palûze için “Ebû’l-A’la’, ırmık tatlısı için “Ebû’ş-Şehî”, aside tatlısı için “Ümmü Rezîn”, ham hurma için “Ebû İyas”, reyhan için “Ebûn-Nadr” ve bakla için “Ebû Sâkin” şeklinde kinaye yaptı. (s. 225)

Otuz Dokuzuncu Bab

İnsanların Tabakaları ve Menzilleri Hakkında

Meymun b. Eşheb'in şöyle dediği rivayet edilir: "Âişe'ye bir dilenci geldi, ona bir parça ekmek verdi. Elbisesi düzgün olan başka biri ona geldi. Onu oturttu. O kişi yemek yedi. Âişe'ye bu hususta sordular. O şöyle dedi: "Nebî (Selam ona olsun) şöyle dedi: "İnsanların seviyelerine ininiz."

Emîrû'l-mü'minîn Ali (Allah ondan razı olsun) şöyle dedi: "İnsanlar dört sınıftır: "Cömert (Cevad), cimri, müsrif, iktisatlı. Cevad, ahireti için dünyasındaki nasibini verir. Müsrif dünyası için ahiretteki nasibini verir. İktisatlı, dünya ve ahiretteki nasibinin her birinden verir. Cimri o, dünya ve ahiretteki nasibinin hiçbirinden vermez."

Kitabın sahibi şöyle dedi: "Halkın mürüvveti muhtelif şekillerde olur. Malla, makamla, evle, elbise ile yapılan da mürüvvettendir. Seferde bağış (atiyye) ve hediye ile yapılan da mürüvvettendir."

Maldaki mürüvete gelince; şöyle bahsettiler: Mualla b. Eyyub arkadaşını ziyaret etti. Onun hastalık ve fakirlik illetine yakalanmış olduğunu gördü. Vekiline gizlice: "Git ve bana mühürlü bir kâğıt içinde beş yüz dinarla gel" dedi. Vekil gitti ve o parayla geldi. Mualla parayı hastanın önüne koydu ve bıraktı: (s. 226) "Bu senin devandır, onu kullan" dedi ve gitti. Hasta keseyi aldı ve kendisine sunulanı minnettar bir şekilde açtı. Hâli değişti. Mualla bir hafta geçince onu tekrar ziyaret etti ve onu pek neşeli bir halde buldu. Ona: "Devayı nasıl buldun?" dedi. Hasta: "Ey efendim, onu hastalığım ve halim için faydalı buldum" dedi. O: "Daha fazla istiyor musun?" dedi. Hasta: "Evet, ey sahibim çünkü onun semeresi fayda vericidir" dedi. Vekiline: "Git ve o devanın aynısıyla gel" dedi. Vekil gitti ve beş yüz dinarla geldi. Onu hastaya verdi. Hasta, hastalık illetine pek sevindi ve şöyle dedi: "Ey sahibim, bu hasta ziyareti değil hayatın iadesidir"

Seferdeki mürüvete gelince; şöyle denilir: Muhammed b. Yahya b. Halid haccetti. Şişelerle Dicle [nehri]'den su taşıdı. Sandıklarla kar nakletti. Vekili şerbetin [malijetinin] seksen dirheme dayandığını söyledi.

[Harun] er-Reşîd Arafat'ta vakfeye durdu. Omuzlarında peşkirlerle su taşıyan gulâmları geldiler. (s. 227) Onlara: “Gidin, siz artık hürsünüz” dedi ve onlara haddinden fazla mal verilmesini emretti. Fazl b. er-Rebî şöyle dedi: “Emîrû'l-mü'minîn mürüvvet hukukunun kazası hususunda, mürüvvet ve keremde, birr ve ecirde mübalağa etti. İnsanlar ağladılar ve şöyle dediler: “Ya Rabbi, bu senin kulun, kullarını azat etti. Biz de senin kullarınız sen de bizi cehennemden azat et.”

Tevkî'lere Dair Fası

Şöyle denildi: “Mansur'a Basra valisi Muhammed b. Süleyman b. Ali'nin nafakalarının çokluğu hakkında bilgi ulaştırıldı. Mansur şöyle bir not (tevkî') yazdı: “İnsanlığın en büyüğü mürüvettir fakat insanların ekserisi ise rızık peşindedir (meûnet)”

[Harun] Reşîd'e, ürünlerine çekirge musallat olduğu bildirildiğinde Sevad halkına şöyle bir not yazdı: “Bizden daha evla bir şekilde çekirgeye ziyafet vermiş olmanız mürüvvetten değildir. Haraçlarınızın yarısına bir kalem çekilmesini emrettim.”

Me'mûn, Rüstem'e şöyle bir not yazdı: “Komşun aç, alacaklın beklenti içinde iken kap-kacağının altından olması mürüvvet değildir.” (s. 228)

Hediyedeki mürüvete gelince; Emîr Ebu'l-Fazl Abdullah b. Ahmed el-Meykâlî'nin şöyle dediğini işittim: “İhvanın hediyesi birr ve lütuftur. Sultanın hediyesi izzet ve şereftir. Hayatım üzerine yemin olsun ki hediye resûlün sünnetidir, meliklerin âdetidir, kalplerin fethidir.” Nebî (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)'nin dediği gibi: “Şüphesiz hediye nefreti giderir.”

Şöyle dedi: “Ubeydullah b. Abdullah b. Tahir, kardeşi Muhammed'e, [hediye] dört yüzük ile birlikte şöyle bir not yazdı: “O yüzüklerden biri yakuttur ve mürüvvet içindir. İkincisi firûzedir ve uğur içindir. Üçüncüsü akiktir ve sünnete uymak içindir. Dördüncüsü Çin demiridir ve nazar[dan korunmak] içindir.”

Ebû Saîd el-Vazârî arkadaşına şöyle yazdı: “Efendime mürüvvet eşyalarından gönderdim. Geceyi gündüz eden mum, ateşe düştüğünde cennet kokularını hikâye eden buhur, ruhun gıdası olan gül suyu ve Kitab (Kitabu'l-

Edeb) ki o en büyük dost (celîs) ve en faziletli nedimdir (enîs). (s. 229) Eğer efendim onların kabulü ile beni sevindirmeyi [uygun] görürlerse hâsıl olanı bana not düşün. İnşaallah yapar.”

Evdeki Mürüvvete Dair Fasl

Şöyle denilir: “Adamın evi onun yuvasıdır. Geçimi onun içindedir. Orası nefsinin karar bulduğu yerdir. Ehlinin barınağıdır. Malının korunağıdır. Dostluğunun (ünsiyet), birlikteliğinin ve mürüvvetinin mevziisidir.

Söyleyen ne güzel söylemiş:

“İçinde iftihar ederek yaşadığı evi,
Fetânın mürüvvetindedir.
Onunla kanaat et, dünyanın için,
Çalış, Ahiret evin için.”

Muvaffak, Basra ve havalisine girdiğinde, Muhalebe'nin evlerinin orayı şereflendirdiğini gördü. Şöyle dedi: “ Vallahi, Muhalebe Yemenin Kureyşidir” diyen ne doğru söylemiş. Bu kavmin evleri onların seyyitlik ve mürüvvetine şahitlik ediyor.”

Ca'fer b. Muhammed es-Sadık (Allah ondan razı olsun) şöyle diyordu: (s. 230) “Evinin genişliği, meclisinin güzelliği, abdesthanenin temizliği kişinin saadetindedir. Evlerde mürüvvete delalet eden ziyafet odaları ne güzeldir.”

Yahya b. Halid el-Bermekî kendisine ev inşa eden birine şöyle dedi: “Sofa (dehliz) ve evin kapısını şık ve zarif yapın çünkü o evin yüzüdür, hizmetçilerin nefeslendiği, kendisine izin verilmeye kadar dostun oturduğu yerdir.”

Ben derim ki: “Abdestliğin zarafetine önem vermek, temiz ve geniş olmasına dikkat etmek gerekir. Çünkü orası mühim bir kısımdır. İhtiyaçların çoğu orada giderilir. Evin sahibi evin diğer kısımlarına canı istediğinde girer fakat abdestliğe günde iki kez girmek zorundadır. Geniş ve temiz olanlar girenlere rahatlık verir, bedeninin uhdesindeki dimağını güzelleştirir, bedenine fayda verir, mürüvvetine delalet eder.”

Ebu'l-Hasan b. Sevadet er-Razi şöyle diyordu: “Bir evde hamam, kasr, bostan, ziyafet odası, kütüphane bir arada bulunursa orada mürüvvet ve fütüvvet de bir araya gelir.” (s. 231)

Kırkınıc Bab

Fütüvvet ve Ona Dair Sorulanlar Hakkında

İbn Abbas (Allah ondan razı olsun)'ın şöyle dediği rivayet edilir: “Kureyşten Velid b. Muğîre, As b. Vail et-Temîmî, Ebû Cehil, Ümeyye, Ubeyy b. Halef, Esved b. Muttalib ve sair Kureyşliler toplandılar. İçlerinden beş kişilik bir heyet gönderdiler. Onlardan Ukbe b. Ebî Muayt ve Nadr b. el-Haris. Yahudilere Nebî (Selam ona olsun)'nin durumu, işi, sıfatı ve bi'seti hakkında sormak üzere Medine'ye gittiler. Şüphesiz o aramızdan zuhur etti. Onlar onun sıfatını tasdik ettiler. Şüphesiz o kendisinin Nebiyyi mürsel olduğunu ve kendi ismini taşıdığını iddia ediyor. O yetim ve fakirdir. Omuzları arasında nübüvvet mührü vardır. Onlar Medine'ye vardıklarında onların hibrîleri, ruhbanları ve âlimlerine gittiler. Onları kendi bayramları için bir araya toplanmış halde buldular. Onun hakkında onlara sordular. Onun sıfatını, niteliğini, bi'setini, nübüvvet mührünü tarif ettiler. Yahudiler şöyle dediler: “Evet, O Tevrât'ta tıpkı sizin bize vasf ettiğiniz gibidir. O nebîdir. Onun işi haktır, ona tabi olun. Lakin ona şu üç hasletle ilgili sorun. O eğer nebî ise size iki hasletten haber verecek, üçüncü hasletten haber veremeyecektir. Şüphesiz biz yalancı peygambere (Müseylemetü'l-Kezzab'a) bu hasletlerden sorduğumuzda onların mahiyeti hakkında hiçbir şey bilemedi. Bu takdirde siz de onun yalancı peygamberden (Müseylemetü'l-Kezzab) öğrendiğini iddia edersiniz.” İbn Abbas şöyle dedi: “Elçiler Kureyş'e yahudilerden aldıkları bu haberle döndüler. Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun)'a geldiler ve şöyle dediler: “Ya Muhammed, sana soracağımız şu üç hasletten bize haber ver.” O: “Onlar nedir?” dedi. Şöyle dediler: “Bize mağrib ve maşrik'a ulaşmış olan Zü'l-Karneyn'den, ruhtan ve mağara arkadaşları (Ashab-ı Kehf) olan gençlerden haber ver.” (s. 232) Şöyle dedi: “Bunlardan size haber vereceğim.” Fakat “İnşaallah” demedi. Bu istisnayı terk ettiği için Cibril ondan on beş gün uzak kalarak ona gelmedi. Kureyş şöyle demektedir: “Muhammed ona sorduklarımıza yarın bize haber vereceğini iddia ediyor. Bu on beş gündür bize malumat vermedi.” Nebî (Selam ona olsun) buna çok üzüldü. Sonra Cibril ona geldi. Nebî şöyle dedi: “Ya Cibril, kavmimin bana soru sorduklarını bildiğin halde benden uzak kaldın.” Cibril: “Ya Muhammed, istisnayı terk etmen sebebiyle

cezalandırıldı. “İnşaallah” demen gerekir” dedi. Sonra ona şu ayeti okudu: “Allah izin verirse” demeden hiçbir şey için “Şu işi yarın yapacağım” deme!” Ona Zü’l-Karneyn’in haberini verdi: “Onlara şöyle de: Ruh Rabbimin emrindedir.” Şöyle dedi: “Onunla ilgili bir şey bilmiyorum o Rabbimin ilmindedir.” Ona Ashab-ı Kehf’in hadisesini anlattı. Böylece, Yahudilerin “Size üçüncüsünden haber veremez sözü” tahakkuk etti. Dediler ki: “Birbirini destekleyen iki büyü” Yani, “Biz, hiçbirine inanmayız!” demek istediler. Allah gençlerin (fityetün) hadisesini inzal buyurdu: “Hakikaten bunlar, Rablerine iman eden birkaç genç yığitti; Biz de hidayetlerini artırdık.””

Gençlerin isimleri [şunlardır]: Temliha, Maksilmina, Martulus, Nuvanis, Sadyehuş, (s. 233) Keşfutatbiyu, Batyûnis, Seres, Köpeğin ismi: Ferfirir. Ona Kitmîr denilir.

Onlar gençler (fityetün) olarak isimlendirildi çünkü fütüvvet beş şeyden oluşur: “Düşmana karşı sevgiliyi (habîb) seçmek, sevgili için düşmandan kaçınmak, sevgilinin ahdi üzere kıyam etmek, sevgiliye kavuşmak için vatani terk etmek, sevgilinin ezasından uzak durmak. Ashab-ı Kehf, Dikyanus’tan kaçtılar, Allah’a imanı seçtiler, Allah’ı birlemeye ahdettiler, bu ahid üzerine istikamette kaldılar, bunun için şöhreti ve vatani terk ettiler. Sevgilinin eziyetinden uzak durup rızasını talep ettiler. Onlar gençler (fityetün) olarak isimlendirildiler. Fütüvvetin hakikati işte budur.

Fütüvvet hakkındaki soru ve cevaplara gelince, birisine: “Fütüvvet nedir?” denildi. O şöyle cevap verdi: “Seni hayırlı olan her şeye sürükleyen yulardır ve seni her türlü şerden alıkoyan dizgindir.”

Bir başkasına fütüvvet hakkında soruldu o şöyle dedi: “Ümid (recâ)’in kesilmesine rağmen taatte mübalağa etmektir.”

Bir başkasına fütüvvet hakkında soruldu o şöyle dedi: “Güven içinde iken kalbini boş tutmak, yükümlülük altında iken ise çok çalışmaktır.”

Bir başkasına fütüvvet hakkında soruldu o şöyle dedi: “Ancak sana verilene sevin, elinden çıkıp gidene sakın üzülme.” (s. 234)

Bir başkasına fütüvvet hakkında soruldu o şöyle dedi: “Allah’ın, nehyettiği yerde seni görmemesi ve emrettiği yerde senin yok olmamandır.”

Bir başkasına fütüvvet hakkında soruldu o şöyle dedi: “Mevcudun bolca verilmesi, yitik olanın terk edilmesi, cehd ile elde edilenin bağışlanması, va’dedilene karşı sükûnet gösterilmesidir.”

Bir başkasına fütüvvet hakkında soruldu o şöyle dedi: “Hileli ve davalı olanı terk etmek; manalı hakikatlere sarılmaktır.”

Bir başkasına fütüvvet hakkında soruldu o şöyle dedi: “Güzel ahlakla ilgili yükümlülükleri üstlenmek; işlerin paylaşılmasını Hallâk (yaratıcı)’a bırakmaktır.”

Bir başkasına fütüvvet hakkında soruldu o şöyle dedi: “Kulluğun (Ubudiyyet) sebeplerine yapışmak; Rablîğin (rububiyyet) hükümlerini çiğnemeyi terk etmektir.

Bir başkasına fütüvvet hakkında soruldu o şöyle dedi: “İki dünyaya karşı oruçlu olmak; ayrılık(firkat) ve buluşmayı (vuslat) yaratana(halk) kavuşma ile iftar etmektir.”

Yezid b. Muhelleb şöyle dedi: “Fütüvvet, düşmanlara kahretmek, dostlara yardım etmek, saf kalplilerle oturmak, nebîlere uymak, semanın Rabbine tevessül etmektir.”

Bir başkasına fütüvvet hakkında soruldu o şöyle dedi: “Onun cehdine mani olmamak, ahbine muhalefet etmemektir.”

Bir başkasına fütüvvet hakkında soruldu o şöyle dedi: “Onun için Mevlasının rızası üzerine ateşte olmak, rızası olmadan yüksek makamlarda olmaktan daha sevimlidir.”

Bir başkasına fütüvvet hakkında soruldu o şöyle dedi: “Şiddet (fakirlik) ve nimet arasında bir halde olmaktır.” (s. 235)

Bûşencî’ye fütüvvet hakkında soruldu o şöyle dedi: “Gelecekte pişmanlığa miras kalacak şeyleri terk etmek ve hâlihazırda onu terk etmekten utanmamaktır

Ebû Hafs el-Haddad’a fütüvvet hakkında soruldu o şöyle dedi: “Hataları karşısında halkın hepsine perdeli bir gözle bakmaktır.”

Emîrû’l-Mü’minîn Ali (Allah ondan razı olsun) şöyle dedi: “Fütüvvet beş şeyden mürekkeptir. Devlet anında tevazu göstermek, kudret anında affetmek,

minnet beklemeksizin atiyeye vermek, düşmanlık anında nasihat etmek, yokluk anında cömertçe vermektir.”

Zünnûn el-Mısrî şöyle dedi: “Fütüvvet dörttür. Ahidlere vefa, hududları muhafaza, mevcuda rıza, elde olmayana talep etmeyi terktir.”

Ebû Hafs el-Cîlî, Nuh el-Ayyâr’a fütüvvet hakkında sordu, o şöyle dedi: “Ayyarların fütüvveti, kulluğa vefa göstermek; ariflerin fütüvveti ise hatıraya vefa göstermektir.”

Şöyle denildi: “Fütüvvet dörttür: El, lisan, göz ve kalp ile. (s. 236)

Elin fütüvvetine gelince; Emîrû’l-mü’minîn Ali’nin fütüvvetidir. O düşman saflarında savaşıyordu. Düşman ona: “Kılıcını bana ver” dedi o da verdi. Ona: “Niçin silahını düşmana veriyorsun?” denildi. “Kendisinden bir şey istendiğinde onu vermeyen, fetâ olur mu?” dedi.

Lisanın fütüvvetine gelince; Yusuf el-Arabî’nin fütüvvetidir. Bir gulâm sultandan kaçıp ona sığınmış ve zimmetine girmişti. Sultan Yusuf’u yakaladı. Bin kamçı vurdu ve zindana hapsetti. Buna rağmen dili ile ikrar etmedi. O gece ihtilam oldu. Gulâmına: “Gusletmem için bana su getir” dedi. Gulâmı ona şöyle dedi: “Sana isabet eden darbe ve yaralardan dolayı korkunç durumdasın ve su soğuktur.” O: “Git ve bana su getir. Rabbimin “Mahlûktan gelen bin kamçıya sabrettin, benden gelen bir testi suyun akışına sabretmedin” demesinden utanırım” dedi.

Göz ile olan fütüvvetine gelince, Mekhûl eş-Şâmî’nin fütüvvetidir. Onun bir cariyesi vardı, onu sattı. Ona şöyle denildi: “Onun bir gözü kördür.” O şöyle dedi: “Vallahi, o yirmi senedir evimdedir. Ben ona hiç bakmadım.”

Kalp ile olan fütüvvetine gelince; Nebîmiz Muhammed’in (Allah’ın salat ve selamı ona olsun) fütüvvetidir. Allah teala şöyle buyurdu: “**(Peygamberin) Göz ne şaştı, ne (de sınırı) aştı.**” O kalbi ile iki dünyaya da bakmadı. Selam ona olsun. (s. 237)

Kırk Birinci Bab

Duannın Zikri ve Salihlerin Duaları Hakkında

Emîrû'l-mü'minîn Ali b. Ebî Talip (Allah ondan razı olsun)'in şöyle dediği rivayet edilir: “Dua mü'minin silahıdır. Dinin direğidir. Göklerin ve yerin nurudur.”

Fazl b. Rebi' şöyle dedi: “[Harun] er- Reşîd haber yolladığı mutat vakitlerden farklı olarak bir gece bana haber yolladı. Karşısına çıktığımda bana: “Ey Fazl, şu hicazlıyı bana getir, seninle gelmeyecek olsa bile onun bana getirilmesini istiyorum. İsmi Muhammed b. İdris eş-Şâfiî'dir.” Kılıcımı sürükleyerek onun yanından çıktım. Zira onun bana saldırmasından korkuyordum. Şafiî'nin yanına girdim ve ona: “Emirin davetine icabet et” dedim. Yanına izinsiz girdiğimi görünce: “Sana ne yapmalı?” dedi. Kötü bir şey için çağrıldığını anladı. Elbisesini giydi ve ayakkabısını bağladı. Dudaklarında bir şeyler mırıldanıyordu. Sarayın kapısına yaklaşınca ona acıdım ve Reşîd'in öfkesinin geçmiş olmasını ümid ettim. Huzuruna vardığımda bana: “Bir şeyden mi korkuyorsun?” dedi. “Hayır” dedim. “Ona izin ver [gelsin]” dedi. Şafiî girince yüzü neşelendi. Ona gülümsedi. Onunla musafaha yapıp kucaklaştı. Sonra: “Ey Ebû Abdullah, kendi isteğinle ziyaretimize gelmedin. Mecburen sana birisini gönderdik” dedi. (s. 238) “Sana on bin dirhem verilmesini emretmiştim. Kalk ey Fazl, onunla beraber onu taşı.” Şafiî: “Ey Mü'minlerin emiri, benim bu hususta bir ihtiyacım yoktur.” dedi. Reşîd: “Onu sana ayırdım, elbette alacaksın.” dedi. Onun yanından çıktı. Evine geldiğinde korkusu geçti. Dedim ki: “Sana olan öfkesini rıza ile değiştirenle, Allah'a yaptığın dua arasında bir ilişki mi var? O da: “Evet” dedi.

“Bana Mâlik, Nafiî'den, o da İbn Ömer'den rivayet etti. Resûlullah (Allah'ın salat ve selamı ona olsun) Ahzab günü şöyle dua etti: “Allah'ım, her türlü afet ve hastalıktan, hayırlı bir niyet ile gelmeleri müstesna cin ve insanların vakitsiz kapı çalmalarından, senin kudsiyetinin nuruna, pâk azâmetine, celâlinin bereketine sığıyorum.

Allah'ım sen benim sığınağımsın, sana sığıyorum. Sen benim korunağımsın, senin koruman altına giriyorum. Ey bütün zorbalara ensesine

Çöken ve firavunlara boyun eğenlerin boynunu kıran (Allah'ım)! Celâlinin yüzüne, utançlıktan keremine, hicabının keşfine, unuttuğum zikrine, uzaklaştığım şükürüne sığınıyorum.

Ben gece ve gündüz, uykuda ve ayakta, yolculuk ve seferlerimde, senin himayen altındayım. Zikrini şiar edindim, övgüne büründüm.

Senin pâk ismini tenzihle ve pâk vechine hürmetle [derim ki:] “Senden başka ilah yoktur.” Sana karşı utanç içinde olmaktan, azabından ve kullarının şerrinden beni kurtar. Muhafazalı otağını üzerime kur. Azabının şerrinden beni koru. Senden gelen hayırla bana yardım et. Beni inayetinin hıfzına dâhil et, ey merhametlilerin en merhametlisi.”

Fazl şöyle dedi: “Onu yazdım ve kaftanımın içine iliştirdim. (s. 239) Ne zaman halifelerden biriyle karşılaştım, güler yüzden başka bir şeyle karşılaşmadım. Bu gördüğüm davranış eş-Şâfiî (Allah ona rahmet etsin)'nin [verdiği duanın] bereketindedir.”

Artık bu kitabı dua ederek tamamladım. Çünkü dua Allah'tan bir makamdır.

Allah Sübhanehu ve Teâlâ'dan günahlarımı bağışlamasını, hatalarımı affetmesini, baba ve annelerimize merhamet etmesini diliyorum. Muhakkak ki o en iyi cevap veren dost ve buna kudreti olan Allah'tır.

Doğrusunu en iyi Allah bilir.

SONUÇ

Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât'ın müellifi Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hasan b. Muhammed İbn Ca'deveyh er-Râzî el-Kazvînî, hicrî beşinci yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Gazneliler, daha sonra da Selçuklular döneminde Kazvin'de yaşamış zâhidâne eğilimleri olan bir hadis âlimidir. 429-463/1038-1071 yılları arasında yaşadığı muhitte meşhur pek çok muhaddisten hadis imla ve tahammül etmiştir. 468/1076 yılında da Kazvin Medinetü'l-Kebîre'de ders halkasına sahip olmuş; hadis nakledip ilim öğretmekle hadis ve ma'rifet ehli namıyla tanınmıştır. İbn Ca'deveyh, Büyük Selçuklu Devleti'nin güçlü veziri Nizâmülmülk'ün ülkeyi imar ve ıslah faaliyetlerinden, ilme ve âlime değer veren yönlerinden, şahsî ahlâkının güzelliğinden etkilenmiş ve mürüvvet ve fütüvvet ahlâkının esaslarını ortaya koymak amacıyla yazdığı *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'ı ona takdim etmiştir. Böylece hem veziri hem de kitabını daha itibarlı hale getirmiştir.

Malum olduğu üzere mürüvvet ve fütüvvet kelimesinin mana itibarıyla İslam öncesine dayanan bir geçmişi vardır. İslâmın ilk yıllarından itibaren kullanım alanı genişlemiş; Emevî ve Abbasî dönemlerinde umumiyetle ulema, üdeba ve ümera arasında mürüvvet; bekâr gençler, delikanlılar ve sûfî kesim arasında da fütüvvet değer ve itibar görmeye başlamıştır. Hicrî ikinci yüzyıldan itibaren muhaddislerin ve edebiyatçıların eserlerinde ahlâkî anlamda adamlık ve insaniyet bakımından kemâl bulma hâli mürüvvet ile ifade edilmeye başlamış; bazen de bu kavram başlı başına bir eserin konusu olmuştur. Gençlik, delikanlılık, diğerkâmlık anlamıyla öne çıkan fütüvvet ise İbn Ca'deveyh'in de içinde yaşamış olduğu hicrî beşinci yüzyıl başlarından itibaren genellikle mutasavvıfların eserlerinde kullanılmaya başlamıştır. Bu bakımdan tasavvuf bünyesine dâhil edilerek daha güçlü bir şekilde birlikte anılmaya başlayan bu iki kavramı İbn Ca'deveyh'in eserinde bir araya getirmesi ve bu iki kavramın esaslarını açıklaması dikkate değer bir husustur.

Bu yönüyle *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*, mürüvvet hakkında daha önce yazılmış olan eserlerin bir devamı niteliğinde olup, fütüvvet hakkında yazılmış olan eserlerin de ilklerinden olma özelliğine sahiptir. Müellif İbn Ca'deveyh (ö. 468/1076 yılından sonra), fütüvvetle ilgili bilinen ilk eseri yazan Sülemî'den (ö.

412/1021) daha sonra, diğere fütüvvetnâme yazarları Kuşeyrî (ö. 465/1072) ve Hâce Abdullah Ensârî el-Herevî (ö. 481/1089) ile aynı çağda yaşamıştır. Bu özelliğine rağmen *Kitâbu Mirâti'l-mürüvvât*, yazıldığı tarihin veya müellifinin yaşadığı tarihin tam olarak bilinmemesi gibi sebeplerle hak ettiği ilgiye mazhar olamamış; fütüvvet hakkında yazılmış ilk eserler arasında pek zikredilmemiştir.

Yaptığı atıflardan anlaşıldığı kadarıyla İbn Ca'deveyh, eserini, hadis âlimi olması hasebiyle sahip olduğu haber birikimiyle ve döneminin sözlü ve yazılı kaynaklarından istifadeyle bir araya getirmiştir. Kırk bir babtan oluşan eserinin asıl kaynağı ise Seâlibî'nin mürüvvet hakkında yazmış olduğu on beş babtan mürekkep *Mirâtü'l-mürû'ât* adlı kitabıdır. Bu kitapta mevcut bulunan metinlerin önemli bir kısmı İbn Ca'deveyh'in eserinde de yer almıştır.

Günümüzde Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü 2049 numaralı Mecmu'ada bulunan *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*, mürüvvet ve fütüvvete dair yazılmış en eski eserlerle bir aradadır. Mecmu'adaki diğere bazı eserler neşredilip Türkçeye tercüme edilmiş, ancak bugüne kadar *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'ın Türkçeye tercümesi yapılmamıştır. Franz Taeschner eserin kırk birinci babını Almancaya tercüme etmiş; bu tercüme *Das Futuwwa -Kapitel in Ibn Ğa'dawaihis Mir'ât al-Muruwwât* adıyla *Documenta Islamica Inedita*'nın 107-119 sayfeleri arasında neşredilmiştir. Abdülbaki Gölpınarlı eserin yer aldığı Mecmu'anın tanıtımını yapmış; *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'ın sadece bab başlıklarını tercüme ederek vermiştir. 2014 yılında İhsan Zünnûn es-Sâmirî ve Hülûd bint Muhammed el-Ahmedî tarafından tahkik edilen eser, *Mir'âtü'l-mürû'ât li Ebi'l-Hasan Ali b. el-Hasan b. Ca'deveyh mine'l-karni'l-ħamisi'l-ħicrî* adıyla Amman'da Dâru'l-Fâruk yayınları arasında tab' edilmiştir.

Tercümeyle evvela *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'ın elyazma nüshası üzerinden başlanmış; daha sonra eserin *Mir'âtü'l-mürû'ât* isimli tahkikli neşri elde edilince bu metin merkeze alınarak çeviri yapılmıştır. Bu vesileyle elyazması nüsha içinde çok sayıda var olan müstensih hatasının yol açacağı yanlış anlamalardan kurtulmak mümkün olmuş; bol miktarda yer alan Arapça şiirlerin tercümesi sebebiyle yeterince zahmet veren iş bir nebze de olsa kolaylaşmıştır. Muhakkikler tarafından tashih edilerek değiştirilen bazı kelimelerde muhakkiklerin tercihi isabetli görülmemişse, elyazma nüsha esas alınarak daha

doğru bir çeviri yapılmaya çalışılmıştır. Türkçeye tam çevrilmesi mümkün olmayan hallerde köşeli parantez kullanılarak açıklayıcı kelimeler eklenmiştir. Bu şekilde mükemmel bir tercüme yapıldığı iddia edilmiyorsa da, metne bağlı kalınarak ve anlamı genelleştirip muğlaklaştırmadan mümkün merteye isabetli ve açık bir tercüme yapılmaya çalışılmıştır.

İbn Ca'deveyh'in henüz bir şerh-i halinin yazılmamış olması ve Cûzekânî'nin (ö. 543/1148) *el-Ebâtîl ve'l-Menâkîr ve's-Sıhah ve'l-Meşâhîr*'i ile Râfi'î'nin *et-Tedvîn fî aĥbâri Ķazvîn*'inde müellifin hayatıyla ilgili malumatın gayet sınırlı ve benzer olması da çalışmanın ilerlemesi açısından bir başka sıkıntı kaynağı olmuştur. Râfi'î'nin eserinde dağınık bir halde bulunan ilgili malumatı toplamak ve bunları anlamlı bir bütün haline getirmek, İbn Ca'deveyh'in eserinde kendisiyle ilgili verdiği müphem bilgileri bunların arasına yerleştirmek bir hayli zaman almıştır.

Günümüzde fütüvvete dair bir hayli çalışma mevcutsa da, fütüvvet ve öncülü olan mürüvvetin Cahiliye döneminden hicrî beşinci yüzyıla kadarki seyriyle ilgili çalışmalar yetersiz durumdadır. Hicrî beşinci yüzyılda tasavvuf bünyesi içinde fütüvvet ile mürüvvetin birlikte zikredildiği bilgisi dışında mürüvvete dair bir kaç kavramsal inceleme hariç yeterli ve doyurucu bir çalışma mevcut değildir. Bu çalışmada da *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât* tercüme ve tahlil edilirken kısaca ele alınan mürüvvet ifadesinin tarihî seyri kapsamlı bir çalışmaya ihtiyaç göstermektedir. Bu kavramla ilgili *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*'tan önce yazılmış eserlerin tercüme edilmesi, bu kavramın tarihteki yerini anlamak bakımından atılması gereken ilk adımlar olacaktır.

Öyle görülüyor ki elinizdeki bu çalışma da, sosyo-kültürel, tarih, ahlak, edebiyat, hadis, hukuk ve de tasavvuf alanlarıyla ilgili olan mürüvvet ve fütüvvete dair yapılacak çalışmalara kısmen de olsa ışık tutacaktır.

KAYNAKÇA

- A'ZAMÎ, Muhammed Mustafa. "Buhârî, Muhammed b. İsmâil". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/buhari-muhammed-b-ismail#1>.
- ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin. "Siyâsetnâme". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Kasım 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/siyasetname#1>.
- ALMAANY. *Arapça-Türkçe Sözlük*. Erişim 1 Mart 2018. <https://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/>.
- ARSLAN, Ahmet Turan. "Askerî, Ebû Hilâl". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/askeri-ebu-hilal>.
- ASAR, Muhammet Ali. "Hişam b. Urve'nin Hayatı ve Hadisçiliği". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2*, sy. 23 (2009): 121-138.
- AŞIK, Nevzat. "Tahammül". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 3 Temmuz 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tahammul>.
- ATAY, Hüseyin. *Ehl-i Sünnet ve Şia*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- AYCAN, İrfan. "Zübeyrî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zubeyri>.
- AYDINLI, Abdullah. "İbnü's-Sünnî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnus-sunni>.
- BAŞARAN, Selman. "Cûzekânî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 3 Temmuz 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cuzekani>.
- BAYSAL, Sıddık. "Tefsirde Te'vilin Epistemolojik Dayanakları: Ebu'l-Berekât En-Nesefî Örneği". *Dini Araştırmalar 20*, sy. 52 (Temmuz-Aralık 2017): 162, 163.
- BAZIN, Marcel. "Kazvin". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 3 Temmuz 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kazvin>.
- BELÂZÛRÎ, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvud. *Fütûhu'l-Büldân*. trc. Mustafa Fayda. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002.
- BİRCAN, H. Hüseyin. "İslam Ahlak Felsefesinde 'En Yüce Gâye' Kavramı ve Ahlâkî Değerlerin Belirlenimi". *İslâmî Araştırmalar Dergisi 16*, sy.3, (2004): 422-429.
- BOZKURT, Nebi. "İçki", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 17 Ekim 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/icki#1>.
- BÜSTÎ, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân. *Ravzatü'l-Ukalâ' ve Nüzhetü'l-Fuzalâ'*. thk. Muhammed Hâmid el-Fîkî. (Beyrut: Mektebetü's-Sünne el-Muhammediyye, 1397/1977). Erişim 08 Eylül 2019. <https://archive.org/details/WAQ91413>.
- CÂHİZ, Ebû Osman Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-tebyîn*. Erişim 8 Kasım 2019. <http://www.islamicbook.ws/adab/albian-waltbiin-.pdf>.
- CANAN, İbrahim. "Ebû Hâtim er-Râzî, Muhammed b. İdrîs". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-hatim-er-razi-muhammed-b-idris>.

- CANAN, İbrahim. “el-Edebü’l-Müfred”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-edebul-mufred>.
- CHATIOUÏ, Kaouthar. Book Review of ‘Ibn Sayyar al-Warraq’s Tenth-century Baghdadi Cookbook’ by Nawal Nasrallah”. Erişim 22 Ağustos 2019. <https://muslimheritage.com/baghdadi-cookbook/>.
- CÛZEKÂNÎ, Ebû Abdillâh Huseyn b. İbrâhîm b. Huseyn el-Hemedânî. *el-Ebâtîl ve’l-Menâkîr ve’s-Sihah ve’l-Meşâhîr*. thk. Abdurrahman b. Abdülcebbâr el-Firyevâî. Benares: İdâretü’l-buhûsi’l-İslâmiyyeti ve’d-da’veti ve’l-iftâi bi’l-câmi’ati’s-selefiyye, 1403/1983.
- ÇAĞATAY, Neşet. “Anadoluda Ahilik ve Bunun kurucusu Ahi Evren”. *Belleten* 48, sy. 182 (1982): 423-436.
- ÇAĞATAY, Neşet. “Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi II”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, sy. 2 (1952): 61-84.
- ÇAĞRICI, Mustafa. “Mürüvvet”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 29 Eylül 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muruvvet>.
- ÇAĞRICI, Mustafa. “Edebü’d-dünyâ ve’d-dîn”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 1 Kasım 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/edebud-dunya-ved-din>.
- ÇAĞRICI, Mustafa. “Kur’ân ve Ahlâk”. *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları II* içinde, 171-187. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2001.
- ÇAĞRICI, Mustafa. “Sirâceddin el-Urmevî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 4 Temmuz 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/siraceddin-el-urmevi>.
- ÇAKAN, İsmail L. “Amelü’l-yevm ve’l-leyle”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/amelul-yevm-vel-leyle>.
- ÇATAK, Adem. “Şihabüddin Ebû Hafs Ömer B. Muhammed Es-Sühreverdî İle Şihabüddin Yahya B. Habeş Es-Sühreverdî’nin Eserlerinin Karıştırılması Üzerine”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, sy. 2 (2012/2): 63-81.
- ÇETİN, Osman. “Horasan”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Eylül 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/horasan>.
- DEMİR, Osman. “Mehâsin ve Mesâvî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 14 Eylül 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehasin-ve-mesavi>.
- DÎNEVERÎ, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. İshâk. *‘Amelü’l-yevm ve’l-leyle sülûku’n-Nebîyyi me’a rabbihi azze ve celle ve mu’aşeretihî meâ’l-‘ibâd*. Beyrut: Şirketü Darü’l-Erkâm b. Ebi’l-Erkâm, 1418/1998.
- DÎNEVERÎ, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe. *Uyunu’l-ahbâr*. neşr. Yusuf Ali Tavîl. 1. cilt. Beyrut: Dârü’l-Kitâbü’l-Arabî, 1986.
- DOĞAN, Ahmet. *Osmanlıca Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- DURMUŞ, İsmail. “El-Mü’telif ve’l-muhtelif”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-mutelif-vel-muhtelif>.
- DURMUŞ, İsmail. “İbnü’l-Mukaffa”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 8 Kasım 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-mukaffa#1>.
- DURMUŞ, İsmail. “Mütenebbî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mutenebbi>.
- DURMUŞ, İsmail. “Sa’leb”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/saleb>.

- DURMUŞ, İsmail. “Su‘lûk”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 28 Eylül 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/suluk--eskiya>.
- DURMUŞ, İsmail. “Uyûnü’l-Ahbâr”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11 Kasım 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/uyunul-ahbar>.
- DURMUŞ, İsmail. “Veşşâ”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Ekim 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vessa>.
- ELMALI, Hüseyin. “Kâlî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kali>.
- ELMALI, Hüseyin. “Di‘bil”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/dibil>.
- ELMALI, Hüseyin. “Ebû Temmâm”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-temmam>.
- ENDELÛSÎ, Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih. *el-Ikdü'l-ferid*. thk. Müfid Muhammed Kumeyha. 1. cilt. (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1404/1983).
- ERŞİF İSLÂM ÜNLÂYİN. “ez-Ziyât.. Sâhibu er-risâle”. Erişim 18 Eylül 2019. <https://archive.islamonline.net/?p=8928>.
- ERTUĞRUL, Ali. “Büyük Selçuklu Devleti’nde Mihver Bir Şahsiyet: Nizâmü’l-Mülk”. *Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı IV*, yıl 8, sy. 46 (2002): 33-48.
- ERTUĞRUL, Ali. “Cicero’dan Sultan II. Murad’a: Yaşlılık Üzerine”. *Sultan II. Murad ve Dönemi*, ed. İsmail Yaşayanlar, Bursa: Gaye Kitabevi, 2015: 422-459.
- ERTUĞRUL, Ali. “Fütüvvetnâme-hâ ve Resâil-i Hâksârîyye (Sî Risâle)”. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8, sy. 18 (2007): 350-365. Erişim 19 Kasım 2019. <https://docplayer.biz.tr/27695394-Futuvvetnameha-ve-resail-i-haksariyye-si-risale-mukaddime.html>.
- ERTURHAN, Sabri. “Mâverdî ve “el-Hâvi’l-Kebîr” Adlı Eseri”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* sy. 3, (1999): 471-490.
- ETİMOLOJİ TÜRKÇE. “Mürüvvet”. Erişim 11 Eylül 2019. <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/muruvvet>.
- ETİMOLOJİ TÜRKÇE. “Virtu”. Erişim 11 Eylül 2019. <https://www.etimolojiturkce.com/arama/Virtu>.
- FARİS, Bişr. “Muruvvet”. *İslam Ansiklopedisi*. 8: 814. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1979.
- FAYDA, Mustafa. “İbn Sa‘d”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-sad>.
- FAYDA, Mustafa. “Vâkıdî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vakidi>.
- FERRUH, Ömer. “İslâm Tarihinin Ana Kaynakları ve Müracaat Eserleri” trc. Adem Apak, *İstem*1, sy.1 (2003): 171-181.
- GOLDZİHER, Ignaz. *Muslim Studies (Muhammedanische Studien)*. ed. S.M. Stern. Translated from the German by C.R. Barber-S. M. Stern. 1. Cilt. Chicago: Aldine Publishing Company, 1967.

- GOOGLE TRANSLATE. *Arabic-Turkish*. Erişim 5 Şubat 2018. <https://translate.google.com/>.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki. *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2011.
- GÜNDÜZÖZ, Soner. “Tenûhî, Ebû Ali”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tenuhi-ebu-ali>.
- GÜNEL, Fuat. “Cürcânî, Ebü'l-Hasan”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/curcani-ebul-hasan>.
- GÜNEŞ, Kadir. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Mektep Yayınları, 2017.
- HARTMANN, Angelika. “Nâsır-Lidînillâh”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Ekim 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nasir-lidinillah>.
- HATİBOĞLU, İbrahim. “İbn Ebû'd-Dünyâ”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Ağustos. 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-ebud-dunya>.
- HEY'ETÜ'T-TAHRÎR. “Kitâbu Mir'âti'l-mürûât ve a'mâlû'l-hasenât”. *Cemâ'âtü'l-'Adl ve'l-ihsân*, 12 Mayıs 2005. Erişim 6 Kasım 2019. <https://www.aljamaa.net/ar/2473/كتاب-مراة-المروات-وأعمال-الحسنات/>.
- HİNDÂVÎ. “Musâhimûn-Bişr Faris”. Erişim 19 Eylül 2019. <https://www.hindawi.org/contributors/59095370/>.
- HİZMETLİ, Sabri. “İbn Ebû Tâhir”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-ebu-tahir>.
- HÜCVÎRÎ, Ali b. Osman. *Keşfü'l-mahcûb*. thk. İs'âd Abdülhâdî Kandîl. takd. Bedî' Cum'a. 1. cilt. Kahire: el-Meclîsü'l-A'lâ es-Sekâfe, 2007.
- IZUTSU, Toshihiko. *Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 2017.
- İBN ABDÜRABBÎH, Ahmed b. Muhammed el-Endelûsî. *el-Ikdü'l-ferîd*. thk. Müfid Muhammed Kumeyha. 2. cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1404/1983.
- İBN CA'DEVEYH, Ali b. el-Hasan. *Kitâbu Mir'âti'l-mürüvvât*. Ayasofya, 2049: v.37a-77b. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi.
- İBN CA'DEVEYH, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hasan. *Mir'âtül-mürûât*. thk. İhsan Zünnûn es-Sâmîrî ve Hulûd binti Muhammed el-Ahmedî. Amman: Dârü'l-Fâruk, 2014.
- İBN CÂFER, Kudâme. “Kitâbu'l-Harac”. trc. Yusuf Ziya Yörükân, *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler Türklerin Yaşadığı ve Türklere Komşu Olan Bölgeler* içinde, haz. Süleyman Özkaya, 245-270. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013.
- İBN FAKÎH, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Hemedânî. “Muhtasaru Kitâbi'l-Büldân”. trc. Yusuf Ziya Yörükân, *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler Türklerin Yaşadığı ve Türklere Komşu Olan Bölgeler* içinde, haz. Süleyman Özkaya. 191-244. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013.
- İBN FAKÎH. *Kitâbü'l-Büldân*. thk. Yusuf el-Hâdî. Beyrut: 'Âlemü'l-kütüb, 1416/1996.
- İBN FÛREK, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan el-İsfahânî en-Nîsâbü'rî. *el-İbâne 'an tûruki'l-kâşidîn ve'l-keşf 'an menâhici's-sâlikîn ve't-teveffür ilâ*

- ibâdeti rabbi'l-âlemîn.* Erişim 5 Kasım 2019. https://ia600603.us.archive.org/10/items/ELIBANEANTURUKiLKASIDI/EL_iBANE_AN_TURUKiL_KASIDiN.pdf.
- İBN HAVKAL, el-İmâmu'l-Âlem Ebu'l-Kâsım Muhammed en-Nusaybî. “Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik”. trc. Yusuf Ziya Yörükân, *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler Türklerin Yaşadığı ve Türklere Komşu Olan Bölgeler* içinde, haz. Ali Ertuğrul, 287-440. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013.
- İBN HURDAZBÎH, Ebu'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdullah. “Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik”. trc. Yusuf Ziya Yörükân, *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler Türklerin Yaşadığı ve Türklere Komşu Olan Bölgeler* içinde, haz. Tahsin Koçyiğit, Ali Ertuğrul, 69-102. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013.
- İBN İSKENDER, Keykavus. *Kabusname* 2. trc. İlyasoğlu Mercimek Ahmed. haz. Atilla Özkırmı. (İstanbul: Tercüman Yayınları). Erişim 7 Ağustos 2018. https://www.academia.edu/10710074/36Keykâvus__İlyasoğlu_Mercimek_Ahmed_-_Kâbusnâme_2.
- İBN RÜSTEH, Ebû Ali Ahmed b. Ömer. “Kitâbü'l-A'lâik'in-Nefise”. trc. Yusuf Ziya Yörükân, *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler Türklerin Yaşadığı ve Türklere Komşu Olan Bölgeler* içinde, haz. Süleyman Özkaya, 155-190. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-ferec Abdirrahman b. Ali b. Muhammed. *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-umem.* thk. Muhammed Abdulkadir Atâ ve Mustafa Abdulkadir Atâ. 16. cilt. (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1415/1995).
- İBNÜ'L-MERZÜBÂN, Ebû Bekir Muhammed b. Halef. *el-Mürûe.* thk. Muhammed Hayri Ramazan Yusuf. (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1420/1999).
- İBNÜ'L-MERZÜBÂN, Muhammed b. Halef. *Hadislerde Mürüvvet.* trc. Yusuf Eğinç. İstanbul: Ocak Yayınları, 2009.
- İSFAHÂNÎ, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb. *Muhâdarâtü'l-üdebâ' ve muhâverâtü's-şu'arâ' ve'l-bülegâ'.* Beyrut: Dâru mektebeti'l-hayât. Erişim 12 Kasım 2019. https://ia601809.us.archive.org/12/items/MohatratAlOdabaa/book1_7174.pdf.
- İSLAM SİYASET DÜŞÜNCE Sİ KATALOĞU. “Kitâbü'l-fütüvve”. Erişim 24 Ekim 2019. <http://isd.ilem.org.tr/detay/234>.
- JONES, J. M. B. “İntihal Açısından İbn İshak ve Vâkıdî'ye Göre Âtike'nin Rüyası ve Nahle Seriyyesi”. trc. Kasım Şulul. *Dokuz Eylöl Üniversitesi İlahivat Fakültesi Dergisi*, sy.16 (Yaz-Sonbahar 2002): 309-328.
- KALIN, İbrahim. “İzutsu, Toshihiko”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 7 Ekim 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/izutsu-toshihiko>.
- KALLEK, Cengiz. “Mâverdî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 4 Temmuz 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/maverdi>.
- KALLEK, Cengiz. “Medâinî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 8 Kasım 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/medaini>.
- KANDEMİR, M. Yaşar. “Ahmed b. Hanbel”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-b-hanbel#1>.

- KANDEMİR, M. Yaşar. “Cüz”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 17 Eylül 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cuz--hadis>.
- KANDEMİR, M. Yaşar. “İbn Mende. Ebû Abdullah”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-mende-ebu-abdullah>.
- KANDEMİR, M. Yaşar. “Hadis”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hadis>
- KARAARSLAN, Nasuhi Ünal. “Ebû Nuvâs”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-nuvas>.
- KARAARSLAN, Nasuhi Ünal. “İbn Düreyd”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-dureyd>.
- KARAMAN, Hüseyin. “Bir Biyografi Denemesi: Ebû Bekir Er-Râzî”. *Çorum Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, sy. 6 (2004/2): 101-128.
- KAYA, Eyyüp Said ve Nail Okuyucu. “Şevkânî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 16 Kasım 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sevkani>.
- KAZVÎNÎ, Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd. *Zakariya Ben Muhammed Ben Mahmud el-Cazwini's Kosmographie Zweiter Theil Kitabu Âşârü'l-bilâd*. neşr. Ferdinand Wüstenfeld. Göttingen: Dieterichschen Buchhandlung, 1848.
- KELEŞ, Nevzat. “Büyük Selçuklular Devrinde Bağdad'da Fütüvvet Teşkilâtının İhdasına Yönelik Bir Girişim”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 34, sy. 1 (2019): 123-137.
- KILIÇ, Mustafa. “Memluk Sultanı Eşref Halil ve Siyasi Faaliyetleri”. *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14, sy.1 (2010): 133-171.
- KOÇKUZU, Ali Osman. “İbn Şâhin”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-sahin>.
- KOÇYİĞİT, Talat. *Hadis İstılahları*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980.
- KÖLE, Bekir. “Tasavvuf Perspektifinde Fütüvvetin Anlam Boyutu”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 43 (2015): 330-361.
- KÖSE, Saffet. “İbn Dâvûd ez-Zâhirî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-davud-ez-zahiri>.
- KURTUBÎ, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdülber en-Nemerî. *Behcetü'l-mecâlis ve ünsü'l-mücâlis ve şahz-u zâhin ve'l Hâcis*. thk. Muhammed Mursî el-Hûlî. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1982.
- KUŞEYRÎ, Abdulkerîm. *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*. trc. Muhammed Coşkun. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2013.
- KUŞEYRÎ. *Tasavvufun İlkeleri (Risale-i Kuşeyrî) II*. trc. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1978.
- KUTLUER, İlhan. “İbnü'l-Mukaffâ”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 8 Kasım 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-mukaffa#2-dusuncesi>.
- KÜÇÜK, Raşit. “İbn Ebû Hâtim”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-ebu-hatim>.

- KUÇUK, Sezai. “Abdullah Ensârî el-Herevî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: ‘Kitâbu'l-Fütüvvet’”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, (2000): 137-166.
- KÜRD ALİ, Muhammed. *Resâilu'l-belâgâ*. (Kahire: Dâru'l-kütübi'l-Arabiyyeti'l-Kübrâ, 1331/1913).
- LAHMÎ, Sâlih b. Cenâh. *el-Edeb ve'l-mürûe*. thk. Dâru's-Sahâbe tahkik bölümü. (Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-türâs, 1412/1992).
- LANDAU, Jacob. M. *Modern Arap Edebiyatı Tarihi 20. Yüzyıl*. trc. Bedrettin Aykaç. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1994.
- MARİFE. “Mecelletü'r-risâle”. Erişim 18 Eylül 2019. https://www.marefa.org/مجلة_الرسالة.
- MA'RUF BÎ'L-VERRÂK, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshak. *Kitâbu'l-Fihristi li'n-Nedîm*. thk. Rızâ Teceddüd İbn Ali b. Zeynelabidîn el-Hâirî el-Mâzenderânî. (Tahran: 1391/1971). Erişim 7 Kasım 2019. <https://archive.org/details/FPfihrst>.
- MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. *Edebü'd-Dîn ve'd-Dünyâ*. neşr. el-Lecnetü'l-ilmîyyetü bi merkezi dâri'l-minhâci li'd-dirâsâti ve't-tahkiki'l-ilmîyye. Beyrut: Dâru'l-minhâc, 2013.
- MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasan. *Edebü'd-dünya ve'd-dîn*. şerh ve ta'lik: Muhammed Kerîm Râcih. (Beyrut: Dâr-ı İkra', 1405/1985).
- MECELLETÜ'L-MUKTEBİS. “Kitâbü'l-Edeb ve'l-mürûe”. *Mecelletü'l-muktebis*. neşr. Şeyh Tâhir el-Cezâirî. Erişim 5 Eylül 2019. https://ar.wikisource.org/wiki/مجلة_المقتبس/العدد_80/كتاب_الأدب_والمروءة.
- MEKTEBETÜ'Ş-ŞÂMİLE. “Muhammed Hayri Ramazan Yusuf”. *el-Mektebetü'ş-Şâmile*. Erişim 25 Eylül 2019. <https://shamela.ws/index.php/author/2428>.
- MERTOĞLU, M. Suat. “Ayyâşî, Muhammed b. Mes'ûd”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 7 Kasım 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ayyasi-muhammed-b-mesud>.
- MISRÎ, Ebu'l-Fazl Cemalü'd-dîn Muhammed Mükerrrem İbn Munzûr el-İfrîkî. *Lisânu'l-'Arab*. 1. cilt. (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993-1994).
- MUKAFFA', İbn Abdullah. “Edebü'l-Kebîr”. *Âsâru İbnü'l-Mukaffa'* içinde, 245-282. (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1409/1989).
- MUKAFFA', İbn Abdullah. “Edebü'ş-Şağîr”. *Âsâru İbnü'l-Mukaffa'* içinde, 283-307. (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1409/1989).
- MUTÇALI, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 2015.
- NİCHOLSON, Reynold Alleyne. *A Literary History of the Arabs*. New York: Charles Scribner's Sons, 1907.
- OCAK, Ahmet Yaşar. “Fütüvvet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 8 Ekim 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/futuvvet#2-tarih>.
- OCAK, Ahmet. “Nizâmülmülk'ün Dinî ve Fikrî Hayatı”. *USAD* 8 (Bahar 2018): 32-52.
- ÖNDER, Mehmet. “Franz Taeschner 8.9.1888-11.11.1967”. *Türk Kültürü*, sy. 64 (1968): 261-264.

- ÖNKAL, Ahmet ve Nebî Bozkurt. “Cami”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 3 Temmuz 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cami#1-dini-ve-sosyokulturel-tarihi>.
- ÖZ, Şaban. “İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri” Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim. “Hamza el-İsfahânî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hamza-er-isfahani>.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim. “Nizâmiye Medresesi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Temmuz 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nizamiye-medresesi>.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim. “Nizâmülmülk’ün Büyük Selçuklu İmparatorluğuna Hizmetleri”. *USAD* 8 (Bahar 2018): 1-31.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim. “Nizâmülmülk”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 6 Temmuz 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nizamulmulk>.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim. “Sûlî. Ebû Bekir”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/suli-ebu-bekir>.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi. “Rey”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Temmuz 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/rey--iran>.
- ÖZKAN, Halit. “Süyûtî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Kasım 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/suyuti#1>.
- ÖZMEN, Hüsnü. “Ebû'l-Hasen el-Mâverdi'nin Hadis Anlayışı-Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn İsimli Eseri Özelinde”. Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.
- ÖZPINAR, Ömer. “Hadis ve Fıkıh Edebiyatında Ortak Bir Kavram: Mürûet”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32, (2011): 107-142.
- PALA, Ayhan. “Türk Kültür Tarihinin Bir Kaynağı Olarak Burgazi Fütüvvetnamesi”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sy. 44 (Kış 2007): 183-237.
- PEACOCK, Andrew C. S. *Islam, Literature and in Mongol Anatolia*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- PIRLANTA, İsmail. “Fethinden Sâmânîler Dönemi Sonuna Kadar Nişabur”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2010.
- RÂFİ'Î, Abdülkerîm b. Muhammed el-Kazvîni. *et-Tedvîn fî ahbâri Kazvîn*, thk. Azîzullah el-Utâridî. 1., 2., 3. ve 4. cilt. (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1408/1987).
- RENÇBER, Akif. “İslam Fethinden Irak Selçuklularının Yıkılışına Kadar Kazvîn'in Siyasî Târîhi”. *İnsan ve Toplumbilimleri Araştırmaları Dergisi* 1, sy. 1 (2012): 225-265.
- SANDIKÇI, Kemal. “Halîlî, Ebû Ya'lâ”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 3 Temmuz 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/halili-ebu-yala>.
- SARRAF, Murtaza, *Resâil-i Civânmerdân*, Tahran 1352; II. baskı 1370/1991.
- SAUVAGET, Jean. *İslam Dünyası Kısa Kronoloji*, trc. Suut Kemal Yetkin ve Faik Reşit Unat. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963.
- SCHİMMEL, Annemarie. *İslamın Mistik Boyutları*. trc. Ergun Kocabıyık. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1990.

- SCHOELER (BASEL), Gregor. “İslam’ın İlk Döneminde Bilimlerin Sözlü veya Yazılı Rivayeti Sorunu”. çev: Nimetullah Akın. *AÜİFD* 48, sy. 2 (2007): 171-196.
- SEÂLİBÎ, Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil. *Hâşşü’l-hâş*. nşr. Me’mûn b. Muhyiddin el-Cinân. (Beyrut: Dârü’l-kütübî’l-ilmîyye, 1414/1994).
- SEÂLİBÎ, Ebû mansur Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail. *el-Letâifu’z-zürefâ’ min tabâkâti’l-fuzalâ’*. thk. Adnan Kerim er-Receb. Beyrut: Dârü’l-Arabiyye lil mevsûât, 1999.
- SEÂLİBÎ, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed ibn İsmâil en-Neysâbüri. *Kitâbu Zâdi seferi’l-mülûk*. thk. Remzî Ba’albekî ve Bilâl Orfali. (Beyrut, el-Ma’hedi’l-almâniyye lil ibhâsi’ş-Şarkıyye, 1432/2011).
- SEÂLİBÎ, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed. *Mir’âtü’l-mürûât*. thk. Muhammed Hayri Ramazan Yusuf. (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1420/2004).
- SEÂLİBÎ, Ebû Mansur Abdülmelik. *el-Letâifu’z-zürefâ’ min tabâkâti’l-fuzalâ’*. thk. Adnân Kerîm er-Receb. (Beyrut: Dârü’l-‘Arabiyye li’l-mevsû‘ât, 1999). Erişim: 17 Ekim 2019. https://www.almutadaber.com/books/book1_8251.pdf.
- SEÂLİBÎ. *Mir’âtü’l-mürûât*, v.31a-129a. Erişim: 15. Ekim 2019. https://www.academia.edu/8134949/مراة_المروات_للثعالبي_Arabic_Manuscript_of_Mirât_al-Muruât_of_ath-Thaâlibî_.
- SELVÎ, Dilaver. “Fütüvvet ve Ahîlik Teşkilatlarının Ahlâkî İlkelerinin Oluşmasında Tasavvufun Öncülüğü”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 2 sy. 1, (Ocak 2016): 1-37.
- SİBT İBNÜ’L-CEVZÎ, Şemsüddîn Ebü’l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu b. Abdullah el-Ma’rûf. *Mir’âtü’z-zamân fi târihi’l-a’yân*. thk. Muhammed Enes el-Hannu ve Kâmil Muhammed el-Harrâf. 19. cilt. (Dımaşk: er-Risâletü’l-âlemîyye, 1434/2013).
- SÖNMEZ, Mehmet Ali. “İbn Hibbân”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11 Ekim 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-hibban>.
- SÖNMEZ, Mehmet Ali. “İbn Hibbân”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-hibban>.
- SÜLEMÎ, Ebu Abdirrahman Muhammed İbn el-Hüseyin. *Kitâbu’l-Fütüvve (Tasavvufta Fütüvvet)*. trc. ve nşr. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977.
- SÜLEMÎ, Ebû Abdirrahman. *el-Mukaddime fi’t-Tasavvuf*. thk. Yusuf Zeydan. (Beyrut: Dârü’l-Ceyl, 1419/1999).
- SÜLEMÎ, Muhammed b. el-Hüseyin. *Kitâbü’l-Fütüvve*. Ayasofya, 2049: 78a-99a. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi.
- SÜLEMÎ, Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed b. Musa b. Halid b. Salim en-Neysâbüri Ebû Abdirrahman. *Âdâbü’ş-şuḥbe*. thk. Mecdî Fethî es-Seyyid. 1. cilt. (Tanta: Dârü’s-Sahâbe li’t-türâs, 1410/1990). Erişim 10 Eylül 2019. <https://shamela.ws/index.php/book/12982>.
- SÜTÛDE, Hüseyin Kulî. “Tarihçe-i Kazvîn”. *Berresîhâ-yî Tarihî* 4, sy. 22 (Tahran 1348/1969): 95-132.
- ŞAHİNOĞLU, M. Nazif. “Evsâfü’l-Eşrâf”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 4 Ekim 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/evsaful-esraf>.

- ŞEHSÜVÂRÎ, Müctebâ. “Mirâtü’l-Mürüvvât-ı İbn Ca’deveyh: Fütüvvetnâme-i Pîşkeş-şodde be-Hâce Nizâmülmülk Tûsî”. *İttılâ’ât-ı Hikmet ve Ma’rifet*, sy.6 (Şehriver 1389/Eylül 2010): 36-43. Erişim 1 Aralık 2019. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/609052/-ابن-المروات-جدويه-فتوت-نامه-ای-پیشکش-شده-به-خواجه-نظام-الملک-طوسی>.
- ŞEBEKETÜ’L-ELVEKE. “Muhammed Hayri Ramazan Yusuf”. Erişim 25 Eylül 2019. <https://www.alukah.net/web/khair/cv/>.
- ŞEK’A, Mustafa Muhammed. “İbn Abdürabbih”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-abdurabbih>.
- ŞENEL, Abdülkadir. “Kastallânî, Ahmed b. Muhammed”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Kasım 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kastallani-ahmed-b-muhammed>.
- ŞEREF, Kerime. “Hadis İlmî İle Diğer İslâmî İlimlerin Eğitim-Öğretim Yöntemlerinin Mukayesesi”. Yüksek Lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, 2007.
- ŞEŞEN, Ramazan. “Câhiz”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cahiz#1>.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali. *el-Bedru’t-tâli’ bi-mehâsini men ba’del-karni’s-sâbi’*. 1. cilt. (Kahire: Dârü’l-kitâbi’l-İslâmî, 2012).
- TAESCHNER, Franz. “Das Futuwva-Kapitel in Ibn Ğa’dawaihis Mir’ât al-Muruwwât”. *Documenta Islamica Inedita (Festsch f. R. Hartmann)* içinde, 107-119. Berlin: Akademie Verlag, 1952.
- TAESCHNER, Franz. İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilâtı). trc. Fikret Işıltan. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası [İstanbul İktisat Dergisi]* 15, sy.1-4 (1953-1954): 3-32.
- TAESCHNER, Franz. İslamda Fütüvvet Teşkilâtının Doğuşu Meselesi ve Târihî Ana Çizgileri. çev. Semahat Yüksel, *Bellekten* 36, sy. 142 (Nisan 1972): 203-235.
- TEVAKKU. *Arapça-Türkçe sözlük*. Erişim 20 Nisan 2018. <https://tevakku.com/>.
- TEVHÎDÎ, Ebû Hayyân. *es-Sadâkâtu ve’s-sâdik*. Erişim 12 Kasım 2019. <https://benadath.files.wordpress.com/2007/10/jew4.pdf>.
- TOMAR, Cengiz. “Sehâvî, Şemseddin”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Kasım 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sehavi-semseddin>.
- TOPUZOĞLU, Tefik Rüştü. “Seâlibî, Ebû Mansûr”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 14 Eylül 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sealibi-ebu-mansur>.
- TORUN, Ali. *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-Nâmeler Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998.
- TURAL, Hüseyin. “İbn Fâris”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-faris>.
- TÛSÎ, Ebû Ali el-Hasan b. Ali b. Nasr. *Muhtasaru’l-ahkâm müstahrec et-Tûsî ‘alâ câmi’i’t-Tirmîzî*. thk. Enîs b. Ahmed b. Tâhir el-Endûnûsî. 1. cilt. (Medînetü’n-Nebeviyye: Mektebetü’l-Ğurebâi’l-Eseriyye, 1415/1994-1995).
- TÛCCAR, Zülfikar. “Cerîr b. Atıyye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cerir-b-atıyye>.

- TÜCCAR, Zülfikar. “Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-ubeyd-kasim-b-sellam>.
- TÜCCAR, Zülfikar. “Hutay’e”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 23 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hutaye>.
- TÜCCAR, Zülfikar. “Sicistânî, Ebû Hâtım”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sicistani-ebu-hatim>.
- TÜLÜCÜ, Süleyman. “Lebîd b. Rebîa”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/lebid-b-rebia>.
- TÜLÜCÜ, Süleyman. “Züheyr b. Ebû Sülmâ”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zuheyr-b-ebu-sulma>.
- TÜRER, Osman. “Ebû Nuaym el-İsfahânî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-nuaym-el-isfahani>.
- TÜRKÇE KUR’ÂN MEALLERİ. “Elmalılı Hamdi Yazır Meâli”. Erişim 16 Mayıs 2018. <http://www.kuranmeali.com/index.php>.
- ULUDAĞ, Süleyman. “Er-Risâle”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Kasım 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/er-risale--kuseyri>.
- ULUDAĞ, Süleyman. “Fütüvvet”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 8 Ekim 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/futuvvet#1>.
- ULUDAĞ, Süleyman. “Hargûşî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 3 Temmuz 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hargusi>.
- ULUDAĞ, Süleyman. “Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 17 Ekim 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kuseyri-abdulkerim-b-hevazin>.
- ULUDAĞ, Süleyman. “Mârifet”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 3 Temmuz 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/marifet>.
- ULUDAĞ, Süleyman. “Sülemî, Muhammed b. Hüseyin”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 4 Ekim 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sulemi-muhammed-b-huseyin>.
- VEŞŞÂ’, Ebu’t-Tayyib Muhammed b. İshak b. Yahyâ. *el-Müveşşa evi’z-zarf ve’z-zürefa’*. thk. Kemal Mustafa. (Mısır: Mektebetü’l-Hâncî, 1372/1953).
- WÎKÎ MASDAR. “Mecelletü’r-risâle/el-‘aded 297/el-Mürûe masâtirun matviye”. Erişim 18 Eylül 2019. https://ar.wikisource.org/wiki/مَجَلَّةُ_الرِّسَالَةِ/العدد_297/المُرُوَّة_مَصَادِرُ_مَطْوِيَّة.
- WÎKÎ MASDAR. “Mecelletü’r-risâle/el-‘aded 297”. Erişim 18 Eylül 2019. https://ar.wikisource.org/wiki/مَجَلَّةُ_الرِّسَالَةِ/العدد_297.
- YAVUZ, Yusuf Şevki. “Câhiz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 8 Kasım 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cahiz#2-kelami-gorusleri>.
- YAVUZ, Yusuf Şevki. “İbn Fûrek”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 3 Ekim 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-furek>.
- YAZAR, Nurullah. “Selçuklu İktidar Mücadelesinde Rey Şehri”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15, sy. 30, (2017): 549-571.
- YAZICI, Hüseyin. “İbn Kuteybe”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-kuteybe#1>.

- YAZICI, Hüseyin. “Muhâdarât”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Ekim 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhadarat>.
- YAZICI, Tahsin. “Hemedânî, Emîr-i Kebîr”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Kasım 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hemedani-emir-i-kebir>.
- YENİBAŞ, Hasan. “Sahîh-i Buhârî Rivayetinde Bir Otorite: Kerîme bint Ahmed el-Merveziyye”. *Marife* 12, sy.2 (Yaz 2012):199-217.
- YILMAZ, Coşkun. “Siyâsetnâme”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Kasım 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/siyasetname#2-osmanli-donemi>.
- YILMAZ, Hasan Kâmil. “Fütüvvet ve Melamet”. *Altınoluk Dergisi* sy. 131, (Ocak 1997): 31.
- YİĞİT, İsmail. “Ribât” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 09 Eylül 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ribat>.
- YURTALAN, Betül. “İslam Coğrafyacılarına Göre Mezhepler”. Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2015.
- YÜCEL, Ahmet. “Şeyh”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 7 Temmuz 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyh--hadis>.
- ZEHEBÎ, el-İmam Şemsü'd-Dîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhu'l-İslâm ve vefâyâtü'l-meşahîri ve'l-a'lâm*. thk. Abdüsselam Tedmürî. 29. cilt. (Beyrut: Daru'l-Kitabu'l-Arabî, 1410/1990).
- ZEHEBÎ, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b Osman. *Siyer-u a'lâmu'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaûd ve Ali Ebû Zeyd. 13. cilt. (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1403/1983). Erişim 7 Kasım 2019. https://www.islamland.com/uploads/books/ar_13_sir_a3lam_elnobalaa.pdf
- ZEHEBÎ, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b Osman. *Siyer-u a'lâmu'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaûd ve Ekrem el-Bûşî. (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1413/1993).
- ZEHEBÎ, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b Osman. *Siyer-u a'lâmu'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaûd. Muhammed Naîm el-Arkûsî. 17. cilt. (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1403/1983).
- ZEHEBÎ. “Siyeru a'lâmü'n-nübelâ”. *Medresetü Muhammed*. 16. cilt. Erişim 6 Kasım 2019. http://madrasato-mohammed.com/dahbi/Page_008_0016.htm.

EKLER

Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü 2049 numaralı Mecmua'nın zahriyesi (v. 1a)

الْمُسْتَعْتَبِينَ وَاللَّهُ الْعَالِمِينَ وَيَا مُقِيمَ الْعَاظِمِينَ يَا حَسْبَ الْقَوَائِمِينَ يَا أَرْضَ الْأَرْحَامِينَ وَيَا
 حَبْرَ الْقَامِرِينَ وَيَا خَيْرَ الْوَارِثِينَ وَيَا حَبْرَ الْأَنْجَالِينَ وَيَا كَمَا لَكَ يَوْمَ الدِّينِ وَيَا
 أَنْبِيَّ الْمُسْتَوْجِبِينَ وَيَا نَبِيَّ الْغُرَبَاءِ وَيَا حَبِيبَ الْفُقَرَاءِ وَيَا مَعْتَدَ الْإِذْلَاءِ وَيَا
 هَادِيَ الْمُضَلِّينَ وَيَا ذِي الْيَوْمِ الْبَرِّينَ يَا أَرْحَمَ الْمُسْتَرْحِمِينَ أَقْبَمَ أَبَا الْغَنَاءِ
 وَابْنَ السُّعْيِينَ وَعَلِيَّكَ شُكْرًا وَفِيكَ تَرْغِيبًا وَأَمَّا كَلِمَةُ الْغَيْبِيِّ وَلَوْلَاكَ
 وَجَمِيعَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ الْأَحْيَاءِ مِنْهُمْ وَالْأَمْوَاتِ بِسْمِ اللَّهِ
 الْعَظِيمِ الْعَلِيمِ الْعَكْرَمِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ فِي الْعَرِشِ الْعَظِيمِ بِعِزَّةِ اللَّهِ وَقُدْرَتِهِ وَ
 سُلْطَانِهِ إِنَّمَا الْحُجُورُ يَا حَابِئَكَ جُنُودًا مِنْ أُمَّتِكَ يَا دَعَاؤَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 إِنَّمَا الرَّيْحُ وَمَا لَمْ يَمِنْ ظَهْرًا بِمِثْلِهَا يَا فَطِيمَةَ أُمَّهُ الْمَدَاوِي سَلَفِيْنِي يَا أُمَّهُ
 يَتَيْفِي يَا أَنَا أَرْقَاكُمْ أُمَّهُ تَيْفِيْلًا مِنْ كَيْفِ دَاءِ نَمْلًا وَيَكْرُ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَظِيمِ
 الْعَلِيمِ وَسِوَهُ بَارِئًا مِنَ الرُّسُولِ يَا أَنَا خَيْرُ نَبِيٍّ وَأَمَّا خَيْرُ نَبِيٍّ وَأَمَّا خَيْرُ نَبِيٍّ وَأَمَّا خَيْرُ نَبِيٍّ وَأَمَّا خَيْرُ نَبِيٍّ
 شَفَا يَا رَبِّ

دَعَاؤُ الْمُسْتَجَابِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الْمَلِكِ الْحَيِّ الْقَيُّومِ بِسْمِ اللَّهِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ
 وَالْمَلَأِيكَةَ وَأَوْلُوا الْعِلْمَ فَأَمَّا بِاللَّهِ وَاللَّهُ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ إِنَّ
 الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ نُورٌ وَأَحْكَمُ وَخَيْرٌ وَقُوَّةٌ وَبِرْهَانٌ وَقُدْرَةٌ
 وَسُلْطَانٌ وَصِدْقٌ وَنَاطِقٌ لَا نَبِيَّ إِلَّا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ صَفَى اللَّهُ لِرَبِّهِ
 مُحَمَّدًا عَلَيْهِ السَّلَامُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ نُوْحٌ نَحْيَ اللَّهِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ عِيسَى رُوحَ اللَّهِ لَا إِلَهَ
 إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُوْلُهُ أَهْلُ السُّكْنِ سَكَنَكَ يَا مَنْ سَكَنَ بِالَّذِي أَرَادَ أَنْ يَسْكُنَ يَسْكُنُ الرَّيْحُ
 يُنْظَلُّ رِوَاكًا عَلَى ظَهْرِهِ إِنْ فِي ذِكْرِكَ آيَاتٍ لِكُلِّ صَبْرٍ شُكْرٌ وَ
 الْخَيْرُ قَبْلَ دَيْتِ الْعَالَمِينَ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ أَجْمَعِينَ وَحَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ
 وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ

أَفْسُونُ خَنَامِ

الْخَنَامِ أَرْيَمَةُ رَأْسُهُ بَأْسُهُ بَدْوَةٌ بَلْتَمُ دُرُكُوشُ رَأْسُهُ كِبْرُوشُ وَابْنُ أَسْوَدٍ
 بَرُوْكَ خَنَامُ سَهْ دَوْسَمُتْ بَارِبَرُوْكَ بِلْمَهْدِ تَابِرْتَشُوْدُ أَيْسَمُتْ دَقَهْ
 وَبَيْتُهُ وَبَرْصَنَا هَلِيْنَا طَلِيْنَا آهْصَا أَشْوَاهِيَا اللَّهُ شَانِيْ إِشْنَا مَهْدُتَالِي

يَا أُمَّهُ أَعْلَمَ بِالضُّوْبِ

35 **كتاب مائة**
الذوات آتية على بن الحسن بن محمد بن
 رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ

عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ هَذَا الْمَسْأَلُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
 وَسَلَّمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ يَا بَنِي آدَمَ أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ
 يَا أَحْسَنُ مَا تَسْأَلُ أَفْضَلُ عِنْدِي مِنَ التَّوَكُّلِ وَالرِّضَا بِمَا قَسَمْتُ يَا
 أَحْسَنُ وَوَجَّهْتِ مَحَبَّتِي لِلْحَبَابِيِّنَ فِي وَوَجَّهْتِ مَحَبَّتِي لِلضُّعْفَانِ
 فِي وَوَجَّهْتِ مَحَبَّتِي لِلْمُسْلِمِينَ فِي وَوَجَّهْتِ مَحَبَّتِي لِلْمُؤْمِنِينَ عَلَى وَلَيْسَ
 لِمَحَبَّتِي عِلْمٌ وَلَا غَايِبَةٌ وَلَا نَهْيَةٌ كَلِمًا رَفَعَتْ لِي عِلْمًا وَصَعَّتْ لِي حِلْمًا أَمَّا
 الْكَلِمَةُ الَّتِي نَظَرْتُهَا إِلَى الْمُخَلَّوْقِينَ نَظَرْتُ الْبَرِّينَ وَكَلِمَةً نَظَرْتُهَا إِلَى الْخَالِقِينَ نَظَرْتُ
 حَقِيْقَةَ مَنْ خَلَقَ نَعِيْمَهُمْ مِنَ الدُّنْيَا لِذَلِي وَوَجَّهْتِ وَرِضَايَ عَنْهُمْ

حطة الشدة والحلم

المردية الذي جعل أصل العنق أكرم الخلائق وظهر نفسه من أوساخ شبهات العلابق ونور شكان قلوبهم
 أصبح المقامين ووكى بواطئهم من الأذناس بالحلم الأفاضل واشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له شهادة
 أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له وأشهد أن محمداً عبده ورسوله الباعث إلى أوجه السبل وأمين الطرائق على الله
 عليه وعلى آله وصحبه وسلم على كل مسلم وعلى كل من آمن بالله واليوم الآخر وعلى كل من اتقى الله وحسن
 على المرتضى الوفي وعلى جميع الصالحين والتابع لهم بإحسان وبعد فيا أيها الإخوان ويا أيها المتعاضدين
 اعلموا أن لباس الفتنة من لباس الضلالة واللباس الذي يلبس آدم قد أرفقنا عليكم لباساً يوارى وألهم
 ويشاء ولباسه العنق ذلك خير وقد وردنا السبع بهذا لباس العنق هو لباس العنق وهو عناية عن حفة أشيا
 المروءة وأصل العنق الصدق والتقى والأمانة وإدارة الصلوة وترك الزنا وبوينا أن الربا تة تنحصر بها وقد أرفق
 تمام الغلا والجميع حجرات السعالي والفقير ومن خلفت عن من الأحكام الحسن عيشة لباس الشيطان وانقطع عن صاحبه
 وعموم مودة الخلائق ووقع في غضبه الملك الديان واعلم أيها الشاب الطالب أن رمت طريق علي بن أبي طالب فاسلك ما شئت
 غلاماً وبنياً لولك وداع على أدا رحمتي وأحوالكم بأموالكم ونفسكم وبألاهم الموصوفين بالعلم والسنن ورازق الخلق
 والبر والحق والبر الذي يراد بالبر هو البر بالحق والبر بالحق والبر بالحق والبر بالحق والبر بالحق والبر بالحق
 البرود والغشيان وذكركم في البر والاحسان عن علي بن أبي طالب في سورة الرحمن طر جزاء الاحسان والاحسان واسمعوا
 وكلموا لسائر المسلمين من غير الغشيان والحق والبر والاحسان واسمعوا

2049 numaralı Mecmua'da Kitâbu Mir'âtü'l-mürüvvât'ın başladığı yaprak (v. 34b-35a)

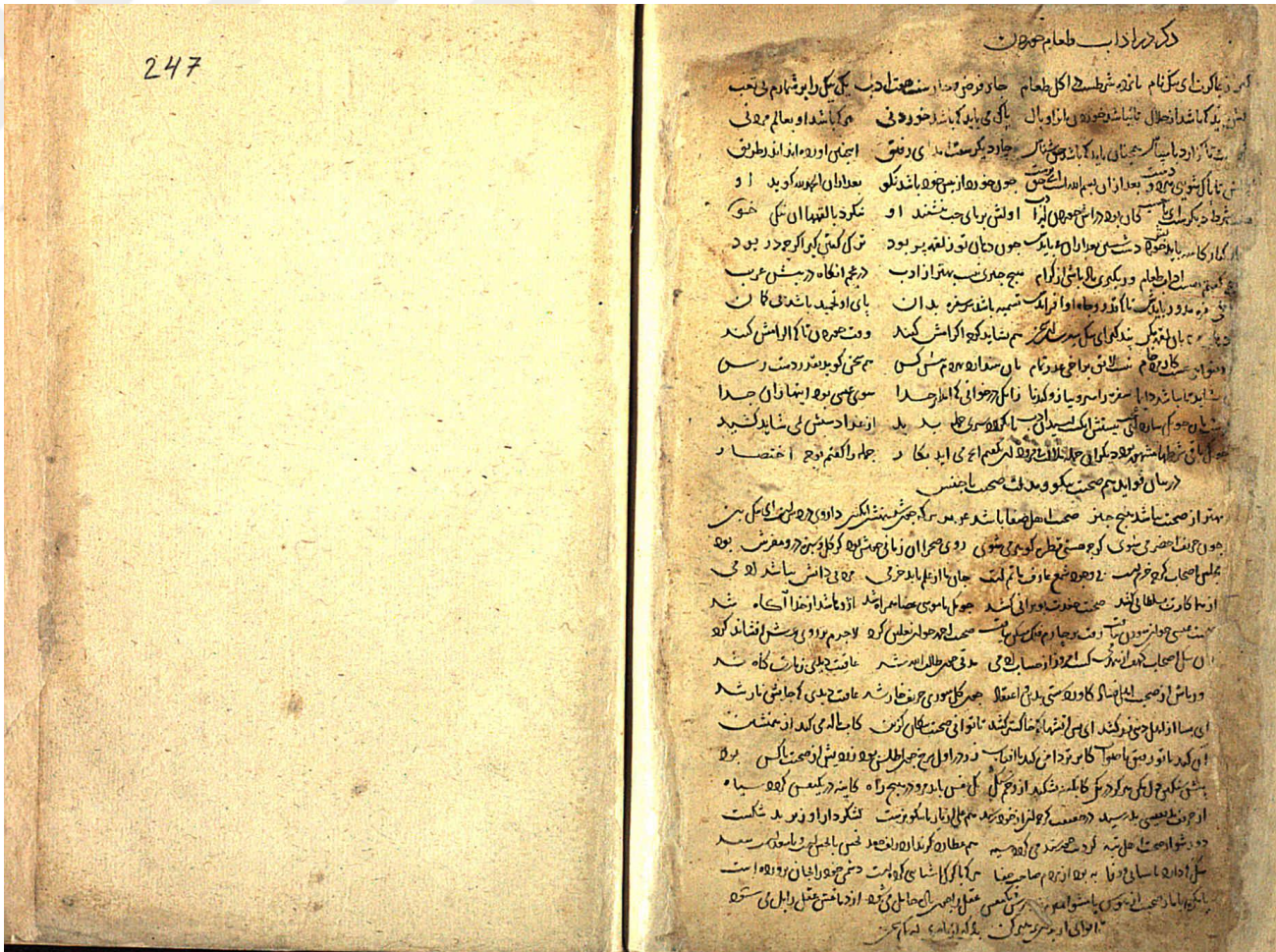
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحق الذي أضفى بحاف الإنسان على بدن الإنسان وحسنه في خلقه بالبيان ونفسه
بالبيان وتفصله على سائر المخلوقات من حيثية التفرقة من حصرته والتميزان أدبه بأداب الشرايع
وهذه من براهين الحكيم الخبير وكيفية في الأفعال من كل شيء موعظة وحكمة وأسع عليه
نعمه ظاهرة وباطنة ورحمة تفرق بين الحق والباطل وعرف المستقيم من الميال فتلك
في حقه جل من قابل أنا خلقنا الإنسان ليس نطفة أمشاج نبتله فجعلناه سميعا بصيرا إنا
لهما شاءه التسلل إنا شاكر أوامرا كنورا وصريحه سبحانه خلق الضمير عند ذوى
الالفة والعزيم والأزمنة بالنبوة وعلمه سلوك المذنبه فإذ ذلك من جنين أصدراها
عنه فشاخه عند العقلة وتربطه عند الرلة ودنا إليه عند بعده وتودده
مع غيره وصدره وناداه في الكلمات فاستجاب له وباطنه في الأوقات فعمل وقائه
وحل الله ووعده فوق وأوعده نقصا عما يحصل من جواهره بالوصيان ونظامه
بالتكرار وتوحيده لا يخل على من صفا ولا يذم الغضب على من بعدة وأصاه ضروفي
الإناء وترك المكافاة على سائر المخرجات كما قال في الأوقات القينات هو الذي يستدرك في البر
والبحر حتى إذا كنتم في الفلك فجزى من برح طيبة وفرح بها جات تارح جاصف وحارم
المخرج من كل مكان وظنوا أنه محيط بهم دعوا الله لخلصن له الدين إن أنجينا من هؤلاء
لكون من أنشاك من فلما أنجيتهم إذا هم يقولون في الأرض بعثنا نزلناهم بالأنبياء فكيف
على انفسكم من نتائج الجنة الثمانية التي أنزلناهم فيها فكيف تعلمون أن نتائج الجنة
كريم في أصداره وإبراره . اجده علينا وهن من صلاحية النفس وقرب من حظيرة القدس حتى
اشرفت علينا أنوار كلالته وأورقت في دالي أرضنا اشجار معرفته فورتنا آية الأمانة بما بنا
وتباين المصروف لهم والاشراط بما لنا فرجة فإنا أولاد العروج والأصول وأندرج في الكمال
المحصل لطلابه أزمانه ونسأله عن طاعتهم إلى مقامات أهل الكرامات وعبادات المناصب
أهل الولاية ونفعلوا الطريقة وعملوا الطريقة فممن صرف الله به المشل محسن لوجه الله ذوقا
حسا في شوقه سيرا وجرأ بما هو العدل وهو صوابه من مستقيم فممن من الفضائل الجيدة و
الأفعال الرشيدة التي شوق الله تعالى ما نعمة حقا على المخلوق وسلم ولتلقها منه وسنة من
ورث سوره جيش استعداه البهائم وظل عن الدنيا طامع فقدف أخسة السنية في يده وحج
مجلة

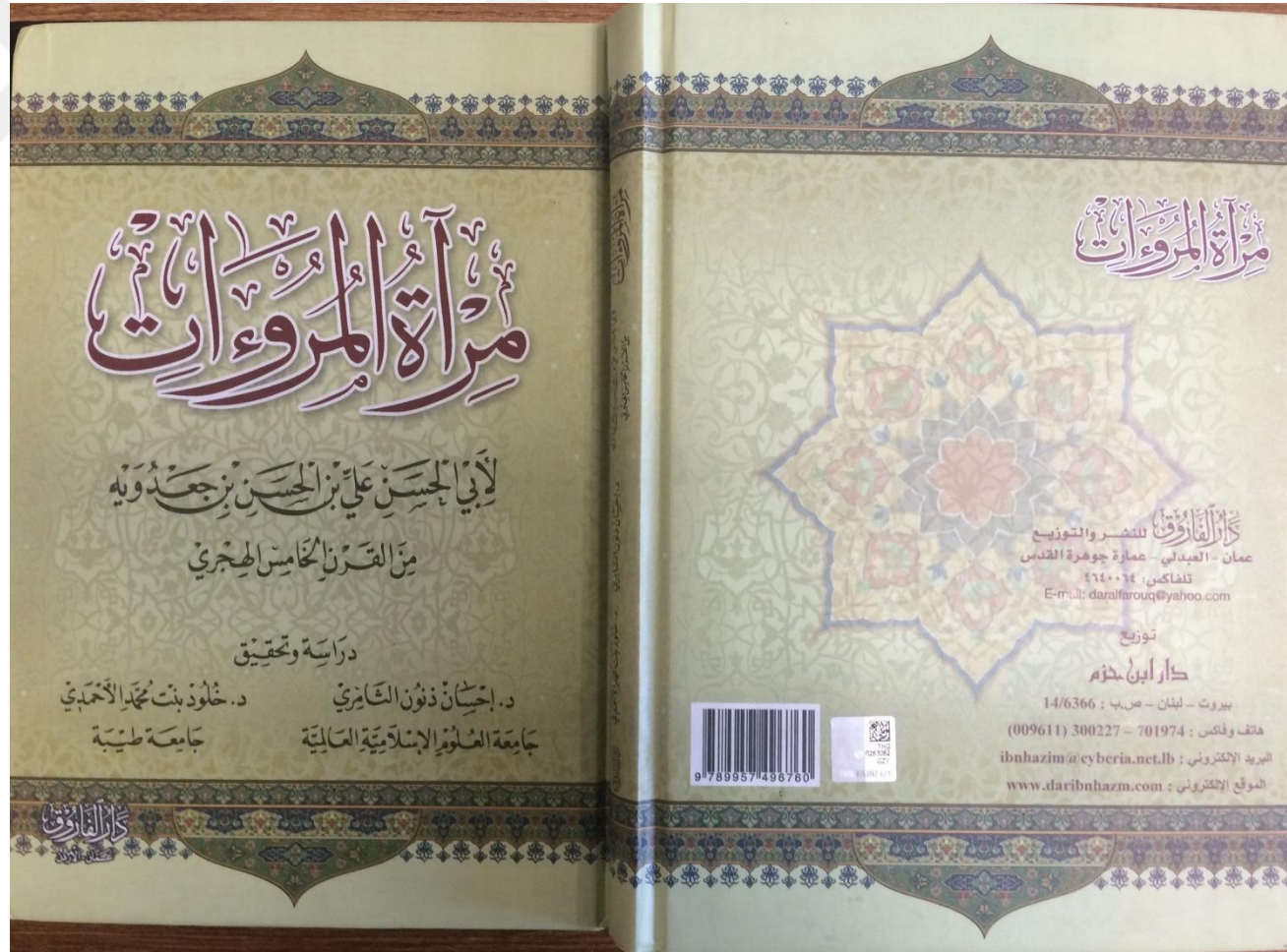
خلقنا بسنة حسنا أرزقنا من فضل العزيم والتميزان أدبه بأداب الشرايع
حتى أدرجت سحر ودمه فصدقه بالبركة صلوات الله عليه وسأله صلواتنا على من نور واجد على خلق
أنكم بالحق من أنفس مسته لأن شياطينا عليهم حيا السلام أنما نحن بالما لكربيل سنة كل سنة قال
فيها ما زاد الرحمة ثم بعد ذلك اصطلح منهم آدم بشر سويتا وحسرتا نويتا فبنا كمالنا الحق
خلقنا وكان ذلك دستور النبوة التي تعدها فاعلموا انهم انما ان النبوة ثابت فخلقنا من احسن
أهل النبوة والوادة المحبة الذين انوا عليهم بالكرامة فطهرت ما ارتضا على صفات وجوههم و
أشلتها بما هو ابلن عليهم فأحسننا لهم من ساء الذم ونزلوا المعروف لمن وركن عليهم وورثوا الحق
فنسب لهم من البرون على انفسهم ولو كان لهم خصاصة من فوق تخمسه فاولئك المبررين
لا ينصرون عزرا والقطون وكذا ولا يحسبون ربيته ولا يقترحون بسنة ولا يظنهم علم
وأمرهم وهم من نعم الله الذين يستنهم الإذاعة في القرآن الجيد يقولون عزرا ولا يظنهم علم
الرجل الذين يقولون على الأرض هو ما ولا يظنهم الجاهلون فإذ أسلاما والذين يظنون أنهم
سحرا وقباما والذين يقولون أننا أضوف عنا لثواب جحيم ان هذا ما كان عزرا انما سارا
مستقرا ومسا ما والذين إذا انفقوا لم يسرفوا ولم ينفقوا وكان بين ذلك قواما والذين
لا يدعون مع الله الها الا هو لا يشركون المنقر التي حرم الله اليها الحق ولا يظنون ومن يعمل ذكرا
ليس أنانا انصاعف له العذاب يوم القيامة وتخل فيه بهانا الأرض تات وآمن وعار على الصالحا
فأولئك هم الذين انفسهم حسنة وكان الله غفورا رحما ومن تاب وصلح لعلنا فانه يتوب
إلى الله عما بنا وأقرن لا يشهدون الزور وإذا مروا باللغو مروا كراما والذين إذا ذكروا بآيات
ربهم لم يحزنوا عليها حزا وفتنا بنا والذين يقولون ربنا هب لنا من ذرياتنا حرة اغثين
وأجلنا للفقير انما اولئك هم الذين العرفه بما صبروا أو لعلنا فيها حجة وسلاما خالدين
فيها حسنت فاستقرا ومسا ما فالنبوة أصل جامع لما قام به أهل الله الموصوفون في كتابه
العزيم بهد القصاص التي من جهما أوتيت بها أوتيت منته إلى الامتداد عليها عدو خلقهم
وحسنه في فخرهم لعلنا على السلام من سنة بوعوم وصورته وأصل العمل النبوة فأصلها الحكيم الله تبارك
تعالى ونور طوبى تارة وأعلوا أن ما عدا هذه الاخلاق الحيدة والواو صاف الرشيدة فالوفا
وان التقصير على من وعده الله بالحكمة والحكم فقال تعالى ولقد كنا في الزمير من بعد الذمير
ان الأرض برزها عبدا الصالحون ان هذا البلاغ بعوم عابدين وهذا الفصل من كتاب

2049 numaralı Mecmua'da Kitâbu Mir'âtü'l-mürüvât metninin başladığı yaprak (v. 35b-36a)

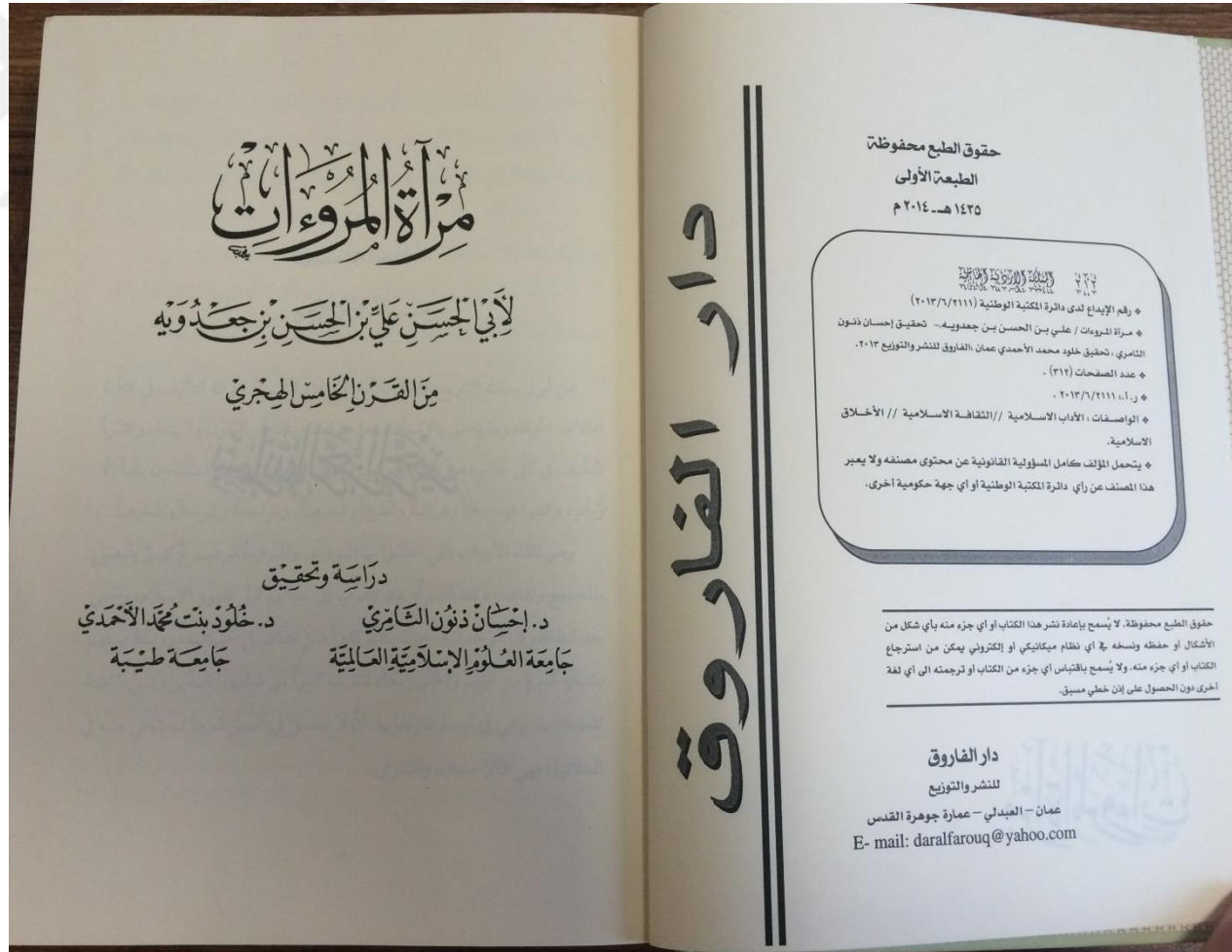

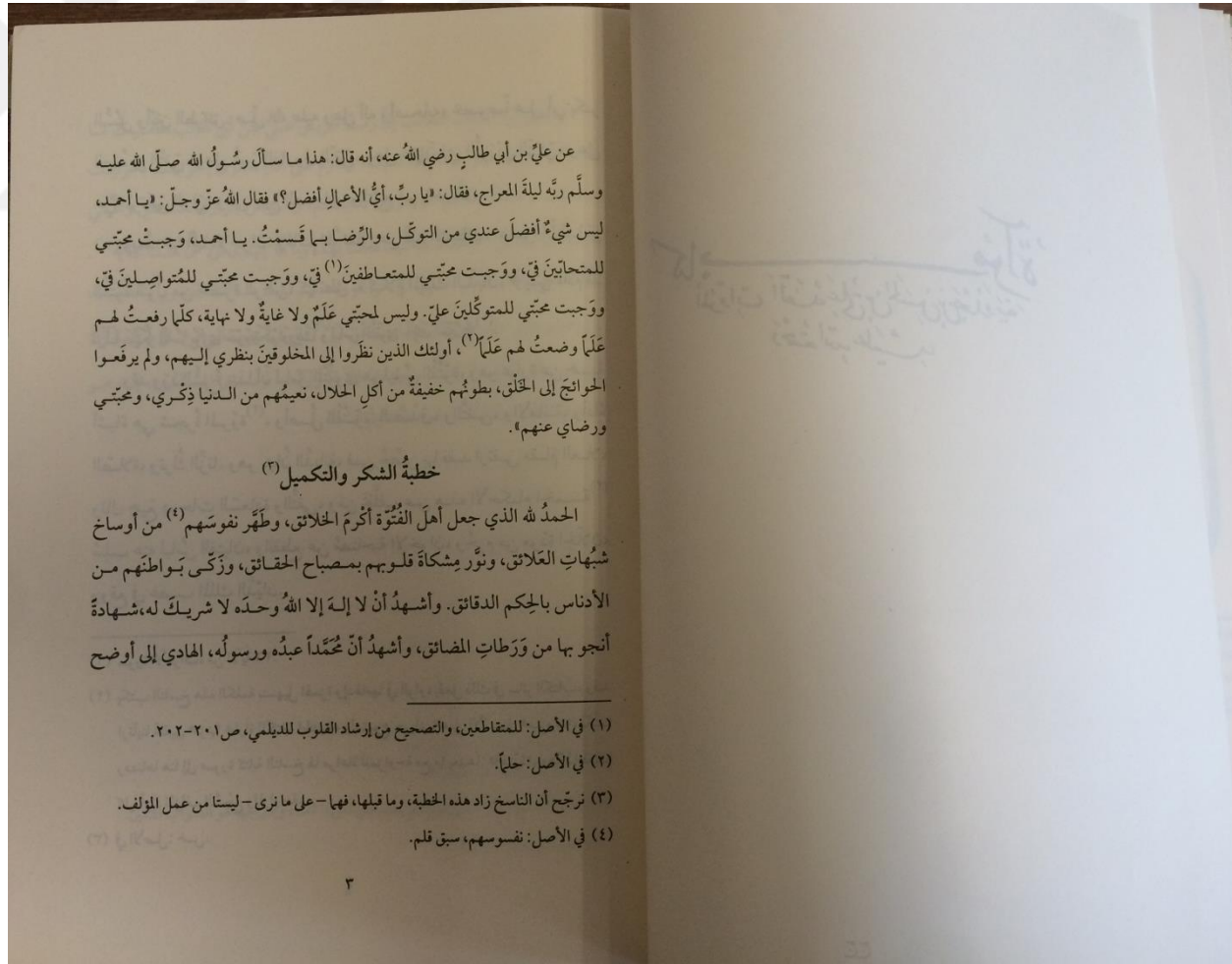
Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü 2049 numaralı Mecmua'nın son yaprağı (v. 246b-247a)

İhsan Zünnûn es-Sâmîrî ve Hulûd bint Muhammed el-Ahmedî tarafından 2014 yılında yapılan tahkikli neşrin kapağı

İhsan Zünnûn es-Sâmîrî ve Hulûd bint Muhammed el-Ahmedî tarafından 2014 yılında yapılan tahkikli neşrin iç kapağı

عن علي بن أبي طالب رضي الله عنه، أنه قال: هذا ما سأل رسول الله صل الله عليه وسلم ربه ليلة المعراج، فقال: «يا رب، أي الأفعال أفضل؟» فقال الله عز وجل: «يا أحمد، ليس شيء أفضل عندي من التوكل، والرضا بما قسمت. يا أحمد، وجبت محبتي للمتحابين في، ووجبت محبتي للمتعاطفين^(١) في، ووجبت محبتي للمتواصلين في، ووجبت محبتي للمتوكلين علي. وليس لمحبي علم ولا غاية ولا نهاية، كلما رفعت لهم علماً وضعت لهم علماً^(٢)، أولئك الذين نظروا إلى المخلوقين بنظري إليهم، ولم يرفعوا الحوائج إلى الخلق، بطوئهم خفيفة من أكل الحلال، نعيمهم من الدنيا ذكري، ومحبتي ورضاي عنهم».

خطبة الشكر والتكميل^(٣)

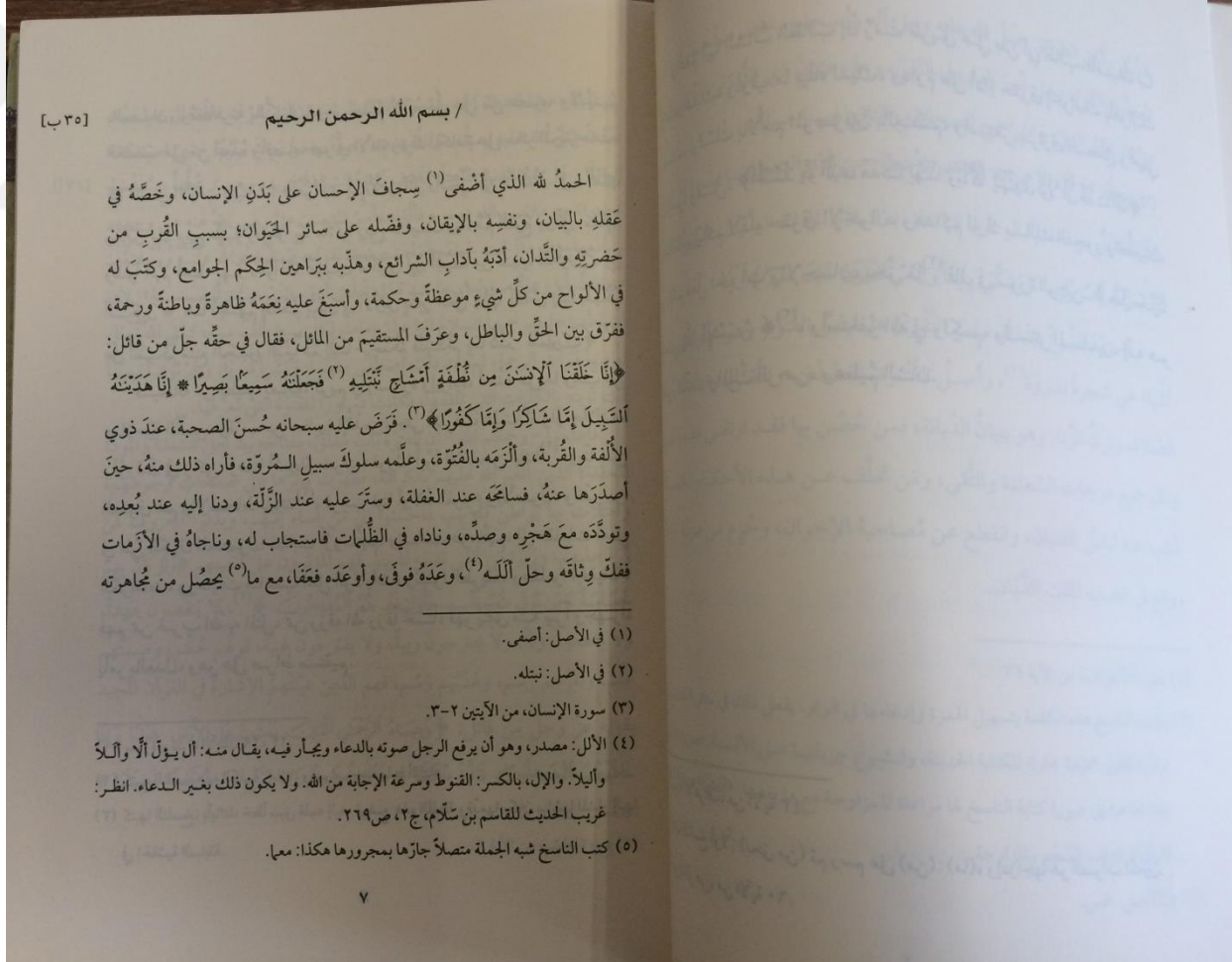
الحمد لله الذي جعل أهل الفتوة أكرم الخلائق، وطهر نفوسهم^(٤) من أوساخ شهوات العلائق، ونور مشكاة قلوبهم بمصباح الحقائق، وزكى بواطنهم من الأدناس بالحكم الدقائق. وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له، شهادة أنجو بها من ورطات المضائق، وأشهد أن محمداً عبده ورسوله، الهادي إلى أوضح

(١) في الأصل: للمتقاعين، والصحيح من إرشاد القلوب للدبلي، ص ٢٠١-٢٠٢.

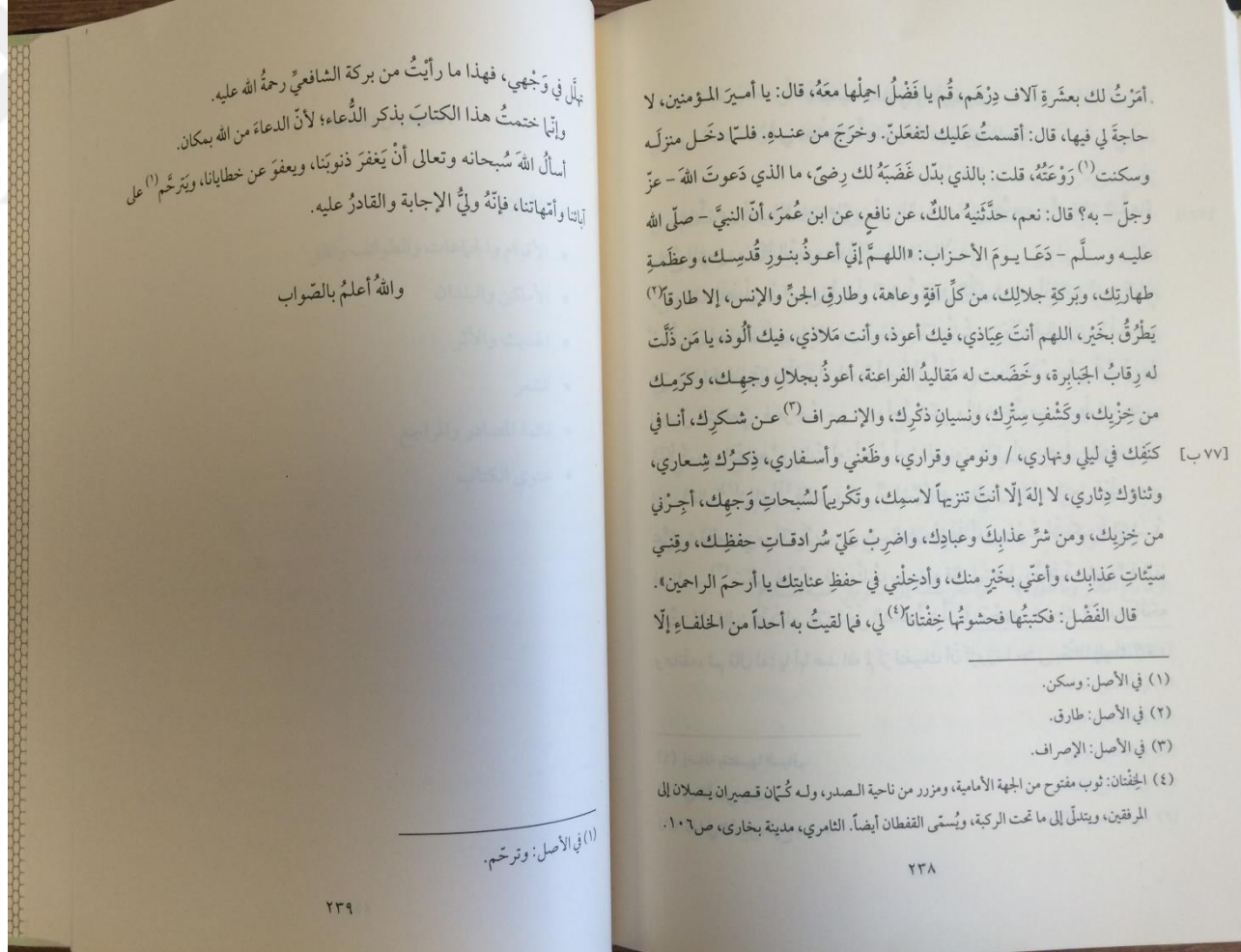
(٢) في الأصل: حلياً.

(٣) نرجح أن النسخ زاد هذه الخطبة، وما قبلها، فيها - على ما نرى - ليستا من عمل المؤلف.

(٤) في الأصل: نفوسهم، سبق قلم.

İhsan Zünnûn es-Sâmîrî ve Hulûd bint Muhammed el-Ahmedî tarafından 2014 yılında yapılan tahkikli neşir (s. 7)

أمرت لك بعشرة آلاف درهم، قم يا فضل اجملها معي، قال: يا أمير المؤمنين، لا حاجة لي فيها، قال: أقسمت عليك لتفعلن. وخرج من عنده. فلما دخل منزله وسكنت^(١) روعته، قلت: بالذي بذل غضبه لك رضى، ما الذي دعوت الله - عز وجل - به؟ قال: نعم، حدثني مالك، عن نافع، عن ابن عمر، أن النبي - صلى الله عليه وسلم - دعا يوم الأحزاب: «اللهم إني أعوذ بنور قدسك، وعظمة طهارتك، وبركة جلالك، من كل آفة وعاهة، وطارق الجن والإنس، إلا طارقا^(٢) يطرؤ بخير، اللهم أنت عيادي، فيك أعوذ، وأنت ملاذي، فيك ألوذ، يا من دلت له رقاب الجبابرة، وخضعت له مقاليد الفراعنة، أعوذ بجلال وجهك، وكرمك من خزيك، وكشف سترك، ونسيان ذكرك، والإنصراف^(٣) عن شركك، أنا في كتيفك في ليلي ونهاري، / ونومي وقراري، وطغني وأسفاري، ذكرك شِعاري، وثناؤك دثاري، لا إله إلا أنت تنزيهاً لاسمك، وتكريماً لسبحات وجهك، أجرني من خزيك، ومن شر عذابك وعبادك، واضرب علي سرادقات حفظك، وقني سيئات عذابك، وأعتني بخير منك، وأدخلني في حفظ عنايتك يا أرحم الراحمين». قال الفضل: فكتبتها فحشوتها خفتاناً^(٤) لي، فما لقيت به أحداً من الخلفاء إلا

(١) في الأصل: وسكن.

(٢) في الأصل: طارق.

(٣) في الأصل: الإصراف.

(٤) الخفتان: ثوب مفتوح من الجهة الأمامية، ومزور من ناحية الصدر، وله كمان قصيران يصلان إلى المرفقين، ويتدل إلى ما تحت الركبة، ويسمى القفطان أيضاً. الثامري، مدينة بخارى، ص ١٠٦.

بأهل في قجهي، فهذا ما رأيت من بركة الشافعي رحمه الله عليه.
وإنما ختمت هذا الكتاب بذكر الدعاء؛ لأن الدعاء من الله بمكان.
أسأل الله سبحانه وتعالى أن يعفّر ذنوبنا، ويعفو عن خطايانا، ويترحم^(١) على
آبائنا وأمهاتنا، فإنه وليّ الإجابة والقادر عليه.

والله أعلم بالصواب

(١) في الأصل: وترحم.

İhsan Zünnûn es-Sâmîrî ve Hulûd bint Muhammed el-Ahmedî tarafından 2014 yılında yapılan tahkikli neşir (s. 238-239)